

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLVI

Sa. 183

Temmuz 1982

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1983

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İÖDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
AYDA, ADİLE: Pelasglar Kim İdiler?	475
ŞAHİN, SENCER: Erythrai'li Polykritos ya da Oğlu İçin Yeni Bir Onur Yazıtı (1 resimle birlikte)	487
————: Eine neue Ehrung für Polykritos oder für seinen Sohn aus Erythrai	499
BUCH, PROF. DR. WILFRIED (Çeviren: BAYPINAR, Y. DOĞ. DR. YÜKSEL): 14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İz- lenimleri	509
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: J. von Hammer - Purgstall ve Seyahatnâmeleri (8 resimle birlikte)	535
Konferanslar :	
GÖYÜNÇ, NEJAT: Sevres'den Lausanne'a	551
ASLAN, İFFET: Dünyanın İlk Çocuk Bayramı 23 Nisan ve Uluslararası Çocuk Yılı	567
Çeviriler :	
ŞAMSI, F. A. (Çeviren: KARADENİZ, ŞADAN): Abu Al-Rayhan Al-Bayrûnî. 362/973 - Ca. 443/1051	595
Bibliyografya :	
TANSEL, FEVZİYE: Berthe Georges - Gaulis: <i>Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği</i>	637
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Alfred Friendly: <i>Beaufort of the Admiralty, the Life of Sir Francis Beaufort, 1774-1857.</i> (12 resimle birlikte)	659
SÜSLÜ, AZMİ: Robert Mantran: <i>Histoire de la Turquie</i>	667
KÂHYA, DOĞ. DR. ESİN: Joseph Salvator Graziani: <i>Arabic Medicine in the Eleventh Century as Represented in the Works of Ibn Jazlah</i>	669
1981 Yılıının İkinci Yarısında Kitaphğımıza Gelen Kitaplar ve Dergiler ...	671

BELLE TEN

Cilt : XLVI

Temmuz 1982

Sayı : 183

PELASGLAR KİM İDİLER ?

ADİLE AYDA

Son yüzyıllarda yapılan arkeolojik kazılar Eski Çağa mensup yazarların ve özellikle Herodot'un ilmi değerini azaltmak şöyle dursun, tersine, onların anlattıklarını teyit etmiştir. Görülmüştür ki, o çağın gerek tarihçilerinin, gerek şairlerinin yazdıkları, önemsiz ayrıntılar bir tarafa bırakılırsa, şaşılacak derecede tarihî gerçeklere uymaktadır. Yüzyıllar boyunca efsanevi ve hayali bir şehir bilinen Troya'nın keşfedilişi Schliemann'ın Homer'e olan güveninin yerinde olduğunu göstermiştir.

Bundan dolayıdır ki, bugünkü tarihçiler için Eski Çağa ait kaynaklar değerlerini kaybetmemiştir. Hele Herodot, özellikle İran'ın tarihi ve Mısır'ın örf ve âdetleri bakımından âdeta İncil gibi kabul edilmektedir.

Bununla beraber, bu durumun bir istisnası vardır: Herodot'un "Pelasgoi" (Πελασγοί) adını verdiği, eserinin bir çok yerinde sözünü ettiği, göçlerini anlattığı, örf ve âdetleri hakkında bilgi verdiği bir milleti bugünkü tarihçiler ve özellikle Lâtin ülkelerin tarihçileri yok farzetmek hususunda sözbirliği etmiş gibidirler.

Zamanımızda Yunanistanın tarihi de, tarihöncesi de, Pelasglardan söz edilmeden yazılabilmektedir. Sadece bazı sözlüklerle bazı ansiklopedilerde onlar hakkında bir iki satır bulubiliyorsunuz. Stock Yayınevinin 1968 de yayınladığı "Tarihî Atlas" gibi bir eserde, Pelasg kelimesinin ne metinde, ne de Notlarda görülmemesi bugünkü tarihçilerin tutumunu oldukça iyi yansıtmaktadır.

Bir yandan bu durum varken, bir yandan da, şurada burada, Luigi Pareti¹, Massimo Pallotino², İtalyan Ansiklopedisindeki Pelasg maddesi-

¹ Luigi Pareti, "Le Origini degli Etruschi", Bemporad e figlio, Firenze 1926, sahife 23.

² Massimo Pallotino, "Etruscologia", Hoepli, Milano 1968, sahife 92,94.

nin yazarı³ gibilerin Pelasg milletinin tarihî varlığını inkâr eden sesleri yükselmektedir. Bunlar eski yazarları geri-zekâlı gibi göstererek, onların Pelasglar hakkında saçmaladıklarını, yer isimlerindeki benzerlikler yüzünden aldandıklarını, yanlış muhakemelere, katmerli faraziyelere ve “Yunanlılara mahsus fantezilere” kapılarak “Pelasg mitini” yaratmış olduklarını iddia edebilmektedirler. Soğuk kanlılıktan bu derece yoksunluğun ve ilmi objektiflikten bu kadar uzaklığın sebebini insan kendi kendine soruyor. Öyle sanıyorum ki, okuyucu bu garabetin sebebini yazımızın sonuna doğru anlayacaktır.

Şimdilik bugünkü tarihçileri bir tarafa bırakıp, eski tarihçileri serin kanlılıkla inceleyelim. Fakat asıl tarihçilere geçmeden önce, belki de Homer dönemindeki Yunanlılara göre Pelasgların nasıl bir millet olduklarını ve İlyada yazarının onlara hangi gözle baktığını ortaya koymak faydalı olacaktır.

Büyük şair eserinin II inci Bölümünde, eski Argos şehrinden söz ederken, bu şehri “pelasgik”⁴ diye nitelemektedir. Elbette ki, bunu “Pelasglar tarafından kurulmuş” anlamında kabul etmek gerekmektedir. Homer daha sonra, Yunanlılar karşısında yer almış olan Troya ordusunun “katalogunu” yaparken, “Larissa şehrinin beslemiş olduğu, sağlam süngülü Pelasg kabilelerinden” söz eder⁵. Bildiğimiz gibi, Larissa Tesalya bölgesine ait bir şehirdir.

İlyada'nın X uncu Bölümünde Pelasg kelimesinin aşağıdaki olayların hikâyesinden sonra zikredildiğini görüyoruz: Truvalı kumandan ve kahraman Hektor, Truva karşısında yer almış Yunan donanmasının durumu hakkında bilgi edinmek üzere, Dolon adlı birini keşfe gönderir. Adam Yunanlılar tarafından yakalanır ve sorguya çekilir. İşte o zaman Dolon, Truva'nın müttefiklerini sayarken, Pelasgları da zikreder, fakat dikkate değer nokta şudur ki, bu adın yanına “tanrısal” sıfatını ekler. Bunun pelasg şeflerinden birinin sözde ilâh torunu oluşundan ileri geldiğini sanmak yeterli olmasa gerek.

XV inci Bölümde Yunanlı kahraman Akhillos arkadaşı Patrokl'u savaşa gönderirken, onun sağ salim dönmesi için dua eder. Duasını hangi tanrıya hitaben etse beğenirsiniz? Söyleyelim: Pelasgların Baştanrısına. Yani, Yunanlıların düşmanı Troyalıların müttefiki olan Pelasgların tanrısına... Bunun yorumu ancak iki şekilde mümkündür: Ya o dönemdeki

³ “Enciclopedia Italiana” Roma 1935, Cilt XXVI, sahife 608,609.

⁴ “Illiade-Odyssée”, Edition de la Pléiade (Gallimard, Paris 1965, sahife 127.

⁵ Aynı eser, s. 132.

Yunanlılar her alanda Pelasgların üstünlüğünü kabul ediyorlardı veya Yunanlıların meşhur kahramanı Pelasg soyundan idi.

Odysee'da Pelasgların adı Girit adasında oturan milletler arasında yer alır. Burada da Pelasglar "tanrısal" diye nitelenmiştir⁶. Homer'in Pelasglara derin hayranlık beslediği muhakkak gibi görünmektedir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, İlyada'nın elimizdeki Pléiade baskısının Notlarında ve açıklamalarında bazı çelişkiler vardır. Meselâ, cildin tamamının Endeksinde Pelasglar kelimesinin tanımı şöyledir: "Bir Anadolu kavmi". Odysee kısmının imzasız olan, fakat şüphesiz bir Eski Çağ uzmanı tarafından yazılmış bulunan Önsözünde ise, şu satırları okuyoruz: "Nausithoos'un İtalyadan Skerya'ya dönüşü daha sonraki bazı yazarların sözünü ettikleri olaylar çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu yazarlar İtalyaya gitmiş olan Pelasgların bir kısmının Ege dünyasına dönmüş olduklarını belirtmektedirler"⁷.

Şimdi de Herodot'un Pelasgların dili, dini, göçleri ve saire hakkında dediklerine bakalım:

I-DİL: Herodot'a göre, "Tyrrhenlerin yukarıdaki Kreston şehrinde... ve ayrıca Çanakkale Boğazı civarında, Plakya ve Stulaka şehirlerinde oturan Pelasg kalıntısı ahalinin diline bakılırsa, Pelasglar barbar bir dil konuşurlardı"⁸. Herodot dönemindeki Yunanlıların dilinde "barbar" kelimesi, bilindiği gibi, yunanca olmayan demektir.

Herodot'un bu cümlesi münasebetiyle, Eski Çağ uzmanları arasında bitip tükenmez bir tartışma başlamıştır ve bugün de devam etmektedir. Yok Kreston şehri aslında Kroton şehri değil mi? "Tyrrhenlerin yukarısında" tabiri Yunanistan'daki Tyrrhenler için mi, yoksa İtalyadaki Tyrrhenler, yani Etrüskler için mi kullanılmıştır?... Bizi bütün bunların pek ilgilendirdiği yok. Bizi ilgilendiren Pelasgların yunancadan başka dil kullanmış olmalarıdır. Önemli bulduğumuz bir nokta da, Herodot'un Kreston'daki Pelasglarla Çanakkale'dekilerin, yani ayrı ayrı coğrafi bölgelerde oturan bu iki grubun aynı dili konuştuklarını söylemesidir.

Tarihçi üçüncü bir grup olarak Atinalı Pelasglardan da söz eder, ki bunlar soy bakımından Pelasg oldukları halde, Yunanlılarla yakın komşuluk dolayısıyla, yunanca konuşmağa başlamışlardır. Şu halde, bu grubu oluşturan Pelasglar, Roma hâkimiyeti altına girdikten sonra Lâtin dilini kabul etmiş Daçya'lılar, yani Romanyalılar gibi veya Türk soyundan

⁶ Aynı eser, s. 808.

⁷ Aynı eser, s. 989.

⁸ "Herodotus", translated by J. Enoch Powell, Clarendon Press, Oxford 1949, sahife 26.

olup, adları da bir Türk adı olmasına rağmen, ortodoks olduktan sonra slavca konuşmağa başlayan Bulgarlar gibi idiler.

2- DİN: Pelasgların dini hakkında Herodot şunları söyler: “Eski zamanlarda Pelasglar kurban kesme törenlerinde tanrılara dua ederler... fakat bu tanrılara ad veya lâkap vermezlerdi”⁹.

Şu halde, en eski zamanlarda Pelasgların dini bir çeşit Animizm idi. Bilindiği gibi, bir çok milletler tarihlerinin ilk döneminde tabiat kuvvetlerine tapmışlar ve tanrılarını “dağ tanrısı”, “orman tanrısı”, “sabah tanrıçası”, “Gecenin ruhu”, “eşiğin koruyucusu” gibi adlar vermişlerdir. Pelasgların eski dininde Romalıların Penat’ları ve Lar’ları, Arapların cinleri, Ortaçağın perileri gibi yarı-tanrılarının da bulunmuş olduğu düşünülebilir. Esasen Herodot, Pelasgların din tarihi ile ilgili olarak, bir başka dönemden de söz eder ki, bu Mısırlılarla temasa gelmelerinden sonraki dönemdir. Herodot şöyle der: “... Fakat çok sonra, onlar Mısırlılardan tanrılarının adlarını öğrendiler... ve bu tanrı adları hakkında Dodona’daki kutsal falcının fikrini sordular... falcı (Pelasglara) bu tanruları benimseyebileceklerini söyledi. O günden sonra, onlar kurban kesme törenlerinde bu tanrılarının adlarını kullandılar ve daha sonra bu tanrıları Yunanlılar Pelasglardan aldılar”.

3- GÖÇLER: Herodot, eserinin Birinci Bölümünde, metne eklediği bir notta, Yunanistanda biri Yunanlı, diğeri Pelasg olmak üzere, iki ırk bulunduğunu, birincisinin vatanından hiç ayrılmadığını, ikincisinin ise göçebe olduğunu söyler¹⁰. Şu halde, Pelasglar göçebe bir millet idiler. Bunların sadece belirli bir kısmını ele alacak olsak bile şunu görüyoruz: Samotrake adasında oturan Pelasglar önce Attika’ya göç etmişler¹¹. Sonra, oradan kalkıp Himet dağının eteğindeki topraklara gidip yerleşmişler. Daha sonra orayı da bırakmışlar, Argonotların torunlarını Lemnos adasından kovarak, bu adaya yerleşmişler. Fakat M.Ö. 510 de, General Miltiade’nin zaferi üzerine, kendileri de adadan ayrılmak zorunda kalmışlar.

Pelasgların sırasına göre daha uzak diyarlara doğru maceraya atılmaktan çekinmediklerini yukarıda gördük. Tarihte Pelasglara İtalyada da, Anadolu da rastlanmaktadır¹².

⁹ Aynı eser, s. 134.

¹⁰ Aynı eser, s. 25.

¹¹ Aynı eser, s. 134.

¹² Herodot, Kzerkses’in Anadolu seferini ve Truva harabelerine doğru yürüyüşünü anlatırken, “Antandros” diye bir şehirden söz eder ve bu şehrin Pelasglara ait olduğunu söyler. Esasen, Homer’in Truvalıların müttefikleri arasında zikrettiği Pelasglar da şüphesiz Anadolu Pelasgları idiler.

4- YUNANİSTAN'IN ESKİ ADI: Herodot'ta Pelasglar hakkında bulduğumuz bilgilerin en önemlisi süphesiz şudur:

Bir kadının esir olarak satıldığı yerden söz edilen bir cümlede, Herodot kendi zamanında Yunanistan (Grekya) olarak bilinen ülkenin daha önceki adının "PELASGIA" olduğunu söyler. Herodot'un bu cümlesi bize aşağıdaki neticeleri çıkarmağa hak vermektedir:

a- Pelasglar Yunanistanın ilk ahalisi ve ilk sahipleridirler.

b- Pelasglar yer yer bütün Yunanistanı işgal etmişlerdir.

c- Herodot'un Yunanistan'ın eski adının Pelasgia olduğunu söyleyiş tarzından, bu gerçeğin o dönemde herkesce bilindiği anlaşılmaktadır.

5- PELASGLARIN YUNANLILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: Yunanistan'da Yunanlıların bazı tanrı adlarını Pelasglardan almış olduklarını gördük (ki, Pelasglar kendileri de bunları Mısırlılardan almışlardı). Herodot ayrıca, Yunan mitolojisinin Heziyod ve Homer tarafından Pelasglardan alınmış tanrılardan yararlanılarak oluşturulduğunu söyler.

Pelasgların sadece din alanında değil, mimari alanında da Yunanlılara hocalık ve öncülük ettiği anlaşılıyor. Herodot eserinin VI ncı Bölümünde Atina'lıların Akropol'ün etrafını duvarla çevirmeğe karar verince, bunun için Pelasglara baş vurmuş olduklarını tarihçi Hekateos'u kaynak göstererek söyler. Pelasglar da öyle bir sağlam duvar yaparlar ki, bunun bir parçası "pelarjik duvar" adı ile bugün, 20 nci yüzyılın sonunda bile yerinde durmakta ve turistler tarafından görülebilmektedir.

Herodot'a göre Yunanlılar büyük millet haline gelmiş olmayı da Pelasglara borçludurlar. Tarihçi Yunan milletinin aslında "zayıf bir millet" olduğunu, ancak barbar milletler ve "bilhassa Pelasglarla karıştıktan sonra büyük millet haline geldiğini" söyler¹³.

Herodot'tan sonraki tarihçilerin eserlerinde dikkati çeken nokta bunların açıkça veya zımnen Pelasglarla Etrüskleri aynı millet saymaları ve isim değişikliklerine göçlerin sebep olduğunu söylemeleridir.

Meselâ, Hellanikos'a göre Pelasglar İtalyaya yerleştikten sonra Tyrrhen (Etrüsk) adını almışlardır. Lesboslu Myrsilos'a göre ise, Tyrrhenler vatanlarından ayrıldıktan sonra Pelasg olmuşlardır¹⁴. Hekateos'a göre Brauron'da Atinalı kadınları kaçıranlar Pelasglardır, Philocoros'a göre ise, Tyrrhenlerdir¹⁵. Bu sebeple, Aristofan gibi, Sofokles gibi yazarlar Pelasg-

¹³ "Herodotus", translated by Powell, sahife 26.

¹⁴ Noël des Vergers, "L'Etrurie et les Etrusques", Firmin Didot, Paris 1862, p. 109.

¹⁵ Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der klassischen Altertums wissenschaft, Stuttgart 1948, sahife 1910.

Tyrrhenler şeklinde bir birleşik ad kullanmağı daha pratik bulmuşlardır ¹⁶.

Bütün bunlar Pelasglarla Tyrrhenlerin, yani Etrüsklerin aynı dili konuştuklarını ve aynı örf ve âdetlere sahip olduklarını Yunanlıların açıkça görmeleri neticesi olmayıp da ne olabilir? Tek geçerli izah budur.

Öyle zannediyorum ki, bazılarının Palasglara karşı allerji duymalarının sebebini okuyucu anlamağa başlamıştır. Pelasglar Tyrrhen, Tyrrhen'ler de Etrüsk olunca, Etrüsklerin İtalyanın yerlisi olduğuna dünyayı inandırmaya çalışan etrüs-kologların durumunu düşünün! Pelasg diye bir milletin hiç bir zaman mevcut olmadığını iddia etmekten başka çare varmı?

* * *

Burada bir parantez açmak mecburiyetini duyuyorum. Çünkü bazı etrüs-kologların büyük değer verdikleri, fakat İtalyanın eski tarihini çekinmeden ve bile bile karışık hale getiren bir tarihçinin eserleri yüzünden ortada dolaşan bazı fikirlerin yerli yerine konması gerektiğine kaniim. Kendinden söz etmek istediğim tarihçi Halikarnaslı (Bodrumlu) Dionysos'tur. Dionysos Yunanlı olduğu halde, Romada, İmparator Augüst'ün himayesinde, Saray çevresinde yaşamıştır. Greko-romen diye niteleyebileceğimiz bu zat, İsa'nın doğuşundan bir iki yıl önce "Roma antikitesi" adı ile bir eser yayınlamıştır. Eserin adı "Roma tarihinin eski dönemi" şeklinde anlaşılmalıdır. Tarihî gerçek açısından ziyade politik mülâhazalarla yazılmış olan bu eser bugün bile bazı tarihçileri etkisi altında bırakmakta ve bir takım yanlış fikirlerin yayılmasına sebep olmaktadır.

Dionysos için tek önemli şey imparatorun gözüne girmek ve Mecena'nın aracılığı ile lûtuflarından faydalanmaya devam etmektir. İmparator August ise, Romanın kudret ve azameti fikri ile dolu bir hükümdardı. En büyük politik amacı da Roma hâkimiyeti altında bulunan milletleri eritmek, lâtinleştirmektir. Bu milletler arasında özellikle şanlı bir tarihe sahip olan Yunanlılarla Etrüsklerin millî gururlarını kırmak emeli idi. Romalıların medeniyetlerini bu iki millete borçlu olmaları August'un canını sıkıyordu ¹⁷.

Şu halde, August'ün hoşuna gitmek için yapılacak iş Romalıların ve İtalik kavimlerin geçmişini Etrüsklerinkinden ve Yunanlılarınkinden daha şanlı göstermektir. Dionysos iki yoldan bu amaca varabileceğini düşünmüştür:

¹⁶ H.H. Scullard, "The Etruscan cities and Rome", Thames and Hudson, London 1967, sahife 35.

¹⁷ Etrüsk prenslikleri Ogüst devrinde ortadan kaldırılmış ve "Bölge", adı ile Romanın idari çerçevesi içine alınmıştır.

a- Etrüsklerin İtalyanın yerlisi olduğunu iddia ederek, onları Latinlerin hemen hemen kardeşi gibi göstermekle,

b- Yunanistandaki hâkim Romalılarla mahkûm Yunanlıların aynı ataların torunları olduklarını, bu ataların Pelasglar olduğunu ileri sürmekle.

İki bin yıldan beri pek çok tarihçi Halikarnaslı Dionysos'un ard niyetli iddialarına safça inanmışlardır. Bir kısmı da, işlerine geldiği için inanmış gibi görünmüşlerdir. Fakat, bilhassa Anglo-sakson yazarlar arasında Dionysos'un samimiyetsizliğini sezmiş olanlar vardır. Londra Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Profesörü H.H. Scullard'ın aşağıdaki satırlarını buna misal olarak gösterebiliriz:

“Merkezî İtalyanın Pelasglar tarafından istilâ edildiğine dair geleneksel söylenti Halikarnaslı Dionysos için BİR PROBLEM TEŞKİL EDİYORDU. Bir yandan Etrüsklerin otokton ve Pelasgların Yunanlı olduklarına inandığına göre¹⁸, Etrüsklerle Pelasgların aynı millet olduklarını İNKÂR ETMEĞE MECBURDU. Diğer taraftan, Pelasgların rolünü küçümsemek de İŞİNE GELMİYORDU. Sebebi de şu idi ki, Roma'nın geçmişine dair eserini yazmaktaki MAKSADI Roma devletinin barbar bir devlet olmadığını, aslen Yunanlı bir devlet olduğunu GÖSTERMEKTİ. Çünkü Roma'nın eski ahalisi kadar “eski ve yunanlı bir milleti dünyada bulmak mümkün değildir” şeklinde iddialar ileri sürmekte idi... Böylece, Dionysos'un Etrüsklerin otokton bir kavim olduğuna dair iddiası başka bakımlardan tartışılabilirse bile, her halde Pelasglar hakkındaki hikâyeleri bu iddiaya inanırılık kazandırmamaktadır...”¹⁹.

“Encyclopedia Americana”nın PELASGLAR maddesini yazan bilgin de, Halikarnaslı Dionysos'un amacının ilmî değil, politik olduğunun farkına varmıştır. Ansiklopedide şunları okuyoruz:

“Onun başlıca amacı Roma'nın Hâkimiyetini ve boyunduruğunu Yunanlılara hoş göstermek ve Yunanistanı fethedenlerin şöyle iyi, böyle iyi insanlar olduğunu ispat etmetki”²⁰.

Bu biraz da Halikarnaslı Dionysos'un kendi milletinin duygularına ihanet etmekten çekinmemiş olduğu anlamına geliyor.

İşte adam böyle bir adamdı. Bununla beraber, eserinin her satırı bir takım hesaplara dayanan bu adam, istemeyerek bizim tezimizi kuvvetlendiren bir gerçeği ağzından kaçırmıştır. Bu şöyle olmuştur:

¹⁸ Bize göre, inanmaktan ziyade inandırmağa çalışıyordu.

¹⁹ Not 16 da zikredilen eser, sahife 37-38.

²⁰ 1970 baskısı, Cilt 21, sahife 482.

Herodot'un bir parçası vardır ki, her etrüs-koloji kitabında muhakkak zikredilir. Herodot bu parçada Lydiaya hâkim bir kralın Tyrrhenos adlı oğlunun ne gibi şartlar neticesinde, ülke ahalisinin yarısı ile birlikte İtalyaya göç ettiğini anlatır. Halikarnaslı Dionysos Etrüsklerin otokton olduğunu iddia ettiğine göre, Herodot'un hikâyesini kabul etmesi mümkün değildi. Bu hikâyeyi veya olayı reddedebilmek için, dalkavuk tarihçi, Herodot'un bahsettiği Lydialıların dönemi ile kendi dönemi arasında 1300 yıl geçmiş olduğunu dikkate almayarak, kendi zamanındaki Lydialıların dili ile Etrüsklerin dilini karşılaştırmağa kalkıyor. Ve işte o zaman şöyle diyor: "Etrüsklerin dili Lidyalıların dilinden daha çok Pelasgların diline benziyor"²¹

Bize lâzım olan da bu idi.

* * *

Bu yazının başlığını "Pelasglar kim idiler?" şeklinde koymuş bulunuyoruz. Evet, Yunanlıların Etrüsklerle karıştırdıkları bu Pelasglar kim idiler? Onların etnik asılları ne idi? İnsan ırklarından hangisine mensup idiler?

Eski tarihçiler sayesinde, onlar hakkında elde ettiğimiz bilgileri özetleyelim:

- a- Pelasgların dili yunancadan farklı bir dildi.
- b- Pelasglar Yunanistana kuzeyden gelmişlerdi.
- c- Göçebe idiler.
- d- Yerleşik oldukları dönemlerde de en sevdikleri şey inşaat yapmak, şehir kurmaktı (Argos, Larissa, pelarjik duvar)

Pelasgların etnik menşeyini tayin edebilmek için yukarıdaki dört şarta uygun bir millet bulmak zorundayız. Bu dört şartı tekrar ele alalım:

I- Pelasgların dili yunancadan farklı bir dil idi. Eskilerin verdiği bu bilgiye bugünkü lengüistler şu hususu ekliyorlar ki, o da pelasgcanın hint-avrupalı bir dil olmadığıdır.

Çünkü hayli zamandan beri pelasgca bir metin bilginlerin eline geçmiş bulunmaktadır. 1885 yılında Atina'daki Fransız Okulu (Enstitüsü) nun gayretleriyle, Lemnos adasının Kamina adlı köyü civarında bir "stelâ" bulunmuş ve bunun üzerinde kabartma bir resimle birlikte, etrüs-kologların etrüs-kçeye çok benzediğini söyledikleri bir dilde yazıtlar görülmüştür. Fazla olarak, bu yazıtların M.Ö. VII nci yüzyıla ait oldukları tesbit edilebilmiştir ki, o dönemde Lemnos adası Pelasgların elinde idi. Adanın Yunanlıların eline geçmesi M.Ö. 510 yılındadır.

²¹ Noël des Vergers, zikredilen eser, sahife 111-112.

Lemnos'ta bulunan pelasgca yazıtlar hakkında Raymond Bloch adlı büyük etrüsolog şunları söyler: "... Kamina yazıtları gerek mörfoleji, gerek leksikografi bakımından etrüsçeye çok yakın özellikler taşımaktadır. Burada gördüğümüz kelime sonlarındaki ekleri, kelimelerin yapılışındaki şekilleri ve hattâ belirli tabirleri aynen bizce bilinen etrüs metinlerinde de bulmaktayız" ²².

Bir de şu var: Dilcilere göre etrüs dili Avrupa dilleri gibi "bükümlü" (tasrifli) olmayıp, "bitişken" (iltisakî) bir dildir ve ses uyumu kanununa açık eğilim göstermektedir ²³.

Gelgelelim, gerek bitişkenlik, gerek ses uyumu Fin-uğur dillerinin özelliklerindedir. Şu halde, Pelasgların kim olduklarını anlamak için söz konusu dilleri konuşan milletlerden birine bakmamız gerekecektir ²⁴.

Bu dilleri konuşan milletler arasında seçim imkânlarımız sınırlıdır. Tunguzlarla Samoyedleri bir tarafa bırakırsak, elimizde kalan milletler şunlardır: Macarlar, Finler, Moğollar ve Türkler. Bu milletler arasında hem lengüistik şartı, hem diğer şartları dolduran millet Türklerdir. Şöyle ki:

2-Pelasglar gibi Türkler de Akdenize Kuzeyden gelmiş, hem de bir defa değil, tarihte bir çok defalar, çeşitli adlar altında gelmiş bir millettir.

3- Türkler tarihte hep oradan oraya göçmüşler ve bugün bile, gerek Orta Asyadaki, gerek Anadoludaki Türkler mevsim göçbeliğinde bulunmakta, yani yazın yaylaya çıkmaktadırlar.

²² Raymond Bloch, "Les Etrusques", Presses Universitaires, Paris 1968, sahife 17.

²³ Aynı yazar, "The Etruscans", Thames and Hudson, London 1965, sahife 75.

Massimo Pallotino, yukarıda zikredilen eser, sahife 391.

²⁴ Lengüistik ile yakından ilgilenmemiş okurlar için aşağıda bükümlü ve bitişken diller hakkında bazı bilgi ve misaller veriyoruz:

I. *Bükümlü diller* isimlerin veya fiillerin çekimi gibi hallerde kelimeleri bükerek şeklini bozuyorlar. Fransızların Küçük Larousse sözlüğünde, lengüistik anlamda "büküm" olayı hakkında şunları okuyoruz: "Bir kelimenin, cümle içinde oynadığı role göre, son hecelerinde geçirdiği değişikliklerin toplamı" Misaller.

Fransızca:

Le trav-aïl	-	iş
Les trav-aux	-	işler
v-enir	-	gelmek
je v-iendrai	-	geleceğim

İngilizce

the g-oose	-	kaz
the g-eeses	-	kazlar
to br-ing	-	getirmek
I br-ought	-	getirdim

4- Türklerin imarcı bir millet olduğunu hatırlamak için Bizanslı çeşitli mimarî eserleri ile ne kadar güzelleştirmiş olduklarını hatırlamak yeterlidir.

Ya bütün Anadoluyu ve hattâ bütün Orta Doğuyu dolduran Türk mimari eserleri!. Orta Doğunun Başkentlerini gezen turistler sözlerimin manasını çok iyi anlayacaklardır.

Şu halde, tarihî ve lengüistik gerçekler kadar saf mantık da bizi şu neticeye götürüyor: Pelasglar Proto-türk idiler ve başka şey olmuş olmaları mümkün değildir.

Biliyorum ki, bir Batılının kafası için bu netice tatsız bir paradoks gibi gelebilir. Bunun şahsî tecrübeme dayanan bir delilini sunmak isterim: Benim 1971 yılında "Etruskler Türk mü idi?" adlı fransızca kitabım çıktıktan sonra bundan bir tane değerli etrüsolog Mr. Christopher Hampton'a da göndermişim. Mr. Hampton uzun ve nazik mektubunda şu itirafta bulunuyordu:

"Çoğumuz Türkleri İslâmiyetin ve Muhammed'den sonraki Anadolu tarihinin çerçevesinde düşünürüz. Halbuki sizin teziniz onların ataları ile ilgilidir."

Almanca:

der Kn-opf	-	düğme
die Kn-öpfe	-	düğmeler
d-enken	-	düşünmek
Ich d-achte	-	düşündüm
yavm	-	gün
ayyam	-	günler
takkallum	-	konuşmak
mutakkallim	-	konuşan

2. *Bitişken diller* isimlerin veya fiillerin çekimi veya çoğulların yapımı için, kelimenin şeklini bozmadan ekleri kelimeye bitiştiren dillerdir. Küçük Larousse bu konuda şöyle der: "(bu diller) cümle içindeki çeşitli ilişkileri ifade etmek için, kelimeleri bozmayıp, Fin-uğur dillerinde olduğu gibi, köklerle ekleri yan yana getiren dillerdir". Misaller

Türkçede :

göz
göz-ler
gel-mek
gel-dim
ev
ev-e
ev-in
ev-de

Etrüsçede:

Burada etrüsologların nezdinde büyük rağbette olan bir misali alalım: "Tarkhnalhti" kelimesini... Uzmanlara göre bu kelime "Tarkinyada" anlamına geliyor. "Tarkhnal"

Yukarıdaki satırlar isbat ediyor ki, Batıda, sadece orta aydınlar değil, bilginler bile, İslâmiyetten önceki Türkler hakkında çok az şey biliyorlar. Bu sebeple, Pelasgların Proto-türk oldukları hakkında yukarıda ifade ettiğim gerçeği dudak bükerek karşılayacak okuyucuyu Dünya tarihine göz atmağa davet ediyorum.

Çünkü, Türkler veya Proto-Türkler Yunanistanı tarih-öncesi devirde Pelasg adı ile istilâ etmekle yetinmemişler, bunu daha sonraki devirlerde de, bir çok defalar yapmışlardır.

Türklerin Yunanistanı Osmanlı adı altında işgal edip, 15 inci yüzyıl ile 19 uncu yüzyıl arasında 400 yıl boyunca idare etmiş olmalarını haydi saymayalım. Fakat daha önce, başka başka isimler taşımış bulunan ve bugünkü Türklerin ataları milletlerin, yani Hunların, Avarların, Kumanların, Peçeneklerin Yunanistanın kuzeyini işgal etmiş oldukları gerçeğini unutabilir miyiz? ²⁵.

Fiziki coğrafya bakımından, yer yuvarlağının yapısı, yani dağlar, vadiler, geçitler son dört veya beş bin yıl içinde pek değişmediğinden ve Türklerin de mizacı ve onları Orta Asyadan kaçırın iklimle ilgili sebepler hep aynı olduğundan, tarihin akışı içinde Türk kabileleri veya orduları, ikide birde Yunanistanın kuzeyine, dalga halinde gelip çarpmıştır. Aynı sebepler aynı neticeleri doğurmuş ve tarih tekrarlanmıştır.

Hazar Denizi civarında yaşayan veya oradan geçen Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler hep aynı yolu takip etmişler ve Yunanistanın kuzeyine, yani Trakya ve Makedonya'ya gelip dayanmışlardır, o Makedonya ki, eski Yunanlılar ona Pela(s) gonia, yani Pelasgların ülkesi derlerdi.

* * *

Pelasglar Yunanistanı ne zaman istilâ ve işgal etmişlerdir? "Larousse du xx ième siècle adlı Ansiklopedi'ye bakılırsa bu M. Ö. 3000 yılına doğru olmuştur ²⁶. Bununla aşağı yukarı mutabıkız. Şu halde, Pelasglar Yunanistanı Yunanlı'lardan bin yıl kadar önce işgal etmişlerdir. Yunanlılar

Etruryanın Başkenti olan Tarkinyanın etrüksçesi, "thi" eki de türkçedeki de, te, da, ta eklerinin karşılığıdır (Raymond Bloch, "les Etrusques Presses universitaires, sahife 59. ve Massimo Pallotino, "Etruscologia" sahife 403).

Halbuki, bilindiği gibi, türkçedeki de, te eklerinin, etrüksçedeki "thi" ekinin anlamını vermek için bugünkü Avrupa dilleri kelimenin önüne bir başka kelime getirir. Meselâ, "Pariste" demek için

Fransızca : A Paris

İngilizce : In Paris

Rusça : V Pariji, denir.

²⁵ René Grousset, "L'Empire des Steppes".

²⁶ 1933 baskısı, Cilt 5, sahife 452.

geldikten sonra da Yunan yarımadasının bir satranç tahtası haline geldiği, yani Yunan kabile grupları ile Pelasg kabile gruplarının şurada burada yana yana yerleştiği ve yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durum tarihi devirlere kadar devam etmiştir. Çünkü "Dictionary of Ancient Greek civilization" adlı sözlükte dikkate değer bir açıklama bulmaktayız. "Larissa" maddesinde (ki, Homer sayesinde bunun bir Pelasg şehri olduğunu biliyoruz) sözlük şöyle der: "Larissa tarihi devirlerde Tessalya'nın en önemli şehri idi ve Aleuadae sülâlesinin hüküm sürdüğü bölgenin başkenti idi. Pindaros, Hippocrates ve Platon gibi bazı meşhur adamlar bu şehirde, yarı barbar prenslerin misafiri olarak kalmışlardır"²⁷.

Burada "Yarı barbar" tabirini tahlil etmemiz gerekiyor. Barbar kelimesi "yunancadan başka dil konuşan" anlamına geldiğine göre, "yarı barbar" olsa olsa "ana dili olarak yunancadan başka bir dil konuştuğu halde, yunancayı da konuşabilen kimse" anlamını ifade edebilir.

Şu halde, Platon'un zamanında bile, yani M.Ö. IV. yüzyılda, henüz Yunanistanda, Pelasgların hâkimiyeti altında bulunan bölgeler vardı. Ve demek ki, bu bölgelerin prensleri, yani hükümdarları Yunan dünyasının kültürel hareketlerini takip ediyor ve yayınlanan gerek edebî, gerek ilmi eserlerden haberdar oluyorlardı. Yoksa, bu hükümdarlar neden Pindaros gibi bir şairi, Hippokrates gibi bir bilgini ve Platon gibi bir filozofu yakından tanımak ve onları misafir etmek arzusunu duysunlar?

Burada Meillet ile Cohen tarafından yazılmış "Dünya Dilleri" adlı eserden bir cümleyi zikretmenin tam sırasındır. Bu eserde şöyle deniyor:

"Pelasg dili M.Ö. 5 inci yüzyılda bile, Trakya sahillerinde, Propontid'-in²⁸ güneyinde ve İmbros ile Lemnos adalarında konuşulmakta idi"²⁹.

Ne yazık ki, bu cümle Pelasgları hayalî bir millet sayan tarihçilerin ve etrüsölogların gözüne ilişmemiştir!

Pelasgların tarihî bir millet olduklarını Atina'daki duvar parçası, Lemnos'ta bulunmuş yazıtlar ve bir çok eski tarihçinin yazıları isbat ettiği gibi, onların Türk olduklarını da, ayrıca, bir Romalı bilginin bıraktığı lengüistik delil tartışılmaz bir şekilde isbat etmektedir. Adı Varron olan bu büyük bilgine göre, TEPAE kelimesi Pelasg dilinde TEPE demektir³⁰. Türkçede olduğu gibi,... Türkçedeki tepe kelimesinin manasını ise, dünya arkeologlarının hepsi iyi bilirler: Altın-tepe, İkiz-tepe, Kara-tepe, Kül-tepe yüzünden...

²⁷ Methuen and Co. Ltd. London 1970, sahife 264.

²⁸ Yani Marmara Denizi

²⁹ Paris 1924, sahife 48

³⁰ İsaac Taylor, "Etruscan researches", Mac Millan and Co., London 1874, sahife 330.

ERYTHRAI'LI POLYKRİTOS YA DA OĞLU İÇİN YENİ BİR ONUR YAZITI

SENCER ŞAHİN

Erythrai'da yeni bulunan, fakat maalesef parça durumunda ele geçen bir onur dekretinde birkez daha, diğer Erythrai dekretlerinden de tanıdığımız biri olan Polykritos'un adına rastlamaktayız. Zengin bir hububat tüccarı olduğunu sandığımız bu kişinin, Kelt'lerin Anadolu'nun batı kıyılarına baskınları sırasında (M. ö. yak. 278-270) Erythrai halkına büyük hizmetleri ve parasal yardımları dokunduğunu biliyoruz.

Gri-beyaz mermerden olan yeni parça, 1975 yazında Erythrai'daki (bugün Ildırı Köyü) Türk kazıları sırasında Akropol'de Bizans duvarının güneyinde ele geçmiştir. Yazıtın ilk epigrafik incelemesini adı geçen kazılar sürdürülürken diğer epigrafik buluntularla birlikte, geçici olarak depo edildikleri köy okulunda yapmışım¹. Taşın sadece sağ kenarı sağlam durumdadır; şimdi İzmir Müzesi deposunda olup envanter kaydı henüz yapılmamıştır.

Bugünkü durumda y. 0,40 m; g. 0,24 m; d. 0,15 m (tam); hy. 0,014 - 0,015 m.

DEKRET I

.....]. AIE[.....

.....] θάνειον· εἶναι δε. [-

.....] παρ' ἐκάστου τῶν τα.

.....] ἔγνω ὁ δῆμος δοθῆναι

5 [.....κ]αὶ τὸ βᾶθρογ καὶ τὴν στή-
[λην].

DEKRET II [ἔδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δῆμ]ωι Ἀριστοκλῆς Πολυ-
[..... εἶπεν Πολ]υκρίτου τοῦ Ἰατρο-
[γλείου· καὶ χρεί]ας παραιοχημε-

¹ Keza bu yazıtın yayımını da, bundan önceki Belleten Cilt XL, Sayı 160, s. 565 v.d.-nda yayımlanan "Erythrai için Attik Dekret" makalemdede olduğu gibi, tarihçiler için büyük bir önem taşıdığından, kazı epigrafik buluntularının tümünü içerecek olan yayımdan önceye alıyorum.

10 [νο- ὁ δῆμος] εὐχάριστος ὦν
 [..... στῆσαι αὐτοῦ εἰκ]όνα χαλκῆν ἐν τῇ
 [ἀγορᾷ τ]οῦ πατρὸς αὐτο[ῦ]
] ΟΥΚΕ[.]
] ΩΝ
 15 [..... ὅπως οὖν ὁ δῆμος] φαίνεται
]η καὶ πολ[.]
] συμφε-
 [ροντ- δεδó]χθαι τῇ
 [βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ]. ΙΣ
 20]ΙΕ
].Φ

Yazıtta hece ayırımına dikkat edilmiştir.

Dekret I:

Str. 2] δάνειον· εἶναι δὲ . [?

Str. 3 ταλ[ya da ταα[

Satır 4-5'te stelin nereye konulacağına ilişkin bir ifade yer almış olsa gerek; ya da Demos'un yalnız stelin veya stel + βάθρον'un masrafını karşılayacağı belirtilmiş olabilir.

Dekret I ve II'nin aynı kişinin onuruna kaleme alındığını bir ihtimal olarak belirtebiliriz.

Dekret II:

Yazıtta tespit edebildiğimiz tarihi bir isim sayesinde dekretimizi yaklaşık olarak tarihlendirebiliyoruz: Elimizde bulunan birkaç epigrafik buluntu, Iatrokles oğlu Polykritos'un M. ö. yak. 278-270 yılları arasında Erythrai'da çeşitli faaliyetleri olduğunu göstermektedir (krş. aşağıda kommentar). Bir Erythrai onur dekretinin dilekçe sahibi de olan Polykritos'a ² bir diğer onur dekretinde Erythrai Demos'u tarafından yüksek onurlar verilmektedir ³. Adı geçen bu iki yazıt

² Engelmann - Merkelbach, Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai Bonn 1972 nr. 24 (= Dittenberger, Sylloge ³ 410; krş. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor, Princeton 1950, 730 dn. 10; L. Robert, Opera Minora 467 dn. 6).

³ I. Erythrai 28 (= Zolotas, Athena 20, 1908, 195 v.d., nr. 6; krş. de Sanctis, Scritti Minori I 420 v.d.; Meyer, Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien 1925, 87 v.d.; Beloch, Griechische Geschichte IV 2, 343; L. Robert, Op. Min. 467 dn. 6; D. Magie, Roman Rule 897 dn. 108 ve 928 dn. 23).

içerikleri bize, devrin önemli olaylarını ana çizgileriyle belirten bilgiler yanısıra, Erythrai'ı ve diğer İon şehir devletlerini, vatandaşın parasal yardımına muhtaç duruma düşürecek derecede etkin olabilen bu olayların şehirde yarattığı krizli yaşantı ve devlete yapılan bu tür yardımların niteliği hakkında da bazı önemli ipuçları vermektedir. Elimizdeki yazıtın aynı olaylarla ilişki içinde olabileceği gözönünde tutulursa, bu devrin tarihsel yaşantısına yukarıda sözü edilen iki Erythrai yazıtını kaynak olarak kısaca bir gözatmak yerinde olacaktır. Anadolu'nun batı kıyılarına tekrarlanan Kelt baskınları görünüşe göre Erythrai ve çevresini de birkez daha tehdit altında tutmakta, ülkenin yakılıp yıkılmaması, tutsak ve özellikle rehinelerin sağ olarak geri dönmeleri, tek sözcükle, barışın sağlanması, ancak Kelt'lere ödenecek yüksek, bazen altından zor kalkılabilir ağır vergilere bağlı kalmaktadır⁴.

⁴ M.Ö. 278/277 yıllarından itibaren Lutarios ve Leonnorios yönetiminde, Bithynia Kralı Nikomedes'in müttefiki olarak Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya geçmeye başlayan Kelt'lerin (Polyb. 1, 65; Memnon FgrH 434 F 11; Livius 38, 16, 2. 9; Paus. 1, 4, 5. 10, 23, 14; Iust. 25, 2, 11) kısa bir süre sonra burada da kendilerine özgü bir şiddet düzeni kurduklarına ve tüm Anadolu, özellikle ama zengin kıyı şehirlerini haraç vermeye zorladıklarına tanık oluyoruz. Kelt'ler henüz Trakya'da hareket halindeyken, Bizans bu barbar kavme her seferinde "hediyeler, üçbin, beşbin, bazen onbin adet altın" ve ayrıca "yıldı seksen talent vergi" ödemek zorundaydı (Polyb. 4, 45-46; krş. V. Iliescu, Die aussenpolitische Krise der hellenischen Poleis Klein - Skythiens, Hellenische Poleis [E. Ch. Welskopf, Darmstadt 1975] II 668 dn. 77); bir keresinde Milet'liler rehin alınmış kadınlarını Kelt'lerden yüksek fidye karşılığı satın almak durumunda kalmışlardı (Parthenios 8, 2); M.ö. 269-268 yıllarında cereyan eden bir Γαλατικὸς πόλεμος sırasında tutsak düşen bugünkü Denizli yakınlarındaki Neoteichos ve Kiddiokome köylüleri, ancak iki zengin yurttaşın Kelt'lere fidye ödemesiyle özgürlüklerine kavuşabilmişlerdi (M. Wörrle, Antiochos I., Achaios der Ältere und die Galater-eine neue Inschrift in Denizli, Chiron 5, 1975, 59 v.d.); keza bir keresinde de yazıtımızda adı geçen Polykritos, elçi olarak gönderildiği Kelt'lerin ordugâhında savaş tutsağı olarak gördüğü Erythrai'lıları kendi cebinden para ödeyerek özgürlüklerine kavuşturmuştu (I. Erythrai 28, 16 v.d.). Kyzikos ve Priene gibi şehirler Kelt'lere karşı savaşma yolunu seçerlerken (Dittenberger, OGIS 748. 765), Erythrai, ülkeyi bir Kelt yağmasından korumak amacıyla, bunlara her seferinde ağır vergiler ödemeyi tercih etmiştir. Antiokhos I.'in M.ö. 275 (?) yılında Kelt'leri "Filler Meydan Muharebesi" diye bilinen savaşta (tarihleme ve diğer hususlar için son olarak krş. M. Wörrle, Chiron 5, 1975, 65 v.d.) ağır bir yenilgiye uğratmasından sonra, bunları, hernekadar bir daha batı kıyılarında görmüyorsak da (krş. F. Stählin, Geschichte der kleinasiatischen Galater, 1907 s. 14), kısa bir süre içinde kendilerini toparladıklarına ve Anadolu'nun bu kez özellikle kuzey kıyılarındaki şehirlerine

Bir yandan bunlara her seferinde ödenen bu tür vergiler, öte yandan, pek az bir yararları dokunduğu halde, Kral Antiokhos'un şehirde ve Ege'de Kelt tehlikesine karşı üslenmiş durumda bulunan birliklerine ayrılan iâşe ve donanım giderleri⁵, ayrıca εις τὰ Γαλατικά συναγομένα adı altında aynı Krala ödenen kontribüsyonlar⁶ dolayısıyla şehir kasası sık sık boşalmakta ve devlet bütün masrafları karşılayamaz duruma gelmektedir. Böyle zamanlarda özellikle zengin yurttaşların faizsiz borç para vermek ya da hububat hibe etmek ve Kelt'lerin eline rehin düşmüş yurttaşları kendi ceplerinden fidye ödeyerek kurtarmak gibi eylemleriyle devlet ve halkın yardımına koştuklarına tanık oluyoruz⁷. Tehlike ve kıtlık geçiştirilince de bu kişiler birçok Erythrai yazıtında ve belki elimizdeki yazıtta da olduğu üzere, halk tarafından onurlandırılmakta, hizmetleri bir stel üzerinde ebedileştirilmektedir.⁸

I. Erythrai 24⁽²⁾ numaralı yazıtta, Polykritos'un dilekçesi üzerine, dokuz strateg'e Kelt'lere karşı şehri καὶ καλῶς μὲν καὶ συμφερόντως savundukları ve aynı zamanda ceplerinden önemli miktarda para

karşı büyük çapta askeri operasyonlara giriştiklerine tanık oluyoruz. Örneğin M.ö. 255 yıllarında Pontos Herakleia'sı, şehir ve çevresini yıkım ve talandan kurtarmak için tüm Kelt ordusuna 5000 ve her Kelt komutanı için de 200'er altın-stater gibi yüksek bir ücret ödemeye mecbur olmuştu (Memnon FGRH 434 F 16; krş. F. Stählin, Galater 17; M.I. Rostovtzeff, Die hellenistische Welt, Gesellschaft und Wirtschaft [Tübingen 1955] 1, 464 dn. 353; A. Ştefan, Die Getreidekrisen der westpontischen Poleis, Hellenische Poleis II 652). Bu hususlarda genel olarak ayrıca krş. D. Magie, Roman Rule 5 v.d., dn. 10-15 ve E. Will, Histoire politique du monde Hellénistique I 1966, 123 v.d.

⁵ Krş. örneğin I. Erythrai 24, 16 v.d. ve 28, 42 v.d.

⁶ Bk. I. Erythrai 31 (= Dittenberger, OGIS 223) ve 28; krş. C. Bradford Welles, Royal Correspondence in the Hellenistic Period 15.

⁷ Bu türden humaniter yardımlara antik çağda, gerek savaşların, gerekse haydut ve korsan baskınlarının sonucunda ortaya çıkan durumlar dolayısıyla sık sık rastlamaktayız; krş. örneğin I. Erythrai 24, 28 ve yukarıda dn. 4; genel olarak bk. E. Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland 104 v.d.; L. Robert, Études anatoliennes 94 v.d.; Hellenica 11-12, 134 v.d.; SEG 24, 154 (krş. J. ve L. Robert, Bull. ép. 1968, 456, 247); P. Ducrey, Le Traitement des Prisonniers de guerre dans la Grece antique, Paris 1968, 238 v.d.

⁸ Ayrıca krş. I. Erythrai 29, 34 ve yukarıda dn. 4 ve 7'de verilen literatür.

Erythrai onur yazıtı
Ehrendekret aus Erythrai

ödeyerek bu savunmayı maddi yardımlarıyla da destekledikleri için halk tarafından yüksek onurlar verilmektedir:⁹

πο[λλῶν δὲ φό]-

βων καὶ κινδύνων περιστάτων καὶ δαπ[άνης οὔσης πρός]

12 εἰρήνην οὐκ ὀλίγησ ἐν ἅπασιν διειτ[ήρησαν τὴν πό]-
 λιν καὶ τὴν χώραν ἀκέραιον, ἐπιμεληθέν[τες μὲν τῆς τῶν χρο]-
 μάτων συναγωγῆς τε καὶ ἀποστ[ολῆς τοῖς περὶ Λεον]-
 νόριον βαρβάρους ἃ συνετάξατο ἢ π[όλις, φροντίσαντες]

16 δὲ τῶν τοῖς παρ' Ἑρμοκράτει τατ[τομένοις δια]-
 γραφέντων χρημάτων ὑπ' Ἀθη[ναίου καὶ τῶν τοῖς]
 μαϊκοῖς προσοφειλομένων ε[ἰς σιτηρέσιον, τοῖς δὲ μισθο]-
 φόροις τῶν ὀψωνίων ἐκ πλεί[ονος λειπόντων προεῖσε]-

20 νείκωντες ἐκ τῶν ἰδίων [ἔδωκαν

I. Erythrai 28⁽⁸⁾ numaralı yazıtta ise, Kelt baskın ve yağmalarının bütün Erythrai ve çevresini sürekli tehdit altında tuttuğu sıralarda, şehre büyük hizmetleri dokunan aynı Polykritos halk tarafından görkemli bir şekilde onurlandırılmaktadır. Örneğin orada şu satırlar, bize şehrin içine düştüğü bu krizin gerek niteliğini gerekse Polykritos'un bununla hangi ilişki içinde bulunduğunu göstermesi bakımından ilginçtir:

12 (Polykritos)¹⁰ ἔτι δὲ τάς τε ἄλλας
 πρεσβείας [ἐφ'] ἃς ἀπεδείχθη καλῶς [κ]αὶ συμφερόντως τῶι
 δήμῳ διωικηκῶς, καὶ τὴν πρ[ὸς] τοῖς βαρβάρους πρεσβεί-
 αν ὑπομείνας ἔνεκε τοῦ τοῦ[ς] ὀμηρεύοντας τῶι πολιτῶν

16 εἰς τὴν πόλιν παραγενέσθαι, . . .

⁹ Çevirisi: “— birçok korku ve tehlikenin çevremizi sardığı ve barışın sağlanması için azımsanmayacak masraflar gerektiği zaman, Leonnorios'un çevresinde (toplanmış) barbarlara şehrin ödediği vergilerin toplanmasını ve götürülmesini sağlamakla her bakımdan şehir ve çevresini zarar görmeden kurtardıkları ve aynı zamanda, Hermokrates nezdinde bulunan askerler için Athenaios tarafından talep edilen parayı sağladıkları, ve — — —, (ayrıca) ücretlerini uzun zamandır alamayan askerlerin paralarını kendi servetlerinden karşılayarak ödedikleri (v.b. hizmetler için (halk, stratejileri onurlandırmaya karar verdi))”.

¹⁰ Çevirisi: “— (Polykritos) kendisine verilen hem diğer elçilik görevlerini güzel ve halkın yararına olacak şekilde yürüttü hem de yurttaşlardan rehin alınmış olanları tekrar şehre getirmek amacıyla barbarlara (Kelt'lere) karşı elçilik görevini üzerine aldı; — —”.

- 29 (Polykritos)¹¹ εἰς τε τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως
καὶ τὴν ἄλλην διοίκησιν καὶ εἰς τὰ τῶι βασιλεῖ συμφέρον-
τα πολλάκις χρήμασιν εἰσευπορῶ[ν] ἀπροφασίστως οὐκ ὀλί-
32 γων ἀγαθῶν αἷτιος ἐγενήθη·
- 40 (Polykritos)¹² ἐπηγγείλατο τῶι δήμῳι πρ[ο]χρήσειν εἰς ὑποθή-
κην ἀτόκουσ δραχμάς Ἀλεξανδρ[ε]ίας ἑξακισχιλίας·
ve neticede:
- 45 (Polykritos)¹³ καὶ τοῦ τε δήμου καὶ τῶν ἀ[ρ]-
χόντων διὰ τὴν ἐν τοῖς κοινοῖς ἀπορίαν παρακαλούντων ἔ-
καστον προχρῆσαι εἰς τὰ ὀψώνια, μόνος ὑπέσχετο τῶι δήμῳι
48 τὰ χρήματα.

Şimdi bu Polykritos hakkında bildiklerimizi kısaca özetleyelim: Adına Erythrai'da en sık rastladığımız kişilerden biri olan Polykritos, büyük bir olasılıkla çok zengin bir hububat tüccarıydı¹⁴. Aralarında kardeşi Phyrson'un da bulunduğu dokuz strateg'in onurlandırılmasına ilişkin dekretin (I. Erythrai 24) dilekçe sahibi de olan Polykritos'a, hizmetlerinden dolayı halk tarafından büyük onurlar verildiğine adı geçen uzun dekret sayesinde (I. Erythrai 28) tanık oluyoruz. Bu yazıt içeriğinden öğrendiğimize göre, Polykritos gerek kendini, gerekse servetini sık sık gönüllü olarak kamu hizmetine sunmuştur. Örneğin, Antiokhos'un amirallerinden Alkippos (orada str. 3), bir Kelt saldırısı sırasında Ege'de bir operasyonu sürdürürken, Polykritos da ἐπί τε τὴν φυλακὴν τῆς χῶρας τῆγ κατὰ θάλασσαν (str. 9) görevini almış ve dolayısıyla "hat von See aus die Operationen der Galater sehr erschwert und viel Unheil verhiendert" (krş. Engelmann - Merkelbach a. e. s. 111). Gene Engelmann ve Merkelbach'a göre "vermutlich war er damals einer der neun Strategen" (a. e. s. 112). Şehri adına çeşitli elçilik görevlerinde de bulunan Polykritos (str. 12

¹¹ Çevirisi: "– – şehrin savunması ve diğer idari giderler için, (aynı zamanda) Kralın (Antiokhos'un) yararına bol miktarda ve güçlü çıkarmaksızın para yardımında bulunmakla (Polykritos) azımsanmayacak iyilikler yapmış oluyordu – –".

¹² Çevirisi: "– – halka 6000 İskender Drahmisini faizsiz ödünç sermaye olarak vereceğini bildiriyordu – –".

¹³ Çevirisi: "– – Halk ve arkhonlar, devlet kasası ihtiyaç içinde bulunduğu bir sırada herkesi askeri donanım giderleri için para yardımına çağırdığında, tek başına (Polykritos) halka para yardımı için söz veriyordu – –".

¹⁴ Krş. E. Ziebarth, Beitr. z. Gesch. des Seeraubs u. Seehandels 138 dn. 1.

v. d.), bir keresinde rehineleri teslim almak üzere gönderildiği Kelt'lerin ordugâhında savaş tutsağı olarak gördüğü Erythrai'lı yurttaşlarını da, kendi cebinden fidyeye ödeyerek özgürlüklerine kavuşturmuş ve şehre getirmiştir.¹⁵ Kelt baskınları dolayısıyla şehirde başgösteren had derecede bir hububat kıtlığı sırasında, halkın sıkıntıya düşmemesi için hububat alıcılarına *ἄτοκα χρήματα εἰς ὑποθήκην* (str. 24) yardımı yapmış ve şehirde hububatın bol miktarda bulunmasını sağlamıştır. Buna benzer eylemlerle birçok kere hemşehrilerinin yardımına koşan Polykritos'un halk tarafından sık sık onurlandırıldığını da keza aynı yazıtın aşağıdaki satırlarından anlıyoruz:

32 ἐφ' οἷς αὐτὸν ὁ δῆμος καὶ πρότερον πλεονάκις ἐτίμησεν καὶ τὰς δοθείσας αὐτῷ τιμὰς εἰς στήλην ἀναγράψας εἰς τὴν ἀγορὰν ἀνέθη[κε]ν¹⁶

ve:

52 στῆσαι δὲ αὐτοῦ τῆ[ν] [εἰκό]ν[α ἐ]ν τῇ ἀγορᾷ πρὸς τὴν στήλην, ἐν ᾗ αἱ πρότερον αὐ[τοῦ] [τιμαί εἰσιν ἀναγε]γραμμέναί καὶ τὰς δεδομένας αὐτῷ [τι]-
55 [μὰς]¹⁶

Str. 7 'Αριστοκλῆς Πολυ[χάρου]: Bu Aristokles'in I. Erythrai 201 c 7-8'de rahiplik makamlarının satışına ilişkin listede adı geçen 'Αριστοκλῆς Πολυχάρου ile identik olması muhtemeldir. Bu kişiyi orada Theupeithes'in hieropoios'luğu sırasında (Engelmann ve Merkelbach'ın s. 296'daki tarihlemesine göre M. ö. 275 yılından sonra, belki 270 yılı civarında)¹⁷ Berthes'ten Tanrıça Demeter Khloe'nin rahipliğini devralan kişi olarak tanımaktayız. Bu Aristokles hakkında daha fazla bilgimiz yok. Fakat Polykhares adına, M. ö. 4. yy.'a tarihlenen bir Erythrai sikkesinde¹⁸ rastlıyoruz. Ancak, bu Polykhares'in bizim Aristokles'in babasıyla identik olup olmadığı sorusu şimdilik açık kalmaktadır.

¹⁵ Orada str. 16 v.d.:

οὐ μόνον τοὺς ἡμέρους κοιμισ[ά]-
μενος εἰς τὴν πόλιν ἤγαγεν ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτῶν οὓς εἶ-
δεν ὄντας ἀρχμαλώτους λυτρωσάμενος διέσωσεν.

¹⁶ Ayrıca krş. str. 26 v.d. 38 v.d. 47 v.d.

¹⁷ Ayrıca krş. orada s. 287'de verilen bilgiler.

¹⁸ Rev. numism. 1910, 436/7; krş. L. Robert, Op. Min. 466 ve I. Erythrai 201 c, str. 8 için verilen kommentar.

Str. 8 Elimizdeki yazıt tarzında kaleme alınmış bir Erythrai onur yazıtında *ὁ δεῖνα εἶπεν* ifadesinden sonra genellikle *ἐπειδὴ ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος* . . . kausal cümlesi yer almaktadır (krş. örn. I. Erythrai 27 ve 111 vd.'daki yazıtlar). Satırın sonundaki genitif şekli Πολυκρίτου τοῦ Ἰατροκλείους ise, eğer yazıtta onurlandırılan kişinin Polykritos olduğunu kabul edersek, bu tür bir kausal cümlenin kabulünü oldukça zorlaştırmaktadır. Bu durumda burada iki olasılık üzerinde durulabilir:

a) Yazıtımızın bu kısmında bir genetivus absolutus kurması bulunmuş olması mümkündür. Hernekadar böyle bir durum Erythrai yazıtlarında pek alışılmış değilse de, varsayımımıza I. Erythrai 114 numaradaki hakim Kallikrates onuruna karara bağlanmış yazıtı bir örnek olarak pekâla gösterebiliriz:

Καλλικράτου τοῦ Λεαγόρου

- [ἔδο]ξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ στρατηγῶν, πρ[ο]-
 [ταν]έων, ἐξεταστῶν γνώμη· ἐπειδὴ τοῦ δήμου προειρημέ-
 4 [νου] καὶ τὰς εἰς τὸ π[ολι]τικὸν κρίσεις εἰσαγομένας διεξάγεσθα[ι]
 [καλ]ῶς καὶ δικαίως καὶ πεπονημένου πρ[όνο]ιαν περὶ τῶν ἀποδεικνυ-
 6 [ομέ]νων δικαστῶν ἀν' ἕκαστον ἔτος ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις ἕνεκα
 [το]ῦ διεξάγεσθαι τὰ συμβόλαια τοῖς ἰδιώταις ἐπιμελῶς καὶ
 8 [τοῖ]ς νόμ[οι]ς ἀ[κ]ολούθως ἀποδειχθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου δικαστῆς ἐπὶ
 κτλ.

Engelmann ve Merkelbach, “τοῦ δήμου . . . ἀκολούθως” cümlesini, “in die Begründung des Antrags eingeschobener Genetivus absolutus”, şeklinde açıklamaktadırlar.

Bu açıklamaya göre, yazıtımızın onurlandırılan kişisi bizzat Polykritos olmaktadır. O halde tamamlama:

- 8 [ἐπειδὴ . . . Πολ]υκρίτου τοῦ Ἰατρο-
 [κλείους καὶ χρεί]ας παρεισχημέ-
 [νου ὁ δήμο]ς εὐχάριστος ὢν
 10 [ἔγνω στῆσαι αὐτοῦ εἰς]όνα χαλκῆν κτλ.

Bu açıklamaya *ὁ δήμος* εὐχάριστος ὢν nominativ şekli kanıt olarak gösterilebilir; zira, görünüşe göre adhortativ ifade yazıtımızda 15. satırda durmakta, bu ise dekret II'nin özünü teşkil eden kararın bu satırlarda (10-11) yer almış olmasını olanaksızlaştırmaktadır.

b) Yahut ta yazıtımızda Polykritos'un oğlu onurlandırılmaktadır; bu durumda τοῦ Ἰατροκλείου patronymikon'u, onurlandırılan kişiyi bir diğer aynı adı ve patronymikon'u taşıyan kişiden ayırmak için kullanılmış olsa gerektir. Buna göre cümlenin tamamlanması şöyle olurdu:

8 [ἐπειδὴ ὁ δεῖνα Πολ]υκρίτου τοῦ Ἰατρο-
[κλείου καὶ χρεί]ας παρεισχημέ-
10 [νος ἔγνω ὁ δῆμο]ς κτλ.

Bu Erythrai ailesinden şimdiye kadar şu kişilerin adları bilinmektedir: Φύρσων Ἰατροκλείου (I. Erythrai, nr. 24 ve 25), Πολύκριτος Ἰατροκλείου (a. e. nr. 24, 2 ve 28), Ἰατροκλῆς Φύρσωνος (a. e. nr. 160, 32). Ayrıca, a. e. 201 a 2 numaralı yazıtta Ἰατροκλῆς Πολυκρίτου adında biri zikredilmektedir. Bu kişi, rahiplik makamlarının satışına ilişkin adı geçen yazıtta, Herakleitos'un hieropoios'luğu sırasında (Engelmann-Merkelbach, s. 296'daki relatif tarihlemeye göre M. ö. yak. 284-283 yıllarında) Ares'in rahipliğini satın alan kişi olarak görünmektedir. Engelmann ve Merkelbach bu kişiyi "—der Vater der Brüder Phyrson Ἰατροκλείου und Polykritos Ἰατροκλείου (a. e. s. 299) olarak göstermektedirler. Fakat benim kanımca, adı geçen kişinin, aynı, yani yazıtımızda da adı geçen Polykritos'un oğlu olabileceği olasılığı üzerinde de durulmalıdır. Çünkü, relatif tarihlenen 284-270 yılları arasındaki zaman farkı, böyle bir olasılığı akla getirmeyecek derecede büyük değildir; diğer taraftan Polykritos'a halk tarafından verilmiş onurların Agora'da dikili olduğunu da biliyoruz. Eğer bu varsayım kabul edilebilir görünüyorsa, soy çizelgesinin şu şekilde tamamlanması gerekir (krş. I. Erythrai, s. 268) :

Iatrokles	
/	
Phyrson	Polykritos
/	/
Iatrokles	Iatrokles

Bu durumda yazıtımızın 8. satırının tamamlanması:

[ἐπειδὴ Ἰατροκλῆς Πολ]υκρίτου τοῦ Ἰατρο-
[κλείου — —

Bu açıklama, yazıtın 12. satırında τοῦ πατρὸς αὐτοῦ [τιμαί'dan söz edildiğinden, daha büyük bir olasılıkla gerçeğe uygundur. Söz

konusu baba ise, Polykritos'un babası Iatrokles olmayıp, bizzat kendisi, yani Polykritos olsa gerektir. Bu varsayımın kabulü durumunda onurlandırmanın vesilesi, kanımca, Kelt baskınlarında aranmalıdır.

Str. 9 χρεί]ας παρεισχημέ[νος(υ), krş. I. Erythrai 34,5:
χρείας παρείσχητ[αι τοῖς ἐντυγχάνουσι].

παρεισχημένος = παρεσχημένος, krş. E. Schweizer, Grammatik der pergamenischen Inschriften, Berlin 1898 s. 171. 185.188 ve K. Meisterhans — E. Schwyzer, Grammatik der attischen Inschriften, Berlin 1900 s. 174 dn. 1453.

Str. 12-13 büyük bir olasılıkla:

είκ]όνα χαλκῆν ἐν τῇ
[ἀγορᾷ πρὸς τὴν στήλην, ἐν ᾗ αἱ τ]οῦ πατρὸς αὐτο[ῦ]
[τιμαί εἰσιν ἀναγεγραμμένοι - -

Bu tamamlama için krş. I. Erythrai 28, 53-54; buna göre str. 7-13'ün anlamı yaklaşık şöyle olmalıydı:

“Halk Meclisi ve Senato, Poly[khars] oğlu Aristokles'in dilekçesi üzerine karara vardı; Iatrokles oğlu Polykritos'un oğlu [Iatrokles'in?], maddi vb. yardımlarıyla şehrimize büyük yardımları dokunduğu için halk kendisine minnettar kalıp bu sebepten metalden bir heykelini pazar yerine, babasının onurlarının yazılı bulunduğu stelelerin yanına dikmeye karar verdi - -”

Str. 15 v. d. tamamlama ve anlam için krş. örneğin I. Erythrai 28, 48 v. d.:

ὅπως οὖν ὁ δῆμος φαίνεται τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀν-
δρῶν χάριτας ἀξίας ἀποδιδούς, τύχηι ἀγαθῆι, δεδόχθαι κτλ.
yahut a. e. 35,8:

ὅπως οὖν
ὁ δῆμος φαίνεται τιμῶν τοῖς προαιρουμένους εὐεργετεῖν τὴν
πόλιν ἡμῶν, ἀγαθῆι τύχηι, δεδόχθαι κτλ.

Benzeri, fakat görünüşe göre, daha uzun bir ifadenin de yazıtımızın 15-19. satırlarında bulunması gerekirdi.

Str. 17 satırın sonundaki συμφέρον sözcüğünün kullanım şekillerine Erythrai onur yazıtlarında sık sık rastlıyoruz; örneğin I. Erythrai 24, 9-10: καὶ καλῶς μὲν καὶ συμφερόντως τ[ῆς τε φυλα]κῆς καὶ τῶν

ἐξοπλασιῶν ἐπεμελήθησαν ya da 28, 30: εἰς τὰ τῶι βασιλεῖ συμφέροντα yahut ta: 35,7: καὶ αὐτὸς ἐπηγγείλατο συναντιλήψεσθαι τῶν τῆι πόλει συμφερόντων. Bu örnekleri de gözönünde tutarak yazıtımızın 15-18. satırlarındaki anlamın yaklaşık olarak şöyle olduğunu söyleyebiliriz:

“– Halkın, şehrimizin yararına çalışmış kimseleri hakkınca onurlandırdığını göstermek amacıyla, Senato ve Halk Meclisi karara varmalıdır”.

Yazıtımızın sonuç kısmını oluşturan satırların da keza, Erythrai Hellenistik onur yazıtlarındakine benzer bir düzeni olsa gerekti; krş. örneğin I. Erythrai 28, 49 v. d.:

τύχη ἀγαθῆ, δεδόχθαι

τῆι βουλῆ καὶ τῶι δήμῳ· ἐπαινέσαι Πολύκριτον Ἰατροκλείου[ς]

καὶ στεφανῶσαι χρυσῶι στεφάνῳ καὶ εἰκόني χαλκῆι ἀρετῆς

52 [ἔν]εκε καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τὸν δῆμον κτλ.

ya da a. e. 35, 8 v. d. ve sözcük dizilişi aşağı yukarı aynı olan diğer bazı yazıtlar.

Diğer birçokları gibi elimizdeki bu Erythrai belgesi de maalesef çok küçük bir parça durumunda elimize geçmiş olup, onur dekretimizin şüphesiz sebeplerini oluşturmuş olan politik, sosyal, hatta belki askeri durumlar hakkında tatmin edici bir bilgi edinmemize olanak sağlamamaktadır. Muhtemelen stelimizin başlangıç satırlarında adları yazılı bulunan diğer saygın kişiler hakkında da bilgi edinebilseydik, bu bizim için şüphesiz ilginç olurdu. Bununla beraber, Erythrai'da sürdürülmekte olan Türk kazılarının parçamıza ya paralel bir metin ya da tatminkâr bir tamamlama getireceği ümit olunmaktadır.

EINE NEUE EHRUNG FÜR POLYKRITOS ODER FÜR SEINEN SOHN AUS ERYTHRAI

SENCER ŞAHİN

In einem neu gefundenen Fragment eines Ehrendekrets aus Erythrai treffen wir wie schon auf anderen Dekreten den Namen des Getreidehändlers Polykritos, der sich während der Einfälle der keltischen Stämme im westlichen Kleinasien (ca. 278-270 v. Chr.) um die Erythräer sehr verdient gemacht und ihnen auch finanzielle Hilfe gewährt hat.

Das neue Fragment aus grau-weißem Marmor wurde im Sommer 1975 während der türkischen Ausgrabungen in Erythrai (heute Ildırı) südlich der byzantinischen Mauer auf der Akropolis gefunden. Ich nahm den Stein in demselben Sommer zusammen mit anderen epigraphischen Funden der Ausgrabung in der Schule des Dorfes auf, wo sie provisorisch deponiert wurden¹. Nur die rechte Kante des Steines ist vollständig erhalten. Er befindet sich jetzt im Depot des Museums von İzmir, jedoch noch ohne Inventarnummer.

Erhaltene H. 0, 40 m; Br. 0,24 m; T. 0, 15 m (vollständig); Bh. 0, 014-0, 015 m.

DEKRET I

.]. AIE[.
.] δάνειον εἶναι δε. [-
.] παρ' ἐκάστου τῶν τα.
.] ἔγνω ὁ δῆμος δοθῆναι
5 [. κ]αὶ τὸ βάρρογ καὶ τὴν στή-
[λην].

DEKRET II [ἔδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δῆμ]ωι Ἀριστοκλῆς Πολυ-
[. εἶπεν Πολ]υκρίτου τοῦ Ἰατρο-
[κλείους καὶ χρεί]ας παρεισχημε-

¹ Ich veröffentliche auch diese Inschrift, wie "Ein attisches Dekret für Erythrai", *Bulleten* Vol: XL, no. 160, s. 569 ff., separat vor der Ausgrabungspublikation, weil sie eine besondere Beachtung der Historiker verdient.

- 10 [νο- ὁ δῆμος] εὐχάριστος ὦν
 [... στῆσαι αὐτοῦ εἰκ]όνα χαλκῆν ἐν τῇ
 [ἀγορᾶ τ]οῦ πατρὸς αὐτο[ῦ]
] ΟΥΚΕ[.]
] ΩΝ
- 15 [... ὅπως οὖν ὁ δῆμος] φαίνεται
]η καὶ πολ[.]
] συμφε-
 [ροντ- δεδó]χθαι τῇ
 [βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ] . ΙΣ
- 20] ΙΕ
] . Φ

In der Inschrift ist Silbentrennung durchgeführt.

Dekret I:

Z. 2]δάνειον· εἶναι δὲ .[?

Z. 3 ταλ[oder ταα[

In Zeilen 4-5 wird wohl der Platz bestimmt, an welchem die Stele aufgestellt werden soll; oder man hatte dem Demos freigestellt, nur die Stele zu bezahlen oder Stele + βᾶθρον

Dekret I und II betrafen wahrscheinlich dieselbe Person; aber sicher ist es nicht.

Dekret II:

Ein in der Inschrift erhaltener historischer Name ermöglicht uns, die Inschrift ungefähr zu datieren: Durch einige epigraphische Funde wissen wir, dass Polykritos, Sohn des Iatrokles zwischen den Jahren ca. 278-270 v. Chr. in Erythrai tätig war (vgl. unten Kommentar). Polykritos ist der Antragsteller eines erythräischen Ehrendekrets² und bekommt in einem anderen Ehrendekret vom Demos der Erythraier selbst hohe Ehren³. Man findet in diesen zwei Inschriften eine

² Engelmann - Merkelbach, Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai, Bonn 1972 Nr. 24 (= Dittenberger, Sylloge³ 410; vgl. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor, Princeton 1950, 730 Anm. 10; L. Robert, Opera Minora 467 Anm. 6).

³ I. Erythrai 28 (= Zolotas, Athena 20, 1908, 195ff., nr. 6; vgl. de Sanctis, Scritti Minori I 420ff.; Meyer, Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien 1925, 87ff.; Beloch, Griechische Geschichte IV 2, 343; L. Robert, Op. Min. 467 Anm. 6; D. Magie, Roman Rule 897 Anm. 108 und 928 Anm. 23).

allgemeine, aber nur undeutliche Angabe über die Ereignisse der Zeit, die die Erythräer (zusammen mit anderen ionischen Städten) in eine so grosse Not geraten liessen, dass die finanzielle Hilfe einzelner Bürger für das Volk und den Staat notwendig wurde, wie es auch in unserer Inschrift der Fall zu sein scheint. Die wiederholten Kelteneinfälle im westlichen Kleinasien haben anscheinend wiederum auch Erythrai und seine Umgebung bedroht. Die einzige Bedingung, damit das Land durch die Raubzüge der keltischen Stämme nicht heimgesucht wurde und die Kriegsgefangenen und besonders die Geiseln gesund wieder nach Hause kehren konnten, waren hohe, manchmal sogar unerschwingliche Tributzahlungen, die man jedesmal den Barbaren leisten musste⁴.

⁴ Die Kelten, die in den Jahren 278/277 v. Chr. unter der Führung des Lutaros und Leonnorios als Verbündete des Königs Nikomedes I. von Bithynien über die Dardanellen (Çanakkale Boğazi) nach Anatolien kamen (Polyb. 1, 65; Memnon, FGrH 434 F 11; Liv. 38, 16, 2. 9; Paus. 1, 4, 5. 10, 23, 14; Ius. 25, 2, 11), haben dort eine Gewaltherrschaft gegründet und die reichen Küstenstädte Kleinasiens gezwungen ihnen regelmässig Tribute zu bezahlen. Als sie sich noch in Thracien aufhielten, musste Byzantion diesen barbarischen Stämmen "jedesmal Geschenke, dreitausend oder fünftausend, manchmal auch zehntausend Goldstücke" geben, "um damit ihr Land von der Verwüstung loszukaufen" (Polyb. 4, 45-46; vgl. V. Iliescu, Die aussenpolitische Krise über hellenischen Poleis Klein-Skythiens, in: Hellenische Poleis [E. Ch. Welskopf, Darmstadt 1975] II 668 Anm. 77). Milesier wurden einmal gezwungen, ihre von den Kelten geiselnommenen Frauen gegen ein hohes Lösegeld freizukaufen (Parthenios 8, 2). Die Dorfbewohner von Neoteichos und Kiddiokome bei Denizli, die während des Γαλατικός πόλεμος von den Galatern gefangengenommen worden waren, haben ihre Freiheit erst nach dem Freikauf zweier reicher Bürger aus denselben Dörfern wieder bekommen (M. Wörrle, Antiochos I., Achaios der Ältere und die Galater, Chiron 5, 1975, 59ff.). Einmal hat auch Polykritos, die Hauptperson unseres Fragments die Erythräer, die er während seiner Gesandtschaft zu den Kelten gefangengenommen sah, aus seiner eigenen Tasche freigekauft (I. Erythrai 28 Z. 16ff.). Während manche Städte wie Kyzikos oder Priene sich gegen die Kelten verteidigt haben (Dittenberger, OGIS 748. 765), haben Erythräer es anscheinend vorgezogen, diesen jedesmal hohe Tribute zu zahlen, um ihr Land vor einer Plünderung durch die Kelten zu schützen. Obwohl wir die Kelten, nachdem Antiochos I. sie im Jahre 275 v. Chr. (?) in der "Elephantenschlacht" schwer niedergeschlagen hatte (für die Datierung der Schlacht und weiteres vgl. zuletzt M. Wörrle, Chiron 5, 1975, 65ff.), nie wieder an der Westküste Kleinasiens sehen (vgl. F. Stählin, Geschichte der kleinasiatischen Galatern 1907 S. 14), haben sie sich anscheinend in kurzer Zeit erholt, so dass sie, diesmal aber besonders gegen die Küstenstädte des nördlichen Kleinasiens, wieder bedeutende militärische Operationen unternehmen konnten.

Einerseits wegen dieser schweren Tribute, andererseits wegen der Aufwendungen, die Erythrai für die in der Stadt und in der Ägäis gegen die Keltengefahr stationierten, aber wenig nützlichen Einheiten des Königs Antiochos machen musste⁵, und ausserdem wegen der *εἰς τὰ Γαλατικά συναγομένα* genannten Kontributionen, die Erythrai ebenfalls dem Antiochos zu bezahlen sich verpflichtete⁶, blieb die Stadtkasse oft leer und der Staat konnte alle Aufwendungen nicht decken. In solchen Fällen liessen besonders reiche Bürger ihre materielle Hilfe dem Volk und dem Staat zuteil werden, indem sie z. B. der in Not geratenen Stadtkasse zinslos Gelddarlehen und dem Volk Getreide spendeten oder auch die von den Kelten gefangenen bzw. als Geisel genommenen Bürger aus eigener Tasche freikaufte⁷. Wenn die Gefahr und die Notzeit vorüber war, wurden diese Personen durch das Volk geehrt, ihre Verdienste auf einer Stele aufgezeichnet, wie es wohl auch in unserer Inschrift geschah⁸.

In der I. Erythrai 24⁽²⁾ bekommen neun Strategen auf Antrag des Polykritos hohe Ehren durch das Volk, da sie die Stadt gegen die Kelten *καὶ καλῶς μὲν καὶ συμφερόντως* verteidigt haben und zugleich diese Verteidigung auch durch ihre finanzielle Hilfe möglich gemacht haben:

So musste z.B. Herakleia am Pontos im Jahre 255 v. Chr., um ein Unheil zu verhindern, den Galatern, die in das Stadtgebiet eingedrungen waren, 5000 Statere und an jeden galatischen Häuptling 200 Statere Lösegeld bezahlen (Memnon FGrH 434 F 16; vgl. Stählin, Galater 17; M. I. Rostovtzeff, Die hellenistische Welt, Gesellschaft und Wirtschaft (Tübingen 1955) 1, 464 Anm. 353; A. Ştefan, Die Getreidekrisen der westpontischen Poleis, in: Hellenische Poleis II 652); vgl. auch D. Magic, Roman Rule 5ff. mit Anm. 10-15 und E. Will, Histoire politique du monde Hellénistique I 1966, 123ff.

⁵ vgl. z. B. I. Erythrai 24, 16f. und 28, 42f.

⁶ I. Erythrai 31 (= Ditterberger, OGIS 223) und 28; vgl. C. Bradford Welles, Royal Correspondence in the Hellenistic Period 15.

⁷ Humanitäre Hilfe solcher Art, die aus der wegen der kriegerischen oder räuberischen Unternehmungen entstandenen Situationen zustande kamen, finden wir im Altertum oft; vgl. z.B. I. Erythrai 24, 28; allgemein vgl. E. Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland 104f.; L. Robert, Études anatoliennes 94f.; Hellenica 11-12, 134f.; SEG 24, 154 (dazu J. und L. Robert, Bull. ép. 1968, 456, 247); P. Ducrey, Le Traitement des Prisonniers de guerre dans la Grece antique, Paris 1968, 238f.

⁸ vgl. auch I. Erythrai 29.34 und Literatur oben in Anm. 4 und 7.

πολλῶν δὲ φό]-

- βων καὶ κινδύνων περιστάντων καὶ δαπ[άνης οὔσης πρὸς]
 12 εἰρήνην οὐκ ὀλίγης ἐν ἅπασιν διετ[ήρησαν τὴν πό]-
 λιν καὶ τὴν χώραν ἀκέραιον, ἐπιμεληθέν[τες μὲν τῆς τῶν χρη]-
 μάτων συναγωγῆς τε καὶ ἀποστ[ολῆς τοῖς περὶ Λεον]-
 νόριον βαρβάρους ἃ συνετάξατο ἢ π[όλις, φροντίσαντες]
 16 δὲ τῶν τοῖς παρ' Ἐρμοκράτει τατ[τομένοις δια]-
 γραφέντων χρημάτων ὑπ' Ἀθη[ναίου καὶ τῶν τοῖς]
 μαϊκοῖς προσοφειλομένων εἰς σιτηρέσιον, τοῖς δὲ μισθο]-
 φόροις τῶν ὀψώνων ἐκ πλεί[ονος λειπόντων προείσε]-
 20 νεύσαντες ἐκ τῶν ἰδίων [ἔδωκαν

In der I. Erythrai 28⁽³⁾ wird Polykritos selber durch das Volk hoch geehrt, da er sich, während das ganze Gebiet von Erythrai durch die Raubzüge, Geiselnahmen usw. der Kelten ständig bedroht wurde, grosse Verdienste um die Stadt erworben hatte. Die folgenden Zeilen lassen die Art dieser Krise erkennen und zeigen, wie Polykritos damals handelte:

(Polykritos) ἔτι δὲ τάς τε ἄλλας

- 12 πρεσβείας [ἐφ'] ἃς ἀπεδείχθη καλῶς [κ]αὶ συμφερόντως τῷ
 δήμῳ δικαιοδικῶς, καὶ τὴν πρ[ὸς] τοὺς βαρβάρους πρεσβεί-
 αν ὑπομείνας ἔνεκε τοῦ τοῦ[ς] ὀμηρεύοντας τῶν πολιτῶν
 16 εἰς τὴν πόλιν παραγενέσθαι, . . .
 29 (Polykritos) εἰς τε τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως
 καὶ τὴν ἄλλην διοίκησιν καὶ εἰς τὰ τῶν βασιλεῖ συμφέρον-
 τα πολλάκις χρήμασιν εἰσευπορῶ[ν] ἀπροφασίστως οὐκ ὀλί-
 32 γων ἀγαθῶν αἴτιος ἐγενήθη . . .
 40 (Polykritos) ἐπηγγείλατο τῶν δήμῳ πρ[ο]χρήσειν εἰς ὑποθή-
 κην ἀτόκους δραχμὰς Ἄλεξανδρ[ε]ίας ἑξακισχιλίας
 und schliesslich
 45 (Polykritos) καὶ τοῦ τε δήμου καὶ τῶν ἀ[ρ]-
 χόντων διὰ τὴν ἐν τοῖς κοινοῖς ἀπορίαν παρακαλούντων ἔ-
 καστον προχρῆσαι εἰς τὰ ὀψώνια, μόνος ὑπέσχετο τῶν δήμῳ
 48 τὰ χρήματα

Fassen wir zusammen, was wir über diesen Polykritos wissen: Er war wahrscheinlich ein sehr reicher Getreidehändler in Erythrai⁹.

⁹ vgl. E. Ziebarth a.O. 138 Anm. 1.

Er ist der Antragsteller eines Ehrendekrets (I. Erythrai 24), in dem neun Strategen, darunter auch sein Bruder Phyrson, durch das Volk geehrt werden. Das lange Dekret (I. Erythrai 28) ist wegen seiner Verdienste vom Volk der Erythräer zu seiner Ehre abgefasst. Aus dieser Inschrift erfahren wir, dass Polykritos sowohl seine Person als auch sein Vermögen oft bereitwillig zur Verfügung der Stadt gestellt hat. Als z. B. die in der Ägäis stationierte Flotte des Antiochos unter dem Admiral Alkippos gegen einen Keltenangriff operierte (dort Z. 3), hatte Polykritos die Aufgabe ἐπί τε τὴν φυλακὴν τῆς χώρας τῆγ κατὰ θάλασσαν (Z. 9) übernommen und "hat von See aus die Operationen der Galater sehr erschwert und viel Unheil verhindert" (Engelmann-Merkelbach, I. Erythrai S. 111). "Vermutlich war er damals einer der neun Strategen" (dort S. 112). Polykritos, der auch verschiedene Gesandtschaften für seine Heimatstadt ausführte (dort Z. 12 ff.), hatte einmal während seiner Gesandtschaft zu Kelten Bürger, die er dort kriegsgefangen sah, aus seiner eigenen Tasche freigekauft und zurück in die Stadt geführt¹⁰. Während einer akuten Getreideknappheit in Erythrai gab er den Getreideeinkäufern ἄτοκα χρήματα εἰς ὑποθήκην (Z. 24) und erreichte dadurch, dass das Getreide auf den Markt kam. Dass er wegen seiner wohlwollenden Tätigkeiten durch das Volk der Erythräer mehrmals geehrt wurde, erfahren wir aus folgenden Zeilen derselben Inschrift:

32 ἐφ' οἷς αὐτὸν ὁ δῆμος καὶ πρότε-
ρον πλεονάκις ἐτίμησεν καὶ τὰς δοθείσας αὐτῷ τιμὰς εἰς
στήλην ἀναγράψας εἰς τὴν ἀγορὰν ἀνέθη[κε]ν·

und:

52 στήσαι δὲ αὐτοῦ τῆ[ν]
[εἰκό]ν[α] ἐ[ν] τῆι ἀγοραῖι πρὸς τὴν στήλην, ἐν ἧι αἱ πρότερον αὐ[τοῦ]
[τιμαί] εἰσιν ἀναγε]γραμμέναι καὶ τὰς δεδομένας αὐτῷ [τι]-

55 [μὰς]¹¹

Z. 7 Ἀριστοκλῆς Πολυ[χάρου]: Dieser Aristokles ist, vielleicht identisch mit jenem Ἀριστοκλῆς Πολυχάρου, welcher in der Verkaufs-

¹⁰ Dort Z. 16f.:

οὐ μόνον τοὺς δμήρους κομισ[ά]-
μενος εἰς τὴν πόλιν ἤγαγεν ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτῶν οὓς εἰ-
δεν ὄντας αἰχμαλώτους λυτρωσάμενος διέσωσεν·

¹¹ vgl. auch Z. 26f. 38f. u. 47f.

liste der Priestertümer, I. Erythrai 201 c 7-8 genannt wird. Dort kauft er in dem Jahr, in welchem Theupeithes Hieropoios war (nach Engelmann - Merkelbach a. O. S. 296 nach 275, vielleicht um 270 v. Chr.)¹² von Berthes das Priestertum der Göttin Demeter Chloë. Mehr wissen wir über diesen Aristokles nicht. Aber auf den Namen Polychares treffen wir noch einmal auf einer erythräischen Münze aus dem 4. Jhdt. v. Chr.¹³. Jedoch bleibt die Frage offen, ob dieser mit dem Vater unseres Aristokles identisch ist.

Z. 8 In einer nach der Art unserer Inschrift gefassten erythräischen Inschrift folgt der Angabe ὁ δεῖνα εἶπεν gewöhnlich ein Kausalsatz mit ἐπειδὴ ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος — (vgl. z. B. I. Erythrai 27 u. 111ff.). Am Schluss der Zeile steht aber in unserer Inschrift die Genetivform Πολυκρίτου τοῦ Ἱατροκλείους, die die Annahme eines derartigen Kausalsatzes ziemlich erschwert, falls wir annehmen, dass in der Inschrift Polykritos geehrt wird. Man kann hier an zwei Möglichkeiten denken:

a) Es ist denkbar, dass an dieser Stelle ein Genetivus absolutus stand, obwohl das in erythräischen Inschriften nicht gewöhnlich ist. Doch kann man wohl dazu das Ehrendekret für den Richter Kallikrates zum Vergleich heran ziehen; I. Erythrai 114:

Καλλικράτου τοῦ Λεαγόρου

[ἔδο]ξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι στρατηγῶν, πρυ-
 [ταν]έων, ἐξεταστῶν γνώμη· ἐπειδὴ τοῦ δήμου προειρημέ-
 4 [νου] καὶ τὰς εἰς τὸ π[ολι]τικὸν κρίσεις εἰσαγομένας διεξάγεσθα[ι]
 [καλ]ῶς καὶ δικαίως καὶ πεποημένου πρ[όνο]ιαν περὶ τῶν ἀποδεικνυ-
 6 [ομέ]νων δικαστῶν ἀν' ἕκαστον ἔτος ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις ἕνεκα
 [τοῦ] διεξάγεσθαι τὰ συμβόλαια τοῖς ιδιώταις ἐπιμελῶς καὶ
 8 [τοῦ] νόμ[οι]ς ἀ[κ]ολούθως ἀποδειχθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου δικαστῆς ἐπὶ
 κτλ.

Engelmann und Merkelbach kommentieren den Satz "τοῦ δήμου — ἀκολούθως: In die Begründung des Antrags eingeschobener Genetivus absolutus".

Nach dieser Interpretation würde die geehrte Person unserer Inschrift Polykritos selber sein. Man könnte dann ergänzen:

¹² vgl. dort auch S. 287.

¹³ Rev. numism. 1910, 436/7; vgl. L. Robert, Op. Min. 466 und I. Erythrai 201 c, kommentar zu Z. 8.

Demnach wäre die Ergänzung der Z. 8 unserer Inschrift:

[ἐπειδὴ Ἰατροκλῆς Πολυκρίτου τοῦ Ἰατρο-
[κλείου] — —

Diese Interpretation ist deshalb wahrscheinlicher, weil in Zeile 12 von den Ehren τοῦ πατρὸς αὐτοῦ die Rede ist. Dieser Vater wird eher Polykritos selbst sein als sein Vater Iatrokles; in diesem Fall wird der Anlass der Ehrung wohl nicht mehr in den Galatereinfällen zu suchen sein.

Z. 9 χρεί[ας] παρεισχημέ[νος(υ), vgl. I. Erythrai 34, 5:

χρείας παρείσχητ[αι τοῖς ἐντυγχάνουσι].

παρεισχημένος = παρεσχημένος, dazu E. Schweizer, Grammatik der pergamenischen Inschriften, Berlin 1898 S. 171. 185. 188 und K. Meisterhans – E. Schwyzer, Grammatik der attischen Inschriften, Berlin 1900 S. 174 mit Anm. 1453.

Z. 12 - 13 mit grosser Wahrscheinlichkeit:

11 εἰκ]όνα χαλκῆν ἐν τῇ
12 [ἀγορᾷ πρὸς τὴν στήλην, ἐν ἣ αἱ τ]οῦ πατρὸς αὐτο[ῦ]
13 [τιμαί εἰσιν ἀναγεγραμμένοι — —

Zu dieser Ergänzung vgl. I. Erythrai 28, 53-54; danach könnte der ungefähre Sinn der Z. 7-13 folgendermassen sein:

“Beschluss des Rates und Volkes; Aristokles der Sohn des Poly[chares] hat den Antrag gestellt; da [Iatrokles?] der Sohn des Polykritos des Sohnes von Iatrokles viel Gutes verursacht hat, indem er Mittel zum Nutzen der Stadt gab, war das Volk (ihm) dankbar und beschloss daher, sein ehernes Standbild auf dem Markt aufzustellen neben der Stele, auf der die Ehren seines Vaters aufgezeichnet sind — —”.

Z. 15f. zur Ergänzung und zum Sinn vgl. z. B. I. Erythrai 28, 48.:

ὅπως οὖν ὁ δῆμος φαίνεται τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀν-
δρῶν χάριτας ἀξίας ἀποδιδούς, τύχη ἀγαθῆ, δεδόχθαι κτλ.

oder a. O. 35, 8:

ὅπως οὖν
ὁ δῆμος φαίνεται τιμῶν τοὺς προαιρουμένους εὐεργετεῖν τὴν
πόλιν ἡμῶν, ἀγαθῆ τύχη, δεδόχθαι κτλ.

Ein ähnlicher, aber anscheinend etwas längerer Ausdruck müsste in den Zeilen 15 - 19 unserer Inschrift gestanden haben.

Z. 17 dem Wort *συμφέρον* am Ende der Zeile begegnen wir in erythräischen Inschriften ziemlich oft; z. B. I. Erythrai 24, 9-10: *καὶ καλῶς μὲν καὶ συμφερόντως τ[ῆς τε φυλα]κῆς καὶ τῶν ἐξοπλισιῶν ἐπεμελήθησαν* oder 28, 30: *εἰς τὰ τῶι βασιλεῖ συμφέροντα* oder auch 35, 7: *καὶ αὐτὸς ἐπηγγείλατο συναντιλήψεσθαι τῶν τῆι πόλει συμφερόντων*.

Nach diesen Beispielen können wir den Sinn der Zeilen 15-18 unserer Inschrift folgendermassen wiedergeben:

“– – damit nun klar ist, dass das Volk diejenigen ehrt, die etwas Gutes zum Nutzen unserer Stadt geleistet haben, soll der Rat und das Volk beschliessen, – –”

Auch der Schlussteil unserer Inschrift dürfte wohl einen ähnlichen Wortlaut gehabt haben, wie andere hellenistische Ehreninschriften aus Erythrai; vgl. z. B. I. Erythrai 28, 49ff.:

τύχηι ἀγαθῆι, δεδόχθαι

τῆι βουλῆ καὶ τῶι δήμῳ· ἐπαινέσαι Πολύκριτον Ἰατροκλείου[ς]
καὶ στεφανῶσαι χρυσῶι στεφάνῳι καὶ εἰκόνι χαλκῆι ἀρετῆς
 52 [έν]εκε καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τὸν δῆμον κτλ.

Oder. a. O. 35,8ff. und andere, in denen der Wortlaut fast derselbe ist.

Wie viele andere ist auch dieses Dokument aus Erythrai leider sehr fragmentarisch erhalten, so dass wir über die politisch-sozialen oder wohl auch militärischen Situationen keine genaue Vorstellung gewinnen können, die sicher das Motiv auch dieses Ehrendekrets bildeten. Es wäre Interessant für uns, wenn wir etwas über die anderen verdienstvollen Personen wüssten, deren Namen wohl am Anfang dieser Stele aufgezeichnet waren. Es besteht jedoch Hoffnung, dass die in Erythrai fortdauernden türkischen Ausgrabungen entweder einen parallelen Text oder eine Ergänzung auch zu diesem Fragment bringen werden.

14./15. YÜZYILDA KÜDÜS'E GİDEN ALMAN HACILARININ TÜRKİYE İZLENİMLERİ

Prof. Dr. WILFRIED BUCH

Çev: Y. Doç. Dr. YÜKSEL BAYPINAR

14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da Türkler hakkında varılan yargılar ve onlarla ilgili nelerin bilindiği konusu, kapsamı bakımından o zamanın Türk imajının iki ayrı yönünü teşkil eder. Bugün de olduğu gibi bilinenler bazı ön yargılar biçiminde yayılmıştı, fakat bunlar kilise ve asilzadelerin propagandasını yaptıkları gibi yalnızca olumsuz yönde değillerdi. 1453 den beri Avrupa'da yankılanan "Türkler geliyor,, nidalarının sadece korku ifade eden haykırışlar olmadığını dolaylı yada dolaysız bir şekilde gösteren birçok belge mevcuttur. Yüksek tabakanın Türk aleyhtarı propagandasıyla büyüyen kin, özellikle halk ve köylüler arasında gittikçe artan "Türk hayranlığına,, (fazlaca hükmü olmayan) bir cevap teşkil ediyordu.

O devrin Türk imajı sadece sosyal açıdan değil, aynı zamanda kültür coğrafyası bakımından da çok farklılıklar gösterir. 15. yüzyılın Türkiye'si hakkında ilk büyük ve hatta şaşılacak derecede zengin, objektif bilgiler ihtiva eden yazılarını Fransız ve İtalyan yazarlara borçluyuz ¹.

¹ Carl Göllner'in özlü fakat zengin bir genel bakış içeren makalesi: *Der Tractatus de ritu et moribus Turcorum*, des Ungenannten Mühlbachers. (yayınlandığı yer): *Deutsche Forschung im Südosten* 2 (1943) s. 600-634.

Ayrıca Franz Babinger'in: *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacope de Promontorio - de Campis über den Osmanenstaat um 1475*. (yayınlandığı yer): S.B. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1956, sayı 8, Münih 1957 (bu yazının 7. sayfasından itibaren 15. y. yılın son elli yılına yüzeysel bir biçimde değinilmektedir.) Marcel Röthlisberger'in *Die Türkei*, Bern 1959. (159-196. sayfalar arasında, *Die Geschichte der türkischen Reisen*, adlı bölüm). Carl Göllners: *Turcica. Die europ äischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts*, 2. cilt, Bükreş-Berlin 1961/69 adlı kitabında, 1501 yılında başlar ve bibyografik bilgiler yanı sıra en önemli eserlerinde özelliklerini belirtir. Buradan dolaylı bir şekilde vaktiyle hangi eserlerin basılmamış olduğunu ve bu yüzden de etkisiz ve hatta meçhul kaldıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Fevkalade zengin izlenimler içeren ama ancak 1923 de F. Babinger tarafından bastırılıncaya kadar el yazması haliyle kalmış olan Dernschwan'ın 1553/55 de yazdığı *Türkiye Seyahatnameside Fugger'lerin aile arşivinin tozlu raflarında saklı kaldığından Göllner onun adını bile etmez. Buna karşılık, onun daha meşhur olan yol arkadaşı da Busbeq'in bir kaç kez, hatta çevirileri basılan "Legationis Turcicae epistolae quatuor"* adlı eseri sırf basılmış olması nedeniyle yayılmıştır. Lepšy, 1953 yılında bile Babinger'in baskısından haberdar değildir. (14. dipnota bak.)

Bunlardan biri, 1432/33 yıllarında Philipp von Burgund'un elçisi olarak Suriye'den gelip Antakya, Adana, Konya, Bursa üzerinden Türkiye'yi kateden ve bu seyahatinde ülke ve sakinleri hakkında çok ayrıntılı, çok müspet bir izlenim edinmiş olan Bertrandon de la Brocquiere dir ².

Aslen Euboea'lı olan ama Venedik için çalışan Nicola Sagundino'yu Babinger "De rebus turcicis libri tres,, (1456) adlı kitabında 15 yüzyıldaki Osmanlı Devletini en iyi tanıyan biri olarak sayar ³. Bunu daha sonra italyan asilzadesi Theodor Spandunis (1519) ⁴, İtalyan piskoposu Paolo Giovio (1530) ⁵ ve sırbli Bartholomäus Georgievic' (1544) ⁶ in muhteva bakımından zengin, çok yaygınlaşmış ve etkileri uzun zaman kalmış olan seyahatnameleri takip etmiştir. Bu fevkalade yazıların bazılarının hemen almancaya da tercüme edilmiş olmaları Almanya'da belli bir ilginin var olduğunu gösterir. Bizzat almanca olarak yazılmış Türkiye ile ilgili yazılar öylesine yetersiz kalıyorlardı ki, derin bir ilgiyi tatmin edemiyorlardı. Bu durum, 1396 da henüz 16 yaşında bir delikanlı iken Türklere savaşta esir düşüp ancak 1427 de memleketine dönebilen Hans Schildberger'in kitabı için de geçerlidir ⁷. Önce el yazması olarak yayılmış olan kitabı "Reisebuch durch die Heidenschaft,, (Kafirler ülkesi seyahatnamesi) 1473 de birkaç kere basılmış ve başka dillere tercüme edilmiştir. Schildberger'sin kitabının

Ehrenfried Herrmann'ın: Türke und Osmanenreich in der Vorstellung der Zeitgenossen Luthers, Ein Beitrag zur Untersuchung des deutschen Türkenschrifttums, Freiburg 1961, adlı malesef bugüne kadar hala baskısı yapılmamış olan doktora tezi 16. yüzyıla ilgili geniş bibliyografik kaynak göstermekte ve iyi tahliller yapmaktadır. Winfried Schulze: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung, Münin 1978 adlı kitabında, bir sonraki yüzyılda yazılmış olan Türklere ilgili eserleri büyük bir titizlikle işlemektedir.

² Le Voyage d'outremer de la Broquiere, Ch Schefer (Recueil de Voyages et de Documents pour Servir a l'Historie de la Geographie, cilt 12) Paris 1892, Babinger s: 7 ve Röthlisberger s: 168 e bak; ilaveten canlı bir üslubu ve alıntı bakımından zengin olan H.F.M.. Prescott'un "Jerusalem Journey", London 1954 (Felix Fabris Reise nach Jerusalem, Freiburg i. 1960, burada özellikle 22. sayfadan itibaren ki kısım ve 190. sayfa).

³ Babinger, s: 8. Göllner, sayı 417 V. s. 931 ("Secundinus"), Herrmann, s: 149.

⁴ Babinger, s: 14 itibaren, Röthlisberger s: 169, Göllner sayı 188, Herrmann, s: 142.

⁵ Franz Babinger: Zwei bayerische Türkenbüchlein (1542) und ihre Verfasser. (yayınlandığı yer): SB Bayer. Akademie der Wissenschaften 1959, sayı 4, s: 15. Göllner sayı 413, Herrmann s: 157 itibaren.

⁶ Göllner sayı: 834 - Über Georgievic Franz Babinger: Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer Purgstalls (yayınlandığı yer): Die Welt des Islams, yıl 7 (1919), s: 104

⁷ Valentin Langmantel: BLV 172, tübingen 1885. Babinger'in notlarıyla karşılaştır, s: 9, Göllner sayı 885. Goedeke Grundriss 1, s: 378.

serüvenlerle dolu ve hatta müstehcen olmasına karşılık, 1456 da karısı ve çocuklarıyla beraber Türkelerle esir düşen top döküm ustası Jörg von Nürnberg'in seyahatnamesi de o denli kuru ve kısır bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu top döküm ustası çok aranan bir uzman olarak II.Mehmet tarafından yüksek mevkilere kadar getirilmiş, o da bundan yararlanarak 1480 de tekrar Hristiyanların tarafına geçmişti. Çok manidardır ki, onun seyahatnamesinin daha sonra yapılan baskıları yabancı ilavelerle hem genişletilmiş hem de ona gittikçe artan bir Türk düşmanlığı havası verilmiştir⁸.

Çok daha geniş kapsamlı ve etkili bir başka eser de, bir ihtimal Alman asıllı olan 1438 de Türklerin eline geçen ve yirmi yıl sonra ancak evine dönebilen Siebenbürgen bölgesinden Mühlbacher adıyla tanınan Georgius de Hungaria'nındır. Fakat latince olarak yazmış olduğu kitabı "Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum", (1475) un elli yıldan daha fazla bir zaman bütün baskıları latince yapılmıştır. Kitabın ancak 1530 larda birdenbire bir dizi almanca tırcümesi yapılmıştır ki, bunlardan biri de içinde Martin Luther'in dikkate değer bir önsözünün yer aldığı ve bu önsöze tamamen zıt düşen, kendisinin de aynı derecede dikkate değer bir sonsözünün bulunduğu Sebastian Franck'ın tercümesidir⁹.

⁸ Urte Kletzin: (basıldığı yer) Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon, W. Stammer, 2. Cilt Berlin s: 658 den itibaren.-Göllner: Der Tractatus ...628 ve devamı, 1943 yılında hala her nasılsa Jörg'ün Tractatus'dan bölümler aldığına inanmaktadır. Üstad Jörg'ün yazdıkları araştırmacılar tarafından hiç dikkate alınmamıştır, çünkü bu eser az ve öz oluşu nedeniyle 16. y.yılda hızla çoğalan Türkiye seyahatnameleri tarafından bir köşeye itilmiş veya etkisiz kılınmıştır. Böylece Johannes Adelphus'da-adeti olduğu veçhile-kaynak göstermeksizin-Jörg'ün seyahatnamesini 1513 de yazdığı kendi kitabı "Türkisch chronica" nın içine alarak kaynaştırmıştır. (Göllner sayı: 55 v.d.)

⁹ Georgias ve onun Tractatus adlı eseriyle ilgili olarak kaşılaştırın: J.A.B.Palmer, Bulletin of the John Ryland's Library, cilt 34, manchester 1951, s: 44-68. Eserin asıl amacından sanradan nasıl saptırıldığını, değiştirildiğini Palmer 56. sayfada gösterir. Aynı şekilde, takriben 1500 lerde-belki önce lehçe olarak-yazılmış olan "Memorien eines Janitscharen" (tercüme eden, Renate Lachmann, Graz 1975) 16. yüzyılda Türk düşmanlığı içeren bir şekilde değiştirilmiştir. Luther 1530 da "Tractatus" için latince olarak bir önsöz yazmıştı, bu önsöz Türk imajının yaygınlaşmasında, gelişmesinde çok faydalı olmuştur. Sebastian Franck, görünüşe bakılırsa kendi arzusuyla bu önsözün almancasını "Tractatus"un tercümesine (Chronica und beschreibung der Turkey...Nürnberg 1530) almıştır. Kitabın daha sonraki baskılarına ise- belkide Luther'in müdahalesi üzerine-kendi yazdığı bir önsöz koymuştur.

Kitabın "sonsöz" bölümünde de Franck, onu Luther'den ayıran yeni bir öğreti geliştirir. Ona göre, Türkler ahiretten çok dünyasını düşünen insanlara bir örnek teşkil ederler. Franck'ın tercümesine sonradan, esasen sonsözünde itiraf ettiğiinden daha fazla küfür dolu ilaveler yapılmıştır. Karşılaştırın: Bernhard Capesius, Sebastian Farnck's Verdeutschung des Tractatus de ritu et moribus Turcorum, basıldığı yer; Deutsche Forschung im südosten 3 (1944), s: 103-

Ancak 16. yüzyıl sonlarına doğru almanca olarak yazılmış seyahatnameler Türkiye hakkında daha doğru bilgiler verirler: Burada, Salomon Schweigger'in 1577/80 yıllarında yaptığı seyahat izlenimlerini anlattığı 1608 de yayınlanan seyahatnamesini¹⁰; kendinden önceki Türkiye seyyahlarının hepsinden üstün bir seviyede yazmış olan Johannes Löwenklau'un izlenimlerini (mesela: *Newe Chronica Türkischer Nation*, 1590)¹¹ ve özellikle 1553/55 da yaptığı Türkiye seyahatini fevkâlade ayrıntılı bir şekilde anlatan Hans Dernschwam'ın seyahatnamesini örnek olarak gösterebiliriz¹². O zamanlar el yazması olarak kalmış olan bu seyahatnamenin Yaşar Önen'in yıllarca emek verdiği tercümesi ve açıklamaları yakında Türk okuyucusuna sunulacaktır.

Elbette 14. ve 15. yüzyıllarda da Alman gezginler Türkiye hakkında birçok şey yazmışlardır, ne var ki bu yazılanlarda Türkiye'ye şöyle üstün körü değinilmiştir. Zira Türkiye bu gezginlerin ne seyahat hedefi ne de birbaştan birbaşa geçip gittikleri bir ülke olmuştur. Burada kastedilen, istisnasız hemen hepsi Venedik, Ragusa, Korfu, Girit, Rodos ve Kıbrıs deniz yolu üzerinden Yaffa'ya gelmiş olan Alman asıllı hacıların kaleme aldıkları sayısız seyahatnamelerdir. Onların Türkiye ile ilgili olarak en fazla gördükleri şey sadece bir sahil şerididir ve Türklerle de olsa olsa milletlerarası liman şehirlerinde, açık denizlerde "korsan" hüviyetiyle, Rodos'da esarete bulunan Türklerle, tacir olarak ve 1517 den sonra da Filistini işgal eden kuvvetlerin ya memurları ya da askerleri olarak karşılaşmışlardır. Çoğu kez kulaktan dolma sözlere dayanan bu tür kaçamak izlenimler, o devirlerde almancada eksikliği duyulan birbirleriyle ilişkili

128. Tractatus'un ilave kısmındaki iki Türk şiiri ile ilgili olarak bakın Karl Foy, *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern.* (yayınladığı yer): *Mitteilungen des seminars für orientalische Sprachen zu Berlin* 4 (1901) s: 230 v.d. ve 5 (1902) s: 233 v.d. aynı eser, s: 164 de: J. Mordtmann über die türkischen Sprachproben bei Schildberger, Arnold von Harff und Bartolomaeus Georgievic Tractatus'un Göllner baskısı, sayı 35 v.s.

¹⁰ Ein neue Reyszbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Tıpkıbasım, yayıncı Rudolf Neck (*Frühe Reisen und Seefahrten in Originalberichten* sayı 3, Graz 1964). Burada ise çok güzel bir okuma parçası vardır. *Deutsche Literatur, Texte und Zeugnisse*, cilt 2 (Ortaçağın sondönemleri), (yayıncı) Hedwig Heger, bölüm 2, Münih 1978 s: 810 v.d.

¹¹ Göllner sayı: 1867 v.s. Herman s: 230 ... Hikayelerinden birçoğu Kirchof'un "Wendunmuth" (cilt 1-5, yayıncı H. Oesterley, BLV, sayı 95-99, Stuttgart 1896)unda yayınlanmış ve böylece halka yayılmıştır.

¹² Hans Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, yayımlayan ve açıklamalar yapan; Franz Babinger, (*Studien zur Fugger-Geschichte* 7) Münih-Leipzig 1923.

Türkiye yazılarının önceleri yerini dolduruyordu. Bununda ötesinde bu yazıların kendine özgü bir anlatım cazibesi ve özel bir değeri vardır. Bu hacıların bütün dikkatleri düşünceleri bütün parlak umutları ve bu arada sonraki tüm hayal kırıklığı hep “Kutsal Ülkeye” yönelikti. Bu yazılarda “Türk unsuru”, bizzat Türkiye’ye yapılan seyahatlerden farklı olarak, sadece sathi gözlemlere dayanan izlenimler biçiminde kendini gösterir. Bu nedenledir ki, tali olarak elde edilen bu izlenimler çoğu kez iç açıcı bir tazeliğe ve şaşırtıcı bir rahatlığa sahiptir. Ayrıca hacıların anlattıkları “önemli hususların” başlarından geçen olayların çoğu ya tamamen ya da büyük bir kısmı yaygın bir hal almış olan “seyahat rehberlerinde” de önceden anlatılan, kalıplaşmış şeylerdir. Bu tür “Kudüs rehberlerinde” tabii ki Türk unsurlarına pek yer verilmemiş olduğundan bunlar bir bakıma önyargı kalıplarından kurtulmuştur.

Alman hacılarının seyahatnamelerinin derlenmesi ve gözden geçirilmesi alanında Reinhold Röhrich köklü çalışmalar yapmıştır¹³. O zamandan bu yana bazı yeni ilaveler oldu¹⁴. Hacıların bu seyahatnamelerinden Almanların “Türk imajına” katkılarının ne olduğu sorunu henüz gözden geçirilmemiştir. Bu makalenin dar çerçevesinde 1330 lardan 1521 yıllarına kadar ki bir zaman sınırı içinde kalan birkaç örnek metin sunmak istiyorum. Ayrıca burada 1499 yılında memleketine dönerken Venedikli tüccarlarla Türkiye’den geçen aşağı Ren bölgesinden şövalye Arnold von Harff’ın seyahatnamesine de değinmeden geçemeyeceğim¹⁵. Özellikle padişah II. Beyazıt ve oğullarının yaşadığı saray hakkında seyahatnamede yazdıkları tercüme edilmeye ve dikkatle incelenmeye değer niteliktedir¹⁶. Bu sözler

¹³ Öncelikle, R. Röhrich/H. Meisner’in kitabı: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Land*, Berlin 1880. Meisner’siz baskısında metinler yoktur, buna karşılık hac yolculuğu yapmış olanların geniş bir listesi bulunur: Innsbruck-1900 (kısaltılmış): R)

¹⁴ Başka yayınların yanısıra şu doktora tezeri mevcuttur: Jakob Berg, *Altere deutsche Reisebeschreibungen*, Diss. Giessen 1912. Hans Joachim Lepszy; *Die Reiseberichte des Mittelalters und der Reformationszeit*, Diss. Hamburg 1953. Herbert Feilke; Felix Fabris *Evagatorium über seine Reise in das Heilige Land. Eine Untersuchung über die Pilgerliteratur des ausgehenden Mittelalters* (Europäische Hochschulschriften dizi 1, cilt 155) Frankfurt/M. 1976. Ve zikredilen üç çalışmayı gölgede bırakan bir makele: Martin Sommerfeld, *Die Reisebeschreibungen der deutschen Jerusalempilger im ausgehenden Mittelalter*, yayımlandığı yer: DVJS 2 (1924) s: 826-851.

¹⁵ Yayıncı: E. Groote. Köln 1860. Von Harff hakkında: R 189, Lepszy 45 v.d.

¹⁶ En azından tarihlendirme açısından düşündürücü bir husus vardır. Gerçi “odevirde Venedikliler Türk padişahı ile dost durumunda oldukları için” von Harff sarayda kendine Venedik’li süsü vermektedir (hatta kendi Alman tercümanına karşı bile), fakat aslında ilişkiler tam o sıralarda yine savaş gerginliğindedir. 1498 de Türk birlikleri o kadar ilerlemişlerdi ki, taa

Felix Fabri'nin "Evagatorium" adlı eserinin bütünü için de geçerlidir¹⁷. Fabri 1480 ve 1483/84 yıllarında Türkiye'ye seyahatler yapmış ve heyecan, gerilim dolu bir üslupla izlenimlerini kitabında yansıtmıştır. Bu eser Alman hacılarının seyahatnameli içinde hemen hemen en uzun ve tavsilatlı olanıdır.

Şu hususu bilhassa belirtmek isterim ki, gerçekten çok sınırlı yapılan metin seçiminde tarafçı bir tutumla sadece müspet belgelerin değerlendirilmesi suretiyle genel izlenimi güzelleştirme çabası güdülmemiştir. Avrupa'daki yaygın görüşlere ters düşmekle beraber, o devir alman hacılarının edindikleri "Türk imajı" gerçekten şaşırtıcı şekilde müspettir. Müspet olmayan ifadelerin çoğu da kasten veya bilmeden saptırılmış olan gerçekleri açığa vurmaktadır. Kolay okunurluğu bakımından metinleri, esasen çok sade olan üslubuna sadık kalarak tercümelerini sunacağım. Zorunlu görülen açıklama ve ilaveler ise parantez içinde verilecektir. Erişilmesi çok güç kaynak eserlerin temininde değerli yardımlarını esirgemeyen birçok kütüphanenin yanı sıra özellikle Berlin Kütüphanesi ve Ankara Alman Kültür Merkezi Kütüphanesine en içten teşekkürlerimi burada dile getirmek istiyorum.

1. YOLA ÇIKIŞ

Çevresiyle biraz ilgilenmesini bildikleri takdirde hristiyan hacılarının seyahatlerinin daha başında Türkiye ile ilgili izlenimler edinebileceklerine en güzel örneği, 1486 da Filistini ziyaret eden Konstanz'lı şövalye Conrad von Grünemberg verir¹⁸. Röhricht-Meisner'in "Conrad'ın seyahatnamesi hiçbir şey vermiyor"¹⁹ şeklindeki yargılarına Lepszy haklı olarak karşı çıkmaktadır²⁰. Fakat onun Konstanz'lı hacı hakkında bizzat yazdıkları da oldukça dağınık ve yalıntır. Lepszy, Goldfriedrich ve Sommerfeld'in adlarını vermeksizin kopye etmiştir. Kaldı ki belirtilen yerde Sommerfelde

uzaktan Venediği görebiliyorlardı. 1499 da Venedik için hayati önem taşıyan Madon'un fethi için Beyazıt bizzat ordusunun başında sefere çıkmıştı. Ancak 1502 sonlarında yeni bir barış anlaşması yapılmıştı.

¹⁷ C. D. Hasslar. BLV 2-4, Stuttgart 1843/49. Wilfried Buch: Ein deutscher Bileam. Das Türkenbild des Pilgers Felix Fabri am Ausgang des 15. Jahrhunderts.

¹⁸ Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486. Yayıncı, von Joh. Goldfriedrich E. Fräzel. Voigtländers Quellenbücher 18, Leipzig. Conrad hakkında: RM 146, R 167, Lepszy 44 v.d.

¹⁹ RM 146

²⁰ Lepszy 45

Conrad'tan değil de bilakis Arnold von Harff'ten sözetmektedir. Lepszy doğruluğunu araştırmadan Röhricht Meissner'in "Conrad seyahatnamesine ilginç bir türkçe sözlük ilave etmiştir²¹ şeklindeki iddialarını kendine maletmiştir, gerçekte ise arapça bir sözlük mevcuttur. İleride de görüleceği gibi şövalye türkçenin tamamen yabancı kalmıştır. Başka türlü de zaten olamazdı, çünkü o Türklerle Ragusa'da şöyle üstünkörü karşılaşmıştır. Orada gördüğü Türkler ise doğrusu onun hemen dikkatini çeker: " gayetle asil insanlar, ata binişleri, atın üstünde duruşları çok yakışıyor, ipek ve altın sırmalı şahane güzellikte elbiseler giymişlerdi."²²

Aşağıdaki tasvirin Gothaer elyazmasına bir de karakalem çizilmiş resim eklenmiştir²³.

"Burada da tasvir edildiği gibi Yeniçeriler ve Türkler bütün bayram ve şenliklere atlarla gidiyorlar, atların üzerinde kocaman eğerlere bağdaş kuruyorlar. Padişahın maiyetinde olanlar ve asilzadeler başlarının, arka kısımlarında püsküller sarkan kırmızı şapkalar giyiyorlar, sırtlarına da bizim buradaki yorganlara benzer dikişleri olan ipek paltolar giyiyorlar ve Buggatçe dedikleri bir tür kuşağı da bellerine sarıyorlar. Yanlarında kimse ne bir silah ne bir yay filan taşımıyor, yaya kibarcası zârf diyorlar-kavisli, eğri kılınçlarına ise saibel diyorlar²⁴. Türklerin uşaklarının elbiseleri de anlatıldığı gibi dikilmiş, yalnız şapkaları beyaz; yanlarında schäftlein dedikleri küçük demir çubuklara benzer mızraklar veya demir sopalar taşıyorlar. Bundan başka, Türkler atlarının bir tarafında birçeşit dümbelek ve diğer tarafında da düşüpde kırılmaması için hasır örgü içinde bir kap taşıyorlar.

Bunun içine un, peynir gibi şeyler koyuyorlar ve atla hızlı gittiklerinde ya da yemek sıkıntısı çekilen savaş zamanlarında birisi atının bir damarını

²¹ Aynı eser 44

²² Grünemberg s: 38

²³ Goldfriedrich/Fränzel sayfa 39 da basılı olan bu tasvir, 1483 de Bernhard von Breydenbach'a Filistin yolculuğunda eşlik eden ve onun ilk defa 1486 da basılan Seyahatnamesine resimler çizmiş olan Ehrhard Reuwich'in yaptığı ağaç oymalarından birinin kopyasıdır. Bu ağaç oymaları, eski kitaplarda yer alan resimlerin en iyilerindendir. Bunlar, mevcut örnek tasvirlerle rağbet edilmeden aslına uygun bir biçimde yapılmışlardır. (Elisabeth Geck: Bernhard von Breydenbach, Die Reise ins Heilige Land, Wiesbaden 1961, s: 50 adı geçen ağaç oyması tasvir 41. sayfadadır). Reuwich'in orijinal çalışmasını sanat değerinin daha yüksek, nesnel ve tarihsel bakımdan daha verimli olması üstelik teknik bakımdan da daha iyi baskısı yapılabildiği için Conrad'ın anlattıklarına bir örnek olarak veriyorum.

²⁴ Türkçe değil ama en azından macarca olan "saibel" şekli 15. yüzyılda almancaya girmiştir. Belkide Conrad veya uşağı Türklerin ağızından macarca sözlere duymuşlardı. 1358 den 1526 ya kadar Ragusa şeklen Macarların hakimiyeti altındaydı.

kesiyor ve akan kanla unu karıştırıp, insana büyük güç veren bir çeşit yemek olarak yiyorlar. Düşmanlarına doğru at sürerken herkes dümbeleğine vuruyor-bazılarının ise eğerde asılı iki dümbeleği var- bunları çalmak suretiyle kendilerini ve atlarını şevke getiriyorlar. Atların da ahır filan yok. Açık havada, tarlada veya sokakta dikiliyorlar, boyunlarına da içinde arpa, saman ve ot olan bir torba takıyorlar. Atlarının yediklerini, içtiklerini veya koşmaktan zayıf düşebileceklerini kendilerine hiç dert etmiyorlar.”²⁵

Burada Türk herşeyden önce heybetli, atıyla ayrılmaz bir bütün teşkil eden, cesur bir savaşçı olarak görülmektedir. Eğer Conrad sadece yüksek tabakadan ve varlıklı Türkleri ve uşaklarını gördüyse tabi ki bunun nedeni Ragusa'nın özel durumuna bağlıdır. Orada bulunan Türkler anlaşıldığına göre, temsilcilik rollerinin tam manasıyla bilincindeymişler.

2. EFES

Kudüs yolculuğunda Küçükasya sahillerinin çok yakınından geçiliyordu. Fakat çok az sayıda hacı adayı karaya çıkıp, vaktiyle hiristiyanklık için büyük önem taşıyan Efes, Patara veya Myra gibi yerleri ziyaret etmeye fırsat ve bu iş için kendisinde cesaret buluyordu. 14. yüzyılda yine de 15. yüzyıla nazaran bu ziyaretleri yapanlar daha çok olmuştur. Oysa ki, 1322 lerde bu yolculuğu yapmış olan John Mandeville 1360 yılında Efes hakkında şunları yazar: “Şimdi artık oralara gidilemez, zira kâfir Türkler bu şehirleri ve tüm ülkeyi egemenlikleri altına almışlar.”²⁶

Bundan takriben yirmi yıl kadar önce yazılmış iki seyahatname ise karaya çıkmanın-hem de hiçbir güçlükle karşılaşmadan-mümkün olduğunu ispat etmektedir. Kendi arzusuyla Dominika kilisesinden ayrılıp adını da Wilhelm von Boldensele olarak değiştiren aşağı Saksonyalı asilzade Otto von Neuhaus 1336 da, 1332/33 yıllarında Kudüs'e yaptığı hac yolculuğunu latince olarak kaleme aldığı seyahatnamesinde şöyle anlatmaktadır:

“Patnos'tan Efese geldim. Burada büyük aziz Johannesin bir anıtı vardı²⁷. Bunun üzerine, damı kurşun levhalarla kaplı, haç şeklinde bir ana

²⁵ Grünemberg. s: 39

²⁶ John de Mandeville: Die Reise eines Ritters durch das Gelobte Land. Otto von Diemeringen'in almanca tercümesine göre derleyen Theo Stemmler, Stuttgart 1966, S: 23

²⁷ “Se deposuit in monumento vivus” ifadesini kelimesi kelimesine anlamak gerekir, bunun açıklaması ise Johannes menkibesine dayanır (Lodolf'un ilerdeki anlattıklarına bakın). “Legenda aurea”da (tercüme eden Richard Benz, Köln 1969. s: 72) anlatılanlara göre: “... aziz Johannes 99 yaşındayken, efendimiz ona göründü ve şöyle dedi: artık benim yanıma gel ey seçkin insan, benim masamda kardeşlerinle beraber yemek yemenin zamanı geldi. Johannes,

plana oturtulmuş, mozaik ve mermerlerle çok güzel tezyin edilmiş olan şahane güzellikte büyük bir kilise inşa edilmiş. Efes şehri denizden birkaç mil uzakta güzel, çevreye hakim ve bereketli bir bölgede kurulmuş. Kendilerine Türk diyen müslümanlar buradan hristiyanları kovduktan, öldürdükten, esir ettikten ve Johannes'in kitabında belirttiği şahane güzellikteki kiliseleri sadece içinde, mihrabın arkasında aziz Johnnes'in mezarının bulunduğu bir kilise hariç-yakıp yıktıktan sonra bu şehri ve nerdeyse bütün Küçükasyayı ele geçirmişler. Bu kiliseye dokunmamışlar, zira Türkler burayı kendi dinleri için ibadete açmışlar. Türklerin fethinden sonra eski adı Küçükasya olan bu yerler, şimdiki sakinlerinin adını alarak "Türkiye" olmuş.²⁸

Bundan hemen sonra 1336-1341 yılları arasında da vesfalyalı rahip Ludolf von Suchem (Paderborn yakınlarındaki Sudheim kasabasından) Kudüse bir haç yolculuğu yapmıştır. Efes'e o da uğramıştır. 1350 de latince olarak yazdığı seyahatnamesinde²⁹-Röhricht'in iddiasına göre - "birçok şeyi Wilhelm von Boldensele'nin kitabından alarak nakletmiştir"³⁰. Bu iddia en azından onun Efes'le ilgili yazdıkları için geçerli değildir:

"Bilinmelidir ki, asıl Efes şehri denizden dört mil uzaklıkta bulunmaktadır³¹. Bu şehirde, haç şeklinde bir planı olan, üzeri kurşun kaplı, mozaik ve mermerlerle süslü ve bugüne kadar sapasağlam ayakta kalabilmiş güzel bir kilise vardır. Bu kilisede akşam yemeğine davet edilmiş olan aziz Johannes, oradaki üzerine ilahi bir nurun düştüğü bir mezara girmiş ve

onuruna inşa edilmiş olan kilisede, mihrabın yanında dört köşeli bir mezar açtırmıştı, oraya indi ve dua etmeye başladı. O sırada çevresini öyle bir ışık kapladı ki kimse artık onu göremez oldu. Işık kaybolduğunda mezarın ağzına kadar menna ekmeği ile (İncilde adı geçen bir çeşit ekmeğe) dolduğu görüldü. Bu bitki bugün bile hala mezarın üzerinde yetişiyor ve aynı bir pınarın dibindeki kum tanecikleri gibi mezar üzerinde kaymıyor."

²⁸ Des Edelherrn Wilhelm von Boldensele Reise nach dem Gelobten Lande. Yayıncı, Grotefend, Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen 1852, s: 240. Wilhelm hakkında: R 89, Sommerfeld 844.

²⁹ Ludolf von Sudheim: De itinere terrae Sanctae Liber. Yayıncı, von Ferdinand Deycks. BLV 25, Stuttgart 1851. Bakın: Ludolf von Sudheim'in, Reise ins Heilige Land. Hamburg el yazmasına göre yayımlayan Ivar v. Stapelmohr, Diss. Lund 1937. W. Stammeler'de el yazmalarını ve bibilografya vermiştir: Mittelniederdeutsches Lesebuch. Hamburg 1921, s: 137. Bu kitabın 27. sayfasında yer alan bir almanca tercümeyle F.W. ve E. Wentzlaff-Eggebert orjinalinin latince olduğunu belirtmeden antolojilerine almışlardır: Deutsche Literatur im spätere Mittelalter 1250-1450, cilt 3, Reinbek 1971, s: 182 (b.k. s: 49 ve 225). Ludolf hakkında: RM s: 466 ve R s: 90.

³⁰ RM 467

³¹ Küçük veya Welsch (İtalyan-Fransız) mili takriben 1,5 km dir ve beşi birleşince büyük veya Alman mili olur.

bir daha da görülmemiştir. Bu kilisede Türkler ipek, yün, tahıl ve daha başka şeyler satıyorlar. Efes şehri vaktiyle iki dağ arasında harika bir yerde kuruluydu ve dağın yamaçları vadideki şehir merkezi olmak üzere iki bölgeden oluşuyordu. İçinde aziz Johnnes'in mezarının bulunduğu kilise ise şehirden bir taş atımı uzaklıktaki bir dağın tepesinde bulunuyor. Bu bölge daha emniyetli olduğu için, Türkler'den korkan hiristiyanlar şehri kilisenin etrafına nakletmişler, eski şehir de şimdi artık harabeye dönmüş.

Ben oradayken, kocası vaktiyle şehrin efendisi olan soylu hanım da henüz hayattaydı. Şehri ele geçiren Türk sultanı Zalabin de sağdı. Onun özel izniyle soylu hanım şehrin kenarında bir yerde oturuyor, tüccarlara şarap- satıyordu. Kocasını ve şehri kaybetmenin üzüntü ve acısını bize birçok kere iç çekerek ifade etti. Şehrin yakınında, suyu bir pınardan kaynayan ve içinde çok sayıda gayet lezzetli balıkların bulunduğu küçük bir gölcük var.

Bu gölden gelen sularla çevredeki bütün meyve bahçeleri sulanıyor. Bilmeye değer bir husus daha var ki, vaktiyle adı Ephesus olan o şehre daha sonra Yunanlılar Theologos adını vermişler³², şimdi ise buraya Altelot (İtalyancada: Altoluogo = altus logus, anlamı ise: yüksek yer, yüksek şehir) denilmektedir. Zira söylediği veçhile şehir kilisenin yanında, yüksek bir yerde bulunmaktadır.

Sahilin yukarı kısmında kurulmuş olan şehirden takriben dört mil uzaklıkta, limanın bulunduğu yerde şimdi yepyeni bir şehir daha kurulmuş, adı'scala nuova'(Kuşadası). Orada, çatışmalar nedeniyle Lombardia'dan kaçmış olan hiristiyanlar oturuyor. Kendi kiliseleri var, din adamlarına da (Kara Fransızkaner) deniyor. Aynı katolik hiristiyanlar gibi yaşıyorlar, fakat bunlar bazen Türklerle birlik olup hiristiyanlara büyük zararlar da vermişler.

Yeni kurulan şehrin yakınında, büyüklüğü Ren nehrini andıran, Tatar ülkesinden çıkıp Türkiye'yi baştan aşağı kateden bir nehir var³³. Bu nehirde, tıpkı Ren'in bazı yerlerinde olduğu gibi, çeşitli eşyanın nakliyesi yapılıyor.

³² Johannes Theologos'un kilisesine göre, "Hagios Theologos" (Tanrının aziz elçisi) kavramından yer ismi olan "Ayasuluk" türetilmiş olabilir. RMO'ya göre, (s: 32) halk etimolojisi yoluyla "Altoluogo" ismi de burdan kaynaklanmaktadır.

³³ Deycks, Ludolf'la ilgili olarak 25. sayfada şuna işaret eder: "ya Kayster (Küçük Menderes) ya da büyük Mäader (Büyük Menderes)... Eğer o zamanlar Tatar veya Moğol hükümdarlarının ele geçirdikleri veya onlara bağımlı olan bölgelerin (mesela Ermenistan) Tatar ülkesi sayıldığı göz önünde bulundurulursa, Tatar kökenli olma öyle pek şaşılacak bir şey değildir.

Türkler ve o kötü hiristiyanlar“hakiki” hiristiyanlarla savaşmaya niyet ettiklerinde, aynı nehir üzerinden gemilerini, silahlarını ve erzaklarını taşımayı adet edinmişler. Böylece bu nehir yüzünden hiristiyanlar birçok zarara uğramaktadır.”³⁴

Burada tek tek ayrıntılara inerek düzeltmeler, açıklamalar yapmaya gerek yok. Hiçde Türk dostu görünmeyen rahibin farkında olmadan, Türk işgal kumandanının mağlup ettiği düşmanının karısına karşı gösterdiği alicenaplığı belirtmesi ve Türk-hiristiyan işbirliğinden bahsetmesi metinde özellikle dikkatimizi çeken hususlardır. Papanın yönetimine karşı çıktıkları için İtalya’dan - ve bilhassa Piza bölgesinden - sürgün edilen ama manen koyu katolik kalmış olan hiristiyanlar³⁵, vatanlarında görmedikleri dini hoşgörüyü Türklerin yanında bulmuşlar ve böylece askeri bakımdan da Türklerle işbirliği yaparak düşmanlara karşı yeni vatanlarını korumuşlardır. Ludolf’un Menderes ve Ren nehirleri arasında yaptığı karşılaştırmada bilinçsiz bir humanist eğilim kendini gösterir: Arada bulunan uzak mesafeler aslında önemsizdir, uyanık bir insan dünyanın heryerinde tanıyıp bildiği şeylere rastlar, tabi ki özelliklede insanlar arasında..

Türkleri karakterize etmeye ve kendi memleketinin insanlarıyla bir karşılaştırma yapmaya kalktığına ise, rahip Ludolf bu “tamamen başka” Türkler hakkında bütün önyargıları cesaretle birtarafa iter ve şunları yazar:

“Bilmeye değer birşey daha var ki, Türkler boylu poslu, esmer tenli, fevkalade azimli, tuttuğunu koparan ve müslüman olan insanlar; fakat davranışları, tarzları müslümandan ziyade dininden dönmüş hiristiyanlar gibi. Kısacası bu insanlar Friesya’lılara çok benziyorlar. Kuzeyde, karadeniz kıyılarında Yunanlıların elinden aldıkları muhteşem kalelerde oturuyorlar, yay ve oktan başka silah taşımıyorlar, süttten yapılan yemekler yiyorlar ve sürüleriyle ordan oraya göç ediyorlar. Friesyalıların hemen bütün adet ve özelliklerine sahipler.”³⁶(Friesya: Kuzey Almanya da bir bölge ve burada yaşayan insanlar kastedilmektedir.)

Bu karşılaştırmanın ne derece isabetli olduğu sorusu, Ludolf’un burada dini açıdan hakaret ve iftirada bulunduğu Türkleri hiç de anlayamayacak kadar yabancı değil de, bilakis hemşehrileriymişcesine anlatış tarzındaki şaşırtıcı rahatlığı karşısında önemini yitiriveriyor. Şüphesiz Türkleri aynı

³⁴ Ludolf s: 25

³⁵ Gülfen ve Gibellinen partileri arasında geçen, içine kiliseninde bulaştığı yıpratıcı mücadelenin etkileri kendini göstermektedir.

³⁶ Ludolf s: 24

Friesyahlılar gibi kültürel bakımdan gelişmemiş “tabiat insanları” olarak mütalaa ediyor. Yukarıda Ludolf un sözünü ettiği Zalabin (başka el yazmalarında Zabalın, Zobalin, Alabim diye de geçiyor) hakkında 1400 lerde yazılmış olan bir el yazması “şark seyahatnamesinde”³⁷ ilginç bir bölüm yer almaktadır: “İngiltere ve Fransa kralları 1339 da Yüzsene Savaşları diye adlandırılan savaşa başladıklarında, kocası ile beraber şehrin sahibi durumunda bulunan hiristiyan soylu kadın henüz daha hayattaydı ve bir han işletiyordu, orada hiristiyanlara şarap satıyordu. Şehri ele geçiren Türkün adı Zabalyn’di. Bugün bile Türkiye’de hala onunla ilgili şarkılar söylenmektedir.”³⁸

Röhrich - Meisner, bu Zabalyn’in 1331/14 ve 1340 da korsan filosuyla bilhassa Cenovalılara çok zararlar vermiş olan Türk önderi Zalaby, Jaalabi ile aynı kişi olduğuna işaret etmekle beraber, Efes şehrinin onun tarafından alındığına dair hiçbir kaynak bilginin mevcut olmadığını da belirtmektedir.³⁹

Efes konusunun çok dışına çıkmasına rağmen, Köln menşeli “Şark Seyahatnamesinde ” daha sonra anlatılanları burada aktarmaya değer buluyorum:

“Zalabyn öldükten sonra ve çocukları da iyice ihtiyarladıklarında katiller, hırsızlar ve yerlerinden yurtlarından kovulmuş birsürü serseri biraraya geldiler ve Türklerle birolup, başka ülkelere soygun seferleri yaptılar. Onlara daha sonra köylerden çobanlar, çiftçiler ve hiristiyanlar da katıldılar; bunlar çok kötüydüler. Gittikleri her yerde malları gaspediyorlar, halkı öldürüyorlardı. Büyük Ölüm (veba salgını) çıkmadan önce manastırlardan kaçan rahipler de onlara katıldılar. Bunlar ise hepsinden daha kötüydüler. Büyük ölüm başladığında bütün kiliseleri, manastırları yağma ettiler ve Konstantinopol’e kadar gidip oradaki azize Sophien (Aya Sofya) mabedini talan ettiler. Bütün kutsal emanetleri yerlere attılar, ve buldukları mücevherleri aldılar. O zaman Tanrının lanetiyle, bu mücevherlerin götürüldüğü yerlerde insanlar kızıl dizanteriye tutuldular, hal böyleyken rivayetler öylesine yaygınlaştı ki, kâfirler ne Türkleri ne de hiristiyanları artık saraylarına sokmaz oldular. O zaman haydut sürüsü Sicilya’ya güzel

³⁷ Önce, L. Ennen tarafından eksik olarak “Orient und Occident,” cilt 1, Göttingen 1862 de, daha sonra ise bütünüyle ve çok değerli açıklamalarla Röhrich/Meisner tarafından; Zeitschrift für deutsche Philologie 19 (1887) s: 1-86, da basılmıştır. Bu ilerde RMO olarak kısaltılacaktır.

³⁸ RMO 53 v.d.

³⁹ RMO 54

Messina şehrine gitti, söylentiler henüz oralara kadar ulaşmamıştı, böylece salgın bütün ülkelere (Avrupadan) yayılmış oldu.”⁴⁰

Şu noktayı önemle belirtmek istiyorum ki, Röhricht - Meisner, Neumann'a⁴¹ dayanarak Köln seyahatnamesinin daha eski olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre, Ludolf'un seyahatnameyi kaynak olarak kullandığı “inkar edilmeyecek kadar açıktır”⁴². Fakat Zabaly'n hakkında verilen yukardaki iki metni karşılaştıran biri bunun tam aksi bir sonuca varır.

3. RODOS

Çok az sayıda hacının böyle nadiren Türk topraklarına çıkmalarına karşılık, hacı gemileri 1522 yılında Türklerin eline geçinceye kadar Rodos'a muntazam bir şekilde uğrarlardı. Ada 1309 da Johannit keşişleri tarafından işgal edilmişti ve bu haliyle de Anadolu sahillerinin hemen önünde son hiristiyan kalesini teşkil ediyordu. Aynı zamanda Rodos gerek Avrupalı savaş esirleri ve gerek islamaştırılmaktan kaçmak isteyen Anadolu'lu hiristiyanlar için bir cankurtaran simidi durumundaydı. O sıralarda yine Johannit keşişlerinin elinde bulunan Lango (istanköy) adasının karşısında, Bodrum'daki aziz Peter kalesi çok özel ve ilginç bir rol oynamıştır. 1400 lerde Bodrum'un Türkler tarafından alınmasından hemen sonra bu “köprü başının” inşasına başlanmış ve ta ki kale 1523 de Türklerin eline geçinceye kadar büyük emek sarfedilerek devamlı güçlendirilmiştir. Bu kale çok iyi bir durumda günümüze kadar da kalabilmiştir.

1473 de Köln'lü bir hacı bir yıl önce Rodos'ta duyduklarını şöyle anlatıyor: “Kos adasının tam karşısında, takriben bir mil uzaklıkta, Türk toprakları üzerinde, çok iyi korunan aziz Peter adında bir kale var. Burası Rodos'lu beylere ait ve onu Türkiye içinde bir “dayanak noktası” olarak tüm güçleriyle tutuyorlar. Türklere esir düşmüş birçok hiristiyan kaçarak oraya sığınıyorlar. Bunlar çan sesleri eşliğinde - aslında Türkiye'de çan yok

⁴⁰ RMO 54 v.d.

⁴¹ G. A. Neumann: Ludolphus de Sudheim. Yayınlandığı yer; Archives de l'Orient Latin, cilt 2, Paris 1884, s: 305-377.

⁴² RMO 3. Ivar von Stapelmohr 11. sayfada, Röhricht/Meisner'in anlattıklarını kaynak göstermeksizin kelimesine kelimesine ve hatta bir yerde de anlamsız şekilde kopye etmiştir. Röhricht/Meisner “bizim seyahatname” derken, kastedtikleri Köln-Şarkseyahatnamesi dir. Stapalmohr aynı ifadeyi kullanmaktadır, kaldı ki kitabında Köln seyahatnamesinin adı bile geçmez. Brakın Neumann ve Röhricht/Meisner'in iddiasının doğruluğunun araştırılmasını, kitabının “Ludolf Seyahatnamesinin kaynakçası” bölümünde bile (s: 13 v.d.) bu seyahatnameden hiç söz edilmiyor.

sayılır - kaleye kadar ulaşabildikleri takdirde, bir gemiye bindiriliyorlar ve Rodos'a gönderiliyorlar? Orada, nihayet memleketlerine gönderilebilecekleri güne kadar bakılıyorlar.

Rodos'lu beylerin söylediklerine bakılırsa, aziz Peter kilisesinde günde iki defa yiyecek ve içecek verilen bir sürü köpek varmış. Güneşin batışıyla akşam çanları çaldıktan sonra köpekler ikişer ikişer dışarı salınmış ve onlarda yolda yada tarlada karşularına çıkan Türkleri parçalarlarmış. Ama kaleye gitmekte olan hristiyanlara ise hiç dokunmazlarmış. Eğer kaleden dışarı gitmek istemiyen köpek çıkarsa onlar da ertesi gün diğer köpekler tarafından parçalanırmış. Keza kaleye bu ırktan olmayan köpekler girerse onları da kalenin köpekleri kovalar ve parçalarlarmış. İşte Johannit keşişleri kaleyi Türklere karşı böyle koruyorlardı.

Rodos'lu beyler arada bir bu kaleye misafir gittiklerinde canları koyun eti yemek isterse bunu Türklerin elinden zorla almaları gerekiyordu, zira Rodos'tan 100 deniz mili uzakta bulunuyorlardı."⁴³

Ludwig Conrady, aziz Peter kalesi ve köpeklerden bahseden başka hacıların adlarını vermektedir⁴⁴. Ren yakınındaki Pfalz kontu Otto Heinrich 1521 de bunları duymuştu, dahası da vardı: Adı geçen Aziz Peter kalesinde özel kuşlar varmış. Üstünde kuluçkaya yattıkları her üç yumurtanın birinden köpek, diğer ikisinden ise kuş çıkarmış. Eğer tam zamanında emniyetli bir yere alınmadığı takdirde kuşlar köpeği yerlermiş."⁴⁵

Peter Rindfleisch'in 1496 da Rodos'ta aziz Peter kalesi ile bağıntısız olarak dinlediği bu hikaye zaten başlıbaşına tuhaf olan ilk hikayeye paralel olarak uydurulmuş bir masal gibi görünüyor. Bununla beraber burada çok şaşırtıcı fakat şüphesiz gerçeğe uygun başka bir motif karşımıza çıkar:

⁴³ Ludwig Conrady: Vier rheinische Palästina-Pilgerschriften des 14., 15. und 16. Jahrhunderts. Wiesbaden 1882, s: 105.

⁴⁴ Aynı eser, s: 105. Başka eserlerin yanısıra şunları da ilave etmek gerekir: Walter von Guglingen (Fratris Pauli Waltheri Guglingensis Itinerarium in terram Sanctam. (Yayıncı, M. Soljweck. BLV 192, Tübingen 1892 s: 84) ve Heinrich von Zedlitz (yayıncı, R. Röhrich, yayınlandığı yer; Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins 17, 1894, s: 186). 1493 yılından kalma bu yazıda şunlar anlatılır: "Kocaman av köpeklerini sabahtan salıveriyorlar. Köpekler gece nerelerde Türklerin olduğunu kokularından buluyorlar. Bir, iki, hatta üç Türkle karşılaşınca ya köpekler onları parçalıyor, ya da Türkler onları öldürüyorlar. Çoğu kere hayvanlar vucutlarına Türk okları saplanmış, yaralı vaziyette geri dönüyorlar".

Bu aziz Peter manastırının köpekleri, Schedel'in 1493 de kaleme aldığı "Dünyakroniği"nde konu edilmiş ve oradan da Sebastian Franck'ın 1531 de yazdığı tarih kitabına (Ulm 1536, kısım 2, Bl. 224) ve nihayet 1499 tarihli Köln Kroniğine (Bl. 246) girmiştir.

⁴⁵ RM 369. Ottheinrich hakkında: R 215 v.d.

“Rodos'ta bir köpek gördük, kuş soyundan gelmeydi. Normal bir İtalyan tazısı büyüklüğündeydi. Fareninkine benzer bir rengi vardı ve tüysüzdü. Sadece ön tarafta, ağzının çevresinde başka köpeklerinki kadar uzunlukta tüyler vardı. Ayak tırnakları kuş pençesine benziyordu. Bu köpeği Türk hükümdarı Rodos beylerine göndermek suretiyle onlara büyük bir onur vermiş. Manastır beyi onu her gece kendi yatağında uyutuyordu, böylece daha iyi muhafaza edilmiş oluyordu.” Daha sonrada Rindfleisch, her üç yumurtanın birinden köpek çıkan Türk kuşundan bahseder⁴⁶.

Sultanın alicenap hediyeleri hakkında söylenenler mutlaka uydurma değildir, özellikle Rodos'ta yaşayan Johannit keşişleri böyle birşey uydurmuş olamazlar. Çünkü böyle bir hikaye onların Türk düşmanı zihniyetlerine hiçte uygun düşmezdi. Bu keşişler dehşet verici şeyler yapmışlar ve utanmadan da yaptıklarıyla böbürlenmişlerdir. Artık tanınmış olduğumuz Vestfalya'lı rahip Ludolf kendine 1337 de Rodos'ta anlatılanları şöyle aktarıyor:

“Keşişler gelmeden önce Rodos, Kos ve bütün diğer adaların halkı ve ilaveten çevredeki hiristiyancılar mal ve mülkleri için Türklere haraç vermek zorundaydılar. Fakat şimdi artık Tanrının inayetiyle (!) keşişler durumu değiştirip, halkı kendilerine haraca bağladılar. Türkler Rodos'un Johannit keşişleri tarafından işgal edildiğini duyar duymaz büyük bir orduyla yola çıktılar ve yüksek seviyede elçiler aracılığıyla önce gönül okşayıcı, barışçı sözlerle keşişlerden artık zamanı gelmiş olan haracı istediler. Keşişlerle seve seve anlaşma yapabileceklerini ama mutlak suretle haracı almak istediklerini belirttiler. O sırada başlarında bir manastır beyi yoktu. Zira manastır beyi Phoka de Villeret diğer keşişler tarafından fikir ayrılığı nedeniyle işbaşından uzaklaştırılmıştı. (1319 veya 1321). Fakat vaktiyle manastırın askeri yöneticiliğini yapmış olan Basel'li, çok becerikli ve dürüst (!) bir keşiş Türklerden ödeme için üç günlük bir mühlet vermelerini rica etti. Bu ricayı Türkler memnuniyetle kabul ettiler ve ordularına dur emri verdiler. Bu arada o dediğimiz keşiş şövalye hergün durmadan Türklere ziyafetler çekti ve bu vesileyle bütün ordunun yerini, yapısını, durumunu elçilerin ağzından dikkatle araştırıp öğrendi. Bu arada mümkün olabildiğince çok sayıda silah, insan ve gemi topladı ve üçüncü gün sonunda Türk elçilerine, Yunanlılara kaşı savaşa gitmek zorunda olduğunu bahane ederek, dönünceye kadar hiristiyancılar tarafından bir kötülüğe maruz kalmamaları için onlardan evine gelmelerini rica etti. Elçiler bu daveti yerine getirirler. Keşiş şövalye de ordusuyla gemilere bindiği gibi denize açılır ve gün doğarken Türk

⁴⁶ Rm 339. Peter Rindfleisch hakkında: R 189.

ordusuna apansız bir baskın yapar. Erkek, kadın, genç, ihtiyar demeden hepsini kılıçtan geçirirler. Türkler ve Tatarlar adetlerine göre orduyla nereye giderlerse daima kadınlarını, çocuklarını ve sahip oldukları herşeyi beraberlerinde götürürlermiş. Böylece keşişler hepsini öldürüp mallarını gaspettikten sonra aynı üçüncü gün içinde büyük bir zafer çoşkunluğuyla Rodos'a dönmüşler.

Ben bu savaşa katılanlardan dinledim. Elleri öyle çok ganimet geçmiş ki, onları denizde halatlarla gemilerin ardından çekmişler. Bütün ganimet dağıtıldıktan ve tasnif edildikten sonra başkeşiş Türk elçileri yanına çağırtır ve onlara, keşişlerin Türklerle seve seve anlaşma yapmak istediklerini ve haraç vermeye devam edeceklerini söyler. Sonra da onların yanından ayrılır. Aynı gün elçiler birşeyden habersiz, büyük bir sevinçle ordularının bulunduğu yere doğru yola çıkarlar. Fakat orduyu kılıçtan geçmiş ve ölüleri üslerindeki başlarındaki herşey alınmış, çıplak bir vaziyette bulurlar. Bu manzarayı gördükten sonra elçiler üzüntüyle memleketlerine dönerler ve diğer Türklerle başlarına gelenleri anlatırlar. O zamandan bugüne Türkler ve diğer Tatarlar Johannit keşişlerinden haraç istemediler.”⁴⁷

Ludolf, seyahatnamesinin Efes bölümünde olayları, insanları, şehirlerin ve çevrenin güzelliklerini takdire şayan bir şekilde gözlemlemiştir⁴⁸. Onun, dindar keşişlerin iğrenç barbarlıklarını anlatışındaki ahlaki duyarsız-

⁴⁷ Ludolf s: 28 v.d. Bu iğrençlik örneği Ludolf'un bizzat yaptığı kısaltılmış metinde ve böylece sayısız almanca tercümeleminin hepsinde zevkle nakledilmiştir. Başka bir latince yazıda bu konuda “meşhur” bir örneğe daha rastlıyoruz:

Türk askerlerinin Lango adasında (İstanköy) kendilerini başarıyla savunmaları karşısında, Sya (Chios-Sakız adasının beyi cenovalı Nicolaus onları ateş kese şöyle razı eder. Adadan serbestçe ayrılmalarına izin verilecektir. Gemileri tahrip edilmiş olduğundan da, Nicolaus Türkleri kendi gemileriyle nakletmeyi teklif eder.

“Türkler gemilere yerleştikleri ve kamaralarda istirahat çektikleri zaman onları Rodos'a götürdü ve oradaki manastır keşiklerine teslim etti. Sayıları 6260 ı bulan bu Türklerin hepsini öldürdüler ve cesetlerini denize attılar.

Derler ki, İngiliz bir kadın hacı binden fazla Türkü kılıçla şişlemiş” (Neumann s: 334) Bu satırların yazarı yazdıklarından dolayı en ufak bir rahatsızlık duymamaktadır. Belkide bu tür bayağı başarı öyküleri kısmen manastır keşişleri tarafından uyduruluyordu. Amaçları ise şövalyelerin kendilerine olan güvenlerini güçlendirmekten ziyade (zira bunun için ahlak bakımından üstünlük bilinci de gereklidir), bilakis onlara Türklerden dürüstlük ve merhamet beklemeleri gerektiğini empoze etmekte. (“Geridönüşü” olmayan toptekün bir savaş propagandası!). Rodos şövalyelerinin, bu bir dereceye kadar anlayışla karşılanabilecek cinayet öykülerinin, hiçbir ahlaki tepki gösterilmeksizin dindar hacılar tarafından dilden dile anlatılması ve aynı şekilde orta Avrupada geniş bir dinleyici kitlesi tarafından algılanması gerçeğini insanın aklı almıyor.

⁴⁸ Wentzlaff-Eggbert s: 49

lığı ile yukardaki belirttiğimiz gözlemciliği birbirleriyle nasıl bağdaştırılabilir?

Thüringen Dükü Wilhelm der Tapfere'nin 1461 de yaptığı hac yolculuğunda öğrendiklerine hiç de hayret etmemeli:

“Rodos beyleri ve müslümanlar arasında şöyle bir alışkanlık var. Karada olsun, denizde olsun her kim bir diğerini alt ederse, yenilenin ölümden başka kurtuluşu yoktur.”⁴⁹

Rodos'daki Yunan halkı arasında ise, Türkleri bir karşı taarruzla herşeyi yerle birtmeye kışkırtan bu kanlı savaş takdiklerinden ötürü Johannit keşişlerine karşı hoşnutsuzluk ve endişe hüküm sürüyor, Türklerle dost olma eğilimleri görülüyordu, hem de özellikle din adamları arasında! Koblenz'li bir hacı olan Peter Fassbender 1492 de şunları yazıyor:

“Rahipler şehri Türklerle teslim etmek istediklerine işaret olarak her pazartesi günü dini tören alayları düzenliyorlardı.”⁵⁰

-Burada II. Mehmed'in sonuçsuz kalan kuşatması kastediliyor olmalı. Rodos'taki Türk savaş esirlerinin perişan halleri, din taassubuyla gözleri adeta kararmış olan bazı hacılarda bir parça merhamet uyandırmıştır. Mesela Heidelberg'li Manastır rahibi Türk düşmanı Paul Waltheer'de 1482 yılında yaptığı seyahatinden sonra şunları yazmıştır:

“Rodos'ta birçok esir Türk var. Ayaklarına ağır zincirler bağlanmış bir halde çok zor ve pis işleri yapıyorlar. Sultanları II. Mehmet'in yıktığı duvarları onaran duvar ustalarına taş ve harç taşıyorlar. Yemeleri, içmeleri için onlara verilenler hayvanlara bile yetmeyecek kadar az”⁵¹.

Buna benzer şeyleri 1491 de Hessen Dükü Wilhelm der Altere ile seyahat etmiş olan Dietrich von Schachten'de yazmaktadır:

“Rodos şaşılacak derecede iyi korunan bir şehir ve hergün yeni surlar ilave edildiği için de korunması daha da güçleniyor. Rodos'lu büyük ustanın elinde üçyüz kadar Türk esir var, onları her sabah erkenden çalışmaya yolluyor. Günbitiminden, akşam paydosu yapıldıktan sonra onları tekrar daracık hapisanelerine geri getiriyorlar. Orada domuzlar gibi üstüste kalıyorlar. Bu durum yıl boyunca böyle devam edip gidiyor. Dini bayramlar

⁴⁹ Pilgerfahrt des Landgrafen Wilhelm des Tapferen von Thüringen zum Heiligen Lande im Jahre 1461. (Yayıncı: J.G. Kohl. Bremen 1868, s: 97. Herzog Wilhelm hakkında: R 127 v.d. Bu anlatılanın aynısını 1461 yılında Saksonyalı Dük Wilhelm 111. de dinlemiştir: Dük Wilhelm III. Reise in das heilige Land 1461, (yayıncı, Johannes Falk, basıldığı yer: Archiv für die Sächsische Geschichte 4 (1866), s: 301.

⁵⁰ RM 253. Fassbender hakkında: R 171

⁵¹ Walther (dipnot 44 e bk.), s: 58-Walther hakkında: R 159 ve Prescott.

da bile çalıştırılıyorlar. Yalnız Ağustos ayındaki azize Meryem ana günü ve Paskalya, Noel zamanında dinleniyorlar.”⁵²

Daha sonra da bizim hacı bu bitmez tükenmez köle işçiliği karşısında yüce duygulara kapılır ve şöyle devam eder:

“Orada çalışanların çokluğunu ve yaptıkları büyük işi görmek çok hoş birşey. 16 yıldan beri hergün en az 600 - 700 ve bazen de daha fazla insan büyük hisarın inşasında çalışıyor. Birgünde yapılan işi tasavvur edin hele.”

1521, yani adanın düşmesinden kısa bir zaman önce Rodos şövalyelerinin elinde “3000 kadar Türk esiri vardı, bunlar hep hendek kazma işinde zorla çalıştırılıyorlardı. Kendilerine yemek diye de berbat şeyler veriliyordu. Bütün yedikleri fasulye ve sudan ibaretti.”

Kendileri için daha yüksek bir fidye almanın mümkün olmadığını anlaşıldığı zaman o varlıklı esirler bırakılıyorlardı:

“Bu esir Türkler arasında 3000 duka fidye ödeyip hür olmak isteyen çoktu. Ama bir veya üç yıl artık posaları çıkıncaya kadar çalıştırılmamış olanlar ve kendilerine en yüksek fidyeyi biçmeyenler bağışlanmıyordu. Sonradan Johannitler onun daha yüksek bir fidye etmiyeceği izlenimi edinirlerse, önerilen fidyeye razı oluyorlar ve bu Türkleri memleketlerine salıyorlardı.”⁵³

II. Sultan Süleyman'ın Rodos adasını 1522 de fethetmesinden sonra düşmanlarına nasıl muamele ettiği ise o denli hayret vericidir. Bu gerçekten de bir hükümdara yaraşır alicenaplığın en azından Avrupanın bazı yerlerinde duyulduğunun ve alışlagelmiş karalama kötüleme kampanyasına büyük gölge düşürdüğünün bilinmesinde yarar vardır⁵⁴.

⁵² RM 182. Landgraf Wilhelm ve Dietrich von Schachten hakkında: R 170

⁵³ RM 372

⁵⁴ Fevkalade müspet bir hikayenin bir ilave ile nasıl etkisiz, nötr kılındığına ve değerini değiştirdiğine dair ibret verici bir belgeyi Paolo Giovios'un “Commentario de le cose de Turchi” (1531, Göllner sayısı, 413. -Ursprung des Türkischen Reichs... diye tercüme eden: Justus Jonas 1537, Göllner sayı 598; Ağaç oyması Augusburg 1538 baskısı, Göllner sayı 625, yukarda adı geçen Reuwich-orjinalinin gene bir kopyası) adlı kitabından buldum. İtalyan başpikoposu Giovio önce kısaca Sultan Süleyman Rodos adasının alınış sırasında gösterdiği büyük alicenaplığı anlatır (“Süleyman orada çok saygılı davranmıştır”) ve emin bir kaynağa dayanarak anlatmaya devam eder: “Ben bizzat Villadam (Villiers de L'Isle Adam, Rodos daki son büyük usta) dan dinledim, orada çok acıklı şeyler olmuş. Bunlardan birini burada anlatmak istiyorum. Kuşatmanın sonlarına doğru Türklerden çok korkan dul bir kadın iki küçük oğlunu kendi eliyle öldürmüş ve kendisi de sulara cereyan eden savaş sırasında ölmüş.” KİLİSENİN ortalığa yaydığı dehşet propagandasının zavallı bir kurbanını gösteren bu olayı bakınız Giovio nasıl yorumluyor (bu arada kullandığı dolambaçlı ifadeye dikkatinizi çekerim!): “Bu

1519 yılında yaptığı hac yolculuğunda Rodos'u bizzat tanıma fırsatı bulan Schaffhausen'li Hans Stockar yıllığına 1523 yılı için bir görgü şahidine dayanarak şunları yazmıştır:

“Kuşaltılmış olan Johannit keşişleri için artık ne yardım ne de bir umut ışığı ve hiçbir çıkar yol kalmadığında, Türk hükümdarının canlarını, mallarını bağışlayacağını, topuyla-tüfeğiyle bütün savaş gemilerini⁵⁵ (scharmadan) onlara bırakacağını ve gemilere mallarını yükleyip gitmelerine izin verileceğini söyleyerek teslim olmaya çağırması üzerine Rodos beyleri şehri Türklere teslim ettiler. Türkler onları oldukları gibi bırakmak ve şehirdeki, adadaki, şatolardaki halkın kendilerine itaat etmelerini ve yüksek meblağda haraç ödemelerini istiyordu. Fakat onlar buna razı olmadılar ve bu üç şeyi (şehir ada ve şatolar) ellerinden bırakmak istemediler. Bunda V. Karl ile Fransa kralı I. Franz'ın suçu vardı. Onlar Milano ve Pikardie (kuzey Fransa'da) birbirlerine düşmüşler, zavallı halkı mutsuzluğa sürüklemişler ve anlamsız bir şekilde hiristiyen kanı dökmüşlerdir.

Onlar hiristiyenliğin anahtarı güzelim Rodos şehrinin mahvolmasına seyirci kalmışlardır. Tanrıya şikayet ediyorum ki, biz hiristiyenler iyice kendi çıkarlarımıza düştük ve sahip olma hırsı benliğimizi kapladı. Türk hükümdarı Rodos'u fethedip teslim aldığı anda karadaki ve denizdeki bütün ordusuna haber saldı. Kimse Rodosbeylerine, Yunanlılara, kısacası halkın canına ve malına dokunmayacaktı. Emre uymayan ise kendi canından olacaktı. Sonrada Türk Hükümdarı Rodos'taki sarayının önüne yüksek bir sütun üzerine yarım ay içinde altından bir insanbaşı koydurttu. Bu onun simgesiydi⁵⁶ ve bu baş Türk hükümdarının söz verdiği büyük güvenceyi işaret ediyordu. Bu güvencenin devamı ise acımadan ölüm cezası verilmek suretiyle sağlanmalıydı. Bu konuda ne komutanlarına, ne beylerine ve ne de en yakın akrabalarına ayrıcalık tanımadı: ölüm fermanı vardı...

örnek açıkça gösteriyor ki, hiristiyen ve dürüst kalplerin (insanların) kendilerinden olanların Türklerin eline geçmesinden o denli korkmaları için kendilerince ciddi nedenlere sahip olmaları gerekir.”

⁵⁵ Stockar “scharmaden” diye yazıyor, “Scharmützel” ve “Armada” kavramlarının uyumsuz bir şekilde birleştirilmiş hali. Başkaca hiç bir yerde geçmeyen bu yeni türetmeyi Marjatta Wis'in makalesinde de görmüyoruz: Ricerche sopra gli Italianismi nella lingua Tedesca. Basıldığı yer: Memores de la Societé Neophilologique de Helsinki, cilt 17, Helsinki 1955.

⁵⁶ Acaba burda adı geçen sütun, Sultan Süleymanın 24. Ekim 1522 de sahil kıyısında zafer işareti olarak diktirdiği ve üstündeki gözetleme yerinden askerlerinin saldırılarını-ta ki bir top mermisi isabet edipte direği yıkıncaya kadar-seyrettiği gemi direği midir? (Ain Sendbrieff So der Cantzler von Rodis mit Namen Marx Bongnoll... Göllner sayı: 170)

Rodos beyleri şehri teslim ettikten sonra Türkler geldiğinde, içlerinden bazıları beylerin ya da Yunanlı halkın elinden para, süs eşyası, giyecek gibi şeyleri almışlar. Durum Türk hükümdarına bildirildiğinde, yağmacılar hemen oracıkta asılmış ve aldıkları şeyler de geri verilmiş. Türk hükümdarı verdiği söze sadece bir istisna dışında tamamen sadık kalmış. Rodos beylerinin gemilerinde yeterince top olduğunu söyleyerek birkaç topu şehirde alıkoymuş. Çünkü bu toplara şehirde ihtiyacı varmış. Beylere de gemileri için birsürü top vermiş ve hatta onlardan yanında kalmalarını rica etmiş. Kaldıkları takdirde, aynen gidenlere yapıldığı gibi şereflerine yakışır bir şekilde muamele edileceğini belirtmiş. Ama onlar kalmak istememişler. Sadece birkaç yaralı ve hasta, o da gidecekleri bir yer olmadığı için kalmışlar ve Türk hükümdarından aynı gidenler gibi onurlu bir muamele görmüşler. Türk hükümdarı Rodos beylerinin gemilerine kadar bizzat gidip, bir ihtiyaçlarının bulunup bulunmadığına bakmış, yeterince un ve yiyeceğiniz var mı, elinizden kimse zorla birşey aldı mı diye sorarak onlarla ilgilenmiş ve eğer bir dertleri varsa kendisine söylemelerini istemiş.

Sadece Rodos şehrinde alıkonulan toplardan başka kimsenin bir şikayeti yokmuş. O zaman hükümdar tekrar toplar için ricada bulunmuş. Hareket ettiklerinde o da gemilerin biriyle beylerle yola çıkmış, donanması ise arkadan onları izliyormuş. Başlarına birşey gelmesin diye böylece denizde onlara 300 mil kadar refakat ettikten sonra hükümdar en nihayet şövalyelerin silahlarını ve zırhlarını kuşanmalarına izin vermiş, nihayet onlar hükümdarın esiri durumundaydılar. Tekrar kendi başlarının çaresine bakacak duruma geldiklerinde Türk hükümdarı Rodos beylerine lütfkâr bir şekilde veda etmiş ve Rodos'a geri dönmüş.

Rodos'ta olup bitenlerle ilgili bu yazdıklarımı ben bizzat görmedim fakat 14 yıl boyunca Rodos'ta şövalye olarak Türklerin bütün saldırılarını ve şehrin alınışını baştan sona yaşamış olan benim çok yakından tanıdığım, kutsal mezara yolculuğumda giderken ve dönerken 13 gün Rodos'ta yanında misafir kaldığım Wolfgang von Masmünster sonbahara rastlayan (14 Eylül) bir kutsal günde bana anlattı. O yanımda üç gün misafir kaldı ve sonrada burada Schaffhausen'de yerleşti. Zira Rodos'ta bacağına Türklerden üç kurşun yemişti ve doğruca Rodos'tan buraya gelmişti..."⁵⁷

⁵⁷ Hans Stockars Jerusalemfahrt 1519 und Chronik 1520/29. Yayıncı: Karl Schib. Quellen zur Schweizer Geschichte NF. Abt. 1, cilt 4, Basel 1949, s: 82 v.d. Stockar hakkında: R 212, Lepszy 81.

4. ANADOLU

Söylediğimiz gibi hacıların alışlagelmiş seyahat yolları Venedik Jaffa arasındaki deniz yoluyla. Türkiye'yi doğudan batıya baştan başa katetmiş olan Bertrandon de la Brocquiere burada yalnız başına seyahat eden biri olarak karşımıza çıkar. Fakat öncelikle tüccarlar, hac yolcuları veya "sevgi dini olan hristiyanlıktan" kaçan yahudiler gibi birçok Avrupalının kara yolunu seçtiklerini ve herkesin ödünü patlatan Türklerin ülkesinin tam ortasından geçip gittiklerini pek kimse bilmez. Halbuki bu güvenceli olmasından dolayı tercih edilen bir yoldu!

1479 da Kudüs'te bulunan Nürnberg'li Sebald Rieter'e bu yolu bir alman yahudisi şöyle anlatır:

"...O bu yoldan kısa bir zaman önce gelmişti, bana anlattığına göre tam bir güven içinde bu yoldan gidilebilirmiş. Almanya'dan Kudüs'e gelen yahudilerin büyük bir kısmı bu kara yolunu seçerlermiş. Weissenbur'dan hareketle (Dinyester nehrinin denize döküldüğü yer) bir Türk şehri olan Samsuna gelinirmiş. Sonrada Samsun'dan takriben 6-7 gün içinde yine çok güzel bir Türk şehri olan Tokat'a kadar, oradanda Türkiye içinden geçen 15 günlük bir yolculuktan sonra Halep'e ulaşılırmış. Walachei'da (Romanya'da bir bölge) yolculuğu daha bir güven içinde yapmak üzere muhafızlar tutulmuş. Türkiye boyunca muhafıza gerek yokmuş. Taa Halep'e kadar yollarda her zaman kendileriyle çok büyük bir güven içinde yolculuk yapılabilen Türk tacirlerine rastlamak mümkünmüş. Fakat Halep'ten sonrası için Memluk sultanlığından geçerken büyük bir özenle muhafız ve tercüman⁵⁸ temin etmek gerekirmiş."⁵⁹

Hacıların, Türkiye'den geçen bu yolu seçmelerinin nedenini herşeyden önce kilisenin Türkler aleyhine yaptığı propagandada aramak gerekir. Belli ki gerçekçi düşünmeye mecbur olan tacirler ve peşleri hiç bırakılmayan yahudiler bu propagandadan pek korkmuyorlardı. Fakat Türkiye sadece emniyetli değil, aynı zamanda güzel bir ülke olarak da benimseniyordu. Aşağı ren bölgesinde 1400 lerde yazılmış olan el yazması bir kitapta yer alan aşağıdaki tasvir gerçi bir ihtimal yazarının bizzat kendi gözlemlerine

⁵⁸ Rieter "trützelmannen" diye yazıyor (başka el yazmalarında: trütschelmanner). Bunun yanısıra, trozelman, drötschelma, şekillerine ve hatta italyancada halk etmolajisine uğramış haliyle "turcimanno" ya rastlıyoruz. (bk. Marjatta Wis s: 260). Hayret edilecek bir durumdur ki, Wis de "tercüman" kelimesinin kökenini farkedememiştir. (Bk. Friedrich Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin 1967-20, "Dragoman" dan bakınız)

⁵⁹ Das Reisbuch der Familie Rieter. Yayıncı, R. Röhricht ve H. Meisner. BLV 168, Tübingen 1894. s: 61. (Başka bir el yazmasına göre RM 112). -Rieter hakkında: R 156 v.d.

dayanmıyor, bilakis o zamanlar iyice yaygınlaşmış olan başka bir kaynaktan alınmıştır. Fakat böyle olması bile, böyle bir Türkiye imajının ne denli genelleşmiş olduğunu gösterir:

“Türkiye...meyvesi., tahılı, çayırları, pamuk tarlaları bol, çok güzel ve iyi bir ülke. Ülkenin birçok yüksek dağı, ovası pekçok ormanı var ve ticaret durumu iyi. Fakat bu ülkede büyük şehirler, hatta büyük köyler çok yok. İnsanlarının başlarında bir efendisi de yok. Ama bir kaleye sahip olan, koparıp alabildiği herşeye el koyuyor.

Kaleler önünde yer alan evlerin, küçük çardakların hemen hepsi taştan inşa edilmiş ve kubbeli, bu yüzden de giriş ve inşaat harcı kullanılmamış. Ülkedeki köylülerin sayısı da çok değil. Ama su kuyuları tertemiz. Pekçok da yaban hayvanı var.”⁶⁰

5. KUTSAL ÜLKE

“Tarafsız humanistlerin tam tersine fanatik bir taassubun havasını taşıyan 16. yüzyıl hacı seyahatnameleri Türkleri kötü bir şekilde anlatırlar.”⁶¹

Röthlisberger’in bu iddiasını alman hacıların yazmış oldukları seyahatnameler dikkati çekecek kadar ender doğrulamaktadır. Çok sayıda hristiyan hacının bu yol boyunca “dünya görüş ufuklarının genişlediğini”⁶² gösteren önemli belgeler mevcuttur. Kilise kendini oradan tehdit eden tehlikeyi erken farketmiş ve karşı tedbir almayı denemiştir. Dindar Thomas Kempis adında biri 1424 de şöyle bir uyarıda bulunmaktadır:

Qui multum peregrinantur, raro sacrificantur⁶³. (serbest tercümesi): Din yolunda çok yol alan, o denli uzaklaşıyor dinden, imandan.

Hacıların kafalarındaki ön yargılar, düşünce kalıpları, yabancıların yabancılığı ya da düşmanların düşmanlığı tarafından saldırıya uğramaktan

⁶⁰ RMO 51

⁶¹ Röthlisberger s: 176

⁶² Mariatta Wis’in bir makalesinin alt başlığı şöyledir: Zum deutschen Fortunatus. Die mittelalterlichen Pilger als Erweiterer des Weltbildes, basıldığı yer: Meuphilologische Mitteilungen 61 (1962) s: 5 v.d.

⁶³ De imitatione Christi I 23,4; bk. R 29. Burada, hac yolculuklarının “kötü” sonuçlarına dair menfi kastedilen ama müsbet de yorumlanabilen başka ifadeler de yer almaktadır. Haçlıseferleri de zaten amaçlananın tam tersi bir etki yaratmıştır ve sefere katılanları körükörüne saplandıkları bir kibirlilikten kurtarıp, akıllarını başlarına getirmiş ve onları aydınlatmıştır.

çok bunun tam aksine yabancıların da normal insanlar olması ve onlarla dostça birarada yaşanabileceğini görmeleri karşısında altüst olmuştur. Herşeyin normal olması karşısında duyulan şaşkın öfkenin farkında olunmadan ortaya çıkardığı gülünç bir belgeyi 1482 de Filistine giden, yukarda da sözünü ettiğimiz Paul Walther sunar!

1479 da Türk - Venedik barış anlaşması yapıldığından beri tabii olarak Türk elçileri fırsat buldukça Venediğe gelmişlerdir. Walther hac yolculuğuna çıkmadan önce böyle bir elçiyle karşılaşmış ve bu karşılaşmayı hemen rahatça önceden sahip olduğu basma kalıp önyargılarla birleştirmiştir:

“Hükümdar II. Beyazıt, hiristiyanlara karşı yapacağı savaşlarda kendisine bilgi versin diye Venedik’e bir subay göndermiş. Bu Allahın cezası, hiristiyanlık düşmanı herife Venedikliler haddinden fazla saygı gösterdiler. Bu adi köpeği, kutsal törenlerimizi horgören, alay eden, böyle bir hiristiyanlık düşmanına hemde 6 Hazirandaki dini bayramda törenlerin yapıldığı yerdeki şeref locasında yer verdiler. Birçok hiristiyan, tören alayı geçerken Türk’ün nasıl yerinden kalkmadığını, saygılı olacağı yerde nasıl alaylı ve kutsal şeylere aldırılmaz bir halde yerinde oturduğunu gördüler. Bu durum bütün hiristiyanların yüreğine acı vermiştir..”

Walther’in öfkesi öylesine şiddetlidir ki, bin bir zahmetle yazdığı latince cümlelerin ortasında “tipik bir alman küfürü”savurur:

“...ve (türk diplomatları) hiristiyanları ahmak yerine koyuyorlar, bunları başımıza Venedikliler bela ettiler...” Ve sonra latince olarak devam ediyor: “Ayrıca, sözüne güvenilir birinden duyduğuma göre Venedik’liler ve Türk beraberce bir sancak yapmışlar. Sancağın bir yüzünde aziz Marküs (Venedik’in koruyucu sembolü) diğer yüzündede hilal ile yıldız varmış - Türklerin bayraklarında bu işaretler bulunur-”

1480 yılında Papa IV. Sixtus bu kötü Venediklilerle bir dostluk anlaşması yaptığı için, hiristiyan aleminin kutsal pederi de bu sözünü sakınmayan rahibin dilinden kurtulamaz:

“Bundan şu anlaşılıyor, aziz Markus ve Muhammed, Türk ve Papa, Venedik’liler ve dinsizler aynı duygulara sahipler ki birbirleriyle dost olmuşlar”⁶⁴.

Bunlar esasen 15. yüzyıldaki dar kafalı politikacı ağzına yaraşan sözler, yine de bereket versin o zamanın hacıları arasında bu bir istisna teşkil ediyor. Buna karşılık, olağan durumlarla yüzyüze gelen hacılar genellikle şaşkına dönüp daha değişik tepkiler göstermişlerdir. Değişik kökenli insanların

⁶⁴ Walther s: 58. “Türk ve Papa” kalıbı anlaşılın Luther’in Reformasyon hareketinden daha eskidir.

böyle hoşgörü ve uyum içinde birarada yaşadıklarını görmek bazı hacılar için bütün seyahatlerinin en derin iz bırakan izlenimi olmuştur. Daha Venedik'te bile böylesine karışık bir toplum görüp şaşmak mümkündür: Orada Türkler, Yahudiler, Yunanlılar, Polonyalılar, Hintliler gibi hertürlü milletten ve bir sürü kâfir birarada yaşıyor.”⁶⁵

Ragusa şehrinin dünya vatandaşlarına bu hoşgörü dolu kucak açışı 1486 da Conrad von Grünemberg üzerinde de aynı olumlu etkiyi bırakır: “Orada herçeşit dili konuşan, herçeşit kıyafette insan yaşıyor. Macarlar, Slavlar, Türkler, Yunanlılar ve İtalyanlar”⁶⁶

Antalya şehri konumu bakımından örnek ve tabiri caizse sembol olabilecek bir durum arzeder. 1400 lerde yazılmış olan bir Köln-Seyahatnamesinde Antalya ile ilgili şu cümleler yer almaktadır:

“Antalya güzel bir şehir. Duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi. Şehrin bir bölümünde hristiyanlar oturuyor, onlar pazar gününü, diğer bir bölümde oturan yahudiler cumartesiye ve üçüncü bölümde oturan Türkler ise cuma gününü tatil sayıyorlar. Şehirde çok sayıda hristiyan tüccar var”⁶⁷.

1472 yılında hac yolculuğuna çıkmış olan St. Gallen'li tüccar Ulrich Leman Şam'da, memleketindeyken tasavvur bile edemeyeceği bir gerçekle karşılaşmış ve orada gördüğü bu uyum içindeki insanî birlik onu adeta kendinden geçirmiştir. Onun izlenimleri bugün bile okuyucuları mutlu kılan bir canlılık taşır:

Orada (Şam'da) dünyanın her tarafından, ve bütün hristiyan uluslardan gelmiş tüccarlar var. Hindistan'dan, Trakya'dan, Mısır'dan, Suriye'den, Türkiye'den gelmiş olan yahudisi, dinsizi, hristiyanı, Türkü, Tatarı evet hatta üç tür yahudisi ve sekiz türlü hristiyanı bulmak mümkün.”

Bu civil civil insan topluluğu ve buna ruh veren o cennet ülke karşısında İsviçre'li tüccar şu övgüde bulunur:

Burası benim şimdiye kadar gördüğüm en soylu, en güzel ve en zengin ülke⁶⁸. Filistin, Kahire, Mısırdan da üstün, kısacası güneşin battığı yerden

⁶⁵ Cles van Dusen: Waer achtighe Beschrijvinge. Basıldığı yer: Conrady s: 198. Bu hacı tam 12 defa Kudüse gitmiştir! (Conrady s: 189 v.d. R 182)

⁶⁶ Grünemberg s: 138

⁶⁷ RMO s: 52

⁶⁸ Eski hac edebiyatında iyice kalıplaşmış olan, “Kutsal Ülkenin gerçekten bütün ülkeler içinde en iyisi olduğu” şeklindeki görüşe (Burchardus de Monte Sion 1283) bilinçli bir tezat oluşmaktadır. (Peregrinatores Medii Aevi Quatuor, yayıncı: J. C. M. Laurent. Leipzig 1864, s: 86)

doğduğu yere kadar gezip gördüğüm hiçbir yerde bir benzerini görmedim.”⁶⁹

Sekiz sene memleketinden uzak kalan Leman bu zamanın büyük kısmını Şam’da geçirmiştir. Memleketine döner dönmez, tekrar yolculuk hazırlığına başlamıştır. Kudüs diye yola çıkmış olan hacı adayı sonunda daha büyük bir “kutsal ülkede” kendi benliğini bulmuştur. Yaşadığı “Şam deneyimi”⁷⁰ ona şunu göstermiştir ki, kutsal ülke her yerde var olmuştur ve her yerde var olabilir..

Bu meyanda, icabında bu şehrin adının “Şam” değil “Ankara” olabileceğini, Yaşar ÖNEN birçok Alman meslekdaşa ve bu makalenin yazarına da kanıtlamıştır. Bunun için kendilerine candan teşekkürler!

⁶⁹ RM 107. Leman hakkında: R 141, Sommerfeld s: 846. Ludolf ve mandeville ve Şam şehrini methede methede bitiremezler. 1588 de Şam’a gelmiş olan Ulm’lu Samuel Kiechel yazdığına göre, Muhammed bizzat bu şehri ve çevresini “dünyadaki gerçek cennet” diye adlandırmış. (Die Reisen des Samuel Kiechel, yayıncı: K. D. Hassler. BLV 86. Stuttgart 1866, s: 276)

⁷⁰ Saulus’un nasıl Paulus olduğunu anlatan İncildeki dokuzuncu Apostelhikayesi. Luther’de Filistini Kutsal Ülke olarak görmemiştir: “Bizler için, İsa’nın papa taraftarlarının öldürülüp içine gömüldüğü incilden başka bir kutsal mezar olabilir mi? Şimdi Müslümanların elinde bulunan Kudüs’teki mezar Tanrının umrunda bile değil.” (Vom Missbrauch der Messe, 1522)

J. von HAMMER-PURGSTALL VE SEYAHATNÂMELERİ

Hammer'in tarihi coğrafya, topoğrafya ve sanat tarihine hizmeti *

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Josef von Hammer-Purgstall (1774-1856), yaz aylarını geçirdiği Hainfeld şatosunda, 12 Eylül 1841'de *Erinnerungen aus meinem Leben* (= *Hayatımdan hatıralar*) başlığı altında geçmişini yazmağa başlamıştı. Hammer'in ince el yazısı ile 246 defteri dolduran bu hatıralar 29 Eylül 1852'de, yâni 21 Kasım 1856'da vuku bulan ölümünden dört yıl önce kesilmektedir. Bu hatıralara, Hammer tarafından çeşitli dillerde yazılmış, 800 kadar mektup da eklenmişti. Hatıralar bugüne kadar tamamı ile yayınlanmadı. Ancak bunlar kısaltılarak, Reinhart Bachofen von Echt tarafından 600 sahifelik bir kitap halinde, Viyana Akademisinin yayımları arasında, 1940 yılında basılabildi¹. Bu hatıraların bilhassa ilk bölümleri gözden geçirildiğinde, bu Avusturyalı Doğubilimci (*Orientalist*)'nin, vakit bulduğunda seyahatler yapmağa ne kadar meraklı olduğu görülür.

Daha 1798'de henüz 24 yaşındayken, Avusturya'nın güneyine Trieste'ye kadar bir gezi yapmış ve bu yolculukta gördüklerini 1800'de yayınlamıştı. Bu kitabın ikinci baskısı 1822'de yapılmıştır.² Hammer'in 1799'da İstanbul'daki Avusturya elçiliğinde görevlendirilmesi ile, onun Osmanlı İmparatorluğunu ve dolayısıyla Türk topraklarını ve kültürünü yakından

* Bu makale İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen *Diplomat ve Tarihi. Joseph von Hammer Semineri'nin ikinci oturumunda, 30 Mart 1982, salt günü yapılan konuşmanın metnidir.*

¹ Josef Freiherr von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben, 1774-1852*, (Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Historische Kommission: Fontes rerum Austriacum-Österreichische Geschichtsquellen, Zweite Abteilung: Diplomataria et acta, 70 Bd.) Wien u. Leipzig 1940, yayına hazırlayan R. Bachofen von Echt. Bu ciltte o kadar çok okuma yanlışı olmuştur ki, iki yıl sonra 10 sahifelik bir düzeltme cedveli yayınlanmıştır. A. Popek, *Nachtraege zu J. v. Hammer-Purgstalls, Erinnerungen aus meinem Leben*, "Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie d. Wissen. in Wien", VI-VII (1942) s. 33-42. Bu kitap hakkında bir tanıtma yazısı olarak bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Hammer'in hatıraları*, "Ankara Univ.-Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi" I, sayı 1 (1942) s. 128-131.

² *Zeichnungen auf einer Reise von Wien über Triest und Venedig und von da zurück nach Tirol im Jahre 1798*, Berlin 1798. Kitabın ilk baskısı anonim olarak yayınlanmıştır, 1822'de yapılan ikinci baskıda yazar adı vardır.

tanınması mümkün oldu. 1 Temmuz 1799'da Varna'dan bir yelkenli ile Karadeniz'e açılan Hammer beş gün sonra, İstanbul Boğazından içeri girer. İki kıyıda gördüğü ve onu Doğu ile ilk defa karşı karşıya getiren manzara karşısındaki duygularını 42 yıl sonra bile şu kelimeler ile açıklar: "... gözlerim kamaşmış, şaşırılmış, hayran kalmıştım..." (*ich war geblendet, erstaunt, entzückt*)³. İstanbuldaki politik çekişmeler ve hatta kendi memleketinin elçiliği çatısı altındaki anlaşmazlıklar, kıskançlıklar, entrikalar arasında Hammer, "...bir mimari fantezinin düzensiz bir örneği, Binbirgece masallarından sanki rüyada görülmüş bir tablo..." (...ein regelloses Bild architektonischer Phantasie, ein hingetraumtes Gemälde aus Tausendundeiner Nacht) gibi olan yedi tepe üzerine kurulmuş İmparatorluk şehrini (*Kaiserstadt*) tanımağa çalışır⁴. Bu hususta kendisine yardımcı olan iki kişi vardır. Bunların ilki, şehrin modern anlamda ilk topografik bir haritasını çizmiş olan Fransız mühendisi Kauffer⁵, diğeri ise Saray bahçesinin Alman bahçıvanı Ensler'dir ve onun yanında meşhur ressam Melling ile de tanışır⁶. Böylece, gerek Topkapı Sarayına gerek Boğaziçi'deki yeni saraylara girmek imkânını bulur. Bu arada sabahları elçilik kançılıryasında çalışmakta, akşam üstleri Büyükdere kıyılarında genç kızlarla (herhalde Rum kızları) piyasa yapmakta ve bu surette sabahları yaşlı Halepli bir kadından Arapça, akşamları Grekçe öğrenmektedir.

Hammer, hatıralarında Doğu ve Asya'ya sevgisini ilgi çekici bir biçimde anlatır; bir kayıkla Boğaziçini geçip Anadolu yakasında Hünkâr iskelesine çıktığında, ilk defa ayak bastığı ve kendisinin manevî vatan olarak kabul ettiği Asya toprağına kapanır ve öper. (*Zum erstenmal betrat ich den Boden Asiens, beim Aussteigen aus dem Kajak warf ich mich zu Boden und küsste die Erde als die meines geistigen Vaterlandes*)⁷. Hammer bir taraftan İstanbul ve çevresinde gezip, dolaşırken bir taraftan da "... hayatında sonraları başka hiçbir

³ *Erinnerungen*, s. 37.

⁴ *Erinnerungen*, s. 40.

⁵ İstanbul'un ilmi esaslara dayanan ilk plânını yayınlayan mühendis Kauffer hakkında bir bilgi elde edemedik. Çizdiği plân düzeltmelerle birçok defa yayınlanmıştır.

⁶ A. Ignaz Melling (1763-1831), 1782'de İstanbul'dadır. Paris'e döndüğünde *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* (Paris 1809-19) başlıklı çok güzel gravürler ile dolu eserini yayınlamıştır, hakkında bkz. A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au Dix-huitième siècle*, Paris 1911, s. 165-182, 198-200, 221; Melling maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XXIV (1930) s. 366; Reşat Ekrem Koçu, *Hatice Sultan ile Ressam Melling*, (Tarihten hikâyeler, 2) İstanbul 1934, s. 3-11; S. Eyice, *Melling maddesi*, *Türk Ansiklopedisi*, XXIII (1976) s. 468; Melling'in bu büyük eserinin tıpkıbasımı, aslından çok daha küçük formada olarak İstanbul'da Yapı-Kredi-Bankası tarafından yaptırılarak yayınlanmıştır.

⁷ *Erinnerungen*, s. 44.

kütüphanede yaşamadığı derecede bir gayret ve öğrenme hazzı ile, Bahçekapı'daki Sultan I. Abdülhamid kütüphanesindeki elyazmaları üzerinde çalışır, basma ve yazma kitaplar (500 kadar yazma toplamıştır) satın alır “büyük bir merakla büyük kamu yapılarını, tesislerini” gezer, inceler. Hammer bütün bu malzemeyi, gerek yazmalardan gerek gezin-tilerden elde ettiği bilgileri sonraları İstanbul hakkındaki büyük kitabında kullanacaktır.

Hammer, Türk topraklarında ilk seyahatini görevli olarak 1800 yılında yapar. Bir posta tatarı kıyafetini giyerek (mavi şalvar, kısa çepken, sarı kalpak) İstanbul'dan ayrılır. Çekmeceler, Silivri, Tekirdağı üzerinden Çanakkale'ye gider, buradan Trova'yı ziyaret eder. Çanakkale'den bindiği bir yelkenli onu Sakız adasına götürür; ertesi gün de buradan Rodos'a geçer. Buradan maceralı bir deniz yolculuğu ile Kıbrıs'ın Limassol limanına uğrar, nihayet bir tüccar gemisi ile İskenderiye'ye gitmek üzere yola çıkarsada Mısır sularındaki abluka yüzünden geri döner. Nihayet bir İngiliz savaş yelkenlisi ile yeniden yola çıkar. On gün İskenderiye'de kalan Hammer, tekrar Rodos'a döner. Burada Hammer'in Osmanlı ve İngiliz donanmaları ve komutanları arasında çapraşık diplomatik bir faaliyeti vardır. Bu vesile ile Türk donanması başındaki Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa ile de sık sık görüşmeleri olur. Kıbrıs sularında iken Hammer, Baf'da İngiliz amiralinin yardımı ile küçük bir kazı da yapar, söküp çıkardığı bazı antik parçaların birini yakın dostu olan Amiral Sir Sidney Smith (1764-1840)'e hediye eder, diğerini de Viyana'ya gönderir.

Hammer bu seyahatine dair notlarını “*Doğu'da yapılan bir seyahatte toplanan topografik görüntüler*” başlıklı 190 sahifelik bir kitapta toplamış ve içinde bakır üzerine hakkedilmiş desen, harita ve resimler bulunan bu eser 1811'de Viyana'da basılmıştır⁸. Bu kitabın baskısı tamamlandıktan sonra Devlet sansürünün iznini almak gerekmiş ve bunun için Hammer hayli bekledikten sonra, Graf von Sickingen'in aracılığı ile bu izni iki ay sonra elde edebilmiştir. Bir kaç ay sonra da İmparatora, bir kabul sırasında kitabını bizzat takdim etmiştir. Kitabın ilk bölümü evvelce adı Perinthos olan Marmara (veya Trakya) Ereğli (Herakleia)'si hakkındadır (s. 1-3). Burada Hammer, Antik kalıntılara meraklı bir arkeolog gibidir. Kasabanın ortasında yükselen bir tepede eski bir mabedin kalıntısını bulduğunu

⁸ *Topographische Ansichten gesammelt auf einer Reise in di Levante*; Wien 1811, VIII + 190 s. İçinde Trova'nın bir haritasından başka, Rodos kalesinin planı, Fethiye'de Makri kalesinin gravürü, ve diğer bazı resimler vardır.

belirtir. Bu mabet Bizans devrinde bir kilise biçimine sokulmuş ancak bu da elli yıldır harap bir halde olup, kubbesinin bir bölümü çökmüş, her tarafında otlar çıkmıştır⁹. Henüz bu yıllarda Hammer, Antik çağ tarihi ve kitabelerine meraklıdır. Hatıralarında anlattığı Büyükçekmece köprüsünün kitabesinin kopyasını almağı ihmal etmekte buna karşılık, Ereğli'de bulunduğu eski grekçe kitabe parçalarını kitabının sonunda aynen vermektedir. Trova ovası hakkındaki ikinci bölüm (s. 4-48) hayli uzundur ve İlkçağın başta Homer olmak üzere kaynaklarından derlenen parçalar ile zenginleşmiştir. Sakızadası'na dair olan üçüncü bölümde (s. 49-60) halkı Yunanlı olan bu adanın Osmanlı idaresindeki durumu, coğrafyası, halkının yaşama biçimleri, evleri, ticaretleri, idari sistemleri özetlenmiştir. Dördüncü bölüm Rodos adası (s. 61-90)'na dairdir. Burada Hammer adanın idaresi hakkında biraz bilgi verdikten sonra şövalyelerin hatıraları üzerinde etraflıca durarak sarayları, kaleyi, limanları, sokakları, kiliseleri anlatır. Ancak bunları tarif ederken, Hammer Avrupalı ve Hıristiyan olduğunu hatırlamakta ve buralardan izlerini bırakarak yüzyıllar önce gitmiş olan Saint-Jean şövalyelerinin arkasından âdeta eziklik duymaktadır. Hatta o kadar ki, Hıristiyanların Fileromo, Türklerin *Sünbüllük* olarak adlandırdıkları tepedeki bir harabenin aslında Meryem adına bir kilise olduğunu ve bunun Kanunî Sultan Süleyman tarafından bir hamama (!) çevrilmiş olduğunu, böylece "... temiz bir ibadet yerinin, gizli şehvet oyunları mekânına..." dönüştürülmüş olduğunu hınçla vurgular.¹⁰ Halbuki bu yazdıkları tamamen gerçeğe aykırıdır. Burası bir Bizans manastırındır ve 1522'de Kanunî Süleyman karargâhını burada kurmuş ve ada alındıktan sonra burası terkedilmiştir¹¹. Hammer hemen arkasından iki bin kadar elyazmaları ile dolu, Hafız Ahmet Efendi'nin 1793/4'de vakfettiği kütüphaneden bahseder ve buranın kurucusunun Cezzar Ahmet Paşa'nın gazabına uğrayarak idamını üzüntü ile kaydeder. Ancak burada Hammer, Viyana'ya elçi olarak giden ve Rodos'da sürgün olup 1799'da idam edilen Ebubekir Ratup Efendi ile Ahmet Efendi'yi karıştırır gibidir. Hammer bütün Doğu ve İslâm tarihine olan merakına rağmen bu kütüphane dışında Rodos'daki

⁹ Bu herhalde bugün hiçbir izi kalmamış olan büyük kilisedir, bunun hakkında bkz. E. Kalinka ve J. Strzygowski, *Die Kathedrale von Herakleia*, "Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts" I (1898) Beiblatt, s. 3-28.

¹⁰ *Topographische Ansichten*, s. 82.

¹¹ L. V. Bertarelli, *Possedementi e Colonie, Isole Egee, Tripolitania, Cirenaica, Eritrea, Somalia* (Guida d'Italia) Milano 1929, s. 108.

Res. 1 — Josef von Hammer - Purgstall (1774 - 1856)'in portresi.

S. Eyice

TOPOGRAPHISCHE
ANSICHTEN

GESAMMELT

AUF

EINER REISE IN DIE LEVANTE

VON

JOSEPH VON HAMMER.

Mit Kupfern und Karten.

WIEN

BEY CARL SCHAUMBURG UND COMP.

1811.

Res. 2 — Hammer'in Osmanlı İmparatorluğunda yaptığı ilk seyyahate dair kitabının takdim sahifesi.

Rumeli und Bosna

geographisch beschrieben

von

Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa

HALL
EDHEM

aus dem Türkischen übersetzt

von

Joseph von Hammer

k. k. Hofdolmetsch und Rath an der Geheimen Hof-
und Staats-Kansley.

W i e n

Im Verlage des Kunst- und Industrie-Comptoirs

1 8 1 2.

S. Eyice

F 920

U M B L I C K

AUF EINER REISE

V O N

CONSTANTINOPEL NACH BRUSSA

U N D

D E M O L Y M P O S,

UND VON DA ZURÜCK

Ü B E R

NICÄA UND NICOMEDIEN

V O N

JOSEPH v. HAMMER.

Mit Kupfern, Karten und Inschriften.

PESTH, 1818.

BEI ADOLPH HARTLEBEN.

Res. 4 — Hammer'in Bursa seyyahatine dair eserinin takdim sahifesi.

Constantinopolis

und der

B o s p o r o s ,

örtlich und geschichtlich beschrieben

v o n

Jos. von Hammer.

Mit 120 griechischen, lateinischen, arabischen, persischen
und türkischen Inschriften, dem Plane der Stadt Con-
stantinopel und einer Karte des Bosporos.

E r s t e r B a n d.

Pesth, Hartleben's Verlag. 1822.

Res. 5 — Hammer'in İstanbul ve Boğaziçi hakkındaki iki ciltlik eserinin
taksim sahifesi.

S. Eyice

NARRATIVE OF TRAVELS
IN
EUROPE ASIA, AND AFRICA,
IN
THE SEVENTEENTH CENTURY,
BY
EVLIYA EFENDI.

TRANSLATED FROM THE TURKISH

BY

THE RITTER JOSEPH VON HAMMER,

F. M. R. A. S., &c. &c. &c.

VOI. I., PART I

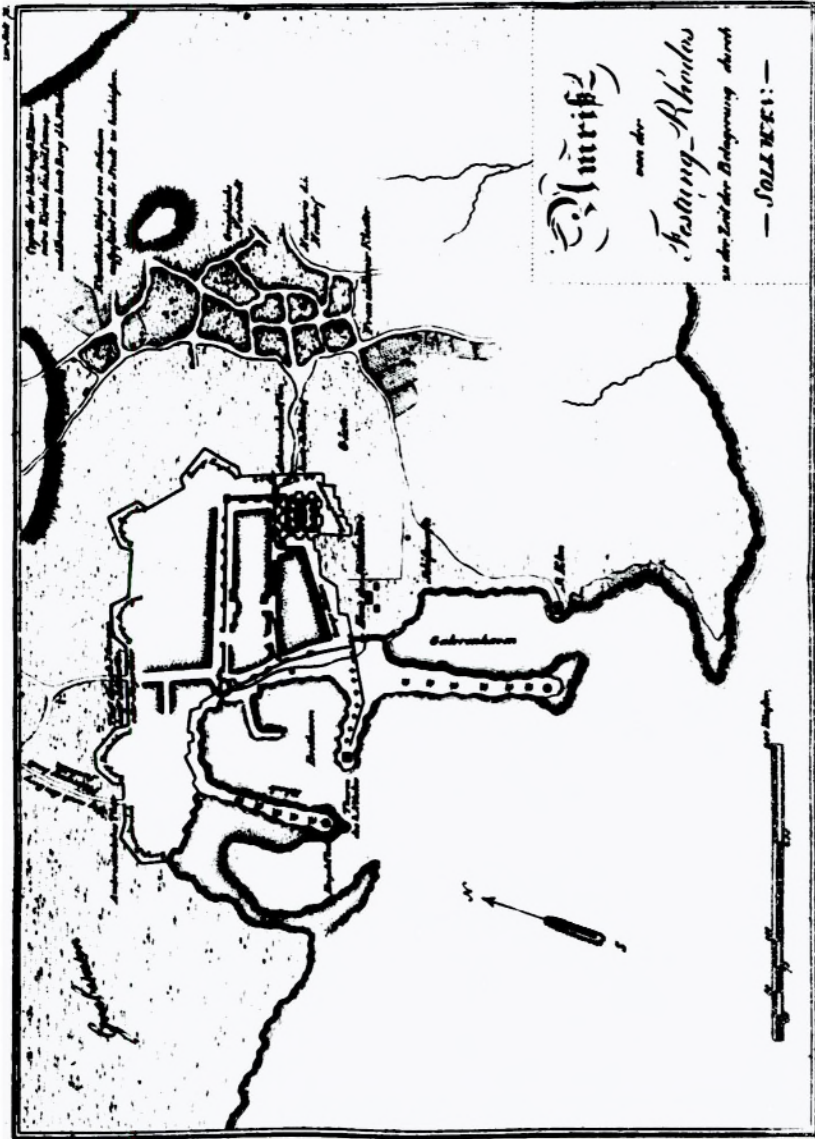
LONDON:
PRINTED FOR THE ORIENTAL TRANSLATION FUND
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND;

SOLD BY

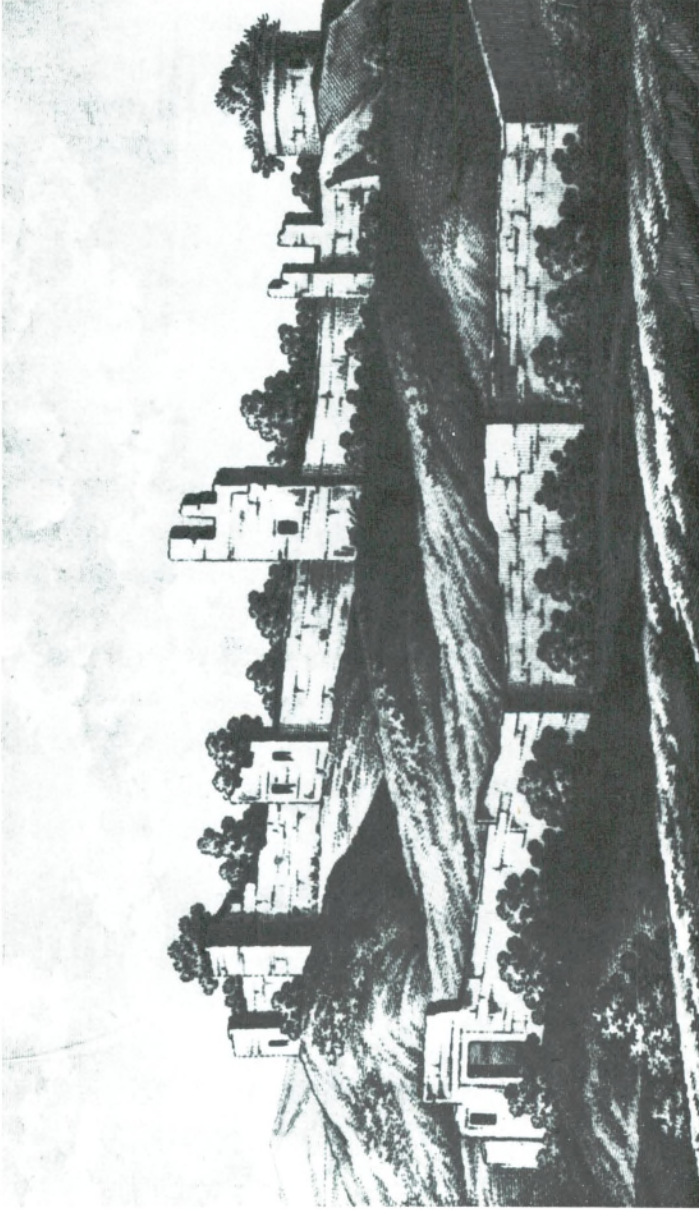
WILLIAM H. ALLEN & CO. LEADENHALL STREET.

M.DCCC.XI.VI.

Res. 6 — Hammer'in Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nden yaptığı
İngilizce tercümenin takdim sahifesi.

Res. 7 — Hammer'in ilk seyhatnamesindeki Rodos kalesi ile limanının planı.

Res. 8 — Hammer'in ilk seyahatnâmesindeki Makri (Megri - Fethiye) kalesinin gravürü.

hiçbir Türk eserine ilgi duymaz¹². Başta Süleymaniye camii olmak üzere birçok cami, hamam, çeşme ve Murad Reis camii haziresinde gömülü olan çok sayıdaki Osmanlı tarihi ve edebî şahsiyetinin mezarlarından tek kelime ile olsun bahsetmez. Halbuki geleceğin büyük Osmanlı tarihçisi için bunlar önemli belgelerdir¹³.

Kitabın beşinci. bölümü, Rodos'dan geçtiği karşıdaki Antik *Telmissos* olan Makri (Fethiye)'ye dairdir (s. 91-117). Makri Güney-Batı Anadolu'da antik bir şehirdir. Türklerin Meğri olarak adlandırdıkları bu yerde birçok antik kalıntılar vardır. Kitabına Meğri kalesinin bir de güzel gravürünü koyan Hammer, buradaki Antik lâhitlere karşı büyük bir ilgi duyar, bunları ve mezar odalarını sınıflara ayırarak herbirinin özelliklerini uzun uzadıya anlatır. Burada da Türk kültürü ile ilgili olarak kısaca anlattığı tek şey yol kenarlarındaki, küçük vakıf su sarnıçlarıdır. Kitabın altıncı bölümü çok kısa olup Yafa hakkındadır (s. 118-120); son yedinci bölüm ise Kıbrıs'a (s. 121-156) ayrılmıştır. Burada Hammer yalnız ve yalnız, Antik çağdan kalan izler ve hatıralar ile ilgilenmiştir. Sadece Larnaka yakınında elli yıl kadar önce bulunan bir eski mezarın, halk rivayetleri ile kutsal bir türbe ve ziyaret yeri durumuna geldiğine işaret eder¹⁴. Kitap, çeşitli yerlerden derlenmiş hepsi de antik çağa ait kitabeler ile (s. 159-190) sona erer.

Görülüyor ki Hammer'in bu eserinde, onun ileride kendisini vereceği bilim dalına işaret eden hiçbir şey yoktur. O tarihlerde geleceğin büyük Doğubilimcisi henüz, aynı yılların Batılı seyahatçılarının hemen hepsi gibi Antik medeniyetin izlerinin arayıcısıdır.

Hammer, bu kitabın basıldığı yıllarda bize daha yakın olan başka bir konuyu da ele almış bulunuyordu. Freiherr B. von Jenisch (1734-1807) ile von Wallenberg'in toplamış oldukları İslâm elyazmalarını sahiplerinin

¹² Halbuki Rodos'da oldukça önemli Osmanlı devri eserleri vardır, bkz. H. Balducci, *Architettura turca in Rodi*. Milano 1932; türkçesi, *Rodos'ta Türk mimarisi* (Türk Tarih Kurumu yayını, IV, 3) çev. Celâlettin Rodoslu, Ankara 1945.

¹³ Sadrazamlar, Vezirler ve Kırım Hanlarından bazıları ile edebiyat tarihinde tanınmış bazı şahsiyetlerin gömülü oldukları Murad Reis camii haziresindeki mezarlar için bkz. V. Strumza, *Il tecché di Murad Reis a Rodi*, "Rivista delle Colonie Italiane" VIII, 1 (Bologna 1934) ayırbaşım olarak da yayımlandı. Ayrıca bkz. Celâlettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy adalarında gömülü tarihi sımalar*, Ankara 1945.

¹⁴ Kış. G. Jeffery, *A description of the historic monuments of Cyprus, Studies in the archaeology and architecture of the Island*, Cyprus 1918, s. 184. Ayrıca bkz. Oktay Aslanapa, *Kıbrıs'ta Türk eserleri* (Kültür Bakanlığı yayımları) İstanbul 1975, s.30. Bu Hala Sultan tekkesi ve ziyaret-yeri olmalı; bkz. R. Millex, *Chypre* (Les guides Nagel) Genève-Paris 1963. s. 83-84. Hammer buranın yeni keşfedildiğini yazarken herhalde aldanmıştır.

ölümleri üzerine dağılmaktan kurtararak kendi kütüphanesinde birleştiren Doğubilimci ve Göttingen İlimler Akademisi şeref üyesi Polonyalı Kont Wensezlaus Severin Rzewusky (1765-1832)'nin koleksiyonunda bulunan bir elyazma onu ilgilendirmişti. Batılıların Hacı Kalfa olarak adlandırdıkları Kâtip Çelebi'nin meşhur *Cihannûma* adlı eseri Osmanlı devri Türk coğrafyasının baş kaynağı idi¹⁵. Hammer, Kont Rzewusky'nin kütüphanesinde, Kâtip Çelebi'nin bu önemli eserinin, müellif hattı veya düzeltmeleri ile bir nüshasına raslamıştı. *Cihannûma*, H. 1145 (1732/33)'de İbrahim Müteferrika'nın matbaasında basılmış olmakla beraber bu baskı tamam değildi¹⁶. Bunda Rumeli bölümü eksik idi¹⁷. Halbuki Rzewusky elyazmasında Rumeli ve Bosna Beylerbeyliği bölümleri de bulunuyordu. Hammer, işte bu bölümleri Almancaya çevirmiş, başına Kont Rzewusky'ye çok saygılı uzunca bir sunuş yazısı koymuş ve küçük bir cilt halinde Viyana'da 1812'de yayınlamıştır¹⁸. Sonraları hatıralarında Kont'un kendisine teşekkür olarak, iyi bir yarış atı hediye ettiğini ancak, buna bakacak maddî imkânları olmadığı için, hediyeyi kabul etmediğini bildirir¹⁹.

Bu 198 sahifelik kitapda Edirne'den başlayarak, Osmanlı İmparatorluğunun Rumelideki topraklarının ve buradaki şehir ve kasabaların kısa tarifleri yer almaktadır. Etraflıca surette bütün camileri, medreseleri, kalesi, çarşıları ile anlatılan Edirne'den sonra Vize, Kırkkilise (yani Kırklareli), Silistre, Niğbolu, Vidin, Çirmen, Sofia, Gelibolu, Selânik, Köstendil,

¹⁵ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* (Maarif Vekâleti yayını) İstanbul 1959, s. 33-37; F. Taeschner, *Die geographische Literatur der Osmanen*, "Zeitschrift d. Deutschen Morgaenlaendischen Gesellschaft" II, I (1923) s. 57 ve dev. bilhassa s. 60.

¹⁶ Osman Ersoy, *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler* (Ank. Üni. Dil-ve Tarih-Coğ. Fak. Yayınları, 129) Ankara 1959, s. 42-43; E. Carleson, *İbrahim Müteferrika basımevi ve bastığı eserler* (Türk Kütüphaneciler Derneği yay.) Ankara 1979, s. 11.

¹⁷ F. Taeschner, *Zur Geschichte des Djihännümâ*, "Mitteilungen des Sem. für Orientalische Sprachen" XXIX, 2 Abtl. (1926) s. 99 vd.; F. Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 197-200.

Kâtip Çelebi'nin bu önemli eserinin bir coğrafyacı gözüyle değerlendirilmesi hususunda bkz. Hamit Sadi Selen, *Cihannümâ*, şu kitapta: *Kâtip Çelebi, hayatı ve eserleri hakkında incelemeler* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII, 33) Ankara 1957, s. 121-136.

¹⁸ *Rumeli und Bosna, Geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Haddschî Chalfa*, Wien 1812, XVI + 198 s.

¹⁹ *Erinnerungen*. s. 237. Çok meraklı ve bilgili bir Doğubilimci (Orientalist) olan Kont Rzewusky, Hammer'in yayınladığı *Fundgrube des Orinets* başlıklı derginin de koruyucu ve herhalde maddî bakımdan yardımcısı olmuştur. Bu dergide kendisi de atlar ve atların tarihi hakkında bazı ilgi çekici araştırmalar yayınlamıştır. Bu da onun Doğu bilimleri dışında başlıca merakının atlar olduğunu gösterir.

Üsküp, Tırhala, Eğriboz, Mora, İnebahtı, Karlili, Yanya, Delvine, Avlonya, Elbasan, İşkodra, Ohri, Prizren, Vulçetrin, Dukagin, Alacahisar, Semendre sancaklarındaki başlıca şehir, kasaba ve ufak yerleşmeleri hakkında kısa bilgiler verilir. Bosna Beylerbeyliği bölümünde ise Bosna, Klis, Kirka, Izvornik, Hersek sancaklarındaki yerler anlatılmıştır²⁰ Kitabın son yirmi sahifesi Rumeli'nin şehirlerarası yollarının mesafeleri, Sultan I. Ahmed, IV. Mehmed'in yolculuklarının güzergâhları, bir Avusturya mühendisinin yol güzergâhı ile Hammer'in bir yol notuna ayrılmıştır. Bu sondaki listelerin *Cihannûma*'dan alınmadığı, Hammer tarafından tercümeyle eklendiği tahmin edilebilir. Kont Rzewusky'nin 1832'de ölümünden sonra kitapları satıldığında, yazmaların bir kısmı Viyana'da Hofbibliothek (şimdi Nationalbibliothek)'e girmiş, bazıları Rusya'ya gitmiş, bazıları da ortadan yok olmuştur²¹. Bu yazmanın Viyana'dakilerden biri olduğu ileri sürülür (Nr. 1282). *Cihannûma*'nın Rumeli ve Bosna'dan bahseden ve türkçe baskıda bulunmayan kısımları Kâtip Çelebi'nin eserinin birinci ve bitmemiş redaksiyonuna ait olarak görülür. Aynı eserin yine bitmemiş bir de ikinci redaksiyonu vardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun Avrupadaki topraklarına dair verilen bu ansiklopedik bilgilerin ne kadar değerli oldukları azımsanamaz. Bugün hâlâ yeteri kadar tanınmayan bir yazmadan bu bölümleri bir yabancı dile çevirerek yayınlamak suretiyle Hammer'in yaptığı hizmet gerçekten çok büyüktür²². Ne kadar üzücüdür ki, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki coğrafyasını tanıtan bu çok değerli kaynak bugüne kadar Hammer'in almanca tercümesinden başka bir yayına konu olamamıştır.

²⁰ Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli'deki topraklarının coğrafyası, Hammer'in bu yayınından az sonra bir başkası tarafından da bir kitapta anlatılmıştır. Yazar halinde Hammer'den faydalanmış olmakla beraber, bazı değişik bilgiler de vermekte ve onu kaynak olarak göstermemektedir. Kitabın takdim sahifesinde "En iyi yardımcı kaynaklardan derlendiği (Nach den vorzüglichsten Hülfquellen bearbeitet)" belirtilmiştir, bkz. J. Hütz, *Beschreibung der Europaischen Türkei nebst einer allgemeinen Übersicht des ganzen Türkischen Reichs*, München 1828.

²¹ Graf Rzewusky'nin adı Hammer'in hatıralarında birçok yerde geçmektedir, bkz. *Erinnerungen*, indeks; F. Babinger, *Eine verlorene morgenlaendische Handschriftensammlung ?*, "Zentralblatt für Bibliothekswesen" XXXVI (1919) s. 268-269; Babinger'in görüşüne göre, Hammer'in tercümede kullandığı yazma, Viyana'da Hofbibliothek şimdi Nationalbibliothek'de 1282 numarada kayıtlıdır, klş. G. Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften des Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien 1866, II, s. 434.

²² *Cihannûma*'nın İstanbul kütüphanelerinde bulunan çeşitli elyazmaları için bkz. Cevdet Türkay, *İstanbul kütüphanelerinde Osmanlı'lar devrine ait türkçe-arapça-farsça yazma ve basma coğrafya eserleri bibliyografyası* (Maarif Vekâleti-Bilim eserleri serisi) İstanbul 1958.

Hammer, İstanbul'da bulunduğu yıllarda, 1804'de bir Bursa ve İznik seyahati yapmış ve bunun notlarını Peşte'de 1818'de "*İstanbul'dan Bursa'ya ve Olympos (= Uludağ)'a ve buradan İznik ile İzmît üzerinden geriye dönüşde görülenler*" başlığı altında 200 sahifelik bir kitap halinde yayınlamıştır²³. Hammer, hatıralarında bu Bursa seyahatnamesini, *Topografya görüntüleri kitabının bir eki (Seitenstück)* olarak tarif eder²⁴. İstanbul'daki Prusya maslahatgüzarı Anton, Freiherr von Bielfeld ve İngiliz elçilik kâatibi Straton ile beraber yaptıkları²⁵ bu seyahatin hikâyesini Hammer Avusturya İmparatoriçesi Karoline Auguste'a sunmuştu²⁶. İçinde bir kroki ile bir Bursa plânı olan kitabın başında esas seyahatname bulunmakta (s. 1-166); bunun arkasından çeşitli notlar gelmektedir:

s. 167-170, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sından Sakarya'nın Sabanca gölü ile birleştirilmesi hakkında verilen bilginin tercümesi.

s. 171-172, *Vasıf Tarihi*'nden, 1758'de aynı proje hakkında notlar,

s. 173-175, yine *Cihannüma*'dan Hüdavendigâr sancağı hakkında yazılanların tercümesi.

s. 175-177, İzmîd hakkında yazılanların tercümesi.

s. 178-182, yol güzergâhları,

s. 185-200, karşılaştığı ve kopyasını aldığı kitabeler.

Aradan geçen dört yıl içinde çok büyük bir ilerleme olmuş ve Hammer, önceki seyahatnamesinde yalnız antik kalıntılarla ilgilenirken, Osmanlı tarihinin beşiği olan Bursa'da Türk eserlerini görmeğe, tanımağa büyük bir gayretle girişmiştir. Deniz yolu ile Mudanya üzerinden Bursa'ya giden Hammer, önce Acemler çeşmesi ve Çekirge'yi anlatır. Kitabın ikinci bölümü ise Bursa'nın tam bir "turistik" kılavuzudur²⁷. Hammer bu Türk

²³ *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicae und Nicomedien*, Pesth 1818, X + 200 s. ayrıca 1 lev. kroki ve 1 Bursa plânı

²⁴ *Erinnerungen*, s. 245.

²⁵ *Erinnerungen*, s. 149.

²⁶ Bu seyahatnamenin fransızca bir tercümesi de yayınlanmıştır: *Relation d'une excursion de Constantinople à Brousse, au Mont Olmpe, à Nicée et à Nicomédie en Asie-Mineure*, çev. M. W. "Nouvelles Annales de Voyages" 1. sère, V (1820) s. 241-335.

²⁷ Bursa'nın kaplıcaları ile birlikte eski eserlerini de bir turist rehberi gibi tarif eden başka bir kitap da Sultan II. Mahmud'un emriyle ilk Tıbbiye'i kuran Dr. C. A. Bernard tarafından yazılmıştır, bkz. *Les bains de Brousse en Bithynie (Turquie d'Asie) avec une vue des bains et un plan des environs de Brousse*, İstanbul 1842; bu kitabın türkçesi de yayınlanmıştır, *Kaplıca risalesi*, İstanbul 1265; yeni harflerle özeti için bkz. *Bursa Banyoları*, yay. Rıza Ruşen Yücer, İstanbul 1943; bu eser ve yazarı hakkında bkz. s. Eyice, *Bursa kaplıcalarını ilmi bakımdan ilk olarak inceleyenlerden Dr. Bernard ve eseri*, "I. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi" XXXIII (1971) s. 485-495.

şehrinin kalesini, kapılarını, kaplıca ve hamamlarını tarif eder, bu arada 16. yüzyıl şairlerinden Necati'nin bir şiirini de almancaya çevirir. Eski Kaplıca, Kara Mustafa Paşa Kaplıcası, Yeni Kaplıca ve Kükürtlü hakkında gördüklerini yazdıktan sonra camilere geçer, ilk olarak Ulu Cami'yi anlatır. Bu vesile ile bazı bilgiler verir ki, bunlar caminin tarihçesi için ilgi çekicidir. Meselâ, Hammer'e göre buradaki şadırvan Müftü Aziz Efendi tarafından yaptırılmıştır. Sol minarenin şerefesinde ise, artık su akmayan bir fısıkye vardır. Çekirge'deki Murad Hüdavendigâr İmareti mimari bakımdan o kadar başka Türk eserlerinden farklıdır ki, bunun mimarı Hammer'e göre bir Batılı olmalıdır. Bu sırada Yıldırım Bayazıd İmareti yanındaki medrese harap ve bakımsız bir haldedir. Fakat Hammer'in hayranlıkla anlattığı yapı, I. Mehmed'in eseri olan Yeşil Cami'dir. Bu yapının mermerlerini ve yazılarını "ayna gibi parıldayan madenleri" andırdığını belirtir. Civarda açık bir "musalla; yani bir namazgâh vardır. Sonra Muradiye'den bahsederek, diğer camilere ve başlıca tekkelere (Mevlevihane, Emir Sultan, Üftade, Abdal Murad vs...) geçer. Bir vakitler sarayın bulunduğu yer *Tophane* olmuştur. Yerinden şehre ve ovaya hâkim bir manzara vardır. Fakat içerisi bir mezbeledir. Ancak plân belli olmakta, hamamlar, bahçe, kasırlar ve çeşmelerin kalıntıları, duvar yıkıntıları sezilmektedir. Burada, bilhassa Haremden bahsederken Hammer romantik ve üzgündür²⁸. Bursa'da o sıralarda kale içindeki evler de harap ve bakımsızdır. Tophane de sebze bahçesi halindedir. Sokaklar boştur. Türbeleri anlatırken Osman ve Orhan Gazilerin eski birer Bizans kilisesinde yattıklarına işaret etmekle beraber, bunları ters anlattığını sanıyoruz²⁹. Sonra Murad, Bayazıd ve en güzel türbe olarak Çelebi Mehmed'inkini (Yeşil türbe) tarif eder. O sırada bu türbe güzel bir bahçe içindedir. ve kapısı önünde, kubbesini aşan çok uzun iki selvi vardır. Ancak herşeye rağmen Orhan Gazi'ye *Barbar* sıfatını yakıştırmaktan kendini alamaz. Yatır ve âlimlerin türbelerinden bahsettikten sonra, Bursa evlerini taş, tuğla ve ahşaptan yapıldıklarını, bilhassa sokak köşelerinde, evlerin sivri köşelerinin zarif pahlara sahip olduğuna işaret eder. Bu mukarnash pahları o derece beğenir

²⁸ Bursa sarayının kalıntılarını 1830'larda, Anadolu'da geziler yapmış olan Ch. Texier (1802-1871) de tarif etmektedir, bkz. Ch. Texier, *Asie Mineure* (Col. L'Univers) Paris 1862, s. 118; bilhassa bkz. A. Gabriel, *Une capitale Turque, Brousse, Bursa*, Paris 1958, I, s. 28-30; İsmail Hamî Danişmend, *Bursalıların Bursacılığı, "Türklük" II*, sayı 10 (1940) s. 233, Evliya Çelebi ile Texier'nin verdiği bilgileri tekrarlamaktadır.

²⁹ S. Eyce, *Bursa'da Orhan ve Osman Gazi türbeleri, "Vakitler Dergisi" V* (1962)s. 131-147, ayrıca 14 resim.

ki, kitabına bu mimarî unsurun acemice çizilmiş bir krokisini koyar. Nüfusun abartmalı olarak 100 000 Türk olduğunu, buna karşı 6000 Ermeni, 3500 Rum, 1200 Yahudinin yaşadığını bildirir. Bursa'lılar bazı yabancıların iddia ettiği gibi yabancı düşmanı değillerdir. Hatta onları heryerde dostça karşılamışlardır. Fakat çoğunun gözleri sakattır. Buna da Kaplıca suları sebep olmuştur. Hammer Bursa'daki ipek ticareti, kumaş ve peştamallar hakkında da bilgi vererek, idarî durumunu da özetler.

Kitabın üçüncü bölümü 14-15 Ağustos'da çıkıp bir gece kaldıkları Olympos yani Uludağ'a dairedir. Bu vesile ile bazı yaylaları anlatır. Ve bunların adlarının nereden geldiklerini açıklar. Böylece Gazi yaylası, Çardak yaylası, Elmaçukuru yaylası hakkında bilgi verir. Türkiye'nin en büyük derdi olan orman tahribinden üzüntü ile bahsederek, odununu almak için ormanların yakıldığını söyler. Hammer, Uludağ'dan güneş batışının ihtişamını seyretmiş ve bunun için dağda gecelemiştir. Türkmenler onlara alabalık ve kuzu çevirmesi hazırlarlar Hammer'e göre en iyi alabalık Kırkpınar gölünden çıkar. İlgi çekici bir kaya kitlesi vardır ki buna Çoban kayası derler. Dağın iki zirvesi vardır. Bunlardan birinde eski bir Bizans manastırının kalıntıları o sıralarda hâlâ görülmektedir³⁰.

Bursa'dan dönüşün anlatıldığı dördüncü bölümde çevrenin coğrafyası üzerinde etraflıca duran Hammer, İznik gölünün etrafını, buradaki köyleri anlatır. Beşinci bölüm, İznik'e ayrılmıştır. Burada bu zengin tarihçeli kasabanın geçmişini anlattıktan sonra artık 200 evlik berbat bir köy halinde olduğuna işaret eder. İki cami ile bir kilise vardır. Evvelce Ayasofya kilisesi olan Orhan Gazi camii harap ve yarı yıkık durumdadır. Hammer İznik surları ve kapılarından bahsederken, Türklere taraftar bir tutuma girer, Bizans İmparatorlarının Roma çağına ait kitabeleri bozmuş olmalarına karşılık, Türklerin bu eski yazılara ilişmediklerini vurgular. Sarmaşıklarla kaplı surlar ise melânkolik bir güzelliğe sahiptir. İznik bölümünün sonunda, İznik dışında bir tepede görülen dev ölçülü Antik lâhit (Berberkaya)'ten de bunun bir krokisini vererek bahseder³¹ ve İznik çiniciliğini de kısaca anar.

³⁰ Uludağ manastırları hakkında tarihi bilgileri derleyen fakat kalıntılara dair fazla bir şey vermeyen bir kitap yayınlanmıştır, bkz. B. Menthon, *Une terre de légendes: l'Olympe de Bithynie, ses saints, ses sites*, Paris 1935; aynı konuda türkçe küçük bir kitap yayınlanmıştır, Osman Şevki Uludağ, *Uludağ, Tapınakları-Keşişleri-Dervişleri*, İstanbul 1936. Burada yazar, s. 4'de Hammer'in yanlış bilgi verdiğini ve tepede manastır kalıntısı veya insan eliyie yapılmış hiçbir şey bulamadığını bildirir.

³¹ İznik hakkındaki hemen hemen bütün yayınlarda gravürü veya fotoğrafına raslanan bu tek taştan yontulmuş dev ölçüdeki lâhit, maalesef 1952-1953 kışında tamamen parçalanmıştır, hak. bkz. A. M. Schneider, *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nicaea* (Istanbul Forschungen, 16), Berlin 1943, s. 7-8, lev. 3; G. Kleiner, *Hellenistische*

Altıncı bölüm İznik-İzmid yolu üzerinde gördüklerinin tarifidir. Delikli taş, Beştaş adı verilen mezar anıtını görür. Çevreden gemi yapımı için devamlı ağaç kesildiğini belirtir. Karadeniz'e bağlama projelerini saçma (*absurd*) bulur. Sahifeler dolusu bu konu üzerinde durur, tenkit eder ve Romalı yazar Plinius'un bu konuda verdiği bilgilerin İznik Gölü değil Sabanca gölüne ait olduğu sonucuna varır. Ayrıca Türk devrindeki bu çeşit projeleri de özetler. Yedinci bölüm, İzmid ile körfez hakkındadır. İzmid'de eski bir kilisenin Orhan Gazi camii olarak kullanıldığına işaret eder^{31a}. Burada muhteşem bir eser olan Pertev Paşa camiiinden başka üç cami, Rüstem Paşa hamamı, Pertev Paşa'nın çok güzel ve ortasında bir de köşkü bulunan üstü kurşun kaplı bir de kervansarayı vardır. Bu köşk itibarlı kişilere mahsustur. Hammer ve yanındakiler de bu kervansarayda gecelerler³². Seyyah, o sıralarda da ziyaret edilen Yalova Kaplıcaları hakkında da bilgi verir. Sonra körfez boyunca sıralanan yerleşme yerleri, Hercke, Dil iskelesi, Tuzla, Gebze, Pendik ve Maltepe hakkında kısa bilgiler vererek Üsküdar'a ulaşır.

Bu kitabın sonundaki kitabe kopyaları arasında, Tekirdağ'ında gördüğü birkaç kitabe ilgi çekicidir. Aslında *Topoğrafya görüntüleri* kitabında yer alması gereken bu kitabeler Tekirdağ kasabasında, Macar mültecilerinin küçük kilisesinde Prens Rakoczi ve yanındakilere aittir. Öbür kitabında, Hammer, bu kiliseye bakan yaşlı bir Macarın evinde kaldığını ve kitabeleri gördüğünü bildirir, ancak kopyalarını, Tekirdağ ile ilgisi olmayan bu ikinci seyahatnamesinde verir³³.

Sarkophage in Kleinasien, "Istanbul Mitteilungen" VII (1957) s. 8, lev. 5, res. 2. Bu lâhidin bir kenarına oyularak yazılmış olan ibraniçe bir yazıyı, Hammer eski fenike yazısı sanmıştır. Berberkaya olarak adlandırılan bu esere dair elimizdeki malzemeyi küçük bir makale halinde yayına hazırlamaktayız.

^{31a} Aşıkpaşazade'nin bir kaydına dayanan bu iddianın gerçeğe uymadığı ileri sürülmüştür. Bugünkü camide, evvelce kilise olduğunu gösteren hiçbir iz görülmemektedir, bkz. E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı mimârisinin ilk devri* (İstanbul Fetih Cemiyeti yayını, no. 57) İstanbul 1968. s. 155-158.

³² Hammer ve arkadaşlarının içinde geceledikleri ve mamur bir durumda gördükleri bu kervansaray sonraları tamamen yıkılmıştır. Mimar Sinan'ın eseri olan bu binanın 1940'larda sadece bir kaç duvar kalıntısı vardı, bkz. A. Saim Ülgen, *Pertev Mehmet Paşa'nın eserleri hakkında mimari izahat*, "Vakıflar Dergisi", II (1942) s. 241-243.

³³ S. Eyice, *Rakoczi Ferenc'den hatıralar*, şu eserde: *Türk Macar kültür münasebetleri ışığı altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar mülteciler Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)*, İstanbul 1976, s. 68-124. Hammer, Tekirdağ'ındaki kilisede bulunan Rakoczy, Sebrik de Szarvaskend ile Esterhazy'nin mezar kitabelerinin kopyalarını vermektedir. Rakoczy'nin mezar kitabesinin aynen bir eşi de cesedinin gömüldüğü İstanbul'da Galata'daki Saint Benoît kilisesinde bulunmaktadır. Tekirdağ'ındaki mezarın, mülteci prensin cesedi tahnit edilirken çıkarılan ahşası için yapılmıştır.

Josef von Hammer, Peşte'de 1822 yılında İstanbul ve Boğaziçi hakkında iki ciltlik kocaman bir eser de yayınlamıştır. Parma düşesi Marie Lousie'e sunulan, birinci cildi XXVIII + 626 + LXXII sahife ve büyük bir İstanbul plânı; ikinci cildi 534 + LXXIV sahife ve İstanbul Boğazi haritasından meydana gelen, toplam 1334 sahifelik bu büyük eser, İstanbul ve yakın çevresi hakkında toplu bilgi veren ilk genel kitaptır³⁴. Hammer, İstanbul hakkında günümüze kadar yazılan kitapların başında yer alan bu ana eserde, sırası geldikçe Antik çağ ve Bizans tarihinden bahsetmekle beraber, şehrin içindeki ve çevresindeki Türk eserlerini, Türk kaynaklarından derlediği bilgilerle tanıtmaya çalışmaktadır. 1800'lerin yalnız antikite-ler ile ilgilenen Hammer'i artık yoktur. Şehrin ve çevresinin coğrafyası, iklimi, bitki ve madenleri ile başlayan yazar, surlar, kapılar, limanlar, meydanlar, sokaklar, anıtlar, saraylar, devlet binaları, camiler, kiliseler, havralar, türbeler, tekkeler, imaretler, darüşşifa ve tumarhaneler, mektepler, medreseler, matbaalar, meyhaneler, kahvehaneler, hamamlar, çeşme, sebil, ve sarnıçlar, su yolları, bentler, su terazileri, çarşı ve pazarlar, bedestenler, kapanlar, han ve kervansaraylar, baruthane, dökümhane, tersane, çapa dökümhanesi, kışlalar ve kaleler bu muazzam eserin birinci cildinde ele alınan başlıca konulardır. Aynı cildin sonunda ise birçok grekçe ve türkçe kitabenin metinleri ile almanca tercümeleri yer almaktadır. Bunların arasında bugün en ufak izi bile kalmamış yapılara ait olanlar, bütün yanlış okunmuş ve hatalı baskıya rağmen yine de önemli tarih belgeleridir³⁵.

İkinci ciltte, Hammer, İstanbul'un çevresini işlemekte, önce Trakya tarafından Büyükçekmece'den başlayarak hiçbir yeri unutmaksızın, Yeşilköy, Baruthane, Davut paşa, Topçular, Otakçılar, Çömlekçileri ve daha birçok yeri tariften sonra Eyüb'e geçmekte Alibey, Kâğıthane dereleri ve bunların kıyılarını anlatarak Halic'in yukarı kıyısını Karaağaçdan Tophane'ye kadar işlemektedir. İkinci büyük bölümde Kilyos'a kadar Boğaziçi'nin Rumeli yakası, üçüncü büyük bölümde ise, Anadolu fenerinden Kuzguncuk'a kadar Anadolu yakası yerleşme yerleri tarihçeleri ile tarif edilmiştir. Dördüncü bölüm, Üsküdar, Bulgurlu, Kadıköy ve Adalar'a dairedir.

³⁴ *Constantinopolis und der Bosphorus, örtlich und geschichtlich beschrieben*, Pesth 1822, 2 cilt. Bu eserin son yıllarda daha ufak formada olmak üzere ıtkıbasımı yapılmıştır.

³⁵ Bu hususta iki örnek verebiliriz: *Const. u. d. Bosp.* I, s. XXI, no. 10'da, Yedikule'de İmrâhor İlyas Bey camii'nin H. 1219 (=1804/05)'da Narperver (Nâzıperver?) Usta tarafından ihyasına dair kitabe, tercümesi s. XLII'de. Bugün cami harap bir halde durmakta fakat kitabe ortada yoktur. *Ay. eser*, II, s. I ve dev. da ise bugün en ufak izleri bile kalmayan Karaağaç ve Sâdâbâd saraylarının tarih manzumeleri verilmiştir, tercümeleri, s. XXV ve dev.

Hammer bir İstanbul Ansiklopedisi mahiyetinde olan bu büyük eserini, İstanbul'u tanımak isteyen yabancılar için bir seyyah rehberi gibi tasarlamıştır. Nitekim ikinci cildinde s. 378'inden itibaren, mühendis Kauffer'den aldığı, altı güne bölünmüş bir gezi programına yer vermiştir. Kitabın son bölümü İstanbul'da o sıra karşılaşılan bu büyük İmparatorluğun herbir köşesinden gelen insanların milliyetlerine ayrılmıştır. Hammer, ayrı bir başlık koymaksızın çeşitli meslek ve esnaf ile sanatkârları, Evliya Çelebi'nin birinci cildinden özetleyip almancaya çevirerek eklemiştir. Ancak bunu metnin içinde ve listenin sonlarında (s. 521) bir vesile ile belirtir. Bunun arkasından da Osmanlı devletinin o sırada mevcut çeşitli resmi daireleri hakkında bilgi verir. Cildin sonunda yine birçok kitabenin, hepsi pek doğru olmayan kopyaları ve almanca tercümeleri yer alır. Bunların arasında da bugün artık kaybolmuş olanlar pek çoktur.

Hammer bugün bile aranılan ve başvuru bir kaynak kitap olan bu eserini hazırlarken muhakkak ki şehri ve çevresini gezip dolaşmıştır. Ancak şehrin eski eserlerini ve tarihini iyi tanıyan bir uzmanın yer yer gözünden kaçmayan bir husus Hammer'in bu yer ve yapıların hepsini görmediğidir. Bazı yerler ve yapılar hakkında yazdıkları görgüye değil, kitabî bilgilere dayanmaktadır. Fakat ne olursa olsun bu aksaklıklar bu büyük eserin değerine gölge düşürmez. Kitabın sonundaki İstanbul plânı ise İstanbul'da Fransız elçisi olarak bulunan ve etrafına topladığı araştırmacı, ressam, uzmanlar ile âdeta bir akademi kuran ve onların yardımcılığı ile muhteşem bir eser meydana getiren Comte de Choiseul-Gouffier'nin yanındaki mühendis Fr. Kauffer'in meydana getirdiği ilk İstanbul plânıdır. Ancak esası 1776 da çizilen bu plân 1786 da düzeltilmiş, Hammer'in kitabı için 1821 de Barbié du Bocage tarafından yeniden düzeltmeler ve tamamlamalar ile basılmıştır. Aynı plânın sonraları Hammer'in Osmanlı tarihinin atlasında da basıldığı görülür³⁶. Hammer, bu kitabı hazırlarken, İstanbul

³⁶ Pek az raslanan bu *atlas*'ın da iki baskısı vardır: *Nouvel atlas physique politique et historique de l'Empire Ottoman et des états limitrophes en Europe, en Asie et en Afrique en quarante feuilles avec un beau plan topographique de la ville actuelle de Constantinople... dressé... par J. J. Hellert...*, Paris 1843; ayrıca bir de 1844 baskısı vardır. Bu atlas'daki İstanbul plânında, çeşitli düzenlemelerden sonra 1831'deki son şekli ile şehrin mahallelerinin adları da yazılmış ve bunların plân üzerinde yerleri gösterilmiştir. Bu plân ve mahalleler hakkındaki bir açıklamasını ise Hammer, *Hist. de l'emp. Ot. XVII*, s. 205-218'de *Explication du plan de Constantinople et de ses faubourgs, avec leurs divisions en quartiers* başlığı altında vermiştir. O güne kadar hiç kimsenin yapmadığı bu işi, Zekeriya Efendi'nin İstanbul tarifnamesini okuduktan sonra giriştiğini, ve İstanbul mahallelerinin listesini, Avusturya elçiliği tercümanı Von Raab'ın yardımıyla Şeriye mahkemeleri sicillerinin suretlerini elde etmek suretiyle başardığını yazmaktadır. Ancak bu mahallelerin şehir içindeki

camilerine dair çok değerli bir kaynak olan Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l-Cevâmî* adlı eserini görmemiş ve tanımamıştır. Viyana'ya döndükten çok yıl sonra İstanbul'dan ona bu eserin bir yazması gönderilmiştir³⁷. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin sonunda, 1830 da: "Eğer bu mükemmel eseri daha önce tanımış olsa idim, bunun tam tercümesini *İstanbul ve Boğaziçi* adlı kitabımın üçüncü cildi yapardım demektedir" ve bu düşüncesini bir defa daha tekrarlamaktadır³⁸. Çok sonraları Hammer bu eksikliği gidermek için, *Hadikatü'l-Cevâmî*'nin bir özetini hazırlamış ve bunu *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin sonuna eklemiştir. Böylece türkçe bilmeyen Batılı araştırmacılara İstanbul tarihi ve eski eserleri hakkında eşsiz bir kaynak olan bu kitapdan kısıtlı biçimde de olsa, bir dereceye kadar faydalanma imkânını sağlamıştır³⁹. Aynı zamanda başka bir denemeye daha girişerek, İstanbul medreselerinin de bir listesini düzenlemeye uğraşmıştır. Şeyhî ve Uşakî'nin *Şuara Tezkire*'leri ile *Hadikatü'l-Cevâmî*'den kaynaklanan bu listede 275 medresenin adları, buldukları yer ve kurucuları yer almaktadır. Hammer bu kısa fakat çok değerli listesinin sonuna eklediği bir notta, padişahların sırasına göre kronolojik olarak

yerlerini de elçilik sekreteri Von Wallenbourg bazı kimselerin de aracılığı ile tesbit etmiş ve böylece Hammer'in İstanbul plânı ve mahalleleri meydana gelebilmiştir.

³⁷ Bu yazmayı gönderen, İstanbul'a gelen yabancılarla sıkı dostluk kuran Sadrazam Melek Mehmet Paşa oğlu Kadı Abdülkadir Bey'dir (öl. 1846). Bu şahıs hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 350; Hammer bu Abdülkadir Bey'den *Hist. de l'Empire Ottoman*, XVII, s. XXII, XXVI-XXVII'de bahseder. Aynı Abdülkadir Bey'i Polonyalı Kont E. Raczynski (1787-1845) de 1814'de İstanbul'a geldiğinde tanımıştır, bkz. E. Raczynski, *Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reichs*, çev. Fr. H. von der Hagen, Breslau 1825, kitabın Polonya dilinde aslı 1821'de basılmıştır. İçinde pek çok gravür bulunan bu lüks ve büyük baskıdan başka, bir de yine Breslau'da 1825'de yayınlanmış resimsiz küçük baskı vardır. Abdülkadir Bey, s. 64'de (büyük boy baskıda) anılmaktadır. Bu kitabın türkçesi için bkz. *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat*, çev. Kemal Turan (Tercüman 1001 Temel Eser, 150) İstanbul 1980, s. 61.

³⁸ *Hist. de l'Emp. Ot.* XVII, s. XIV ve XXX; Hammer'e ait olan nüsha 5 Cemaziyülevvel 1245 (= 1829) tarihinde istinsah edildiğine göre, Abdülkadir Bey tarafından Hammer için yazdırılmıştır. İçinde Hammer'in mührü olan bu nüsha şimdi Viyana'da Milli Kütüphanededir (No. 1284), bkz. G. Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften des Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien 1866, II, s. 436, no. 1284; bu çok değerli eserin nüshaları hakkında bkz. Günay Kut ve Turgut Kut, *Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmail ve eserleri*, "Tarih Dergisi" XXXIII (1980/81) s. 424, no. 23.

³⁹ *Verzeichniss der Moscheen Constantinopel's*, Hammer'in *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pesth 1833, IX, s. 47-144; J. J. Hellert tarafından yapılan fransızca tercüme'de ise, *Tableau descriptif et historique des Mosquées de Constantinople tiré de l'ouvrage intitulé "Le Jardin des Mosquées" par Hafız Housain Elhadj Ismail d'Avanseraï*, *Hist. de l'Emp. Ot.* XVIII (1841) s. 1-109. *Hadikatü'l-cevâmî* özeti, bu eserin italyanca tercümesinde yoktur.

sıraladığı bu medreselerden başka, Atayî-zade, Baldır-zade ve Taşköprülü-zade *Tezkire*'lerinde rasladığı başka medreseleri de alfabetik listeye kattığını açıklamaktadır⁴⁰.

Hammer hatıralarında, Viyana'da 1814 kışında, Evliya Çelebi'nin büyük Seyahatnâme'sini İngilizceye çevirmeyi tasarladığını yazar. Bir yıl kadar ara verdikten sonra 1815 de tekrar bu işe koyulur⁴¹. İngilizler ile sıkı dostluğu olan Hammer'in niçin bu dilde tercüme yapmayı tercih ettiğini bilmiyoruz. Fakat ilgi çekici olan husus şudur ki, *Avrupa'da yapılan seyahatlerin hikâyesi* başlığı altında yayınlanan bu kitap 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun her hususu hakkında zengin bilgi veren bir kaynak olmasına rağmen Türkler arasında uzun süre tanımadan kalan bir eserdir⁴². Türkçe ilk defa 1898 de basılmasına karşılık, Hammer bu kaynağın değerini daha çok önceleri farkederek onu bir Batı diline çevirmeye girişmiştir. Bu tercümenin iyi, güvenilir ve tam olduğu ileri sürülemez ise de bugün hâlâ türkçe bilmeyen Batılı araştırmacıların bu İngilizce baskıyı kullandıklarına burada işaret etmek yerinde olacaktır. Bu bakımdan Osmanlı devri Türk medeniyetinin bu gayretli ve sevimli yazarının, bilhassa tarihi coğrafya ve eski eserler bakımından çok değerli bilgiler veren kitabının daha 1846 larda tanıtılması gerçekten büyük bir kazanç sayılabilir. Ne yazık ki Hammer, Evliya Çelebi'nin İstanbul'dan bahseden ilk cildi ile ikinci cildinin bir kısmını çevirmiş ve Londra'da birinci cildinin ilk kısmı XVIII + 186 sahife olarak, ikinci kısmı IV + 256 sahife olarak 1846 da yayınlanmıştır. Halbuki önsöz 1834 tarihlidir. İkinci cildin başındaki önsözde Evliya Çelebi'nin kısa hayat hikâyesini tanıtırken, onun bu büyük eserinden sadece ilk dört cildi gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer ciltlerin varlığından haberi olmadığından, onun H. 1090 (= 1679/80) yılına doğru Edirne'de ölmüş olabileceğini yazmıştır. Halbuki Osmanlı tarihi, coğrafyası ve medeniyeti hakkında bir hazine olan *Seyahatnâme*'nin tamamını eğer daha önce elde etmiş olsa Hammer bundan *Tarih*'inde geniş ölçüde faydalanırdı. Tamamı on cilt tutan bu önemli kaynağın bugüne kadar yalnız parçaları batı dillerine çevrilmiştir. Bu bakımdan Hammer, Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinin ilk defa değer ve önemini anlamış ve onu bizlerin henüz tanımadığı bir çağda, Batıya tanıtmış bir öncüdür.

⁴⁰ *Gesch. d. Osman. R. IX, s.; Hist. de l'Emp. Ot. XVIII, s. 110-136.*

⁴¹ *Erinnerungen. s. 218 ve 232.*

⁴² *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century by Evliya Effendi, London 1846-1850, 2 cilt; yeni tıpkıbasımı tek cilt halinde, New York 1968.*

Josef von Hammer'in tarihi coğrafya, seyahatname ve topoğrafya ile ilgili başlıca kitap halindeki yayınları bunlardır. Makale biçiminde yayınlanan yazılarını bu küçük tanıtımımızın çerçevesi dışında bıraktık⁴³. Hammer çeşitli dillerde kaynakları rahatça kullanan ve üstelik çabuk ve bilhassa çok yazan bir araştırmacıdır. Bu yüzden acelenin ve hızın sebep olduğu hataları ve yanlışları vardır. Ayrıca yetiştigi çevrenin ve aldığı ana kültürün izleri üzerinde kaldığından bazı ön yargıları da olmuştur. Fakat bu onun eserinin değerini azaltmaz. Bu küçük araştırmamızın, Osmanlı tarihi kadar, Doğubiliminin başka dallarına da çok büyük hizmeti olan bu Avusturyalı ilim adamının az bilinen bir cephesini ve ilmî çalışmalarına bir parça ışık tutmuş olduğunu sanıyorum⁴⁴.

⁴³ Hammer'in Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi Coğrafyasına dair bazı makaleleri ve tercümeleri, kendisi tarafından yayınlanan *Fundgrube des Orients* başlıklı dergide çıkmıştır.

⁴⁴ J. von Hammer'in Doğubilimlerine hizmeti bir makalede kısa biçimde işlenmiştir, bkz. F. Babinger, *Joseph v. Hammers Verdienste um die morgenländischen Studien*, şu eserde: *Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling, Ein Führer durch die Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg-Weidling*, Klosterneuburg 1959, s. 25-30.

Konferanslar:

SEVRES'DEN LAUSANNE'A

NEJAT GÖYÜNÇ

1919 senesinin Paris'i anlatılırken, Fransa'nın bu dillere destan ünlü başkentinin dünyanın her tarafından gelmiş heyetlerle dolup taşıdığından bahs edilir¹. Dört yıl süren Birinci Dünya Harbi sona ermiş, sıra yenilenlere kabul ettirilecek barış koşullarının tesbitine gelmiştir. Bu yüzden pek çok ülkeden, farklı gayelerle gelenler yanlarında isteklerinin haklılığını kanıtlayacağını sandıkları bavullar dolusu kitaplar, kitapçıklar, istatistikler, haritalar getirmişlerdir. Bunlarla barış konferansının esas üyeleri ve karar üzerinde etkin Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerini elde etmeye çalışır, didinirler. Bu gayretler 18 Ocak 1919'da başlayan görüşmelerin ilk iki ayını kaplar, bitip-tükenmez, her türlü çaba harcanır. Bu heyetlerden Yunanistan'a ait olanının başında Eleutherios Venizelos vardır. Aslında Yunanistan harbin başlangıcında tarafsız kalmış, 1917 Haziranı ortasında kralın tahttan feragati üzerine başbakan olan Venizelos vasıtası ile İngiltere ve Fransa'nın saflarına katılmıştır. Lloyd George onu Perikles'ten sonra Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı olarak tanımlar², Yunan isteklerini incelemekle görevli komisyon başkanı Harold Nicolson da, Venizelos'un Avrupa'da Lenin ile birlikte yegâne gerçekten iki büyük adamdan birisi olduğunu belirtir ve onun konferanstaki etkinliğini anlatmaktan âciz olduğunu ifade eder³.

Venizelos'un istatistiklerine göre, İzmir ve çevresinin rum nüfusu 1.188.359, müslüman halkı ise 1.042.050 kişi kadardır⁴. Batı Anadolu sadece nüfus bakımından değil, coğrafi bakımdan da Ege kıtasına aittir, kültür ve medeniyet yönünden ise yunanlıdır. O, nüfus çoğunluğu gerekçesi

¹ Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974, s. 38.

² David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, II, New Haven 1939, s. 878'den naklen Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi -Sa. 19, Ankara 1973, s. 36.

³ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 39, Harold Nicolson, *Peacemaking, 1919*, Boston 1933, s. 271'den naklen, ayrıca bk. Osman Olcay, *Sèvres andlaşmasına doğru (Çeşitli konferans ve toplantıların tutanakları ve bunlara ilişkin belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları no. 455, 100. Doğum yılında Atatürk'e Armağan dizisi: 8, Ankara 1981.

⁴ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 40; krş. Salâhi R. Sonyel, *aynı eser*, 35-38.

ile İstanbul ve Doğu Trakya'yı da ister. 1915'te krala harbe girmesinin ödünü olarak vaad edilen Kıbrıs'a da değinir; fakat İngiltere'nin desteğini yitirmemek, hatta pekiştirmek için şimdilik istemez. Oniki ada, Trabzon, Adana da arzusunu çekmektedir⁵.

Ermeniler de Paris'te birisi Batı devletlerinin resmen tanıdıkları Bogos Nubar Paşa başkanlığında, diğeri 1918 Mayısında kurulduğu ilân edilen Ermeni Cumhuriyeti adına Avetis Aharonian önderliğinde iki heyet tarafından temsil edilmektedir. Aslında iki başkanın birbirlerine pek muhabbetleri yoktur, fakat kilise aracılığı ile birleşmişlerdir. Konferanslar, mitingler düzenlerler, bunlarda yüzlerce gazeteci, yazar, şarkıcı, profesör, senatör, eski bakan bulunur, konuşur, hünelerlerini gösterir, ermeni davasına hizmete çalışırlar. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon, İskenderun ile birlikte Çukurova istekleri arasındadır, yani Doğu'da Dicle vadisinden Batı'da Ordu-Sivas şeridine kadar uzanan Anadolu parçası⁶. Bunların destekçileri Başkan Wilson⁷'a gönderdikleri istek-mektuplarının tercümelemleri Avrupa'da basında yayınlanır⁸. Ermenilerin o tarihlerde Avrupa kamu oyunu ne derecede etkilediklerinin bir kanıtını iki sene sonra Berlin'de Talât Paşa'nın öldürülmesi davasında bile görmek mümkündür. Talât Paşa 15 Mart 1921'de saat 11 sularında Berlin'de Charlottenburg'taki evinden çıkıp giderken genç İran uyruklu bir ermeni yolunu keser, kendisi ile görüşmek ister. Bu sırada da tabancasını çekerek ateşler, onu kanlar içinde yere serer. Talât Paşa'nın üzerinde Sait Ali kimliği vardır. Katil Salomon Teilimian yakalanır⁹. Olay mahkemeye intikal eder. 30 Mayıs 1921'de dava Ağır cezada görülür. Tanıklar ve çoğunluğu aşırı ermeni yanlısı bilirkişiler dinlenir. Bunlar arasında ermenilere ve davasına kendisini adayan, pek çok Türk aleyhdarı eserin yazarı Dr. Julius Lepsius¹⁰

⁵ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 39-42.

⁶ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 46-50; Salâhi R. Sonyel, *aynı eser*, 21-26.

⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nin 28. Başkanı olan Thomas Woodrow Wilson (1856-1924, başkanlığı 1913-1921)'un 8 Ocak 1918'de Kongre'de söylediği yeni sulhun 14 ilkesini içeren nutku ünlüdür. Bu ilkelere göre sulh insan haklarının kötüye kullanılmaması, milletlerin hürriyeti esaslarına dayanacaktır. Buna karşı, Ermeni iddialarının savunucusu oldu ve protesto da edildi. Bu hususta ünlü bir Türk avukatı Habib Edip Bey'in kendisine yazdığı bir açık mektup için bak. 20 Mayıs 1919 tarihli *Vorwärts* gazetesi ve *Der neue Orient*, V, 3/4, s. 105 (25 Mayıs 1919 tarihli sayı).

⁸ Armin T. Wegner, "Die Forderungen der Armenier auf der Friedenskonferenz", *Der Neue Orient*, V, 5/6, s. 215-216.

⁹ *Vossische Zeitung*, 15 Mart 1921, akşam nüshası, s. 4 ve *Der Christliche Orient*, XXII, s. 14.

¹⁰ Dr. Johannes Lepsius (1858-1926) bir protestan ilâhiyatçısı ve siyasetçidir. Kudüs'te ve Almanya'da bir süre yardımcı vazlık ve papazlık yaptıktan sonra, 1897'den sonra tamamen

da vardır. Bilirkişi heyetinden ünlü Liman von Sanders ermenilerin silâhsızlanma emrini dinlemediklerini, sonra da ruslarla bir olup Türklere karşı savaşıklarını, Talât Paşa'dan ermenilerin sürgün edilmesi yolunda emir almadığını söylerse de, jüriyi etkileyemez. 3 Haziran 1921'deki karar katilin beraati yolunda tecelli eder¹¹.

Paris Barış Konferansında Damat Ferit Paşa başkanlığındaki osmanlı heyeti 17 Haziran 1921'de dinlenir. 12 Haziran'da Paris'e gelmişlerdir. Malûm, kabahat İttihat ve Terakki Hükûmetine yüklenir, dünyada üç yüz milyon müslümanın varlığından, sultanın siyasi ve dinî hürriyetinin korunmasından bahs olunur. Fransız Başbakanı Clemanceau'nun 27 Haziran'daki cevabı, Osmanlı idarecilerini azarlar şekilde, sert ve yüksek bir haykırıyla olur: Osmanlı Devleti'nin muhafazası düşünülmemelidir, Osmanlı Devleti protestan Almanya, katolik Avusturya ve ortodoks Bulgaristan ile işbirliği yapmakla suçlanır. Dinî bağnazlık ermenilerin katl edilmesine neden olmuştur. Türk idaresindeki milletlerin kültürlerinin gerilediğinden dem vurur. Onun ses tonundaki sertlik herkesi hayrete düşürür¹². Bununla da kalmaz, Clemanceau, Damat Ferit Paşa'ya bir mektup yazarak, Türk heyetine açıklamaları için teşekkür eder, fakat sorunun hemen ele alınamayacağı gerekçesi ile, Paris'te daha fazla kalmalarının mümkün olamayacağını bildirir¹³. Kâzım Karabekir Paşa da, haklı olarak, bu olayı sonradan "*sadrâzam Paris'ten kovulmuştur*" şeklinde anlatır¹⁴.

İşte bu ortam içerisinde 10 Ağustos 1920 Sèvres anlaşması doğar. İlk görüşmelerle imza töreni arasında geçen bir seneden fazla süre, daha Birinci Dünya Harbi sırasında bir çok kez, çeşitli anlaşmalarla kâğıt üzerinde

siyasete atılmış, Alman Doğu Komitesi (Die deutsche Orientmission) başkanı olmuştur. En mühim eseri *Deutschland und Armenien, 1914-1918* (Potsdam 1919) Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Ermenilere ilişkin belgeleri ihtiva etmektedir.

¹¹ *Vossische Zeitung*, 3 Haziran 1921 tarihli akşam nüshası, s. 4. Beraet kararı aleyhine Birinci Dünya Harbi'nde iki buçuk yıl Kafkasya'da, Irak'ta, İran'da Filistin'de Türk ordusu hizmetinde bulunmuş Bavyera'lı bir binbaşı olan Schmid'in bir açık mektubu da *Vossische Zeitung* (12 Haziran 1921 Pazar sayısı, s. 21)'ta yayınlanır. "*Ermeniler, Türklerin âst tabası idiler, onların harp sahalarından uzaklaştırılmaları için askeri ve siyast zorunluluk vardı. Türkiye gibi hiç bir şeyi olmayan memlekette, kille halinde sürgünde insanların ölmeleri anlaşılabilir, Talât Paşa'nın bunda hiç suçu yoktur. Doğu Anadolu'dan Ermenilerin getirildikleri Fırat boyları (Suriye'de) 800 km. uzaklıktadır. Burada 1917'de bile aklıktan her ay yüzlerce Türk askeri ölmekteydi. Bunları gören yok mu?*" cümlelerinde gerçekler dile getirilmek istenmektedir.

¹² *Vossische Zeitung*, 28 Haziran 1919 tarihli sabah nüshası.

¹³ *Vossische Zeitung*, 30 Haziran 1919 tarihli akşam nüshası.

¹⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin esasları*, İstanbul 1951, s. 73.

paylaşılan Osmanlı İmparatorluğu¹⁵, nun yenilip, tam anlamı ile teslim olmasından sonra, galipler ve yandaşlarınca bölüşülmesindeki zorluktan doğmuştur. Daha sonra, büyük devletler arasındaki soğukluklar ve anlaşmazlıklar da yine bizzat bu anlaşmadan kaynaklanmıştır. O günlerde sadece Hindistan'daki müslümanlar Türkler lehine, özellikle, İngiltere üzerinde baskı yapmağa çalışmışlardır¹⁶.

Bilindiği üzere, 1921 Şubat'ında Londra'da toplanan Doğu Sorunu'nun çözümü Konferansı, Türkiye Tarihi'nde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Rahmetli Yusuf Hikmet Bayur'un da belirttiği gibi¹⁷, bu konferansta Sèvres anlaşması esas kabul edilecek, biraz değiştirilerek Türklere kabul ettirilmesine çalışılacaktır. Ankara hükümeti ise Sèvres'i tamamen reddetmektedir¹⁸. Bununla beraber, bu konferansa "Misak-ı Milli" kararlarını dünyaya duyurmak ve bunların Wilson ilkeleri olarak tanımlananlardan başka bir içerikte olmadığını tanıtmak, propaganda yapmak amacı ile katılmak istenmektedir.

O tarihlerde (Şubat başları 1921) Reuter'in İstanbul'dan verdiği bir habere göre, Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisinin Türk halkını

¹⁵ Bu hususta bk. Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924*, Allen Lane The Penguin Press, London 1969, s. 152-186; Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 5-10; Fahri Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, Ankara 1975, 3. baskı, s. 423-52; *Sovyet Devlet Arşivi gizli belgelerinde Anadolu'nun taksimi planı*, yayına hazırlayan: Hayri Mutluçağ, Belge yayınları, İstanbul 1972; Hikmet Bayur, "Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında yapılan anlaşmalar", *Cumhuriyetin 50. yıldönümü semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. dizi-Sa. 71, Ankara 1975, s. 31-47.

¹⁶ Kalküta müslümanlarının, Türkler İstanbul'dan çıkartılırsa, İngiliz mallarını boykot edecekleri yolundaki haberler için bk. *Vossische Zeitung*, 9 Mart 1920 tarihli akşam nüshası. Hint müslümanları Trablusgarp Harbi sırasında da İngiltere'nin tarafsız durmayıp Türklerden, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana harekete geçmesi için Londra'daki Hint Müslümanları Derneği vasıtası ile, İngiliz hükümeti'ne baskı yapmağa çalışmışlar, onların bu tutumu Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırmış, Sultan V. Mehmet Reşat hediye olarak Londra'daki dernek başkanı Emir Seyyid Ali Han'a imzalı bir resmini göndermişti (Hariciye Arşivi, İstanbul, Dosya no. 638).

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Devleti'nin dış siyaseti*, İstanbul Üniversitesi yayınları no. 59, İstanbul 1942, s. 79.

¹⁸ Bu konuda bir dış haber: *Mustafa Kemal Paşa sadrazama, Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin şu sırada yegâne hükümeti olduğunu haber verdi. O, mütteliklerin doğrudan doğruya (Londra Konferansı'na) davetini bekliyor ve kabul edilebilecek aşağıdaki şartları ileri sürüyor:*

1. *Yabancı kuvvetler derhal Türkiye'ye ait topraklardan çekilmelidir.*
2. *Türkler, her ne şekilde olursa olsun, tazminat ödemeyi reddeder.*

3. *"Sèvres anlaşması tamamen değiştirilmelidir."* *Vossische Zeitung*, 31 Ocak 1921 tarihli haber, Karşılaştır: *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları no. 1, Ankara 1961, 2. baskı, s. 157-159. Ayrıca bk. *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, III, 16-17.

temsil eden tek kuruluş olduğunu, bunun için konferansa sade Ankara hükümeti temsilcilerinin davet edilmesini istemekte, ayrıca padişahın da bir irade ile, Ankara hükümetinin Türkiye'nin yegâne hükümeti olduğunu kabul etmesini, padişahın İstanbul'da, fakat hükümetin Ankara'da geçici olarak kalmasını uygun gördüğünü bildirmesini önermektedir. İstanbul hükümeti fesh edilmeli, yerine Ankara'nın tanıyacağı bir komite kurulmalıdır. Bu şartların kabulü halinde, padişahın, osmanlı hanedanı mensuplarının, memurların tahsisatları Ankara hükümeti tarafından ödenecektir, güvence altına alınacaktır¹⁹. Bu teklifler kabul edilmez, fakat Londra'da konferansa katılan milli Türk hükümeti temsilcilerinin büyük bir siyasi zafer kazandıkları kanısı Berlin gazetelerine bile intikal eder, çünkü Sèvres anlaşmasının yeniden incelenmesi oybirliği ile kabul edilmiştir²⁰. Yunanlılar ise, konferans kararlarını beğenmezler, Yunan parlamentosu oybirliği ile bu kararları reddeder, yunanlı öğrenciler de aleyhte mitingler yaparlar²¹.

Berlin'de 1704'tenberi yayınlanmakta olan, yalnız Birinci Dünya Harbi sonunda Berlin'de cereyan eden ayaklanmalar sırasında kısa fasıllarla yayınlanamadığına tanık olunan *Vossische Zeitung*'ta 1921 senesi Haziranının ilk yarısında çıkan iki makale ilginçtir. Georg Bernhard'inki "*Oppeln und Angora*" adını taşımaktadır. Oppeln Yukarı Silezya'da anlaşmazlık konusu bir sanayi bölgesinin adıdır. Yazar "*en cesur ve metin Türk ordu kumandanlarından birisi olan kurnaz Kemal Yunan kralını güç durumda bıraktı*" cümlesinden sonra, özet olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da durumunu günden güne sağlamlaştırdığını belirtir, "*onun Alman dostu olduğu samılır, fakat yanlıştır. Uzun süre Paris'te yaşamıştır, onun için Fransızlara,*

¹⁹ *Vossische Zeitung*, 8 Şubat 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2.

²⁰ "*Der bisherige Verlauf der Orientkonferenz gilt als ein grosser diplomatischer Erfolg der türkischen nationalistischen Delegation*" *Vossische Zeitung*, 1 Mart 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2. Türkçe yayınlarda Londra Doğu Sorunu Konferansı (23 Şubat-12 Mart 1921)'nda Tefvik Paşa'nın, söz Osmanlı Devleti temsilcisi olarak kendisine geldiğinde, kısa bir kaç cümleden sonra, sözü milleti temsil eden Ankara'dan gelenlere bıraktığı belirtilir. Londra'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Bekir Sami Bey tarafından gönderilen bir telgrafa (*Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, I, 162) dayanan bu durum hakkında pek açıklık yoktur. *Vossische Zeitung*'un Paris ve Londra kaynaklı haberlerinde (24 Şubat 1921 tarihli sabah ve akşam nüshaları, s. 2 ve 4) Saint James Sarayı'nın Kraliçe Ann Salonu'nda başlayan ilk günkü oturuma önce İstanbul delegelerinin geldiği, sonra da Ankara temsilcilerinin salona girdiği anlatılır, Osman Nizamî Paşa (eski Berlin sefiri)'nın ve Tefvik Paşa'nın osmanlı isteklerini söyledikleri, Bekir Sami Bey'in ise konferansın önce İstanbul'dan gelenleri dinlemesinden yakındıktan sonra, kendilerinin Türk Milleti'nin tek temsilcileri olduğunu belirttiği bildirilir.

²¹ *Vossische Zeitung*, 3 Mart 1921 tarihli sabah nüshası, s. 2.

Almanlardan daha yakındır: çok erkenden Paris ve Roma'ya ağırlarını başarı ile gerdi", der²².

İkinci makale ise, gazetenin yayın kurulunun isteği üzerine, Liman von Sanders tarafından kaleme alınmıştır "*Dinge, die sich im Orient vorbereiten*" (Doğu'da hazırlanan şey) başlığını taşımaktadır, hemen başmakale olarak yayınlanmıştır. Paşa, Almanların Anadolu'daki olayları, İngiliz ve Fransız telgraflarından öğrendiklerine, bu nedenle Ankara hükûmetinin bilinçli tutumuna hayrette kaldıklarına değinir. "*Ne Sèvres anlaşmasında, ne de Londra'da toplanan konferansta millî hareketin gelişmesine önem verilmemiştir, bu bakımdan şimdiki son derecede nâzik durum İtilâf devletleri için bir beklenmedik şey olmuştur. Özellikle İngiltere için çok geniş kapsamlı kararlar almak gerekecektir*", diyen Liman Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını örgüt kurucu olarak över, onlar sade Yunanlılar üzerinde başarı sağlayan bir ordu kurmamışlar, iktisadî alanda da büyük atılımlar yapmışlar, girişimlerde bulunmuşlardır. Ankara'da bir Halk Yüksek Okulu, bir tiyatro, bir hamam yaptırılmış, şehrin yenileşmesi çalışmalarına başlanmış, bazı caddeler genişletilmiş, elektrik tesis edilmiştir. Harp esnasında başlayan Ankara-Sivas demiryolunun yarısı tamamlanmış, Sivas-Samsun hattında da ilerleme kayd edilmiştir. Bütün bu işler millî şirketler tarafından sağlanan malzeme ile yapılmıştır. Bağdad demiryolunun yapımı sırasında Toros tünellerinin açılmasında uzun süre çalışmış olan başmühendis Mavrokordato^{22a}, Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetindedir. Bolu, Kastamonu ve İnebolu'da da elektrik vardır. Bunlar Ankara hükûmetinin işgücünü kanıtlamaktadır.

Aynı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kuvvetinin 100.000 kadar olduğu, Wrangel ve Denikin ordularından ruslara ganimet olarak kalan silâhların Karadeniz'den Anadolu'ya taşındığı, cephanenin bol olduğu da

²² Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen bilgilerde şüphe yok bazı yanlışlar vardır. O, Fransa'da bir defa, o da 1910 yılında Picardie manevralarında bulunmuştur (Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün yaşamı, I, 1881-1918*, Türk Tarih Kurumu yayınları XXIII. dizi-Sa. 4, Ankara 1980, s. 21-22). Almanya'da ise daha uzun süre kalmış, silâh arkadaşlığı yapmıştır. Atatürk'ün Almanlara uzak sayılışı, muhtemelen, onun almanların Birinci Dünya Harbi içerisindeki tutumlarını eleştirmesinden doğmuştur (bk. "Mustafa Kemal'in Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli rapor", Uluğ İğdemir, *aynı eser*, s. 149-155, "24 Eylül 1917 tarihli ek rapor", *aynı eser*, s. 156-160. Bu raporlardan birincisi daha önce *Atatürk'ün Hatıra Defteri* (ilâvelerle yayına hazırlayan: Şükrü Tezer, Sunuş: Afet İnan, Türk Tarih Kurumu yayınları, XVI. seri., sa. 16, Ankara 1972, s. 141-147)'nde de yayınlanmıştır.

^{22a} Bu hususta Ziya Gürel, "Kurtuluş Savaşında demiryolculuk", *Belleken*, XLIV (1980), 565-566 ve XLV (1981), 80.

belirtilir. Mareşal Foch, Ankara ile başa çıkmak için 300.000 kişilik bir kuvvet gerektiğini söylemiştir²³. Mustafa Kemal Paşa islâm ülkeleri ile de yakın ilişkiler kurmuş, Ankara'da bir süre önce küçük bir kongre bile yapılmıştır. Şimdi Suriye, Irak, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas müslümanlarının da katılacağı büyük bir islâm kongresi planlandığı da belirtilen hususlardandır²⁴. Böyle bir konferans toplama girişiminden 1922 Eylülünde de bahs edilir²⁵.

Liman von Sanders yine Sakarya muharebeleri arifesindeki bir başka makalesinde de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki fikirlerini belirtir. 5 Nisan 1915'de öğleden önce Gelibolu yarımadasında Kabatepe'de Esat Paşa ile birliktedir. Esat Paşa, Balkan Harbi'nde Yanya müdafaasında meşhur olmuştur. Gelibolu'da 3. Kolordu komutanıdır. Liman von Sanders ise on gün önce Çanakkale Boğazı'ndaki 5. Ordu komutanlığına getirilmiştir. Yanlarında birer yaver denizden karayı topa tutan, bu arada da karaya asker yığmaya çalışan düşman donanmasını izlemektedirler. Bir kaç yüz metre ilerisinde bir çukurda 9. ve 19. Tümen kumandanları bulunmaktadır. Yeni teşkil edilmiş bulunan 19. tümenin başında Mustafa Kemal Bey vardır. Esat Paşa ile birlikte Liman von Sanders tümen kumandanlarının yanına gelerek en kısa yoldan kendilerini Alçı-tepe'ye nasıl götüreceğini sorarlar. Hemen Mustafa Kemal Bey atılır. Genç, zayıf, sarışın yarbay 35 yaşlarındadır. Liman von Sanders onun araziyi bu kadar iyi tanmasına şaşar ve o zamanlar Türk kumandanları arasında benzerini hiç görmemiştir.

²³ Fransız Genel Kurmay Başkanı olan Mareşal Foch'un, 20 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda "Mustafa Kemal Paşa'yı yenmek için yirmi yedi tümen lâzımdır. Bizim siyasetimiz faydasızdır" dediğini C.E. Callwell (*Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries*, London 1927, II, 233)'den ve *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* (VII, 66)'dan naklen Gotthard Jaeschke (*Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, Türk Tarih Kurumu yayını, XVI. Seri-Sayı 12, Ankara 1970, s. 99) de belirtmektedir.

²⁴ *Vossische Zeitung*, 14 Haziran 1921 tarihli akşam nüshası, s. 1.

²⁵ *Vossische Zeitung*'un, İstanbul'dan *Infransigeant*'a bildirilen, 5 Eylül 1922 sabah nüshasında birinci sahifesinde yayımlanan bu haberde 1 Ekim 1922'de Ankara'da bir Panislâmist Kongresinin toplanmasını Mustafa Kemal Paşa'nın istediği, gayenin islâm ülkeleri arasında beraberliği görüşmek ve bir ittifak imkânını görüşmek olduğu belirtilmektedir. Böyle bir teşebbüsün, Birinci Dünya Harbi esnasında İngitere ve müttefiklerini destekleyerek Osmanlı Devleti'ne aleyhdar bir tutum içine giren bazı islâm ülkelerinin, sonradan uğradıkları hayal kırıklığından faydalanılarak, sulh görüşmelerinde İngitere ve yandaşlarına baskı yapmak için düşünülmüş olması muhtemeldir.

Bu anısını naklettikten sonra, Liman von Sanders yunanlıların Mustafa Kemal'in kuvvetlerini hiç bir zaman yenemeyeceklerini söyler. Türkler birlik oldukça bu mümkün olamayacaktır. Onların en büyük silâhlarının dinleri ve İslâmiyet olduğunu da ilâve eder.

İsmet Paşa'nın da çok iyi Almanca konuştuğunu, Refet Paşa'nın da sivrilmiş bir süvari subayı olduğunu, onu binbaşı iken Genelkurmay'da tanıdığını (1913-14'de), Şam'a tayin edilene kadar kendisine hizmet ettiğini yazar.²⁶

1921 senesi yazında Anadolu'da Yunan ilerleyişi karşısında bir çok Türk şehirleri peşpeşe işgal altına alınmış, Ankara hükûmeti güç durumda kalmıştır. Lâkin *Vossische Zeitung*'da 10 Ağustos 1921'de yer alan Mareşal Foch'a ait bir beyanat çok ilgi çekicidir: "*Yunanlılar taktik zafer kazandılar, fakat stratejik hiçbir zafer kazanamadılar. Bu kendilerine beklenmedik olaylara gebedir*".

Yunan Harbiye Nazırı Theotokis de aynı gazeteye bir beyanat vererek gayelerini açıklar: "*Ankara'ya 80 km. kalmıştır. Türkler Sèvres'i kendileri istemediler, mütarekeyi bozdular. Kullandıkları silâhlar İstanbul'daki depolardan çalınmadır. Yunanlılar Ankara'da durmak niyetinde değillerdir. Anadolu'da hiçbir mukavemet kalmayınca kadar ilerlemeye devam edeceklerdir*". Bu sözlere emperyalist olmadıkları, yalnızca Sèvres anlaşmasını uygulatmağa çalıştıkları da eklenmiştir.

6 Eylül 1921'de Ankara'nın düştüğü İzmir'den bildirilir²⁷. 13 Eylül 1921 tarihli Yunan resmî tebliği Sakarya'nın gerisine çekildiklerini ilân eder. 17 Eylül'de ise Havas ajansı Yunanlıların ağır yenilgisini yayar. *Daily Telegraph*'ta Atina kaynaklı bir haber Yunanlıların Türk başarısı karşısında çekilmeğe mecbur kaldıklarını duyurur²⁸. Buna karşın, Yunan Başbakanı Gunaris Yunan ordusunun Sakarya zaferinden sonra, Ankara'ya kadar ilerleme emri almadığını, gayenin düşmanı (Türkleri) Yunan işgalindeki kesimden uzak tutmak olduğunu, buna de erişildiğini²⁹, Sèvres anlaşmasında kendilerine Anadolu'da 16.00 km² yer verilmiş olduğunu, şimdi ise, üzerinde üç milyon insan yaşayan 100.000 km² yer aldıklarını söylemekten çekinmez³⁰.

²⁶ Liman von Sanders, "Die Türken in Angora", *Die Woche*, no. 28, s. 614-616.

²⁷ *Vossische Zeitung*, 7 Eylül 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2. Gazete bu haberi yine de ihtiyatla vermektedir: "*Angora von den Gricchen besetzt?*" (Ankara, Yunanlılar tarafından işgal edildi mi?).

²⁸ *Vossische Zeitung*, 18 Eylül 1921 tarihli Pazar nüshası, s. 2.

²⁹ *Vossische Zeitung*, 27 Eylül 1921, sabah nüshası, s. 4.

³⁰ *Vossische Zeitung*, 17 Ekim 1921 tarihli akşam nüshası, s. 3.

1922 Temmuz ve Ağustos aylarında Yunanlılar ve Türkler büyük bir çaba içerisindeydiler. Yunanlılar İstanbul'u işgal ederek Türklere Sèvres anlaşmasını kabul ettirebilecekleri kanısı ile, Batı Anadolu'dan 30.000 kişilik kuvvet çekerek Çatalca'nın batısına yığılmışlardır. İngiltere ve diğer itilâf devletleri buna engel olabileme gayreti içindedirler. Ankara hükümetinin Londra'ya gönderdiği Fethi (Okyar) Bey, 30 Temmuzda geldiği bu şehirde ilgililerle görüşme bile muvaffak olamaz. Lord Curzon Londra'dan ayrılıp dinlenmeye gideceği, Balfour İsviçre'ye yolcu olduğu için kendisini kabul etmezler³¹.

26 Ağustos 1922'den sonraki olaylar ise herkesçe bilindir. İşin ilginç yanı, Beyrut'ta iken Ankara'ya davet olunarak 24 Temmuz 1922'de Konya'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen, ertesi günü de Ankara'ya gelen ve 25 Ağustos'ta da tekrar Londraya dönen General Townshend'in *Daily Express*'e verdiği bir demeç 31 Ağustos 1922'de yayınlanır. General İngiliz hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunun değerini anlayabileceğini hiç sanmadığını, maneviyatlarının çok yüksek, beslenmelerinin yeterli, donanımlarının fevkalâde olduğunu söyler. "*Top kamaları Ankara'daki fabrikada yapılmıştır. Burada, harpte Almanlardan çok şeyler öğrenen Türk uzmanlar çalışmaktadır*" der. Bu haber demeç 1 Eylül 1922'de de *Neue Zürcher Zeitung*'ta yayınlanır³².

24 Temmuz 1923 gecesi. Lausanne'da çok canlılık vardır. Caddeler insanlarla doludur. Hükümet binası başta, resmî binalar, oteller, bu arada Lausanne Palace baştan başa ışıklarla donanmıştır. Katedralin kulesinde de 10.000 ampul pırl pırl gökyüzünü aydınlatmaktadır³³. Bu şenlik, şüphe yok, 1919'da her türlü millî duygudan yoksun sadrazamı Paris'ten kovulan, bir sene önce temsilcisine randevü verilmeyen, hakîr görülen bir milletin istiklâlini bağımsızlığını kutlamaktadır.

Aynı gün Lausanne Palace Oteli'nde İsmet Paşa tarafından kabul edilen bir *Neue Zürcher Zeitung* muhabiri, kendisinden izlenimlerini ister ve bunları iki gün sonraki gazetesinde anahatları ile şöyle yayınlar:

³¹ *Vossische Zeitung*, 11 Eylül 1922 tarihli sabah nüshası s. 2: "*Angoras Misserfolg*" (Ankara'nın başarısızlığı). *Üç devirde bir adam* (yayına hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Tarih yayınları, İstanbul 1980) Fethi Okyar'ın hatıraları olarak sunulmakta ise de, maalesef hazırlayıcısının elinde ne olduğu belirsiz bir hâle getirilmiş, *hatırat* niteliğini kaybetmiştir. Bu eserin 302-310, sahifelerinde Ali Fethi (Okyar) Bey'in Londra'daki temasları hakkında gazetelerle çelişir satırlar vardır. Ali Fethi Bey'in kendi kaleminden hatıralarının aynen yayınlanması şüphesiz, her tarihle uğraşanın temennisidir.

³² *Neue Zürcher Zeitung*, 1 Eylül 1922 akşam nüshası, s. 2.

³³ *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Temmuz 1923 Çarşamba, öğle nüshası, s. 1.

“İsmet Paşa ile bir görüşme

Lausanne, 24 Temmuz 1923

Lausanne anlaşmasının imzalanmasından sonra Türk Dışişleri Bakanı bana, Neue Zürcher Zeitung için içtenlikle izlenimlerini anlattı. Beni, kendisine özgü samimiyeti ile, Türkiye'nin hakları için uzun mücadelelere sahne olan Lausanne Palace Oteli'nde kabul etti. Bana neler söylediğini, anahatları ile burada size nakl edeceğim.

(İsmet Paşa-) Biraz önce imzalanan anlaşma bana tam bir huzur verdi; çünkü yirmi yıldan beri harp halinde bulunan Türkiye'ye sulhün baha biçilmez nimetlerini getirmektedir. Anlaşmanın, özellikle bizim için, bizi kendi ülkemizde yeniden egemen yapacak şartları çok kıymetlidir. Evvelce, yabancı ülkeler köhneleşmiş anlaşmalara dayanarak sık sık iç işlerimize karışmaktaydılar. Bütün diğer bağımsız milletler gibi, kendi kendimizi yönetmek hakkına sahip olduğumuza inanıyoruz ve anlaşma bizim tam millî bağımsızlığımızı teminat altına almaktadır, bu bize en büyük mutluluğu vermektedir. Şimdiden sonra bütün gücümüzü, ülkemizin sulh içinde iktisadî kalkınması alanında yoğunlaştırabiliriz ve bütün enerjimizi bunun için sarf ederek, yakında saygı duyulacak sonuçlara ulaşacağız.

Bildiğiniz gibi, kapitülasyonlar gelişmemiz için aşılma engellerdi. Bunlar hem bizim lehimize, hem de yabancıların lehine kaldırıldı. Yabancıların, kapitülasyonlarla malik olduklarına inandıkları ayrıcalıklar, çoğunlukla aldatıcı idi; bunlar bir kısım faydaları yanında, yabancılar için bir çok hoş durumları da birlikte getiriyorlardı. Herşeyden önce yerliler ile yabancılar arasında ciddi ilişkileri önlüyordu; çünkü eşitsiz muameleler aralarında anlaşmazlıklara neden oluyordu. Şimdi bu devir geride kaldı. Yabancılar ile yerli halk arasında iyi bir ilişki kurulacak ve sevindirici sonuçlar alınacaktır. Bununla beraber, bazıları kapitülasyonlar yolu ile yaratılan bulanıklıktan (vuzuhsuzluktan) faydalanmışlardır. Şimdi kaldırılmasından dolayı, zarara uğradıklarını söyleyerek, şikâyet edeceklerdir. Lâkin bu genel bir talihsizlik değildir. Ben, aksine, bir süre sonra, insanların her şeyin çok iyi gidişinden dolayı, neden çok seneler önce normal düzenin kurulmamış olduğunu anlamakta güçlük çekeceklerine inanıyorum.

Ben İsviçre halkına, çalışmalarını hiç bir siyasî ard düşünce olmadan, daima sulh hizmetine yoğunlaştıran İsviçre halkına ve onun bu alanda daima uluslararası ilk yeri almasına hayranım. Türkiye, İsviçre ile iktisadî ilişkilerini geliştirmek ister. Bu ilişkiler tamamiyle iktisadî nitelikte olacaktır, hiç bir gizli gaye taşımayacaktır. İsviçre'de Lausanne'daki ikametim sırasında İsviçre'li sanayicilerden bir grup memleketimle ticarî ilişkilerle bağlanmak konusu ile meşgul oldu. İki ulus arasındaki bu ilk pratik temasa gelmeyi hararetle selâmlıyorum. Bir İsviçre'li inceleme komitesi yerel şartlar hakkında bilgi edinmek üzere yakında Türkiye'ye gidecektir. Bu gayeye ilgi gösteren hükümetimiz görevinizi kolaylaştıracaktır ve bu inceleme gezinizin elle tutulur sonuçlar vereceğinden çok ümitliyim.

Çok iyi karşılandığımız İsviçre'deki uzun ikametimden çok memnunum. Bu zaman içerisinde âdetlerinizi ve yaşayışınızı inceledim, hükümetinizi ve halkınızı tanıdım ve değerlendirdim. Sizinle temas etmekle Türkiye'nin hayat ilişkilerinin savunulmasında manevî destek gördüm; çünkü özellikle millî bağımsızlık konusunda takip ettiğim ilkeler, siz İsviçre'lilerin yüzyıllardan beri başarı ile savunduğunuz ve sahip olduğunuz ilkelerin aynısıdır. İsviçre'yi, müesseselerini ve halkım hiç unutmayacağım, çünkü Türkiye buradan kendisi için çok değerli örnekler alabilir.

İsviçre hakkında bu nazik sözlerinden sonra, İsmet Paşa'ya veda ettim. O, bu hafta Ankara'ya dönecek, Millî Meclis'te barış şartlarını anlatacaktır. İstanbul'dan geçişi sırasında Türk temsilciler heyetine parlak bir karşılama töreni hazırlanmaktadır, onlar memleketlerine çok büyük hizmette bulunmuşlardır. Üç temsilci, İsmet Paşa, Sıhhat Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey birlikte Lausanne Konferansı'nda tartışma götürmez bir başarı kazanmışlardır, Major du Bois"³⁴.

Lausanne anlaşması sonrasında amansız Türk düşmanı eski İngiliz Başbakanı Lloyd George'un da bu konudaki fikirlerini izlemek mümkündür. *Daily Chronicle*'de yayınlanan ve "Sèvres'den Lausanne'a" başlığını taşıyan makalesinin Almanca tercümesi 29 Temmuz 1923 tarihinde *Neue Zürcher Zeitung*'un da birinci sayfasında başmakale olarak yayınlanır: O, yazısına şöyle başlamaktadır: "Türk belki kötü bir hükümdardır, fakat kamış olta ile balık avlayanlar arasında prestir. Maharet ve sabırla inatçı balığı karaya çıkartmakta eşsizdir. Altı ay boyunca Cenevre gölü kıyısında oynanan temsil³⁵ den daha iyisi nasıl olabilirdi? Bir defa, yani ilk konferans kesildiği zaman, balık oltanın ipini gerçekten koparmış göründü. Bu sadece, kurnaz Doğulu³⁶, onun ipini bollaştırdı, anlamına geldi. O, balığın, boğazında oltanın çengeli saplı, geleceğini ve temsilin tekrar başlayacağını bildi. İp bazan yumak yapıldı, bazan gevşetildi, fakat hiç kopmadı. Zaman ve sabır balık avcısını mükâfatlandırdı.

Bugün dev Tarpon'ların hepsi sahilde yatıyor³⁷: İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri sahile vurmuştur, çâresiz, kuyruğunu kıpırdatmadan, parıldayarak ve yaz güneşinde soluyarak... Her şey sona erdikten sonra, İsmet Paşa'nın yüzü küçük bir gülümseme ile değiştiğinde, buna hayret edilebilir mi? Ankara'dan gelen

³⁴ *Neue Zürcher Zeitung*, 26 Temmuz 1923 tarihli sabah nüshası, s. 1.

³⁵ Lausanne Konferansı, bilindiği üzere, 20 Kasım 1922'de Lausanne'da Casino de Montbenon'daki törenle açılmış, görüşmelere ertesi günü Ouchy şatosunda başlanmış, 4 Şubat 1923'de kesilmiştir. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci görüşme dönemi 24 Temmuz 1923'te anlaşma imzası ile sonuçlanmıştır. Böylelikle kesinti süresi hariç, beş buçuk ay kadar sürmüştür.

³⁶ İsmet İnönü kask edilmektedir.

³⁷ *Tarpon* Meksika Körfezi'nde görülen 2 metre boyunda ve 50 kilo kadar ağırlıkta büyük bir balıktır. Parlak, güneşli havalarda suyun üzerine gümüş rengi verdiğinden *Gümüştrens* adı da verilir.

haberler, barışın büyük bir Türk zaferi olarak kutlandığını bildirmektedir. Türklerin anlayışına göre, hükümet etme, balık avlamak gibidir, böylece kendi devleti dünyanın en büyük imparatorluğu olur.” Lloyd George bu yazısını. *Türkler yeryüzünün en kötü hakimleridir, bundan dolayı herkes onun idaresinde yaşayan hem kendi, hem de yabancıların geleceği hakkında endişe eder*” diye devam ettirir. Onun inatçı davranışlarının ve Türkiye ve Türk aleyhdarı tutumunun hem İngiltere’yi bağlaşıklarından ayırdığı, hem siyasetinin tamamen iflâs ettiği, kendisinin dışta genç Türk siyasetçilerine, memleketinde de rakiplerine yenilerek iktidarı da kaybettiği düşünülürse, bu son sözleri kısmen iç burukluğuna verilebilir. Lâkin Lausanne’daki Türk zaferini yine de itiraftan geri kalmadığı makalesinden yukarıya aktarılan kısımdan belli olmaktadır.

İsmet İnönü de Lausanne görüşmelerine ve anlaşmasına ilişkin anılarında ³⁸ şöyle der: “*Lausanne muahedesi İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir. I. Cihan Harbini, beraber muharebe ettiğimiz müttefiklerle, kaybettik. Yenilgi kesin idi ve galipler sulh masalarına tam hakimiyetle oturdular. Müttefiklerimiz olan İmparatorluklar, sadece, aldıkları muahede projelerini görmek ve imzalayacaklarını veya imzalamayacaklarını söylemek hakkı ile konferansa girdiler.*

Türkiye’nin durumu hepsinden daha güç olmuştur. Türkiye, herkesin 1918’de bitirdiği muharebeye, daha dört sene devam etti. Memleket işgal altında idi. Her taraftan istilâ ve fiili hakimiyet silâhla devam ediyordu. 1922’de, birden bire, askeri vaziyet, galiplerin hiç ihtimal vermedikleri kesin bir netice ile, yeni bir safhaya girdi. Büyük galip devletler, yardım ettikleri küçük ortaklarıyla, muharebeyi devam ettirmişler, ve dört sene içinde, bizi, içeriden Padişah hükümeti, karışıklıklar ve sona kadar Yunan ordusuyla amana düşüreceklerini zannetmişler, muvaffak olamamışlar, 1918 galibiyetinden farklı bir vaziyete düşerek, bizi sulh masasına çağırmışlardır.

Biz, Büyük Millet Meclisi Türkiye’si, o haleti ruhiyede idik ki, İmparatorluk mağlup olmuştu ve zaten İmparatorluk, memleket içinde de, düşmüş ve lağvedilmişti. Biz, 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında konferans toplandı. Sırası geldikçe ben, başmurahtas olarak, Mudanya Mütarekesi’nden buraya geldiğimi söylerdim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesi’ni hatırlatmağa çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunmadan, ihtilâflı kalırdı.”

İnönü, müzakarelere başlandığı zaman eşit şartlarla devam olunacağına kararlaştırıldığını, buna rağmen daha açılış töreninde bu eşitliğin Türkler aleyhine bozulmağa çalışıldığını anlatır, “*İlk haber, reisicumhur*

³⁸ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Önsöz: İsmet İnönü, çeviren: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları no. 291, Ankara 1969, I, 1 / 1, s. V-XI.

(İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab) konferansı açacak ve ondan sonra çekilecek, konferans toplanacaktı. Biraz sonra, ikinci bir haber geldi. Reisicumhur konferansı açacak, müttefiklerden birisi söz alacak, konuşacak ve tören kapanacaktı. Bunu bize söyler söylemez, "Müttefiklerden biri konuşursa, bizim de, bir taraf olarak, konuşacağımızı haber verdim".

Daha sonra, İsmet İnönü, Fransız Başbakanı Henri Poincaré ile görüşmesinden, isteği üzerine, kendi konuşma metnini ona gösterdiğinden bahs eder, ve sözü tekrar törenin açılış merasimindeki emr-i vakiye getirir:

"Tören açıldı. Reisicumhurdan sonra, Lord Curzon'a söz verildi. Lord Curzon, teşekkürlerle birlikte, sulh arzularıyla geldiğini söyledi; sulhun lüzumunu bütün milletler için göstererek ve temenni ederek, haklı ve iyi niyetli bir eda ile konuşma yaptı.

Lord Curzon yerine otururken, törende toplanmış olanlar beni, hayretle, kürsüde gördüler. Reisicumhura hitap ettikten sonra, konuşmama başladım. Sulh arzularıyla geldiğimizi, çok haksızlık gördüğümüzü söyledim; sulh arzularının bütün konferansa hâkim olması, adalet içinde bir sulh yapılması dileği ile sözü bitirdim. Oturdum. Herkes, garip bir vaziyette, nihayet benim diplomat usullerini bilmeyen bir asker olduğuma hareketimi vererek, aramızda sataşmalar ve usul münakaşalarıyla, törendeki müdahalemi hazmedip geçtiler".

Böylece, konferansın daha açılış töreninde Türkiye'nin de bu konferansa eşit şartlarla katılmasını sağlayan ve bunu başaran İsmet Paşa, 1923 Şubat'ında konferans kesintiye uğradığında³⁹ da durumu anlamıştı, Lloyd George da İnönü'nün bunun farkına varmış olduğunu belirtmişti:

"Müttefikler, arzu ettikleri muahedeyi bize kabul ettirmek için, yalnız müzakerelerde hukukî çekişmelerle kalmamışlar, Şubatta büyük baskı ve gösteri ile, konferansı kesintiye uğratmağa kadar, kararlı olarak gitmişlerdi. Zannediyorlardı ki, bu kadar şiddetli bir baskı karşısında⁴⁰, hallolunamayan meselelerde, Türkler boyun eğeceklerdir. Şubat teşebbüsünü reddedip, ayrılmayı göze aldığımızı gösterdikten sonra, daha Ankara'ya gelmeden, daha İsviçre'de iken, ileri vardıklarını ve Türklerin, hayatı gördükleri meseleleri her halde elde etmek için, tehlikeleri göze alabileceklerini, şiddete, zora baş eğmeyeceklerini anlamışlardı. Buraya kadar, tecrübe etmeden, bunu kabul etmiyorlardı".

³⁹ Nedeni kapitülasyonlar konusunda anlaşmazlıktı, bk. İsmet İnönü, "İstiklâl Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyetin 50. yıldönümü semineri*, Türk Tarih Kurumu yayınları, VII. Dizi-Sa. 71, Ankara 1975, s. 26. Bu konuşma *Belleten*'in 149. sayısında da yayınlanmıştır. Lozan konferansı için ayrıca bk. M. Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933, I-II.

⁴⁰ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un özellikle, Türkiye'nin harap bulunuşu nedeni ile kendilerinden borç para istemeye gideceği bahanesi ile, Türk heyeti üzerinde baskı yaptığını İsmet İnönü bir başka konuşmasında anlatmıştır, bk. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci*

“Lord Curzon’un İsviçre’den ayrıldığı 4 Şubatın ertesi günü bu teşhisi ufukta gördüm. Konferansın kesilme yapmadığını, erteleme yaptığını söylemekte Müttefikler acele ettiler; ve ben Ankara’ya gelinceye kadar, Lord Curzon’dan yoldan dostane mesajlar aldım”.

İnönü bu kıymetli anılarını, Birinci Dünya Harbi’nden sonra yapılan anlaşmaların hiç birisinin yaşamadığını, Lausanne’ın tek ayakta kalını olduğunu işaret ederek bitirir. Burada rahmetli Paşa’ya bir ekleme yapmak gerekirse, Lausanne’ın Birinci Dünya Harbi ile ilgili olmadığını belirtmek mümkün ve hatta zorunludur. Osmanlı İmparatorluğu ile Sèvres anlaşması imzalanmış, fakat bu anlaşma zaten “ölü” doğmuş, hiç bir zaman tatbik edilememiştir. Lausanne, Türk İstiklâl Harbi’nin ve bu şanlı destanı yaratanların eseri, ödülüdür.

Lausanne anlaşması ile ilgili zamanında kaleme alınmış çok önemli bir belge de bir Avusturya’lı diplomatın imzasını taşır: Norbert von Bischoff. Bu zat Viyana’da konsolos unvanını haiz bir hariciye memurudur. 1930-33 arasında Ankara’da Avusturya elçiliğinde maslahatgüzar olarak bulunmuş, *Ankara, Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei* (Viyana - Leipzig 1935) adlı eseri büyük ilgi çekmiş, Türkçe ve Fransızca çevirileri hemen peşpeşe basılmıştır⁴¹. Norbert von Bischoff 17 Temmuz 1923’te, yani Lausanne anlaşması’nın imzasından bir hafta önce “*Zum Friedensschluss in Lausanne*” (Lozan anlaşması hakkında) başlığını taşıyan bir raporu Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Grünberger’e sunmuş, onun pek beğendiği bu yazı, yine Dışişleri Bakanı tarafından Avusturya Başbakanı’na da takdim olunmuştur. Her ikisi de bu incelemeyi takdirle karşılamışlardır. Avusturya Devlet Arşivi, Yeni siyasi kısım’da *Denkschrift des Herrn Konsuls Bischoff über die Entwicklung der Orientfrage vom Sommer 1920 bis zum Sommer 1923*” (Bay Konsolos Bischoff’un 1920 yazından 1923 yazına kadar Doğu Sorunu’nun gelişmesi hakkındaki düşünceleri) kaydı ile saklanan bu belgede⁴² Lausanne anlaşması hakkındaki aşağıdaki bir kaç paragraf son derecede ilgi çekicidir:

Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, I, 235-236. Aydemir, aynı eser, I, 236) Lord Curzon’un New Conventional gazetesinden bir kaç cümlesini de aktarmaktadır: “Gerçekten Türkiye teorik bakımdan bağımsız bir hükümet oldu. Lâkin bu, ticaret ve sanatta kabiliyetsiz ve sermayeden yoksun ahaliyi bilenlerce malûmdur ki, bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak ve eski durumu bir başkası üzerine alacaktır.”

⁴¹ *Ankara, Türkiye’deki yeni oluşun bir izahı, Türkçe çeviri: Burhan Belge, Ulus Bastırması, Ankara 1936; La Turquie dans le monde. L’empire Ottoman-La république Turque, Önsöz: Jean Deny, Fransızca çeviri: M. Bénouville, Paris 1936.*

⁴² Österreichischer Staatsarchiv, Neuer Politischer Archiv, Karton 875, Türkei 7/1. Tam metin için bk. Nejat Göyünc, “Lausanne anlaşması arefesinde bir Avusturya’lı diplomatın düşünceleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, (1981), 223-242.

“1920 yazında, Kemal Paşa'nın Ankara'nın yolsuz yaylasında İstanbul'a karşı teşkilâtlandırmağa başladığı Sèvres anlaşmasına direnme ve tamamen bağımsız, yeniden kudretli bir Türkiye yaratma temelinde dayanan program Lausanne'da beklenenin de çok ötesinde gerçekleşti. Sèvres anlaşması'nda yer alan, eski Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturduğu bölgelerin paylaşılması ile ilgili hükümlerin hiç birisi, üç yıl sonra, Lausanne'da yer almadı”.

“Kemal Hükümeti'nin, bu büyük başarıya ulaşan üç yıllık siyasi mücadelesi, daima Yakın Zamanlar Tarihi'nde, Viyana Kongresi'nde Talleyrand'ın faaliyetine denk olabilecek, yüksek siyaset sanatına klasik bir örnek teşkil edecektir. Âdetâ, dâhiyâne şekilde, şaşmadan, inatla korunan hedefin istediği müttefikler aranmış, bulunmuş veya terk edilmiştir”.

“Hiç şüphe yok, bu, Türkiye'nin Yakınçağlar Tarihi'nde kaybedilen önemli yerlerin tekrar kazanılması olayı, tamamen yeni bir şey demektir”.

Böylece, Sèvres'den Lausanne'a, yani 1920 Ağustosundan 1923 Temmuzuna ortasına kadar geçen hemen hemen üç senelik süre içerisinde Avrupa'nın *Hasta adam* deyimi ile tanımladığı bir paylaşılmayan, sömürülen devletinden genç, sıhhatli Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Birincisinin sadrazamı Paris'ten kovuluyor, ona her türlü hakaret reva görülüyordu. İkincisi uluslararası, genç ve milliyetçi, yurtsever, kişilik sahibi devlet adamı, gerçekçi önderi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının çabaları ile itibar kazandı ve kendisinin de diğer hür milletlerle eşitliğini masa başında da, müzakere masasında da kabul ettirdi. Birincisi harpte kaybetmediklerini, barış konferanslarında yitirdiği ve buna zorlandığı için, Lausanne'daki başarı daha da büyük anlamlı oldu. Türkiye'nin yaralarını sarmak için kendilerinden borç istemeye geleceğini umanlar ve o zaman Lausanne'daki isteklerini, kapitülasyonları kabul ettirememelerinin intikamını almağa sabırsızlananlar da bu imkânı bulamadılar, hevesleri kursaklarında kaldı⁴³.

⁴³ Verdikleri burslarla 1980 yazında Münih'te Bayerische Staatsbibliothek'te 1919-23 tarihleri arasında yayınlanan bir kısım dergi ve gazeteleri incelememe, Viyana'da Österreichischer Staatsarchiv'de çalışmama imkân sağlayan Deutscher Akademischer Austauschdienst ile Avusturya Kültür Bakanlığı'na şükranlarımı -açık olarak- sunmakla mutluym.

Konferanslar:

DÜNYANIN İLK ÇOCUK BAYRAMI 23 NİSAN VE ULUSLARARASI ÇOCUK YILI

İFFET ASLAN

Tarih Kurumunun Sayın Yöneticileri, Üyeleri ve Konukları,

Uluslararası Çocuk Yılı vesilesi ile 23 Nisan Çocuk Bayramımız konusunda yaptığım çalışmaları burada sizlere açıklamak olanağımı bana verdiğiniz için hepinize teşekkür ederim.

Konumuz Atatürk ve Atatürk'ün TBMM'nin açıldığı 23 Nisan gününü çocuklara armağan ederek başlattığı dünyanın ilk Çocuk Bayramı. Çocuk Bayramı konusu gündeme 1979'un Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca Dünya Çocuk Yılı ilan edilmesi üzerine geldi; Uluslararası Çocuk Yılı düzenlemekle güdülen amaçların bir yılda çözümlenmesi söz konusu olmadığı anlaşılıp, çalışmalara süreklilik sağlayacak yöntem araştırmaları başlayınca da, büyük ağırlık kazandı. Çünkü, oluşumu 1920'lerde başlamış olan 23 Nisan Çocuk Bayramı törenlerinin canlandırılıp, güncelleştirilmesi koşulu ile aranılan yöntem olabileceği yolundaki önerimiz ilgi ile karşılandı.

23 Nisan Çocuk Bayramımızın Uluslararası Çocuk Yılı çalışmalarına böylesine bir katkısı olabileceğinden söz edilebilmesi için önce bir çocuk bayramının dünya çocuk yılının nedenleri ve amaçları çerçevesi içindeki yerinin saptanması, sonra temelleri 1920'lerin başında atılmış olan 23 Nisan Çocuk Bayramını kutlama törenlerimizin bu bakış açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu izleneye uyarak önce Uluslararası Çocuk Yılı'nın nedenlerini ve amaçlarını özetlemeye çalışalım.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın Nedenleri ve Amaçları:

Dünya Çocuk Yılı'nın amacı tek cümle ile şöyle özetlenebilir:

Dünyanın bütün çevrelerinde dikkatleri insanın yarına uzantısı demek olan çocuk üzerine çekip yoğunlaştırarak, ailelerin, milletlerin, ülkelerin yararlarını güvence altına alabilmeleri için önlemler oluşturulması gerektiği bilincini yaymak ve bu yolda çalışmalar yapılmasını sağlamak.

Bu cümleyi açmak gerekiyorsa şunlar söylenebilir:

Uygarlık hızla değişmektedir. Yapımbiliminin (teknolojinin) gelişmesi insanoğluna büyük olanaklar kazandırmıştır. Ama, bunun sonucu olarak insanın içinde bulunduğu yaşam koşulları değişmiştir ve değişmeye devam etmektedir. Bu öylesine hızlı bir gelişmedir ki, insanoğlunun yaratılan yeni koşullara uyum sağlaması bir sorun haline gelmiştir. Öyle ki, günümüzde, örneğin 2000 yılının yaşama koşullarına uyum sağlamak için önlem almak zorunda olmayan hiç bir ülke yoktur yeryüzünde.

Çocuk, insanın yarına uzantısıdır. Dolayısı ile alınacak güvence önlemleri çocuk ile ilgilidir. Çocuk, hızla gelişen uygarlık ile değişen yaşam koşullarına uyum sağlayacak niteliklere sahip olacak şekilde yetiştirilmelidir.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın amacı önce dikkatleri bu gerçeğin üzerine çekmek, sonra da alınması gereken önlemlerin saptanmasına ve uygulama çarelerinin bulunup gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın nedenleri ve amaçları en kalın çizgilerle bunlardır ama, bunlardan ibaret de değildir, ayrıntıları hakkında şunlar söylenebilir:

Yeni çağların başından bu yana yer almakta olan gelişmeler günümüzde ülkeleri sosyal açıdan büyük dengesizlikler gösteren bir sürece sürüklemiştir. Ayrıca ülkeler içinde de sosyal sınıflar arasında uçurumlar oluşmuştur. Bu durumun, sosyal açıdan çok tehlikeli, üretketsel (iktisadi) açıdan ise son derece kısır olduğunu artık görmezlikten gelmek mümkün değildir. Zira, dünya bunca olumsuzun sürgit bir arada kalamıyacağı kadar küçülmüştür de. Yapımbilimindeki büyük gelişmelerin yaşam koşulları bakımından en önemli sonucu budur. Ulaşım ve iletişim araçlarının büyük hız kazanmış olması sonucu üretketsel uğraşın çok yönlü bağımlılıklarla sürdürülür hale gelmiş bulunması, ailelerden, kabilelerden, aşiretlerden, boylardan geçip gelen milletleri yeniden törpülemekte, sivriliklerini aşındırmakta, eklemelerini gevşetmektedir. Böylece bu topluluklar bir yandan parçalama bir yandan da daha geniş toplu kimlikler kazanma süreci içine itilmektedir.

Her gün ilerliyen yapımbiliminin bu gelişimi hızlandıracığı kuşkusuzdur. Öyle ki, plan program takvimlerinde ucu şimdiden görülmekte olan 2000'li yılların yaşam koşullarına uyum sağlamak zorunluluğu bütün milletleri bir var olma savaşımı içine sürüklemiştir bile. Ama bu durumun bilincinde olanlar vardır, olmayanlar vardır.

Bu zorunlu savaşımın bilincine varmış olan milletlerin kimi 21. yüzyıla damgasını vurmak peşindedir artık, kimi ise, adını, dilini yaşatabilmek, bağımsızlığını sürdürebilmek, geçmişte oluşturduğu değerleri geleceğe

aktarabilmek, özetle varlığını koruyabilmek endişesindedir. Günümüz uygarlığının değişik kademelerinde olan ülkelerin, yarına uzanışlarında, ulaşmayı umud edebilecekleri hedefler de, elbetteki değişik olacaktır. Meğer ki, geri kalmışlıklarını kapatabilecek bir sıçramayı gerçekleştirebilsinler.

Yarınlara uzanışın aracı çocuktur.

Bu cümle yadırganabilir. Hiç değilse, “malumu ilan” gibi gelebilir. Çünkü, çocuk, ötedenberi insanın yarına uzantısı olmuştur. Öyle ise, neden şimdi üzerine basa basa ilan edilmektedir..Yeni bir şey mi var?

-Evet, yeni bir şey var.

Gerek Uluslararası sosyal dengesizliklerin, gerek her ulus içindeki sınıflararası sosyal dengesizliklerin ve geçmişe saplanıp kalmış ülkelerdeki üretketsel kırsılığın, çocuk kaynağına yatırım yaparak giderilebileceğini gösteren bilimsel bulgular var.

Günümüz biliminin gözünde sağlıklı çocuk, gizilgücü sonsuz denecek kadar engin, ama bunun şekillenip belirlenmesi, içinde bulunduğu koşullar ve elinde büyüdüğü insanlar tarafından hamur gibi yoğrulmasına bağlı bir yaratıktır. Sağlıklı doğması ise, özellikle anasının içinde bulunduğu koşullara bağlıdır. Demek ki, her çocuk içinde bulunduğu ortamın sağladığı olanaklar ve elinde büyüdüğü insanlardan gördüğü ilgi ölçüsünde serpilip büyüyecek ve şekil alıp ergin olacaktır. Şu halde, yarınlarda var olma savaşımını başarı ile vermenin yolu, çocuk kaynağına yatırım yapmaktır; çağdaş bilimin elverdiği ölçüde çocuğun içinde bulunduğu ortamı iyileştirmek, elinde büyüdüğü kimseleri seçkinleştirmektir.

Bu görüşün yaygınlaşması sonucu, yarınlara ulaşmak isteyen toplumlar için çocuk kendi halinde büyümeye bırakılabilecek bir yaratık olmaktan çıkmıştır: Artık özenle yetiştirilmesi, üzerine titrenmesi gereken bir değer, hatta tek kutsal varlıktır. Günümüzde çocuk hakları işte bu görüşü içeren ilkelere dayanmaktadır. Uluslararası Çocuk Yılı bu yoldaki çalışmalara büyük hız kazandırmıştır.

Çocuğa bu gün bu gözle bakılmaktadır ama, bu anlayışa birdenbire gelinmiş değildir. “Çocukluk” hali bile yeni bir keşiftir. Özellikle batı uygarlığı ülkelerinde. Batı uygarlığının gelişme sürecinde, çocuk sefaleti insanların adeta ayaklarına takılıp kösteklenmelerine sebep olan boyutlara vardığı için, bu gerçeğin farkına varılmıştır. Çocuk hakları, ancak çocuk sefaleti, çocuk kırımı, refah sınıflarının rahatını kaçırmaya hale geldikten sonra, söz konusu olmağa başlamıştır.

Nitekim, 1924 tarihli ilk bildirisinin maddeleri bir sayıklama edası içinde kaleme alınmış gibidir. Bu bildiri(I) sanki çocuk sefaleti manzaraları karşısında rahatsızlık duyanların bir değışiklik gereğini kendi kendilerine kabul ettirme çabasının ürünüdür.

Elimizdeki Çocuk Hakları bildirilerinin hepsi batı uygarlığı ülkelerinde geliştirilmiştir. Bunlarda yer alan hakların her biri gerçeklerin alaca karanlığında el yordamı ile oluşturulmuştur. Her hak, aslında, artık ortadan kaldırılması lüzumlu hale gelmiş olan bir ayıbın veya engelin panzehiri olarak düşünölmüştür.

Uluslararası Çocuk Yılı sekreterliğinin yayınladığı bir resimli tariçede, batı uygarlığı ülkelerinde "çocukluğun" kendisinin de yeni bir buluş olduğu, çok güzel sergilenmektedir. Daha önce var olan sadece küçükler ve büyüklerdir. Bir de bebeler vardır ama, onlar insanın yaşayıp yaşamiyacağı bilinmeyen evlatlarıdır: Dolayısı ile konu dışıdır.

Batı uygarlığı ülkelerinde çocukluğun keşfine yol açan aşamalar şöyle özetlenebilir:

1. Eski çağlarda Avrupa ülkelerinde, örneğin Isparta'da bebeklik 7 yaşlarına kadar sürüyor, sonra küçük, çoğu kez ızdıraplı bir törenle, iş gücü olarak büyükler arasına katılıyordu.
2. 17. yüzyıla kadar doğanların % 75'i, beş yaşından önce ölüyor, fakat bu durum kimseyi tedirgin etmiyor, doğal kabul ediliyordu. Yaşayanların büyük çoğunluğu ise, ister lord ister şerf olsunlar okuma yazmaktan yoksundu.
3. Kilisenin gözünde bütün insanlar doğuştan günahkardı, pisti. Zira günah ürünüydüler. Bu görüş batı uygarlığı ülkelerinde yüzyıllar boyu sefaletin olağan kabul edilmesine yardım etmiştir. Refah, çok sonraları

I - 1924 Tarihli Cenevre Beyannamesi: Çocukları korumak Fonu Uluslararası Birliğinin Şubat 1924'te Cenevrede toplanan Beşinci Genel Konsiyince kabul edilen Uluslararası Çocuk Hakları beyannamesinin metni aynen şöyledir:

"Bu beyanname ile bütün ülkelerin kadın ve erkekleri insanlığın çocuklara clinekinin en iyisini verme görevi ile yükümlü olduğuna inanarak, hiç, bir ırk milliyet ve mezhep farkı gözetmeksizin aşağıdaki ilkeleri kendi görevleri olarak kabul ve ilan ederler:

¹ - Çocuğun normal gelişmesi için gerekli her türlü maddi ve manevi olanaklar kendisine sağlanmalıdır?

² - Aç çocuk beslenmelidir; hasta çocuk tedavi edilmelidir; geri zekalı çocuğa yardım edilmelidir; suçlu çocuk topluma kazandırılmalıdır; terkedilmiş veya yetim çocuk bakılmalı ve korunmalıdır?

³ - Felaket anında ilk olarak çocuklara yardım edilmelidir.

⁴ - Çocuğun yaşam hakkı tanınmalı ve her biçimde sömürden korunmalıdır.

⁵ - Çocuk, yeteneklerinin insanlık hizmetine hasredilmesi gerektiğinin bilinci içinde geliştirilmelidir.

gerçekleştirilen reformasyon ile, kişinin doğuş gününün affedilmesi için verdiği çabanın ödülü olarak açıklanmıştır.

4. Batı uygarlığı ülkelerinde 17. yüzyıla kadar insanlar, genellikle tek göz odalarda yaşıyor, küçükler iş gücü olarak büyükler arasına katıldıktan sonra onlar gibi giyinip onlarla birlikte çalışıyor. ve bu günahkarlar kalabalığı büyük bir keşmekeş içinde yatıp kalkıyor yiyip içiyor, ömür tüketiyordu.

5. Bu durum ancak 17. yüzyıldan sonra ülkeler arası alış verişin, denizler aşırı dış ticaretin, gelişmesi sonucu değişmeğe başladı. Çünkü ülkeler arası alış veriş haberleşmeyi gerektiriyordu: Hesap tutulmasını gerektiriyordu. Bu durum eğitimin din adamlarının tekelinden çıkmasını zorunlu kıldı.

6. Bu zorunluluk karşısında din adamları yetiştirenlerin dışında da okullar açılmağa başlandı. Çocukları, çocukluklarını yaşamadan günahkarlar kalabalığına katılıp ömür tüketmeğe mahkum olmaktan kurtaran, bu okullar oldu.

7. Zamanla, bu okullarda çocuklar için büyüklerden ayrı bir dünya kurulmağa başlandı. Bu dünya içinde, çocuklar, yaş grupları olarak da birbirlerinden ayrı yaşamağa başladılar. Üst tabaka çocukları ise, aileden dahi ayrılmışlardı.

“Çocukluk” kavramı önce bu çocuklar ile ilgili olarak keşfedildi. Artık, bu çocukların ayrı giysileri, ayrı odaları, kendilerine özgü oyun yerleri, oyuncakları vardı. Giderek bu olanaklar yaygınlaştı öteki sınıfların çocukları da bunlardan yararlanır oldu. Fakat çocuklar kazandıkları bu ayrıcalıklar karşılığında bir bedel ödemek zorunda kaldı. Çocuklar görülmeli fakat duyulmamalıydı. Çocukluklarını bilmeliydiler. Tüm haklar yine büyüklere aitti. Çocukların ise, refahları artmış ama ilke olarak zaten yok olan hakları, uygulamada daha da kısılmıştı.

8. Derken batı uygarlığının başını çeken ülkelerde baş gösteren iki gelişme giderek bütün yaşamı etkisi altına almağa başladı. Bunların birincisi yapımcılık (sanayi) devrimi, ikincisi emperyalizmdir. Yani yapımbilimde (teknoloji)'de yer alan büyük gelişme ve bunun sonucu olarak alevlenen sömürgecilik.

Bu gelişmeler okulları da etkiledi. Yapımbilimin gelişmesi, yapımcılıkta çalışanların sayısının artmasını ve okul bilgileri ile daha iyi donatılmalarını gerektirdi. Sömürgeciliğin gelişmesi ise boyunduruk altına alınan ülkeleri yönetecek insanlara ihtiyaç gösterdi. Dolayısı ile, bir yandan okullar yaygınlaşmaya başladı, öte yandan da okullarda çocuklara özellikle

kazandırılmak istenen nitelik, “disiplin” olarak saptandı. Ama, yine de okula gidebilen çocuklar, küçük bir azınlık olarak kaldı. Ötekiler, öteden beri olduğu gibi, ve giderek daha da küçük yaşlarda, iş gücü ordularına katılmağa devam etti. Çünkü yapım-bilim devrimi, üretimde iş çeşitlenmesine olanak sağlamıştı. Öyle ki, birçok alanda işçiden beklenen, belirli bir hareketin gün boyu tekrarlanması halini almıştı. Dolayısıyla, her hangi bir zanaatı başaramıyacak kadar küçüklerden de pek ala yararlanılabiliyordu. Örneğin dokuma atölyelerinde fiçılar içine alınan kumaşları ayakları ile çiğneyerek yıkayabiliyordu küçükler. Ya da, maden ocaklarında, yukarı kömür taşıyan çekçeklerin yolu üzerinde bulunan kapakları açıp kapayarak onlara iniş ve çıkış yolu verebiliyorlardı. 5-6 yaşlarında çocuklar çalıştırılıyordu bu amaçlarla. Çünkü çocuk işçiler ucuzdu; çocuk yevmiyeleri düşüktü. Bu çocuklar, günün 10-12 hatta bazen 18 saatini bellerine kadar su içinde, ya da maden ocaklarının karanlıklarında geçiriyorlardı. Bu uygulamalar sonucu yapımcılık devrimi süreci boyunca İngiltere’de insan ömrü ortalaması 20 yıldır.

9. Yapımcılık devrimi ve sömürgeciliğin çok geçmeden birbirlerini ateşleyen iki sonucu oldu. Bir yandan silah yapımcılığı olağan üstü bir hızla gelişti, öte yandan batı uygarlığının başını çeken ülkelerin aralarında süren sömürgecilik yarışı giderek kızıştı ve en sonunda kendi topraklarını da ateş altına sürükleyen büyük bir savaşa yol açtı.

Bu gelişmeler, bir yandan daha ileri düzeyde eğitilmiş iş gücüne olan gereksinmeyi arttırırken, öte yandan bu ülkelerde büyük servetlerin yanı sıra, büyük sefaletlerin de var olduğunu sergiledi; gün ışığına çıkardı. Zorunlu eğitim uygulamaları ve çocuk haklarından söz edilmesi bu sıralarda başladı.

10. Batı uygarlığının başını çeken ülkelerde, alt sınıfların evlatları, ancak birinci dünya savaşından sonra-yani savaş kazanmak için onlara muhtaç olunduğu anlaşıldıktan sonra “çocuk” olma hakkını, bir “çocukluk” yaşama hakkını kazandı. Ve çocukluğa özgü haklar, Birleşmiş Milletler örgütlerince kabul edilen bildirilerle tescil edilmeğe başlandı. Ne var ki, aynı süreç içinde bütün öteki ülkeler giderek fakirleşmekteydi. Hiç kuşkusuz bu yüzden dünyanın büyük kısmı çocuk hakları tartışması dışında kaldı.

Elimizdeki çocuk hakları bildirisi, Birinci Dünya savaşından bu yana Batı ülkelerinde Çocuk Hakları konusunda yer alan gelişmelerin sonucudur.

Çocuk Haklarının Tarihçesi

Çocuk Hakları ile ilgili ilk evrensel bildirisinin tarihi 1924'tür. Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Cemiyeti Akvam tarafından oluşturulan bu belge Cenevre Bildirisi adını taşımaktadır. Beş maddelik bu belgede Türkiye adına Mustafa Kemal imzası bulunmaktadır, ve bir örneği, çocuk Esirgeme Kurumunda camlı bir çerçeve içinde duvara asılıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Birleşmiş Milletler örgütünün Genel Kurulunca 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin iki maddesi 25. ve 26. maddeleri (II) çocuk hakları ile ilgilidir. Aynı yıl Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliği Cenevre Bildirisi adını taşıyan belgeyi bu iki maddenin ışığı altında genişleterek 7 maddelik yeni bir Çocuk Hakları Bildirisi oluşturmuştur.(III)

II - 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 25. ve 26. maddeleri şöyledir:

25-1-Her şahsın gerek kendisi gerek ailesi için yiyecek giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakılacağı diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

25-2 - Analık ve çocukluk özel ihtimam ve yardım görmek hakkına haizdir. Bütün çocuklar evlilik içinde veya dışında doğsunlar aynı sosyal haklardan faydalanırlar.

26-1-Her şahsın eğitime hakkı vardır. Eğitim parasızdır. Hiç olmasa ilk ve temel eğitim safhalarında böyle olmalıdır. İlk eğitim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilir. Yüksek eğitim liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.

26-2 - Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan hakları ile ana hürriyetlere saygının kuvvetlenmesini istihdaf etmelidir. Bütün milletler ırk ve din gurupları arasında anlayış, hoşgörülük ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

26-3 - Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim nevini tercihan seçmek hakkına haizdir.

III - Milletlerarası Çocukları Esirgeme Kurumları Birliği tarafından 1948'de geliştirilerek 7 madde haline getirilen Cenevre Bildirisinin metni:

'Cenevre Bildirisi denilen işbu Çocuk Hakları Bildirisi ile bütün milletlere mensup erkekler ve kadınlar insanlığın yapısındaki en mükemmel şeylerin çocuğa verilmesi gerektiğini kabul eder ve bu ödevi teyid ederler:'

¹ - Çocuk ırk, millet ve din gibi her türlü telakkiler dışında korunmalıdır.

² - Çocuğa, aile bütünlüğüne saygı göstermek sureti ile yardım edilmelidir.

³ - Çocuk, maddeten, manen ve ruhen tabii surette gelişebilmek olanaklarına sahip olmalıdır.

⁴ - Çocuk aç ise doyurulmalı, hasta ise sağıtılmalı, geri zekalı ise özel eğitime tabi tutulmalı, suçlu ise topluma kazandırılmalı, öksüz ise, terkedilmiş ise korunup, bakılmalıdır.

⁵ - Çocuk toplumsal sosyal güvenlik ve yardım tedbirlerinden yararlandırılmalı, vakti gelince hayatını kazanmak olanaklarına sahip kılınmalı ve her türlü sömürüye karşı korunmalıdır.

Bu belge daha sonra 10 madde halinde genişletilerek 20 Ekim 1959'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilmiştir. Elimizde bulunan Çocuk Hakları Bildirisi bu belgedir.(IV)

Metni(I) sayılı dipnotta bulunan Cenevre bildirisi adını taşıyan ilk belge okunduğunda, her hangi bir yükümlülük getirmediği hemen dikkati çekmektedir.

Meclisi Akvam o tarihten 14 yıl sonra da, yükümlülük getirmekten kaçınır olmaktan kendini kurtarabilmiş değildir. 1938'de "Her hangi bir şekilde sapıtılmış çocuklar için, her memleketin kendi özelliğine ve kuruluşlarına göre, sadece eğitsel mahiyette olmak üzere tedbirler almayı tavsiye etmeye" karar almış olması, bu çekingenliğini açıkca sergilemektedir.

⁶ - Felaket zamanlarında herkesden önce çocuklara yardım edilmelidir.

⁷ - Çocuk en iyi hasletlerinin kardeşlerinin hizmetine hasredilmesi gerektiği duygusu ile yetiştirilmelidir.

IV - Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 20 Kasım 1959 günü kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisinin metni:

İLKE 1

Her çocuk bu bildiride belirtilen haklardan yararlanmalıdır. Bütün çocuklar herhangi bir ayırım gözetilmeden, ırk, din, renk, cinsiyet, dil, siyasi veya başka konulardaki görüşler, milli ve sosyal menşe, servet, doğuş veya, ister kendisi, ister ailesiyle ilgili olsun, başka her türlü durum dolayısıyla, herhangi bir ayırım ve tercih yapılmadan, bu haklara sahip olmalıdır.

İLKE 2

Çocuk özel korunmadan faydalanmalı, çocuğun bedence, zihince, ahlâkça, manevi ve sosyal bakımlardan sağlıklı ve normal şekilde ve özgürlük ve haysiyet şartları içinde gelişebilmesi için ona kanun yoluyla ve başka yollardan imkân ve kolaylıklar sağlanmalıdır.

İLKE 3

Çocuk doğduğu andan itibaren bir isme ve vatandaşlığa hak kazanmalıdır.

İLKE 4

Çocuk sosyal güvenlikten yararlanmalıdır. Onun sağlık içinde büyüme ve gelişmeye hakkı olmalı, bu amaçla doğumdan önceki ve sonraki bakım da dahil olmak üzere, kendisine ve annesine özel ihtimam ve himaye gösterilmelidir. Çocuk, yeterli beslenme, konut, eğlenme, tıbbi bakım haklarına sahip olmalıdır.

İLKE 5

Bedence, zihince, veya sosyal bakımdan arızalı çocuklara, özel durumlarının gerektirdiği özel ihtimamla eğitim ve bakım sağlanmalıdır.

İLKE 6

Çocuğun, kişiliğinin tam ve ahenkli gelişmesi için, sevgi ve anlayışa ihtiyacı vardır. Çocuk mümkün olan hallerde ana ve babasının himaye ve sorumluluğu altında ve herhalde şefkat, maddi ve manevi güvenlik içinde büyümeli, küçük yaştaki çocuk, istisnai haller dışında anasından ayrılmamalıdır. Toplum ve resmî makamlar, ailesi olmayan veya yeterli geçim vasıtası bulunmayan çocuklara özel bir ilgi göstermekle görevli olmalıdır. Kalabalık ailelerin çocuklarının geçimi için devletten ödenek veya diğer kaynaklardan yardım sağlanması temenniye değer.

İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar batı uygarlığı ülkelerinde çocukla ilgili yükümlülükler getiren kararlar, çoğunlukla, çalıştırılan çocuklar için yaş tabanı saptayan kararlardan ibaret kalmıştır. Bunların ilki, 1919 Washington kararıdır. (V) Zorunlu eğitim uygulamasını getiren kararlar bile daha sonralarına aittir.

Çocuk ile ilgili Kurumlar

Birinci Dünya Savaşına kadar, kiliselere bağlı bazı yan kuruluşlar ile Kızılhaç dışında, çocuk sefaletini hafifletmekle ilgilenen kuruluşlar da pek yoktur. Bunların çoğu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Uluslararası düzeyde çalışan gönüllü kuruluşların en önemlisi, Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliğidir. En güçlüleri ise, 11 Aralık 1946'da Birleşmiş Millet Genel Kurulu Kararı ile kurulan, dolayısı ile

İLKE 7

Çocuğun, hiç olmazsa ilkokul düzeyinde parasız ve mecburi olmak üzere eğitime hakkı vardır. Çocuğa genel kültürünü arttıracak, fırsat eşitliği şartları altında yeteneklerini, kişisel sağduyusunu, ahlâki, sosyal sorumluluk bilincini geliştirmesine ve toplumun faydalı bir üyesi olmasına yarayacak bir eğitim verilmelidir.

Çocuğun yüksek menfaatleri, onun eğitim ve rehberliğinden sorumlu olanlar için rehber ilke olmalıdır. Bu sorumluluk öncelikle ana babaya düşer.

Çocuk, eğitimle gözetilen amaçlara yöneltilmesi gereken oyunlar ve eğlendirici faaliyetlerde bulunabilmek için bütün imkânlarla sahip olmalıdır. Toplum ve kamu makamları bu haktan yararlanmayı kolaylaştırmaya çaba göstermelidirler.

İLKE 8

Çocuk, her türlü durumlarda en önce himaye ve yardım görecekları arasında olmalıdır.

İLKE 9

Çocuk, her şekilde ihmal, zulüm ve sömürüye karşı korunmalıdır. Çocuk, ne suretle olursa olsun, alışveriş konusu olmamalıdır.

Çocuk, elverişli bir asgari yaşa gelmeden önce işe alınmamalıdır. Sağlığına veya eğitimine zarar verecek yahut bedence, zihince veya ahlâkça gelişmesini engelleyecek bir işte çalışmaya zorlanmamalı veya bu çeşit bir çalışma yaptırılmasına izin verilmemelidir.

İLKE 10

Çocuk, ırk ayrımı, din ayrımı yahut herhangi bir başka ayırım amacı güden uygulamalara karşı korunmalıdır. Çocuk, anlayış, hoşgörü, insanlar arasında dostluk, barış, evrensel kardeşlik ruhu içinde ve tüm gücünü ve yeteneklerini insanların hizmetine adanması gerektiğinin tam bilinciyle yetiştirilmelidir.

V - 1919'da Washington'da toplanan İş Konferansında alınan çocuk ile ilgili kararların metni:

1 - 14 yaşından küçükler işe sokulmamalıdır.

2 - 15 yaşından küçüklerin geceleri çalıştırılması yasaklanmalıdır.

3 - Daha büyük yeni yetmelik çağındakilerin çalışmaları günde 8 hafta da 48 saatten fazla olmamalıdır.

devletlerin desteğine sahip olan UNICEF'tir. United Nations International Children's Emergency Fund sözcüklerinin baş harflerinden oluşan UNICEF adı, Birleşmiş Milletler Uluslararası Acil Çocuk Yardımı Fonu, anlamına gelmektedir.

Aslında, İkinci Dünya Savaşının ortada bıraktığı milyonlarca kimsesiz çocuğa sahip çıkılması amacı ile kurulmuş bulunan UNICEF, bu görevini başarı ile tamamladıktan sonra 3. Dünya çocuklarına el uzatmakla yükümlü kılınmış, günümüzde de çocuk haklarına yepyeni bir anlayış getirilmesi için düzenlenmiş bulunan Uluslararası Çocuk Yılı çalışmalarına kılavuzluk yapmakla görevlendirilmiştir.

Daha önce de belirttiğim gibi, Uluslararası Çocuk Yılı'nın bir amacı da yeni çağlar süreci içinde beliren ve önlem alınmadığı takdirde derinleşerek sürme eğilimi gösteren, ülkeler arası sosyal dengesizliğin giderilmesine çare bulmaktır. Çare olarak, gelişmiş batı ülkelerinde oluşturulacak kaynakların, gelişmekte olan ülkelerde çocuk esenliğine hizmet edecek alanlara yatırılması düşünülmüştür. UNICEF'ten de, bu dayanışmada aracılık yapması istenmiştir. Uluslararası Çocuk Yılı, umud edildiği gibi, UNICEF'in eline, bu amaç için kullanılması kaydı ile bir çok yeni kaynak geçmesini sağlamıştır.

Uluslararası Çocuk Yılı Çalışmalarının Getirdikleri

Böylece, Çocuk Hakları Bildirisinde sözü edilen hakların sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de gerçekleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu geçtiğimiz Kasım ayında Uluslararası Çocuk Yılı'nı görüşürken bunu bir süredir geliştirilmekte olan yeni uluslararası ürettüketsel düzen çalışmaları doğrultusunda bir aşama olarak değerlendirmiştir.

Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları, Çocuk Hakları Bildirisine başka açılardan da yeni boyutlar kazandırmıştır. Örneğin, çocuğun doğma hakkını, yaşama hakkını, analı babalı büyüme hakkını, ülkesinin yıkıntıdan, çöküntüden korunması hakkını, gelişmesine, mutluluğuna harcanabilecek kaynakların silahlanma yarışında israf edilmemesi hakkını, ve benzeri daha bir çok hakkı gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların sonucu olarak ülkelerarası silahlı çatışma, yani savaş, çocuk haklarını tehdit eden en büyük tehlike kabul edilmiştir.

Çocuk Hakları Bildirisi konusunda, Uluslararası Çocuk Yılı ile gündeme gelen aşama ise, bildirinin bir antlaşmaya dönüştürülmesidir.

Taraf devletlerden bildiride yer alan ilkeleri uygulamaya aktarma yükümlülüğünün getirilmesi, ayrıca da, ülkelerarası silahlı çatışmayı yasaklayan bir madde eklenmesi istenmektedir. Devletlerin ancak böyle bir antlaşmayı kabul edip imzalamaları halinde Çocuk Haklarının uluslararası düzeyde hukuki güvenceye kavuşturulduğundan söz edilebileceği görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır.

Görülüyor ki, Çocuk Haklarının saptanması bir konudur, antlaşmalarla hukuki güvence altına alınması bir başka konudur, uygulamalarla gerçekleştirilmesi ise bambaşka bir konu.

Bu aşamalara ulaşılması herşeyden önce bu yolda kamu oyu oluşturulmasına bağlıdır.

Bir Çocuk Bayramına Duyulan Gereklenme

Batı uygarlığı ülkelerinde çocuk hakları konusunda yapılan çalışmaların başını çekmiş olan Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliği, bir çocuk Bayramına gereksinim duyarak, 1953'te üyesi bulunan bütün kuruluşlara çağrıda bulunup, her ülkede yılın belirli bir gününün, çocuk günü kabul edilmesi için çaba verilmesini istemiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu da, 1954'de aldığı bir karar ile, bütün ülkelerin, kendilerine uygun gelecek bir günü, uluslararası çocuk günü kabul etmelerini ve 1956'dan başlayarak her yıl bu günü, yine kendilerince saptanacak bir program uyarınca, dünya çocukları arası dostluğun gelişmesine, çocuk hakları bildirisinde öngörülen ilkelerin yaygınlaşip uygulanmasına ve Birleşmiş Milletlerin çocuklar lehine yaptığı hizmetlerin güçlendirilmesine yardımcı olacak şekilde kutlamalarını önermiştir.

UNICEF, o günden beri üye kuruluşlarına buldukları ülkede her yıl böyle bir günü kutlamaları için özendirici yayınlar göndermektedir. Ama, içinde bulunduğumuz Uluslararası Çocuk Yılına kadar bu doğrultuda fazla bir gelişme olduğu söylenemez. UNICEF'in bütün gayretlerine rağmen önerilen çocuk gününün analar günü, babalar günü düzeyinden öte tutmamasının sebebi, hiç kuskusuz, yapay oluşudur, köksüz oluşudur, tarihte yeri olan bir olaya dayanmayışıdır. Oysa, köklü gelenek haline gelmiş, nerede ise 60 yıldır, bilinçle, coşkuyla, kutlanmakta olan böyle bir gün vardır. Bu, da Atatürk'ün çocuklara armağın ettiği, 23 Nisan günüdür.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın, çocuğa hizmet götürülmesinin önemini kitlelere yayacak ve çocuğun yarınki sorumluluklarına gereğince hazırlanabilmesi için çalışmalar yapılması yolunda kamu oyu oluşturacak bir önlemin

arayışı içinde sona ermesi, böyle bir güne ne büyük ihtiyaç olduğunu sergilemektedir.

Türkiye, 60 yıla yaklaşan tecrübelerinden dünyayı yararlandırmak olanağını bulabilirse, Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları ile daha iyi anlaşılmiş olan bu boşluğun doldurulmasına yardımcı olabilir.

Dünyanın İlk Çocuk Bayramı 23 Nisan:

Türkiye’de 23 Nisan gününün öteden beri Çocuk Bayramı olarak kutlandığını hep biliyoruz. Fakat Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları başlayıncaya kadar Türkiye’nin bu konuda dünyaya öncülük etmiş olduğunu bilen kimse yoktu.

1978 Ocağında, Cenevre’de Uluslararası Çocuk Yılı Avrupa Sekreterliği merkezinde yapılan Avrupa Ülkeleri düzeyindeki ilk toplantıda, öteki ülkelerin temsilcileri gibi ben de kendi ülkemde yer alan çocukla ilgili faaliyetleri açıklarken, 23 Nisan Çocuk Bayramımızdan ve bu bayramı kutlama törenlerimizden söz ettim. O gün amacım, bu toplantının yanıt aradığı sorunun; kitlelerin dikkatlerini çocuk üzerine çekebilmek için ne yapılabileceği sorusunun, Türkiyedeki Çocuk Bayramını kutlama törenlerinden esinlenerek yanıtlanabileceğini hazır bulunanlara duyurmaktı. Anlattıklarımı herkes çok büyük bir ilgi ile dinledi. Hiçbirinin ülkesinde bir Çocuk Bayramı kutlanmadığını bu vesile ile öğrendim.

Bunun üzerine, Türkiye’ye döner dönmez soruşturmağa başladım. Çocuk Bayramı uygulaması nasıl ve ne zaman başlamıştı?. Kimse soruyu cevaplayamıyordu. Sorduklarım, cevap vermek yerine hatıralarını anlatıyorlardı. Kimi, kendi çocukluklarında yaşadıkları coşkulu çocuk bayramları ile ilgili hatıralarını, kimi TBMM’nin açılışından başlayarak izledikleri duygulu 23 Nisan törenleri ile ilgili hatıralarını. Araştırdım, ortada 23 Nisan’ı Çocuk bayramı kabul eden bir kanun yoktu. Ama uygulama, hep bu yönde olmuştu. Bu nasıl başlamıştı? Hakimiyeti Milliyeyi incelemeyi düşündüm. Görgü şahitlerinden dinlediklerimle Hakimiyeti Milliye de okuduklarımı birleştirence 23 Nisan Çocuk Bayramının tarihçesi çıktı ortaya.

23 Nisan 1920’de Hakimiyeti Milliyede çocukla ilgili herhangi bir başlık yok. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında bulunanlar, o gün, Taşhan’dan (şimdiki Ulus meydanından) o günkü Büyük Millet Meclisi binasına (şimdiki TBMM Müzesine) kadar yapılan yürüyüşle başlayan törene büyük bir çocuk kalabalığının katılmış olduğunu, çocukların ön planda tutulduğunu belirtmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1. 2. ve 3. açılış yıldönümlerinde de, gazetelerde, bir Çocuk Bayramından söz edilmiyor. Milli Kurtuluşun anılması ağır basıyor. Fakat düzenlenen geçit resimlerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde yapılan törende büyük çocuk kalabalığının, kadın kalabalığının, öğrenci kalabalığının var olduğu hep belirtiliyor. Hatta 1923'te "talebe hanımlar gazi paşaya" mektepleri adına, üzerine adının ilk harfleri işlenmiş bir yastuk hediye etmişler.

Elimizde "çocuk" ile "23 Nisan" gününün ilgisini saptayan en eski belge olarak 23 Nisan 1923 tarihini taşıyan bir Himayei Etfal Cemiyeti-bu günkü adı ile Çocuk Esirgeme Kurumu-pulu var. 23 Nisan 1924 gazetesindeki bir yazıda ise, gün, "Bu gün Yavruların Rozet Bayramıdır" şeklinde tanımlanıyor ve halk göğüslerine takılacak rozet karşılığında Himayei Etfal'e bol bağışta bulunmağa çağrılıyor.

Böylece, 23 Nisan ile Himayei Etfal'in ilişkisi belirtilmiş oluyor. Nitekim, 30 Nisan 1921'de kanunla kurulmuş olan Himayei Etfal, giderek 23 Nisan törenlerini düzenleyen kuruluş olarak ortaya çıkıyor. Demek ki, 23 Nisan, 1921'den bu yana bilinçli olarak Çocuk Bayramı olarak kutlanmaktadır. Çocuk haftası uygulaması da, bu tarihte başlamıştır. Çocuk haftası bu güne değin, 23 Nisan günü Çocuk Bayramı ile açılmakta ve Himayei Etfal Cemiyeti Kanununun kabul edildiği 30 Nisan günü kapanmaktadır.

Hakimiyeti Milliyenin 23 Nisan 1926 tarihli sayısında "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür" başlığını taşıyan bir yazıda ise, "23 Nisan milli varlığımızın ilk kurtuluş günüdür. Cemiyet böyle uğurlu bir günü çocuklar günü ihdas etmekle cidden isabet etmiştir"... dendikten sonra, "şehirde bulunan kahveci, arabacı ve otomobilci esnafın bazılarının, bu gün elde edecekleri hasıllattan bir kısmını Himayei Etfal'e teberru etmeyi kararlaştırdıkları" bildirilmekte ve yazı, "gönül arzu ederdi ki, Ankara'da mevcut bilumum bu gibi esnaf ve müesseseler cemiyete yardım etmeyi düşünseler" şeklinde sürdürülmektedir. Yazının sonu şöyledir: "Gazetemiz bir iki gün sonra 23 Nisan günü Himayei Etfal'e fazla ianede bulunmak suretiyle ibrazı hamiyet ve şefkat eyleyen müesseseler ile hayırperver zevatın esamesini (isimlerini) memnuniyetle dercedecektir. (yayınlayacaktır)"

1927 yılının gazetesinde ise, 23 Nisan gününün Himayei Etfal Cemiyetince "Çocuk Bayramı" günü olarak kabul edildiği belirtiliyor ve kutlama programı açıklanıyor. Başka bir yazıda da, "Reisi Cumhur Hazretleri çocuk gününün sevinçle tesidi için lütfu mahsus ibraz buyurmuşlardır" deniliyor ve düzenlenecek alayda, "çocukların otomobille

geçmelerini sağlamak için cumhurbaşkanlığının otomobillerini tahsis ettiği" bildiriliyor.

Görülüyor ki, Türk Çocuk Esirgeme Kurumu, 1921'de, Birinci Dünya Savaşı ve Bağımsızlık savaşları sırasında kimsesiz kalan çocukların korunabilmesi amacı ile kurulmuştur. Tıpkı 1948'de İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da kimsesiz kalan milyonlarca çocuğu koruyabilmek için kurulan UNICEF gibi.

Gerek 1923'te basılan Himayei Etfal pulu, gerek 1924'te halkın göğüslerine takılacak rozetler karşılığında Himayei Etfal'e bol bağışta bulunulması çağrısı ve Hakimiyeti Milliye'nin 1926'da bağış yapacakların adlarının gazete ile kamuya duyurulacağını açıklaması, gösteriyor ki, Türkiye'de çocuk adına düzenlenen eylemler kaynak oluşturma çalışmalarını başlatmıştır. Yine tıpkı 1979'da UÇY düzenlemesi kararı alındığında amaçlandığı gibi. Şu halde Türkiye bu işlerde öncüdür: Yarım yüzyılı aşkın bir öncülüğü vardır.

1927'de ise, yepyeni bir boyut kazandırılmıştır çocuk gününe. Kutlama programının ortaya koyduğu gibi, çocuk sorunlarına çözüm götürecek önlemlerin alınabilmesi için kaynak oluşturma çalışmalarına yine geniş yer verilmiştir. Fakat bu kez, şenlikler de düzenlenmiştir. Yani, bir yandan kamu oyu ve kaynak oluşturma amaçlarıyla büyüklere seslenen, öte yandan küçüklere yaşamlarında yeri olacak bir gün geçirtmeyi amaçlayan programlara yer verilmiştir.

Artık çocuk günü, aynı zamanda çocuk bayramıdır. O yıl başlatılan gelişmeler gösteriyor ki, bayramın amacı, büyüklerin dikkatlerini çocuk sorunlarının üzerine çekerek çocuk sorunlarına çözüm götürmek için oluşturulmuş olan kuruma bol bağışta bulunmalarını sağlamak, ve yılda bir gün olsun her çocuğa çocukluğunu doyusya yaşatmaktır.

Çocuk Esirgeme Kurumununun 1927 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesinde çıkan "Pek Muhterem Ankara Ahalisi" başlıklı bir ilanında, "memuriyetinizi, işinizi bir tarafa bırakıp çocuklarınızı şevk ve muhabbetle eğlendirmek için Himayei Etfal Cemiyetince tertip edilen çocuk alaylarına ve şenliklerine iştirak ediniz", sözleri ile halk, 23 Nisan Çocuk Bayramını kutlama programına katılmaya çağrılmıştır.

Bu arada, çocuğun öteki günlerde okul dışı saatlerde yeteneklerini geliştirebilmesi için düşünülmüş olan "Çocuk Saray"larının da devreye girmiş olduğunu öğreniyoruz. Aynı yazıda, TBMM önünde toplanacak çocukların beraberlerindeki büyüklerle birlikte "Çocuk Sarayı"na gitmek

üzere arabalara bindirileceği, gece fişek şenlikleri yapılacağı ve Evkaf Otelinde çocuk balosu verileceği bildiriliyor.

Böylece, günümüzde birçok ülkede mevcut olan veya Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları sonucu olarak kurulması öngörülen, genellikle "Çocuk Sarayı" adını taşıyan kurumların bir örneğinin, 1927 Türkiye'sinde var olduğunu öğreniyoruz. Bunlar giderek çocuklara götürülecek okul dışı hizmetlerin yönetim ve uygulama merkezi olarak geliştirilmiştir.

1928 Çocuk Bayramı kutlama programında ise, 6 çocuklu ailelerin düzenlenen alaya özel otomobillerle katılmasının sağlanacağı, bayramlaşma töreninin yer alacağı "Çocuk Sarayı"nda bu çiftlere ödüller verileceği, ayrıca da "Gürbüz Çocuk" yarışması yapılacağı bildiriliyor.

Böylece, Uluslararası Çocuk Yılı çalışmalarını yönlendiren ilkelerden ikisinin daha, nüfus ve sağlıklı çocuk politikalarının, 23 Nisan Çocuk Bayramı törenlerinin kapsamı içine alınmış olduğunu görüyoruz ve Atatürk'ün kesinlikle, nüfusun artmasından yana olduğunu, halkın çocuk sahibi olmağa özendirilmesini ve çocukları ile iftihar etmesini istediğini saptıyoruz.

1933'de ise, 23 Nisan Çocuk Bayramı yeni bir aşama ile çocukları yarınki sorumluluklarına hazırlayıcı bir uygulamayla zenginleştirilmiştir. O yıl, stadyumlarda yapılan beden hareketleri gösterisi, günün Milli Eğitim Bakanı Reşid Galip'in kaleme aldığı bir andı çocukların bir ağızdan okumasıyla başlamıştır. O günden sonra ülkenin bütün okullarında yapılan bayrak törenlerinde de bu and okunur olmuştur. Andın metni hep bildiğimiz gibi şöyledir: "Türküm doğruyum, çalışkanım; yaşam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu ulusumu özümnden çok sevmektir. Ülküm, yükselmek ve ileri gitmektir. Varlığım, Türk varlığına armağan olsun."

Sorumluluk duygusu aşılması bakımından bu gün dahi daha iyisi düşünülemyecek değerde olan bu and, ayrıcalıkçı milliyetçi, yani şöven bir açıdan kaleme alınmış değildir. Hatta "Türküm" yerine "insanım", "Türk varlığına" yerine "insanlığa" sözcükleri kondu mu, dünya çocukları arası kardeşliğin andı da olabilir.

Bu arada, çok önemli bir gelişme daha olmuş, Atatürk, 23 Nisan sabahları çocukları makamında kabul edip kendi yerine oturarak onlarla sohbet etmeye başlamış ve ülkenin her yerindeki devlet katlarının sahipleri, Atatürk'ün bu davranışını benimseyip aynen uygulamaya koyulmuştur.

Çocukları yarın ki sorumluluklarına hazırlamak bakımından Cumhuriyet Türkiye'sinde oluşturulan bu törenlere yaklaşan her hangi bir program,

bütün dünya ülkelerinin katıldığı uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları sonucu olarak dahi, önerilebilmiş değildir.

Görülüyor ki, çocuk sorunlarına Uluslararası düzeyde, ancak 1979'da bakılabilen açılardan, Türkiye'de ta 1920'lerde bakılmıştır. 23 Nisan Çocuk Bayramını kutlama programları, Atatürk'ün ölümüne kadar bu anlayış içinde giderek zenginleşerek gelişmiştir. Atatürk öldükten sonra ise, gevşemiş, 1950'lerden sonra da yozlaşmıştır. O kadar ki, 1970'lerin sonuna doğru Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları başlayınca, bir çocuk günü kutlama uygulamasının dışarıdan ithal edilmesine aracılık yapmağa çalışan kendini bilmezler, kendi tarihinden habersizler, bile çıkmıştır.

Bu durumun nedenlerini, bu konferansın çerçevesi dışında sayarak, bir tarafa bırakabiliriz. Fakat Atatürk Türkiye'sinin, nasıl olup da dünyanın ilk Çocuk Bayramını geliştirmiş olduğunu araştırmak görevimiz.

En yüzeysel bir araştırma bile Atatürk'ün baştan beri, belki gençliğinden beri, çocuk ile ilgilendiğini göstermektedir. 1919 baharı ile 1923 sonbaharı arasındaki beş yıl boyu Atatürk, bir yandan ülkesini parçalamak, milletini boyunduruk altına almak isteyen sömürgecilere karşı cephelede savaş vermiş, bir yandan da her fırsatta öğretmenleri etrafına toplayarak eğitim savaşımı vermiştir. Birinci Eğitim Şurasının tarihi 1921'dir. Bu sırada Atatürk her gittiği yerde öğretmenlere seslenmiştir. Bu kürsüden zaten çok işlenmiş olan bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğim. Benim vurgulamak istediğim, Atatürk'ün eğitime, yani çocuğa yönelik bir hizmete, çocuğun yarına hazırlanmasına cephelede savaş vermek kadar önem verdiğidir. Ve, öngördüğü eğitimin amacının, çağdaş uygarlıkla uyum sağlayacak, karşılaşacağı güncel sorunların üstesinden gelebilecek niteliklere sahip bir Türk gençliğinin yetiştirilmesi olduğudur. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün gençliğe seslenirken söylediği "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" sözlerinin, hamasi bir cümle değil, her çocuğun sahip olduğu engin gizilgücün farkında olduğunun ifadesidir. Eğitim ile uğraşı ise, çocuğun, içinde bulunduğu ortamın elverişli ve ellerinde büyüdüğü kimselerin yetenekli olması koşulu ile, yüksek niteliklere sahip olacak şekilde yetiştirilebileceğine olan inancını sergilemektedir.

Uluslararası Çocuk Yılı düzenleyicileri de aynı bilinç ve inançla eyleme geçmişler. Fakat ancak 1970'lerin sonunda. Bu bilincin, bu akımın öncüsü, hiç kuşkusuz, Atatürk'tür.

Evet, Atatürk, Uluslararası Çocuk Yılı ile evrensellik kazandırılmış olan akımın öncüsüdür ama, elde bu konuları tartışan bilimsel belgeler yoktur. Hatta, siyasal sözlerin dışında, öngörülen amaçları saptayan,

izlenecek yöntemleri belirleyen, talimat niteliğinde belgeler de yoktur. Sadece siyasal beyanlar vardır. Bunun iki sebebi olabilir. Biri, Türkiye'nin o sırada içinde bulunduğu koşullar, öteki ve en önemlisi ise, Atatürk'ün kişiliğidir. Atatürk eylem adamıdır. Üstelik yalnızdır. Çağının çok ilerisindedir ve özellikle bu durumunun yalnızlığı içindedir. Fakat kendinden emin bir kimsedir. Hiç kuşkusuz bu yüzden, hep eyleme ağırlık vermiştir. Ayrıca biz Türkler, galiba, hepimiz biraz eylem adamıyız. Büyük şairimiz Ziya Paşa "Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz" diyen dizesi ile biraz da bu milli özelliğimizi dile getirmiş olabilir.

Atatürk çocuk ile, gençlik ile bu denli ilgilenmiştir ve köklü devrimler gerçekleştirmiştir ama, gününde çocuk haklarından söz edilmiş değildir, dedik. Sanırım, bunun bir sebebini de, çocuğun Türk toplumları içindeki durumunda ve Türk İslam Hukukunda aramak gerekir.

Türklerde çocuk, her zaman değerli bir varlık olmuştur. "Evlat acısı gibi yüreğime çöktü" "çocuksuz ev, susuz çeşmeye benzer" Türklere özgü ata sözleridir. Türkler arasında, çocuğun, kişinin olduğu kadar, toplumun da yarına uzantısı olduğu görüşü çok erken gelişmiştir. Çünkü Türkler, toplu kişilik bilincine çok eskiden beri sahiptir ve tarihlerinin türlü cilvelerine rağmen aralıksız sahip kalmıştır.

Öte yandan, adsızdır Türklerde çocuk; bazen doğuşundan yıllar sonrasına kadar sürebilir bu hal. Ama, bu Türk ana babalarının çocuklarına değer vermediklerini değil, gerçekçiliklerini yansıtır. İnsan oğlu çağlar boyunca çocuk ölümlerinin yüksekliğini önleyememiştir. Daha önce de belirttiğim gibi, 17. yüzyılda Avrupa'da doğan çocukların % 75'i, beş yaşına varmadan ölmeğe mahkumdu. Bilim, ölüm sebeplerini ortadan kaldırmağa başlayınca kadar, öteki canlılar gibi insan boyları arasında da doğa kuralları hüküm sürmüştür. İnsanoğlu doğaya ancak zamanla hakim olabilmıştır. Çocuk ölüm oranları bu günkü düzeyin ne tavanına ne tabanına birden bire gelmiş değildir. Son iki yüzyıllık dönemde batı uygarlığı ülkelerinde sağlanan başarı büyüktür. Ama bu başarıda, çağların katkısı, daha önceki bütün uygarlıkların katkısı vardır. Bu arada Türklerin ki küçümsenemez. Örneğin, en büyük çocuk öldürücülerinden biri olan çiçek hastalığını, çiçek aşası ile yenen Türkler olmuştur. Çok daha eskiden 10. yüzyılda yaşamış bir Türk bilginin, Buharalı İbni Sinanın yazdığı Tıp Kitabı "Tıp Kanunları" batıda son zamanlara kadar temel ders kitabı olarak değerini korumuştur. Demek istediğim şu; Türk uygarlığının egemen olduğu ülkelerde çocuk ölümleri oranının, batı uygarlığı ülkelerinden daha önce düşmeğe başlamış olması çok kuvvetlidir. Sonradan yeniden yükselmiş

olsa da, bunun değeri yadsınamaz. Fakat Türklerde çocuk sağlığı ve eğitimi ile ilgili gerçekleri araştırıp etraflıca ortaya koyacak çalışmayı yapacak bilim adamlarımızın yetişmesini - başka bir çok konuda olduğu gibi,-henüz beklemekteyiz.

Batı uygarlığı ülkelerinde feodalite ve yapımcılık devrimi dönemlerindeki ürettüketsel düzenin yol açtığı çocuk perişanlığı manzaraları da, o çağlarda Türk elleri için olağan değildir. Şimdi ise görülmektedir. Şu halde bu durumun sebebini, mutlaka Türklere özgü bir takım meziyetlerde değil, fakat feodaliteyi yaşamamış, yapımcılık devrimini gerçekleştirmekte ise, geç kalmış olmamızda arayabiliriz. Hatta istersek bunu bir avunma nedeni kabul edebiliriz.

Ayrıca, İslam'da çocuğun yeri Hıristiyanlıkta olduğundan çok-değişiktir. Türk töresinde olduğu gibi, İslam'da da çocuk bir nimettir; Tanrı'nın armağanıdır: Hıristiyanlıkta olduğu gibi suç ürünü değil. Bu, hiç kuşkusuz, Arapların çocuklarını, özellikle kız çocuklarını öldürme geleneği karşısında Hazreti Muhammed'in duyduğu tepkiyi yansıtmaktadır.

Türk-İslam hukuku da, çocuk ile özel olarak ilgilenmiştir. Ancak, "Türk ve İslam gelenekleri Türk uygarlığı ellerinde çocuğun yaşam koşullarını nasıl etkilemiştir" konusu da, bilimsel olarak işlenmeyi bekliyen konulardandır. Burada sadece şunu belirtmek isterim: Türk-Hukuk eserleri arasında bundan yüzyıl öncesine ait çocuk hukukunu derliyen "Hukuku Veled" adında Rumi 1300 tarihli bir kitap bulunmaktadır.

Bütün bunları Atatürk'ün çocuğa bakış açısını saptayabilmek için gözden geçirmek gereğini duydum. Bu arada şu sorunun cevabını aradım: "Atatürk'ü çocuğa bu kadar önem vermeğe iten,bunun sonucu olarak eğitimle ilgilenmesine yol açan, eğitimden beklediği sonucu şekillendiren neydi!" Vardığım sonuçları şöyle özetleyebilirim:

Atatürk, bir var olma savaşı üstlenmişti. Ülkesini parçalamak, milletinin bağımsızlığını elinden almak isteyen sömürgeci güçlere karşı var olma savaşı. Kendi kuşağı ve daha önceki iki yüz yıl içinde yaşamış olan kuşaklar, ülkelerinin giderek, çağdaş uygarlığın gerisinde kaldığını görmenin ve yeni palazlanan bazı güçler tarafından-yapımcılık devriminin sağladığı olanaklarla donatılmış sömürgeci güçler tarafından-horlanmanın ezikliğini çekmişti Atatürk. Ama, saldırganların gücü ne olursa olsun, Türk'ün, bağımsızlığını, ayrıca öteden beri alışık olduğu çağdaş uygarlık düzeyinde yaşama hakkını, yitirmesine karşı direniyordu. Türk halkının bu direnişini temsil ediyor, başını çekiyordu. "Ya istiklal ya ölüm" diyordu. Nitekim, Türk halkı bu çağrıya gözünü kırpmadan katılarak destek olmuştur. Bir var

olma savaşı idi, Atatürk'ün başlattığı savaş: Milletçe, Türklük olarak, yarınlara ulaşma savaşı idi. Yıllar sonra, uluslararası Çocuk Yılı ile gündeme getirilmeğe çalışılan savaş da bu niteliktedir: Milletlerin yarınlarda var olması ile ilgilidir.

Öte yandan, Atatürk zaferin sadece savaş meydanlarında kazanılmıyacağına da biliyordu. Zira, yalnız bu topraklarda bin yıllık uygarlığı olan ülkesinin, sömürgeci güçlere karşı neden yenik düştüğünün farkındaydı. Osmanlı İmparatorluğu, kendi ağırlığı yüzünden, yerleşmiş çıkarların direnişi yüzünden, uygarlığını, çağdaşlığını koruyamamış, geçmişe saplanıp kalmıştı. Yarınlara ulaşma savaşının, ancak yarınlara uygarlığı ile uyum sağlayacak kuşakların yetişmesi ile kazanılabileceğini sezmişti Atatürk: Bu tür görüşlerin genel geçerlilik kazandığı günlerden en az 50-60 yıl önce bu bilince varmıştı. Eğitim savaşımını cephelerde verdiği savaşla atbaşı birlikte yürütmesinin anlamı budur, kanısındayım.

Atatürk'ün korunmağa muhtaç çocuklara nasıl hizmet götürüleceği konusuna yaklaşımı da çok ilginçtir.

Atatürk "Ya istiklal ya ölüm" diyerek girdiği savaşta her an ölmeyi göze aldığı gibi, kendisi ile aynı inançta olanları gerektiğinde mutlak bir ölüme çağırmaktan da geri kalmamıştır. Ve, komutu alanlar, gözlerini kırpmadan ölüme gitmiştir. Yurt, ancak böylelikle sömürgecilerin ellerinden kurtarılabilmiş; Millet ancak böyle bağımsızlık hakkını, var olmak hakkını, koruyabilmiştir.

Atatürk'ün, biraz da bu yüzden, savaşta hayatlarını kaybetmiş olanların çocuklarına karşı özel bir sorumluluk duyduğu kuşkusuzdur. Bu çocuklar ortada bırakılamazdı. Onlara sahip çıkacak, onlarla ilgilenecek bir kurum olmalıydı. Savaş yıllarının ortasında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, bu günkü Çocuk Esirgeme Kurumu, bu düşüncenin ürünüdür. Ayrıca, bu kurum, gerek 2. dünya savaşı öncesi batı ülkelerinde görülen kiliseye dayalı kuruluşlardan, gerek Sovyetlerde geliştirilmiş olan devlet tekelindeki kuruluşlardan çok farklıdır: kamu kuruluşları ile gönüllü kuruluşların ve halkın işbirliğine dayanmaktadır. Bu tip Kuruluşlar batı ülkelerinde ancak son zamanlarda görülmeye başlamıştır. Atatürk'ün bu konudaki sözleri şöyledir: "Memleket çocuklarını korumayı üzerine alan Himaye-i Etfal Cemiyetine, vatandaşa yardıma mecburdur". Atatürk, devlet ile milletin işbirliğini öngören kurumu, bu yaklaşıma işlerlilik kazandırmayı amaçlayan Uluslararası Çocuk Yılından 58 yıl önce gerçekleştirmiştir.

Bununla da kalmamıştır Atatürk; bir yandan, bu işbirliğini sürgit besliyecek, öte yandan, çocukları yarınki sorumluluklarına hazırlayacak bir

bayram yaratmıştır çocuklar için. Uluslararası Çocuk Yılı'nın arayışı içinde sona erdiği yöntemi, bu olaydan altmış yıl kadar öncelerinde bulup gerçekleştirmiştir.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın çocuk sorunları konusunda dünyanın her yerinde uyandırmayı başardığı ilginin sönmeye meydan vermiyecek tek yöntem, hiç kuşkusuz, her yılın belirli bir gününde, bütün dünyaca bir Çocuk Bayramının kutlanmasıdır. Bu amaçla seçilecek hiçbir gün için, 23 Nisan'dan daha geçerli gerekçe bulunamaz.

Atatürk'ün bu bayram için seçtiği gün ise, siyasal açıdan da anlamlıdır. 23 Nisan Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı gündür. Yani Cumhuriyet Türkiye'sinde Parlatentonun kurulduğu gündür.

Çağımızda, bütün haklar gibi, çocuk haklarının da kaynağı ve güvencesi, batı uygarlığı ülkelerince geliştirilmiş olan parlamentolardır. Ayrıca, Parlatentolar demokrasi düzeninin, kişi özgürlükleri düzeninin güvencesidir. Atatürk böyle bir kurumun, Cumhuriyet Türkiye'sinde açılış gününü, çocuklara bayram olarak armağan etmiştir. Bu, çok anlamlı ve düzenlenecek kutlama törenleri ile demokrasi eğitimi yolunda çok iyi değerlendirilebilecek bir seçimdir. Aynı zamanda parlatento kurumunu çok yüceltici bir seçimdir. Bunun bir seçim değil, raslantı olduğu söylenemez. Çünkü Atatürk, Büyük Millet Meclisini, yani kişi haklarının kaynağını ve güvencesini kişinin ve milletin yarını olan çocuklara armağan ederken, 19 Mayıs'ı, bağımsızlık savaşına atıldığı, günü, yani özgürlük için eylemi, gençliğe armağan etmiştir: Gerektiğinde bu görevi yine gençlik yerine getirecektir. Bunlar anlamlı seçimlerdir, raslantı değil.

Atatürk, başarı ile sonuçlandırdığı bağımsızlık savaşında maceracı değildir, bencil de değil, şımarık hiç değildir: Kendi milletinin hakkını aramak için tüm toplumun yaşamını ortaya koymuştur. Fakat başkalarının hakkına da son derece saygılıdır. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini kendisine amaç edinmiş bir devlet kurucusudur. Bu uğurda, ülkesini parçalamak, milletini boyunduruk altına almak, kendisini yok etmek için silaha sarılmış düşmanları bile af etmiştir. Tarihte, böylesine barışçı bir tutuma sahip çıkan ilk devlet adamı, Atatürk'tür.

Atatürk'ün bu dünya görüşü de ancak son günlerde gündeme gelmiştir. Sömürgecilğe karşı verdiği savaşın anlamını açıklayan cümlelerinin bir tanesi şöyledir "Anadolu bu müdafaası ile yalnız kendi hayatına ait vazifeyi ifa etmiyor, belki bütün şarka müteveccih bu hücumlara bir set çekiyor."

Dünyanın geleceği ile ilgili görüşünü ise, 6 Mart 1933'te, sanırım Balkan ülkeleri toplantısında yaptığı bir konuşmada, şöyle ifade etmiştir.

“Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacaktır. Uluslararasıda hiç bir renk, din, dil ve ırk ayırımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır.”

Görülüyor ki, bugün uluslararası ilişkiler gündeminin en başında olan, dolayısı ile Uluslararası Çocuk Yılı gündeminde geniş yer verilmiş bulunan, ülkelerarası barış politikasının da, yeni bir uluslararası ürettüketsel düzen kurulmasını öngören politikanın da, öncüsüdür, Atatürk.

Bunlar, 23 Nisan'ın Dünya Çocuk Günü olarak kabul edilmesi için çok geçerli ek gerekçelerdir.

İlk Kuşak Cumhuriyet Çocuklarının Atatürk'e Borcu

Atatürk'ün adlarına bayramlar kurarak yetiştirmeğe çalıştığı çocukların ilk kuşağı, bu gün iş başında olan kuşaktır.

Bu kuşağın Atatürk'ün geliştirdiği yöntemlerin başarılı olup olmadığı konusunda karara varabilmesi için kendisine bakıp, kendini değerlendirmesi yeter. Ben diyorum ki, “Atatürk olmasaydı, ben olamazdım.” Sanırım daha bir çoğumuz için de bu doğrudur. Şu halde bizim kuşağın, ilk kuşak cumhuriyet çocuklarının, Atatürk'e borcu çok büyüktür. Bu borç, çocuk davasına özellikle sahip çıkmamızı, çocuk sorunlarımıza çözüm arayıp bulmamızı içerir.

Uluslararası Çocuk Yılı, Atatürk'ün başlattığı bayram gibi eylemlerin, kitlelerin çocuk sorunları ile ilgilenmesinin sağlanması açısından ne kadar değerli olduğunu ortaya koymuştur.

Bu gün iş başında olan ilk kuşak Cumhuriyet çocuklarının, Atatürk'ün başlattığı 23 Nisan Çocuk Bayramını canlandırıp güncelleştirerek yozlaşmaktan kurtarmak borcudur. Türkiye'nin pek büyük çocuk sorunları vardır. Bunların Atatürk'ün öngördüğü gibi ancak devlet ile milletin, kamu kuruluşları ile gönüllü kuruluşlarının işbirliği ile çözümlenebileceği artık anlaşılmıştır. Bayramın canlandırılıp güncelleştirilmesi bu işbirliğini özendirecektir.

Biz bu inançla bayramın nasıl kutlanması gerektiği yolunda bazı önerilerde bulunduk. Size de bu önerilerimizi duyurmak isterim. Bunlar, Bayram Hazırlıkları, Bayram Törenleri ve Bayram Şenlikleri olmak üzere üç bölüm halinde şöyle toplanmıştır. (VI)

VI-Bu yazar Uluslararası Çocuk Yılı Türkiye Komitesindeki görevi boyunca şu dört amacın gerçekleşmesine çalışmıştır:

A. Bayram Hazırlıkları

1. 23 Nisan Çocuk Bayramı tören ve şenliklerinin amacı, büyüklere küçüklerin önemini anlatmak, kamu önünde, ülke ve bölge düzeyinde geçen yıl içinde çocuklara götürülen hizmetlerin muhasebesini yapmak ve gelecek yıl için planlanan girişimleri açıklamak ve bu arada küçükler için, bir yandan onları yarınki sorumluluklarına hazırlayıcı eylemler düzenlemek, öte yandan da onlara doya doya çocukluklarını yaşayabilecekleri bir gün geçirtmek olmalıdır.

2. Bayrama hazırlık çalışmaları, 22 Nisan günü doruk noktasına ulaşmalıdır. Bu çalışmalar yalnız okulu değil, çevreyi de içermelidir.

Örneğin, okullar çocukları yöredeki tarihi yapıtlara, anıtlara, müzele-re, parklara, meydanlara ve kamuya ait benzeri yerlere götürüp, buraları temizleyip süsleyerek (çocukların okullarında, el işi derslerinde, hazırlayabi-lecekleri bayraklar, çiçekler ve benzeri şeylerle), ayrıca, uygun yerleri ağaçlandırarak bu yerleri de bayrama hazırlamalıdır. Bu çalışmanın amacı, çocuklara, "bu yurd, bu köy, bu kasaba, bu kent, benim" bilincini kazandırmak ve atalarından devraldıkları bu kutsal mirasın bakım ve korunmasından sorumlu olduklarını anlamalarını sağlamak olmalıdır.

3. Her yıl, en geç 22 Nisan günü, bütün il merkezlerinde, mülki amirlerin başkanlığında, ilgili bütün kamu ve gönüllü kuruluşların katılmasıyla bir toplantı düzenlenerek, geçen yıl içinde bölgede çocuklara hizmet götüren ne gibi çalışmalar yapıldığı değerlendirilmeli ve gelecek yıl içinde ne gibi çalışmalar yapılacağı planlanmalıdır: 23 Nisan'da verilecek demeçlerle de, bu hususlar çevre halkına açıklanmalıdır.

Başkentte, bu toplantı Bakanlar Kurulu düzeyinde yapılmalıdır ve Başbakan ile öteki Bakanların 23 Nisan demeçleriyle, bu toplantıda varılan sonuçlar ve alınan yeni kararlar halka açıklanmalıdır.

1. Çocuğun önemi konusuna kamu oyunun dikkatinin her yıl yeniden çekilebilmesi için 23 Nisan Çocuk Bayramının canlandırılıp güncelleştirilmesi ve kurucusu Atatürk'ün günündeki coşku ile kutlanması.

2. Dünyanın ilk Çocuk Bayramı günü 23 Nisan'ın Dünya Çocuk günü olarak kutlanmasını sağlamak amacı ile tüm ilgili çevrelerde Türkiye adına girişimlerde bulunulup sürdürülmesi.

3. Yurt çocuk sorunlarına çözüm götürme çalışmalarında devlet ve milletin, kamu gücü ile gönüllü güçlerin el ve iş birliğini sağlamak amacı ile adı "Çocuk Esenliği Vakfı" olabilecek bir kurumun oluşturulması.

4. Yurt çocuk sorunlarının çözüm yoluna girmesinin temel koşulu olarak yurt düzeyinde okuma yazma kampanyası açılıp erginler arası okumaz yazmazlık ortadan kalkıncaya kadar sürdürülmesi.

Bu konferansın verildiği tarih ile yayınlandığı tarih arasında geçen zaman içinde bu amaçların dördü de devletçe benimsenmiş ve uygulamaya konmuştur.

B. Bayram Törenleri

23 Nisan sabahı ilk iş olarak ülkenin bütün yörelerinde bütün yönetim katları, seçimle gelinen bütün makamların sahipleri, özenilen meslek kuruluşlarının bütün yöneticileri, daha önce okullarla ilişki kurarak saptanmış olması gereken çocuk gruplarını makamlarında kabul etmelidir.

Makam sandalyelerine, gelen çocuk grupları içindeki ilk okul son sınıf öğrencileri oturtulmalıdır. Belediye encümenleri, idare meclisleri, odalar birliği, sendika yönetim kurulları gibi kuruluşlar üyeleri sayısınca ilk okul son sınıf öğrencisini kabul etmeli ve genel kurul salonlarındaki makam sandalyelerine oturtulmalıdır. Öteki sınıfların öğrencileri ve grubun başındaki öğretmenler, bu törenin izleyicileri olmalıdır.

Çocuklar, makam sandalyalarına oturduktan sonra, makam sahipleri, onlara bu makamlarının görev ve sorumluluklarını anlatmalı ve sözlerini "bu yerler sizleri bekliyor çocuklar; ona göre hazırlanın" çağrısı ile bitirmelidirler.

Bu tören, köydeki muhtarlıkları da kapsayacak yaygınlıkta uygulanmalıdır: öyle ki ülkenin bütün ilkokul son sınıf öğrencilerinin bir makama oturtulmasına çalışılmalıdır.

Bu törenin amacı çocukları yarınki sorumluluklarına hazırlamak, onları çalışma hayatına katılmaya özendirmek olmalıdır.

2. Bu törenin doruk notkası, T. B. M. M.'nde yapılacak törendir. Sayın Meclis Başkanı Cahit Karakaş önerimiz üzerine 1978'den başlayarak her yıl bu törene T. B. M. M. üyesi sayısınca çocuk katılması konusunu karara bağlamış ve uygulamaya başlamıştır. (VII)

Bundan böyle, bu çocukların herbirinin ayrı bir ilkokulu temsil etmesi ve yurt düzeyinde bütün ilkokulların bir gün bu törende temsil edilme sıralarının gelmesini içeren önerimiz Milli Eğitim Bakanlığınca da ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak uygulamayı başlatma olanağı bu yıl bulunmamıştır.

İlkokulların ad seçimi ile saptanması, her ilde kaç ilkokul için ad seçimi yapılacağı konusunda ilin ilkokul son sınıf nüfus oranının esas alınması söz konusu edilebilir. Bu törene bir kez katılan ilkokullar bütün ilkokulların haklarını kullanıp sıra listesi saptanıncaya kadar ad seçimi dışı kalmalıdır.

Okul temsilcileri ise, her okulun yöneticileri ve öğretmenleri tarafından "en çalışkan", "en başarılı", "en gayretli" gibi ölçütlere dayanılarak

VII - 23 Nisan 1979'da Ankara ilk okulları temsilcilerinin katılması ile başlayan bu uygulama daha sonra genişletilmiştir. 23 Nisan 1980'de olduğu gibi 1981'de de T.B.B.M.'sinde bütün illerden gelen çocukların katılması ile Ulusal Çocuk Parlamentosu toplanmıştır.

belirlenecek adaylar arasından, okulun son sınıf öğrencilerinin gizli oyu ile seçilebilir. Böylece demokrasi düzeninin yurdumuzda temel kurumu T.B.M.M.'nin açılış günü bayram olarak kandilerine armağan edilen çocuklarımız, okullarını temsil etmek üzere orada yapılacak törene gidecek arkadaşlarını, demokrasi mekanizmasını kullanarak saptamak olanağını kazanmış olur.

Çocukların giyim kuşam ihtiyaçları ile yol masrafları, kanımca, çocuk sorunlarına çözüm götürmek üzere kamu kuruluşu ile gönüllü kuruluşların işbirliği ilkesine dayalı olarak kurulmasını önerdiğim, Çocuk Esenliği Vakfı veya Kurumu adını verebileceğimiz örgütün her bölgedeki kolu tarafından sağlanmalıdır. (VIII) Çocukların Ankara'da barındırılmalarıyla ilgili sorunlar ise, aynı örgütün Ankarada bulunması gerekli merkezi eliyle, akranları, Ankara ilkokulları öğrencilerinin evlerinde misafir edilmeleri ilkesince çözümlenmelidir.

T. B. M. M.'nde yapılacak tören, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu aracılığıyla bütün ülkede anında izlenebilmelidir.

3. 23 Nisan günü, başta Anıtkabir olmak üzere ülkenin bütün anıtlarında ve şehitliklerinde, sabahtan akşama kadar, yörenin bütün ilkokullarının yavru kurtları sıra ile nöbet tutmalıdır.

Okulların katılacağı Çocuk Bayramı törenleri, ülkenin bütün yörelerindeki Atatürk ve şehit anıtları önünde düzenlenecek saygı duruşlarıyla başlamalıdır. Bu gruplar daha sonra yöredeki emekli öğretmenler, harp malulleri ve gaziler ile huzur evlerindeki yaşlılar gibi kimselerin ziyaretlerine gitmelidir.

Bu törenin amacı, küçüklere geçmişle gelecek arasında bir halka oldukları bilincini vermek, yaşlılara ise, uğruna ömürlerini tükettikleri çocuklarda umutlarının yeşerdiğini görmek sevincini yaşatmaktır.

4. 23 Nisan Çocuk Bayramı törenlerinin en renkli ve hareketli bölümü, halka açık bulundurulacak stadyumlarda ve spor salonlarında müzik eşliğinde yapılması gereken, beden hareketleri gösterileridir.

Bu tür gösterilerin en mütevazı koyler dahil, yurdun her yerinde düzenlenmesine çaba gösterilmelidir. Başka olanak yoksa, köy meydanları, okul bahçeleri, gösteri alanı olarak kullanılabilir.

VIII - Bu önerimiz 12 Eylül 1980 sonrası yönetimince benimsenmiş ve çocuk sorunlarına hızla çözüm götürülebilmesi için gönüllü kuruluşlar ile kamu kuruluşlarının işbirliği ilkesine dayalı, bir vakıf kurulmuştur. Ancak bizim önerdiğimiz 'Çocuk Esenliğine Hizmet Vakfı' adı yerine 'Eğitim Vakfı' adı tercih edilmiştir. Uluslararası Çocuk Yılı Bültenlerindeki yazılarımızda böyle bir kurumun ilk iş olarak ele alınması gerektiğini belirttiğimiz okuma yazma seferberliğine ise, doğrudan Eğitim Bakanlığı sahip çıkmış ve uygulama 1981 Mart ayında başlamıştır.

T. B. M. M.'ndeki tören gibi bu gösteriler de "Türküme, doğruyum..." diye başlayan and ile açılmalıdır. Herhangi bir sebeple bu tür bir gösteriye katılma olanağı bulamayan okullar, öğrencilerini bir televizyon etrafında toplayarak onlara hiç değilse büyük kentlerde düzenlenen gösterilerden yapılacak canlı yayını izletmelidir. Hastahanelerdeki çocuk koğuşlarında da bu uygulamaya yer verilmelidir.

C. Bayram Şenlikleri

1. 23 Nisan gününün geri kalan saatlerinde, yurdun mümkün olan her yerinde, çocukların bedava izleyebilecekleri çocuk tiyatro, bale, milli oyun gösterileri, karagöz oyunları düzenlenmelidir.

2. Yıl içinde türlü sanat dallarında yapılan yarışmalarda başarı sağlayan yapıtlar bu günde sergilenmeli, sahnelenmeli ya da ödüllendirilmelidir.

3. 23 Nisan Çocuk Bayramı şenlikleri çocukların okullarının öncülüğünde geniş ölçüde katılabilecekleri halk oyunları şenliği ve balolarla bitmelidir. Köylerde de, köy odalarından ya da okul binalarından yararlanılarak, bu tür şenlikler düzenlenmeli, çocuklar müzik eşliğinde birlikte oynamaya, dans etmeye, şarkı söylemeye özendirilmelidir.

Bu tür olanaklardan yoksun olan bölgelerdeki çocukların, 23 Nisan Çocuk Bayramı şenlikleri programlarının dışında kalmasını önlemeye katkıda bulunmak üzere, televizyon yetkilileri bu gösterilerin en iyilerinden canlı yayınlar yapmalıdırlar.

Bunların bazıları, uzaktan güdümlü uygulamalı programlar olabilir. Yani, kendi olanakları bir çocuk şenliği düzenlenmesine yetmeyen yörelerdeki okullar, çocuklarını bir televizyon etrafında toplayarak onların da bu yayınları izlemelerini ve program sunucusunun aracılığıyla, televizyonda oynadığını gördükleri oyunları kendi aralarında oynamalarını ve söylediğini duydukları şarkıları birlikte söylemelerini sağlayabilmelidir.

23 Nisan Çocuk Bayramı giderek daha büyük bir coşkuyla ve bütün milletin katılımıyla kutlanacak bir bayram olmalıdır.

Bu yoldaki önerilerimizi benimseyerek öngörülen doğrultuda uygulamalar başlatmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlarına ve Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerine burada teşekkür etmeyi borç bilirim.

23 Nisan'ın Dünya Çocuk günü kabul edilmesi için yapılan çalışmalar

Dünyanın ilk Çocuk Bayramı 23 Nisan gününün uluslararası Çocuk Bayramı günü olarak benimsenip dünya çocuklarına kazandırılması

ylundaki çalışmalara katkıda bulunanlara da burada ayrıca teşekkür etmek isterim. Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları sırasında çocuğa hizmet götürülmesi gerektiği bilincini canlı tutmak amacı ile belirli bir günün bütün dünyada Çocuk Bayramı olarak kutlanması fikri giderek daha büyük önemle vurgulanmıştır. Biz bunun 23 Nisan olması gerektiğini önerdikten sonra batı ülkelerinin 2 Ekimi, sosyalist ülkelerin ise 1 Haziranı yeğledikleri görülmüştür: Fakat bu iş için dünyanın ilk Çocuk Bayramı 23 Nisan kadar geçerli gerekçeleri bulunan başka hiç bir gün yoktur.

Bizim önerimiz ilk kez, 17 Nisan 1978 günü, Uluslararası Çocuk Yılı Türkiye Milli Komitesinin, Onursal Başkanı Sayın Emel Korutürk'ün başkanlığında yapılan ilk toplantısında açıklanmıştır. Daha sonra, sırası ile şu gelişmeler olmuştur.

TRT, 23 Nisan 1979 törenlerine komşu ülkelerden yabancı çocuklar davet ederek hem çocuk bayramımızın ilk kez uluslararası düzeyde kutlanmasını, (IX) hem de ilk Uluslararası Çocuk Parlemtosunun o gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanmasını sağlamıştır.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı Sayın Bedrettin Tuncel, UNESCO'nun alt kuruluşu Uluslararası Eğitim Bürosunun 7 Temmuz 1979 günü Cenevrede yapılan toplantısında, 23 Nisan'ın UNESCO örgütü tarafından Dünya Çocuk Günü olarak kutlanmasının karara bağlanmasını ve uygulamanın gerektireceği önlemlerin alınması için UNESCO Genel Başkanından ricada bulunulmasını önermiştir.

TBMM Başkanı Sayın Cahit Karakaş 21 Ağustos 1979 günü Dışişleri Bakanlığına bir yazı göndererek, dünyanın ilk çocuk bayramı 23 Nisan gününün Uluslararası Çocuk Günü olarak kabul edilmesinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda önerilmesini istemiştir.

Birleşmiş Milletler katındaki büyükelçimiz Sayın Orhan Eralp'te, 1979 Kasım başında, genel kurulun gündemi uyarınca Uluslararası Çocuk Yılı çalışmaları görüşülürken yaptığı konuşmada bundan söz etmiştir.

Ve nihayet, Türk Tarih Kurumu bu konferans ile konuya sahip çıkmıştır.

Bunlar çok değerli katkılardır. Her çevrede Atatürk ilkeleri doğrultusunda çalışmak isteyenlerin bulunduğunu sergilediği için sevindirici katkılardır, yüreklendirici katkılardır.

Fakat başarı sağlamak, sonuç almak kolay bir iş değil. Ayrıca, 23 Nisan Çocuk Bayramının gerek yurt içinde canlandırıp güncelleştirmesi gerek

IX -TRT bu uygulamayı bu güne değin her yıl tekrarlamıştır.

Ayrıntılı bilgi için bak: Uluslararası Çocuk Yılı Bültenleri 1978-1979 toplam 24 sayı.

Uluslararası Çocuk Günü olarak kutlanması karar ile değil, başlayıp geliştiği gibi, uygulama ile gerçekleştirilebilecek bir sonuçtur.

Atatürk'ün Türk çocuklarına armağanı 23 Nisan Çocuk Bayramının yaşamımız içinde layık olduğu yeri almasını ve beklenen hizmetleri sağlmasını istiyorsak, bu bayramın canlandırılıp güncelleştirilmesine hep birlikte çalışmalıyız.

İlk kuşak Cumhuriyet çocukları olarak bu bayramı dünya çocuklarına armağan etmek, onların da yararlanmasını sağlamak istiyorsak, bundan böyle 23 Nisan'ları giderek daha büyük etkinlikle uluslararası düzeyde kutlamağa önem vermeliyiz.

Örneğin, Birleşmiş Milletlere üye bütün ülkelerden, her yıl bir kız bir erkek, iki çocuk davet edilerek, 23 Nisan günü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Ulusal Çocuk Parlamentosundan sonra, Uluslararası Çocuk Parlamentosunun toplanması sağlanabilir. Bu toplantılarda, Uluslararası Çocuk Parlamentosunun bundan böyle her yıl başka bir ülkede yapılması çağrısında bulunulabilir; bu gerçekleşinceye kadar, bu uygulamaya Türkiye'de devam edileceği açıklanabilir.

Türk Tarih Kurumunun Sayın yöneticileri, üyeleri ve konukları, bu kurumun duvarlarında Atatürk'ün bize ışık tutan görüşlerinden biri kazılı: "Tarih yazmak biraz tarih yapmaktır". Bu uğraşa küçük bir katkıda bulunabilmek isteğinin heyecanı içinde hepinizi saygıyla selamlar, Tarih Kurumu yöneticilerine, sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çeviriler:

ABU AL-RAYHAN AL-BAYRÛNÎ *

362/973 – Ca. 443/1051

Yazan: F. A. ŞAMSI

Çeviren: ŞADAN KARADENİZ

Al-Bayrûnî¹, çağdaşlarına bilgi vermek ve kendisinden sonra gelecek kuşaklara bin yıl önce olabileceğince çok bilgi bırakmak için yarım yüzyılı aşkın bir süre çaba harcamıştır. Ama, birçok karanlık soruna öylesine çok ışık tutan bir adamın yaşamı ve yaptıkları konusunda her türlü yarı-gerçek ya da gerçek-dışı şeyler söylenmiştir. Kuzey-batıdaki al-Jurjânîyah'dan güney-doğuda Sind'de (olduğu varsayılan) (gerçekte varolmayan) Bayrûn² kentine dek her yerde doğduğu söylenmiştir; hem Sünnî hem Şii olarak doğmuş, Şii ve İsmailî bilgileri açıklığa kavuşturmuş³; aynı zamanda hem Ghaznah (Gazne)'lı Maḥmud'un candan dostu olmuş, hem onunla iyi ilişkiler içinde olmamış; Maḥmûd tarafından hapse bile atılmış⁴; tam altı ay,

* ISLAMIC STUDIES, C. XIII, No. 3, Eylül 1974, Islamic Research Institute, Islamabad (Pakistan), ayr. bas.

¹ *Kitâb fi Tahdîd Nihâyah al-Amâkin li Taḥṣîḥ al-Masâkin*'in kendi el yazısıyla yazılmış nüshasında, al-Bayrûnî, adını, "Abû al-Rayḥân Muḥammad ibn Aḥmad al-Bayrûnî" olarak vermektedir. (Bk. Islamic Culture, VI (1932), s. 534 karşısındaki başlık sayfasında yeralan fotokopi). Bu nedenle, ona, "al-Bîrûnî" demek doğru değildir. Herhalde, "Abû Rayḥân"ın, "al-Bayrûnî/al-Bîrûnî" ile birleştirilmesi kural dışıdır; ya (Arapçada olduğu gibi) "Abû al-Rayḥân al-Bayrûnî" ya da (Farsçadaki gibi) Abû Rayḥân Bîrûnî/Berûnî" olmalıdır.

² "Bîrûn" ve "Bêrûn"un değişik okunuşları nı dikkate almaksızın, "بیرون"u, "Bayrûn" olarak yazacağım. Bununla birlikte, bir yazar, "Ba" harakah (hareke)'sını vermişse (ya da böyle olduğu çıkarılabiliyorsa), çevriyazı (transliterasyon) da ona göre yapılacaktır. (Arapça anlatımlarda, "ê"yi, "è" olarak okuyunuz).

³ Bk. örneğin, G. Sarton, *Introduction to the History of Science*, C. I. (ayrībasım), Washington, 1950, s. 707; L. Massignon, "Al-Beruni et la valeur internationale de la Science arabe", *Comm. Col.* (= *Al-Bîrûnî Commemoration Volume*, Kalkuta, 1951), s. 217; 'Abd al Salâm Nadwî, "Al-Berûnî", *Comm. Vol.*, s. 254.

⁴ Bk. örneğin, Al-Nizâmî al'Arûdî, *Çahâr Maqâleh*, ed. Mirzâ Muḥammad al-Qazwînî, Hollanda, 1919, s. 57; Muḥammad b. Maḥmûd al-Naysâbüri *apud* Yâqût al-Ḥamawî, *Mu'jam al-Udabâ*; (C. XVII, ed. Sadâ'i Bayûmî, Mısır, 1937), s. 183; E. C. Sachau, *Alberuni's India* (2. bas.), Londra, 1914, s. IX-XVI.

onu bağışlatmak için Maḥmud'un iyi bir zamanını kollayan Vezir Aḥmad ibn al-Ḥasan al-Maymandî tarafından kurtarılmış; buna karşın, ancak kendisine karşı olan al-Maymandî'nin ölümünden sonra Mas'ûd'un lutfuna erişmiş⁵; hem Khwârizm-Şâh (Harizm-Şah) 'Alî ibn al-Ma'mûn'un, hem de onun halefi olan Abu al-Abbas al-Ma'mûn'un çağrısı üzerine Jurjân'a dönmüş⁶; Hindistan'da kırk yıl, ya da ancak onüç yahut on yıl yaşamış; buna karşın, birkaç kez Hindistan'a gitmiş, ama orada uzun süre kalmamış⁷; Sanskritçeyi hem Hindistan'da, hem Kâbul'da, olasılıkla da Khwârizm' (Harizm)'de öğrenmiş⁸; "Bayrûn" denilen bir yerde doğduğu, Khwârizm ya da bu ülkenin başkentinden olmadığı ya da Khwârizm'de çok kısa bir süre yaşadığı için⁹, kendisine al-Bayrûnî adı verilmiş vb. Bu görüşlerin herbiri için aynı ölçüde yetkili kaynaklar var. H. M. Elliot, E. C. Sachau, Muhammed ibn 'Ahl al-Wahhâb al-Qazwîni ve S. H. Barani gibi yeni "yetkili" kaynaklar bir yana bırakılırsa, bu otoriteler şunlardır: al-'Utbi (öl. H. 427 ya da H. 431), abû al-Faḍl al-Bayhaqî (ca. 385-470), al-Sam'ânî (H. 506-562), abû al-Ḥasan al-Bayhaqî (H. 490-565), al-Nizâmî al-'Arûdî (H. 547 ve 552 yılları arasında yazmıştır) Yâqût al-Hamawî (ca. H. 575-626), ibn al-Athîr (ca. H. 555-630), 'Uthmân al-Jûzjânî (ca. H. 664 yılında yazmıştır), ibn Uşaybiyah (H. 591-668), ibn Sa'id (H. 610-685), al-Şahrazûrî (öl. ca. H. 687), al-Gadanfar (H. 630-692) ve al-Qalqaşandî (H. 756-821).

* * *

Bildiğimiz kadar, al-Bayrûnî'den ilk kez, bugün elimizde bulunan bir eserde, abu al-Ḥasan 'Alî al-Bayhaqî'nin *Kitâb Titimmah Siwân*

⁵ Bk. örneğin, Al-Nizâmî al-'Arûdî, age., s. 57-58 ve E. C. Sachau, *Alberuni's India*, s. xiv.

⁶ Bk. örneğin, S. H. Barani, "Al-Bîrûnî and his Magnum Opus *Al-Qânûn u'l-Mas'ûdî*, (*Al-Qânûn a'l-Mas'ûdî*, Hyderabad, Dekka, 1956), s. vi; Hamîd 'Askarî, *Nâmûvar Muslim Sâ'insdân*, Lahor, 1962, s. 460; Muḥammad al-Qazwîni (al-Nizâmî'nin *Çahâr Maqâleh*'sine ilişkin notlar), Hollanda, 1909, s. 194.

⁷ Bk. örneğin, A. H. al-Bayhaqî, *Kitâb Titimmah Siwân al-Ḥikmah*, Lahor, H. 1351, s. 62; al-Şahrazûrî (E. C. Sachau'nun *Al-Âthâr*'ın önsözündeki özet, s. LIII); Muḥammad al-Qazwîni, age., s. 195; S. H. Barani (*Al-Qânûn*, s. viii'de); Hamîd 'Askarî, age., s. 466 ve *Fikr-o-Nazar*, Ekim, 1973, s. 191.

⁸ Bk. örneğin, Bir Bilgin *apud* Yâqût, age., s. 186 ve S. H. Barani (*Al-Qânûn*, s. viii'de).

⁹ Bk. aşağıdaki sayfalar.

al-Hikmah adlı eserinde söz edilmektedir;¹⁰ ancak, yazar birinci elden bilgi sahibi olmadığı gibi, dayandığı yazarın adından da sözetmemektedir. Üstelik, anlattıkları, al-Bayrûnî'nin Hindistan'da kırk yıl kaldığı ve Bayrûn denen olağanüstü bir kentte doğduğu gibi, bazı kabul edilemez anlatımlarla geçerliğini yitirmektedir (Bayrûn kentinin neden olağanüstü olduğunu açıklarken, yazar, incinin istridye içinde olduğunu söylemektedir). Al-Nizâmî al-'Arûdî'nin verdiği bilgiler biyografik bir nitelik taşımamakla birlikte, al-Bayrûnî hakkında başka bir yerde rastlanmayan birçok "olgu"lar ı kapsamaktadır. Ancak, katıksız bir masalçı olan al-'Arûdî öylesine açıkça yanlış şeyler öne sürmektedir ki, anlattıklarının hiçbirine inanmak olası değildir. Elimizdeki en eski güvenilir kaynak, Yâqût al-Ĥamawî'nin eseridir. Çünkü bu yazarın anlattıkları ya çağdaş bir düşünürün söyledikleri ya da kendisinin bir kitapta rastladığı bilgilerdir. Ancak, katıksız bir masalçı olan al-'Arûdî öylesine açıkça yanlış şeyler öne sürmektedir ki, anlattıklarının hiçbirine inanmak olası değildir. Elimizdeki en eski güvenilir kaynak, Yâqût al-Ĥamawî'nin eseridir. Çünkü bu yazarın anlattıkları ya çağdaş bir düşünürün söyledikleri ya da kendisinin bir kitapta rastladığı bilgilerdir. Ancak, öne sürdüğü bazı şeylerin doğru olması olanaksızdır¹¹. çağdaşları olan İbn abû Uşaybi 'ah, İbn Sa'îd ve al-Şahrazûrî, Bayrûn'un Sind'de olduğunu öne süren son otorite olarak görülüyorsalar da, Bayrûn kentinin varlığı konusuna ışık tutmamaktadırlar. Buna, daha önce gördüğümüz gibi, al-Bayhaqî'nin *Titimmah*'sında rastlanmaktadır. (Abû al-Fidâ', İbn Ĥawqal'a dayanarak, "Al, Bîrûn" dan sözetmektedir. Ancak bu, bir yanlış okumadan ileri gelmektedir.

¹⁰ Sir H. M. Elliot (*The History of India as Told by Its Own Historians*, C. II, Londra, 1896, s. 1, not. 2), al-Şahrazûrî'nin ilk yaşamöyküsü yazarı olduğuna inanmakla yanlışla düşmektedir; al-Şahrazûrî, yalnızca, abû al-Ĥasan al-Bayhaqî'den değil, Yâqût al-Ĥamawî ve İbn abî Uşaybi'ah'dan da sonra gelmiştir. Bk. İsmâ'il Paşa, Ĥadiyah al-'Ârifin, C. II, İstanbul, 1955, s. 136; al-Ziraklî, Al-Alâm, 2. bas., C. V, s. 101, C. IX, s. 157 ve C. I, s. 188. Sir Henry de, al-Şahrazûrî'nin eserini, "Bîrunî'nin ölümünden kısa bir süre sonra yazdığına" inanmakla yanlışla düşmektedir.

¹¹ Örneğin, al-Bayrûnî'nin taşralı olduğu (*Mu'jam al-Udabâ*, s. 180); Maĥmud'un gökyüzü ve yıldızlarla ilgili olarak aklına ne gelmişse al-Bayrûnî ile tartışması (s. 183). 'Abd al-Şamad adında birisinin onun hocası olduğu ve Maĥmud'un buyruğu ile idam edildiği (s. 186) bana kesinlikle olanaksız görünmektedir.

Abû al-Fidâ'¹² al-Muhallabî¹³ ve ibn Sa'id'den de sözetmiştir. Ama burada, "Nayrûh"un, "Birûn" olarak okunmasının sözkonusu olup olmadığını söyleyemem. Abû al-Fidâ; al-Bayrûnî'nin *Al-Qânûn'*undan da alıntı vermektedir; ancak burada bir yanlış okuma sözkonusu olsa gerektir). *Kitâb Nuzhah al-Arwaḥ' wa Rawḍah' al-Afrâḥ fî Tawâriḥ al-Ḥukamâ' al-Mutaqaddimîn* adlı eserinden bir alıntının Sachau tarafından yayımlandığı *Al-Âthâr al-Bâqiyah'*da yer aldığı, Şams al-Din Muḥammad ibn Maḥmûd al-Şahrazûrî'nin *Timtimmah'*dan ve Yâqût'un *Mu'jam al-Udabâ'*sından kopya ettiği ve yalnızca Bayrûn'ün (Sind'de) yeri ile "al-Sultan"a, "al-Şahîd"i eklediği, birkaç yerde bazı sözcük değişiklikleri yaptığı açıktır. Al-Gaḍanfar, kuşkusuz, al-Bayrûnî'nin eserlerinin bazılarını okumuş olup genellikle anlattıklarına güvenilebilir. Al-Qalqaşandî çok daha sonra gelen bir yazar olup, burada güttüğümüz amaçlara ilişkin olarak öne sürdüklerini ibn Sa'id'e dayandırmıştır.

Bu bilgilerin bazılarının tümüyle kabul edilemez olduklarını, kimilerine ise küçük bir ölçüde güvenebileceğini görmüştük. Bununla birlikte, al-Bayrûnî'nin elimizdeki kitaplarının bazılarında, kendisiyle ilgili olarak anlattığı bazı olaylar çıkarılabilmekte olup, bunlara dayanılarak al-Bayrûnî'nin yaşamı ve eserleri hakkında (çağdaş olayları anlatan güvenilir tarihçilerin tamamladıkları) oldukça çok bilgi verilebilir.

* * *

Al-Bayrûnî'nin H. 362 yılında doğduğu, öyle görünüyor ki, onun *Risâlah al-Fihrist* adlı eserinden alınmıştır; *Dhû' al-Hijjah'* (Zülhicce) ayının üçüncü perşembe gününde doğduğuna ilişkin bilginin dayanağının ise, al-Gaḍanfar olduğu sanılıyor; daha sonraki yazarların bu bilgiyi ondan aldıkları açıktır. Doğum tarihine ilişkin son güvenilir kaynağın al-Bayrûnî'nin kendisi olduğunu artık biliyoruz.* Ancak, al-Bayrûnî'nin doğum yeri konusunda böylesine bir görüş birliği yoktur. Gerçekten, bu konuda sayıları onüçü bulan değişik görüşler

¹² Abû al-Fidâ (H. 672-732), *Kitâb Taqwîm al-Buldân*, ed. Reinaud ve De Slane Paris, 1840, s. 348-349.

¹³ Bk. aşağıda, Not 152.

* Bk. aşağıda, s. 6.

vardır: bu görüşleri, onları destekleyen kişilerin adlarıyla birlikte aşağıda veriyoruz:

- i. Bayrûnî, al-Jurjâniyah'da doğmuştur; – J. H. Kramers¹⁴;
- ii. Bayrûnî, al-Jurjâniyah'nın eteklerinde doğmuştur – F. Krenkow¹⁵;
- iii. Kâth'in eteklerinde doğmuştur – S. H. Barani¹⁶;
- iv. Khiva'nın eteklerinde doğmuştur – E. G. Browne¹⁷;
- v. *Madînah Khwârizm*'de (yani, Khwârizm kentinde ya da Khwârizm'in başkentinde) doğmuştur – al-Gadarfar¹⁸ ve Sir H. M. Elliot¹⁹;
- vi. *Madînah Khwârizm*'in eteklerinde doğmuştur – Hamîd 'Askarî²⁰ ve İdarah Taşnif-o-Tâlîf²¹;
- vii. *Madînah-Khwârizm*'in yakınlarında bir köy olan Berun/Birûn/Bayrûn'da doğmuştur – S. H. Barani²²;
- viii. *Madînah-Khwârizm*'in dışında doğmuştur – Al-Sam'ânî²³, Yâqût al-Hamawî²⁴ ve E. C. Sachau²⁵;
- ix. Khwârizm eyaletinde bir köyde doğmuştur – 'Abd al-Salâm Nadwî²⁶;

¹⁴ J. H. Kramers, "Al-Biruni's Determination of Geographical Longitude by Measuring the Distances", *Comm. Col.*, s. 189.

¹⁵ F. Krenkow, "Bêrûnî and the MS. Sultan Fâtîh No. 3386", *Comm. Vol.*, s. 196.

¹⁶ S. H. Barani, *Al-Qânûn al-Mas'ûdi*, s. v.'te.

¹⁷ *Çahâr Maqâleh*'nin İngilizce çevirisinin notlarında, Londra, 1921, s. 127.

¹⁸ Al-Ghadanfar (Gazanfer), *Risâlah al-Muşşâtah li-Risâlah al-Fihrist*. (E. C. Sachau, al-Bayrûnî'nin *Al-Âthâr*'ına yazdığı önsöz, ayrı bas., Leipzig, 1923'te, al-Gahdanfar'ın, s. xvi'deki anlatımını vermektedir).

¹⁹ H. M. Elliot, *The History of India as Told by Its Own Historians*, C. II, Londra, 1869, s. 1, Not. 2.

²⁰ Hamîd 'Askarî, age., s. 457. Ancak, öyle görünüyör ki, 'Askarî, "Khwârizm" adında tarihî bir kent olduğunu, bunun dışında, "Bayrûn/Birûn" denilen bir köy olduğunu, ya da bir zamanlar böyle bir köy olduğunu düşünmektedir.

²¹ *Al-Bêrûnî*, 2. bas, İdarah Taşnif-o-Tâlîf, Lahor, 1971, s. 9-10.

²² S. H. Barani, *Al-Bêrûnî*, 1. bas., Lucknow, 1915, s. 34.

²³ 'Abd al-Karîm al-Sam'ânî, *Kitâb al-Ansâb*, Leyden, 1912, folio 98 b.

²⁴ Yâqût al-Hamawî, *Mu'jam al-Udabâ'*, s. 180.

²⁵ *Al-Âthâr al-Bâqiyah* (girişinde), s. XVI-XX.

²⁶ A. S. Nadwî, "Al-Bêrûnî", *Comm. Vol.*, s. 255.

- x. Sind'de bir kasaba olan Bayrûn/Bîrûn/Berûn kasabasında doğmuştur – al-Şahrazûrî²⁷;
- xi. Sind'deki Bîrûn/Bayrûn/Berûn kasabasına mensuptu – İbn abî Uşaybi 'ah²⁸ ve İbn Sa'id²⁹;
- xii. (Dünyanın bir yerindeki) Barûn/Bîrûn/Berûn'da doğmuştur – Abû al-Hasan al-Bayhaqî³⁰;
- xiii. Sind'de al-Manşûrah'ın Berûn kesimine mensuptu – *Fikr-o-Nazar*³¹.

[Bu listeye ondördüncü bir madde olarak, Al-Sam'ani'nin "balad" sözcüğü ile "(Khvârizm) eyaleti"ni kastettiğini kabul edersek, al-Bayrûni'nin Khvârizm eyaleti dışında doğduğunu ekleyebiliriz.]

Bu görüşlerin hiçbirinin tam anlamıyla doğru olmayışı, kimilerinin ise tümüyle biyo-bibliyografyacıların hayallerinin ürünü oluşu, hiç de az şaşırtıcı ve esef verici değildir. Muhammad b. Tâwit al-Ṭanjah, al-Bayrûni ile ilgili araştırması sırasında al-Bayrûni'nin kendisinin, doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir ifadesine rastlamıştır. Al-Ṭanjah, bu ifadeye, al-Bayrûni'nin *Maqâlah fi Hikâyah Ahl al-Hind fi Istihraj al-'Umr* adlı eserinde rastlamış ve al-Bayrûni'nin *Tahdîd Nihâyah al-Amâkin li-Taşhîh* adlı eserini yayımlarken bu ifadeyi almıştır. Bu ifadeyi aşağıda veriyoruz.

"وقت سولدى قد اتفق بمدينة خوارزم التي عرضها في ناحية النبال ٤١° ٢٠' وبعد ها عن مدينة السلام نحو المشرق ساعة مستوية تامة ؛ وكانت الولادة يوم الخميس ثالث ذى الحجة سنة ٣٦٢ هـ ، ٣٢٢

"Madînah Khvârizm kenti, ya da Khvârizm'in başkentinde dünyaya geldim. Buranın enlemi 41° 20'; Madînah al-Salâm Bağdad'a

²⁷ Bk. *Al-Âthâr al-Bâqiyah*, s. LIII (Sachau, al-Şahrazûrî'nin *Kitâb Nuzhah al-Arwâh* adlı eserinden bir özet vermiştir).

²⁸ İbn abî Usaybi'ah, *Uyûn al-Anbâ fi Ṭabaqât al-Aṭṭibbâ*, C. III, Beyrut, 1957, s. 29-30.

²⁹ Al-Qalqaşandî, *Subh al-A'sâ*, C. V, s. 64-65; abu al-Fidâ, *Taqwîm al-Buldân*, s. 348, ibn Sa'id'in bu anlamdaki bildirisi. (Bu anlatımları doğrulama olanağı bulamadım).

³⁰ A. H. al-Bayhaqî, *Titimmah*, s. 62.

³¹ Ekim, 1973, s. 191-192. Al-Bayrûni'nin, Sind'de, al-Mansûrah'da doğduğu açıkça belirtilmemiştir. Bununla birlikte, al-Manşûrah'ın nehrin öte yakasına yayılmış olduğu, buraya "Bîrûn" adının verilmiş olabileceği ve al-Bayrûni'nin ailesinin buralı olduğu ima edilmektedir.

³² Bk. *Tahdîd*, Ankara, 1962, s. v.

uzaklığı, doğuda ı tüm ekinoksiyal saat (*sa'ât-i itidalye*)tir; bu, H. 362 yılının, *Dhû al-Hijjah* ayının üçüncü perşembe günü oldu.”

(Al-Gağanfar'ın, al-Bayrûnî'nin doğum yerinin, “Madînah Khwârizm” de olduğunu söylemekte haklı olduğu görünüyor. Ancak, aşağıya bakınız.) Al-Bayrûnî, al-Gağanfar'ın belirtmiş olduğu gibi, Khwârizm'in başkentinde doğmuş olup, onun, Sind ya da Khwârizm'deki Bayrûn adlı bir yerde ya da herhangi bir kentin yakınlarındaki herhangi bir köyde doğmuş olması diye bir sorun yoktur. Bununla birlikte, sorun, Bayrûnî'nin, *Madînah Khwârizm*'de doğduğunu söylerken hangi kenti kastettiğidir. (Khwârizm kenti mi, yoksa Khwârizm'in başkenti mi?) Bu “Madînah Khwârizm”in Khîwah olması, böyle olduğunu Browne'un öne sürmesine karşın, sözkonusu değildir. (O dönemde, Khîwah'ın, Khwârizm'in başkenti olmadığı kesindir³³; bu nedenle de, bu kentten “Madînah Khwârizm” olarak söz edilmiş olamaz;) Browne'un, al-Bayrûnî'nin doğum yerinin Khîwah olduğunu nereden çıkardığı şaşırtıcıdır.

Sözkonusu bölgenin coğrafyası konusunda ilk Arap-Müslüman³⁴ otorite (H. 232'de yazılmış ve H. 272'de yeniden gözden geçirilerek yazılmış) *Kitâb al-Masâlik wa al-Mamâlik* adlı eserin yazarı olan İbn Khurdâdhbih, “Khwârizm”in adının Fil olduğunu ve Balkh nehrinin

³³ Khîwah, o sıralarda bir Khurasan (Horasan) kenti (yani, Âmû Deryâ'nın batı yakasında bir kent) olup, o dönemin tüm coğrafyacıları böyle olduğundan sözetmektedirler. Al-İştakhrî, *Kitâb Masâlik al-Mamâlik*, ed. M. J. De Goeje, Leyden, 1927, s. 302'ye göre, Khîwah, Madînah Khwârizm'den bir *marhalah* (merhale) uzaklıktaydı. (H. 331 yılında gezilerine başlamış olan) İbn Hâwqal, (Kâth olarak belirlediği) Madînah Khwârizm ile Khîwah arasında bir *marhalah* uzaklık olduğunu belirtmektedir; bk. *Kitâb Şurah al-Arđ*, ed. J. H. Kramers, 2 bas., 1938, s. 519. Yazarı bilinmeyen, Farsça, *Hudûd al-Âlam* (H. 372'de yazılmış), ed. Manoochehr Sotoodeh, Tahran, 1340/1962, “Khîw”den sözetmekte ve onun, Gurgânj (Kurkânj) (prensliğine) ait küçük bir kasaba olduğunu belirtmektedir; bk. s. 123. Al-Maqdisî, *Ahşan al-Taqâsîm fi Ma'rifah al-Aqâlim*, ed. De Goeje, 2 bas., Leyden, 1906, “Khîwâh”ı, Khwârizm'in Khurasan kentlerinden biri olarak göstermektedir; bk. s. 287.

³⁴ Bazı yazarlar, Arapça yazmış olan herkesten “Arap” diye sözedeler; bazıları da, Halife ya da Müslüman bir Amir (Emir) tarafından (gerçekte, kuramsal olarak) yönetilen ülkelere mensup olan herkese sözkonusu kişi Arap halkından olmasa ve İslam dinine bağlı olmasa bile, “Müslüman” derler. Kanımızca, “Arap-Müslüman” terimi, hem Arap hem de Müslüman olanlara ek olarak, bunlardan yalnızca biri olanları da kapsayacağından, daha yerinde olacaktır. Bunların hiçbirisi olmayanlara gelince, Arap - Müslüman uygarlığına ait olduklarından, bu terimin onlar için daha geniş anlamda kullanıldığı söylenebilir.

iki yakasında bulunduğunu”³⁵ söylemektedir; onun bu sözleri, De Goeje tarafından yorumlanarak “Khwârizm’in başkentinin adının Fil olduğu, bu kentin Balkh nehrinin iki yakasında iki kesimden oluştuğu”³⁶ öne sürülmüştür. Abu İshâq İbrâhîm al-İştakhrî (H. 318–321 yıllarında yazılmış olan) *Masâlik al-Mamâlik* adlı eserinde, Khwârizm’in başkentinin eyaletin en büyük kenti olduğunu, Âmû Deryâ’nın kuzey yakasında yereldiğini ve Khwârizm dilinde “Kâth” diye adlandırıldığını; bundan başka, eyaletin al-Jurjânîyah adlı, Âmû Deryâ’nın güney yakasında kurulmuş olan bir başka büyük kenti daha olduğunu söylemektedir³⁷. (H. 331 yılından sonra yazılmış olan) *Kitâb Şurâh al-Ard* adlı kitabına, al-İştakhrî’nin Khwârizm’le ilgili olarak söylediklerini kelimesi kelimesine almış olan İbn Hâwqal, (*madînah* yerine *qashbah* (kasaba) diye sözettiği) başkente, “Kâth Darkhâş” demekte ve al-Jurjânîyah’dan başka bir kasaba olarak sözetmeyip, Kâth’tan, “Madînatuhâ al-Kubrâ”³⁸ diye sözetmektedir. (H. 375–387’de yazılmış olan) *Ahsan al-Taqâsîm fi Ma’rifah al-Aqâlîm* adlı eserinde büyük ölçüde kendinden öncekilerin yazdıklarına dayanan Abû ‘Abd Allâh Muhammad al-Maqdisî, ibn Hâwqal’in söylediklerini yinelemekte, yalnızca, Kâth’a “Şahrastân”³⁹ dendiğini eklemektedir. Khwârizm haritasına bakacak olursak, ilk gözümüze çarpan şey, Âmû Deryâ (*Nahr Jayhun, Nahr Balkh*)’nın yukarı kısmına doğru, önce güney-doğu yönünde giderken, Âmul kentinden sonra yön değiştirerek hemen hemen batı-doğu yönünde uzandığıdır. Böylece Khwârizm’in değişik adlarla, Fil, Kâth, Kath Darkhâş ve Şahrastân diye adlandırılan başkentinin, al-Jurjânîyah’ın kuzeyinde yerelmiş olması gerekir. H. 616 yılında eyaleti ziyaret eden Yâqût al-Ĥamawî, *Kitâb Mu’jam al-Buldân* adlı eserinde⁴⁰, Khwârizm’in başkentinin, orada yaşayanlarca, Arapça biçimi “al-Jurjânîyah” olan “Kurkânj” diye adlandırıldığını, bu kente eskiden “Fil” dendiğini, daha sonra “al-Manşûrah” adını aldığını; Âmû Deryâ’nın doğu yakasında yer alan

³⁵ *Kitâb al-Masâlik wa al-Mamâlik*, ed. M. J. De Goeje, Leyden, 1889, s. 33.

³⁶ “Lo nom propre de la capitale de Khwarizm est Fyl, ville qui est formée de deux quartiers, sur les deux rives du fleuve de Balkh” (Çevirinin 24. sayfası).

³⁷ *Masalik al-Mamâlik*, ed. De. Goeje, Leyden, 1927, s. 299-300.

³⁸ *Şurâh al-Ard*, ed. J. H. Kramers, 2 bas., 1938, s. 477-478.

³⁹ *Ahsan al-Taqâsîm*, ed. De Goeje, 2. Bas., Leyden, 1906, s. 287.

⁴⁰ *Mu’jam al-Buldân* (C. II, Tahran, 1965), s. 480-483. (Ayr. bk. *abû al-Fidâ’ Taqwîm*, s. 347).

bu kenti sel bastığını ve al-Manşûrah'nın tümüyle yıkıldığını belirtmektedir⁴¹. Yâqût'un anlattıkları, daha önce söylenenlerle, özellikle ibn Khurdâdhbih'in anlattıklarıyla birleştirilince, Khwârizm'in başkentinin bir zamanlar Âmû Deryâ'nın her iki yakasında yer aldığı, kentin tümüne önce Fil, daha sonra al-Manşûrah adı verildiği, güneybatı kesimine "Kurkânj", kuzey-doğu kesimine ise "Şahrastân" dendiği; Şahrastân kesimini sel bastığı ve Âmû Deryâ'nın suları altına gömüldüğü, bunun üzerine kentin yalnızca Kurkânj kesiminin kaldığı ve zamanla "al-Manşûrah" adının da kullanılmaz olduğu ortaya çıkar. Bu görüşü, bazı başka düşünceler desteklemektedir. İlk, al-Bayrûnî'nin kendisinden daha genç bir çağdaşı olan ibn Sinâ'nın Bukhârâ (Buhara)'dan ayrıldıktan sonra Kurkânj'a geldiğini, orada, onu Amîr'i Ali b. al-Ma'mûn'a takdim eden vezir al-Suhaylî ile karşılaştığını biliyoruz⁴². İkinci olarak, al-Bayrûnî, *Tahdîd*⁴³ adlı eserinin bir yerinde, Âmû Deryâ'nın batı yakasında, al-Jurjâniyah ile *Madînah Khwârizm* arasında, "Bûşakânaz" (بوشکانز) adında bir köyde yaptığı bir gözlemin sözünü etmekte; bir başka yerde de⁴⁴, aynı gözlemden söz ederek, bu gözlemi, Âmû Deryâ'nın batı yakasında, *Madînah Khwârizm*'in güneyinde yer alan bir köyde yaptığını belirtmektedir. (Bundan, *Madînah Khwârizm*'in, al-Jurjâniyah'ın kuzeyinde yer alması gerektiği anlaşılmaktadır). Üçüncü olarak, H. 372 yılında yazılmış, yazarı bilinmeyen Farsça bir kitapta (*Hudûd al-Âlam*), al-Jurjâniyah'ın iki kesimden oluştuğu belirtilmekte, ancak burada, bu iki kesimin "Şahr Andarûnî" (İç Kent) ve "Şahr Berûnî" (Dış Kent) olarak adlandırıldıkları öne sürülmektedir;⁴⁵ bu, hem al-Bayrûnî'nin *nisbe*'sini açıklar, hem de onun kendi doğum yerine ilişkin olarak söyledikleriyle bağdaşır görünmektedir. (Bir başka deyişle, onun "Şahr Berûnî" adı verilen kesimde doğduğunu, "al-Bayrûnî" *nisbe*'sinin buradan geldiğini; ancak bu kesim asıl kentin bir bölümünü oluşturduğundan, al-Bayrûnî'nin doğum yerinin "Madînah Khwârizm" olduğunu söylemesinin doğru olduğunu öne sürebiliriz). Son olarak, sözkonusu dönemden önce ya da sonra Khwârizm'

⁴¹ *Mu'jam al-Buldan*, s. 483.

⁴² İbn Sinâ *apud* 'Ubayd al-Jüzbâni. (Bk. al-Qıftî, *Ta'rih al-Hukamâ'*, ed. J. Lippert, Leipzig, 1903, s. 417).

⁴³ *Tahdîd*, ed. al-Tanjah, Ankara, 1962, s. 52-53.

⁴⁴ *Tahdîd*, s. 80-81.

⁴⁵ *Hudûd l-Âlam*, ed. Manoochehr Sotooden, Tahran, 1340/1962, s. 123.

in başkenti nerede olursa olsun, al-Bayrûnî'nin *Maqâlah fi Hikâyah Ahl al-Hind fi Tartîq İstikhrâj al-'Umr* adlı eserini yazdığı sırada, Khwârizm'in başkentinin al-Jurjâniyah kenti olması gerekir⁴⁶ Böyle de olsa, coğrafyacıların sözünü ettikleri yolların yarattığı sorun çözülmemiş kalmaktadır (Yukarıda adıgeçen coğrafyacıların herbiri, eyaletin belli başlı yerleşim yerlerinin ve bunlar arasındaki uzaklıkların bir listesini vermiştir. Bu yollardan anlaşıldığına göre, Khwârizm'in başkenti al-Jurjâniyah'ın güneyinde, bu kente 3 *merhale* ya da üç günlük yol uzaklığındaydı)⁴⁷. Buna, H. 309 yılında, Şaçalibah'a giderken Khwârizm eyaletini ziyaret eden Aḥmad ibn Faḍlân'ın söylediklerini ekleyebiliriz. İbn Faḍlân, Khwârizm'e (yani, "Khwârizm" diye adlandırılan kente) Bukhârâ'dan gittiğini, Khwârizm'in (yani Khwârizm eyaletinin) Amir'i, Muhammad ibn Irâq'ı ziyaret ettiğini söylemekte;⁴⁸ iki kent arasındaki uzaklığın, kayıkla elli *farsakh* (fersah) olduğunu belirtmektedir⁴⁹. İbn Faḍlân yanlış

⁴⁶ Kurkânj Amir'i al-Ma'mûn b. Muḥammad'ın, ülkeyi Kurkânj'dan yönettiği açıktır. Abû 'Abd Allah'ın, Kurkânj'a götürüldüğünü ve orada, al-Ma'mûn'un huzurunda başının kesildiğini, al-'Utbî'den (age., s. 95-96) öğreniyoruz; ibn Sînâ, Kurkânj'da, o zamanki Khwarizm-Şâh'a takdim edilmiş; onun Jurjân'dan dönüşünde (daha önce Kâth'da oturmakta olan) al-Bayrûnî'nin Kurkânj'a geldiği, orada, biri *Dâr al-İmarâh*'da olmak üzere, H. 406/407 yılında bir dizi gözlem yaptığı görülüyor; H. 401 yılında, Kurkânj'da, abu al-'Abbas al-Ma'mûn'un buyruğu ile bir kule yapılmıştır; bu kulenin kalıntıları arasından çıkarılan yazıtta, al-Ma'mûn'un, orayı ziyaret ettiği belirtilmektedir; son olarak, daha sonraki tüm yazarlar, bu kentin, Khwarizm'in başkenti olduğunu belirtmişlerdir, öyle görülüyor ki, bu kent, H. 618 yılında Tatarlar tarafından yıkılıncaya değin başkent olarak kabul ettiği görülmektedir; çünkü, abû al-'Abbas'ın, ülkesinin "Khwarizm ve Gurgânj" dışındaki tüm kentlerinde, *khutbah* (hutbe)'nin Mahmud adına okutulmasına rıza gösterdiğini belirtmektedir. Ancak bu, kanımca, yalnız, al-Bayhaqî'nin, "Khwârizm" in, o sırada başka bir kent için kullanıldığının farkına varmaksızın, Kâth'dan, "Khwârizm" olarak sözetmeyi sürdürdüğünü gösterir).

⁴⁷ Bk. örneğin, al-İstakhrî, age., s. 341-342 ve ibn Hawqal, age., s. 519-520.

⁴⁸ *Rişâlah ibn Faḍlân*, ed. Sâmî al-Dahan (Farsçaya çev. A. F. Tbâtabâ'î, 1345, s. 62-63).

⁴⁹ *Ibid.*

(Ancak, ibn Faḍlân'ın verdiği mesafe gereğinden çok uzun görünüyor. Al-Bayrûnî, *Tahdîd*'de, *Madînah Khwârizm* ve al-Jurjaniyah — Kurkânj arasındaki uzaklığı *farsakh* (fersah) olarak 19, mil olarak ise 57 olarak almıştır; bk. s. 232. Al-Bayrûnî'nin verdiği uzaklığın havadan uzaklık, ibn Faḍlân'ın verdiği uzaklığın ise, kendisinin de belirttiği gibi, kayıkla uzaklık olması gerçeği, aradaki farkı açık-

olamayacağına göre, al-Jurjânîyah'ın H. 309 yılında eyaletin merkezi olmadığını ve o sırada Khwârizm'in başkenti olan kent ile "al-Jurjânîyah" diye bilinen kent arasındaki uzaklığın oldukça büyük olduğunu kesin olarak kabul edebiliriz. Bundan başka, X eyaletinin başkentinden, Arapça "Madînah X" olarak sözedilmesine karşılık, Farsçada, "Madînah" kelimesi bir yana bırakılarak yalnızca "X" dendiği sonucunu çıkarabiliriz. Abu al-Fadl al-Bayhâqî'nin, al-Ma'mûn'un bundan böyle "Khwârizm ve Gurgânj (Kurkânj)'ın Farsçalaştırılmış biçimi" dışında, eyaletin tüm kentlerinde *khutbah* (hutbe)'in Mahmûd adına okunmasına razı olduğunu bildirmesi, bu iki sonuca ağırlık kazandırmaktadır⁵⁰. "Khwârizm" ya da "Madînah Khwârizm"-in hangi kenti belirttiği konusunda ise, al-Bayrûnî'nin kendisi bize tanıklık etmektedir. *Al-Qânûn* adlı eserinde yeralan bazı kentlerin boylam ve enlemlerinin belirtildiği haritada, bu konuyla ilgili olarak iki kayıt vardır: (i) "Khwârizm'in kentlerinden biri olan al-Jurjânîyah" ve (ii) "daha önce eyaletin başkenti (*madînah*) olan, Khwârizm'in bir başka kenti (*balad*) Kâth"⁵¹. Al-Bayrûnî'nin, doğum yeri ile ilgili olarak, "Kâth" kentinden, "Madînah Khwârizm" olarak sözettiği yolundaki görüşün en inandırıcı kanıtı, al-Bayrûnî'nin doğum yeri için *Maqâlah*'inde ve "Kâth" için *al-Qânûn*'da verdiği coğrafi bilgilerdir. Kâth için verilen sayılar: 85°0' boylam, 41°36' enlemdir. Doğum yeri için verdiği sayılar ise: 85°0' boylam, 41°20' enlemdir. (Ancak, burada küçük bir tutarsızlık vardır; kentlerden birinin enlemi 41°36'; ötekini enlemi ise 41°20' dir. 16' fark, birçok şekillerde açıklanabilir. Örneğin, 41°20' = كك, gerçekte 41°35' = كك olabilir, ya da bu sayılar, değişik zamanlarda al-Bayrûnî'nin doğru olarak kabul ettiği sayılardır, vb.⁵²).

lamaya yeterli görünmemektedir: 31 *farsakh* ya da 93 Arap mili çok büyük bir farktır. Bununla birlikte, ibn Faḍlan, sözkonusu uzaklığın 50 mil olduğunu söylemiş olabilir; bu rakam ise sadece 7 Arap mili daha kısadır).

⁵⁰ *Târîkh Bayhadî*, ed. Ghanî ve Fayyâd, Tahran, H. 1324, s. 674-675.

⁵¹ *Al-Qânûn al-Mas'ûdî*, Haydarabad, Dekka, 1954-1956, s. 575.

⁵² *Tahdîd* adlı eserinde, al-Bayrûnî, *Madînah Khwarizm*'in enlemini, matematik işlemlerle, 41° 25' 40" olarak hesaplamakta bunun, daha önce gözlem yoluyla bulunmuş olan değerlere uygun olduğunu belirtmektedir; bk. s. 234. Al-Jurjaniyah'ın enlemi için ise farklı sayılar vermektedir: aynı gün değişik yöntemlerle bulunan 42° 0' 35" (s. 49) ve 42° 30' 13" (s. 51); daha başka bir yöntemle bulunduğu 42° 10' 3" (s. 51-52) ve "gerçek" değer olduğunu belirttiği 42° 17' (s. 54).

Bununla birlikte, bu durum bazı sorunları çözülmemiş olarak bırakmaktadır; şimdi bunları elealmamız gerekiyor. İbn Khurdâdhbih, “Fîl” in, Khwârizm’in adı olduğunu, ancak mutlaka Khwârizm’in başkentinin adı olması gerekmediğini söylemiştir. Bu nedenle, üçüncü yüzyılın ortalarında eyalet olasılıkla İranlılarca “Fîl” olarak biliniyordu; başkenti de “Kâth” dı. (Belki de, al-Jurjâniyah o zaman başkentti ve “Fîl” olarak biliniyordu). İbn Faḍlân, H. 309 yılında Khwârizm’in başkenti olan Kâth’a gelmiş ve bu kentten, Farsçada olduğu gibi, eyaletin adıyla sözetmiştir⁵³. Öyle görünüyor ki, al-İştakhrî’nin Kâth’ın kuzey yakada (al-Jurjâniyah’ın ise güney yakada) olduğunu söylemesinin nedeni, Âmû Deryâ’nın yönünün Khwârizm bölgesinde genellikle kuzey-batı oluşu, böylece de eyaletin Âmû Deryâ’nın karşı yakasındaki kesiminin, nehrin kuzeyinde (Khurasan kesiminin ise güneyinde) yer almış görünmesidir. (Al-İştakhrî, başkentin adının Kâth olduğunu ve al-Jurjâniyah’nın Kâth’tan sonra en büyük kent olduğunu açıkça belirtmiştir). İbn Hâwkâl’in, Khwârizm’in in başkentinin, Âmû Deryâ’nın ötesinde bulunduğu ve *Mawarâ’al-Nahr* kentlerine, Khurasan kentlerinden daha yakın olduğuna ilişkin sözleri, kendi kendini kanıtlamaktadır. *Hudûd al-’Âlam* yazıldığı sıralarda, siyasal durum değişmiş görünmektedir. Eskiden, Khwârizm-Şâh’ların yönetiminde bir Khwârizm eyaleti olup Kurkânj, Khwârizm-Şâh’ların uyruğunda bir başkan tarafından yönetilen (olasılıkla Khwârizm’in Khurasan bölgesinin tümünü kaplayan) bir kasaba iken, H. 372 yılında, Kurkânj Amiri kendini Khwârizm-Şâhlardan bağımsız kılmış bulunuyordu. Böylece, başkenti Kâth olan Khwârizm eyaleti, başkentleri Kâth ve Kurkânj olan iki eyalete dönüşmüştü. Ancak, öyle görünüyor ki, al-Maḡdisî’nin bu bölünmeyi tanıyıp tanımadığı açık seçik olmadığından, bu durum Halife tarafından resmen onaylanmamıştı. Bununla birlikte, doğal olarak, al-Maḡdisî, Kâth’dan *Qasbatuhâ al-Kubrâ* diye sözetmekte ve burasının (yani Khwârizm’in) Khurasan’daki başkentinin (*qaşbah*) adının al-Jurjâniyah (yani Kurkânj) olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, onun, Kâth’a “Şahrastân” dendiğine ilişkin sözlerinin doğru olup olmadığını söyleyemeyiz. (İranlıların, Kâth’a bu adı vermeleri kentin duvarlarla çevrili oluşundan ileri gelmişse, bu hiç de olanaksız değildir).

⁵³ *Risâlah*’ı Arapça aslıyla karşılaştırma olanağı bulamadım. Bununla birlikte, Farsça çeviride, “Khwarizm”, ibn Faḍlân’ın o zamanki Khwarizm-Şah’ı ziyaret ettiği bir kenti belirtmek için kullanılmıştır.

H. 385 yılında, o zamanki Khwârizm-Şâh öldürülmüş ve tüm ülke o tarihten sonra Khwârizm-Şâh unvanını alan Kurkânj Amiri'nin egemenliği altında birleştirilmiştir. Kurkânj Amiri o tarihten sonra Khwârizm-Şâh unvanını almış, ama açıkça görüldüğü gibi, ülkeyi Kurkânj'dan yönetmiştir. Bu nedenledir ki, İbn Sina, Bukhârâ'dan göçettikten sonra, o zamanki Khwârizm-Şâh'a Kurkânj'da takdim edilmişti ve gene bu nedenle, al-Bayrûnî'nin sözünü ettiği, al-Jurjânî-yah'daki *Dâr al-İmârah* Kurkânj'da bulunuyordu⁵⁴. Yâqût'un sözlerine gelince, bunların yanlış tahminler olduğu açıktır. Elde ettiği veriler onun için yeterli olmadığından, (görünürde) çelişik anlatımları uzlaştırmaya çalışmıştır. Al-Bayrûnî'nin *Tahdîd* adlı eserinde yeralan, Kâth'ın Kurkânj'ın kuzeyinde olduğu yolundaki sözleri ya bir kalem sürçmesi ya da o dönem yazarlarının bazan haritaya tersinden bakmalarının başka bir örneğidir! (Bunun bir örneğine, Yâqût'un al-Bayrûnî'nin yaşam öyküsüyle ilgili olarak yazdıklarında rastlıyoruz; burada, Kuzey Kutbu'ndan Güney Kutbu olarak sözedilmektedir⁵⁵).

Ancak, bir sorun çözülmemiş olarak kalmaktadır – birçok yanlış tahminlerin dayandığı bir sorun. Ona, neden al-Bayrûnî ya da Berûnî denmiştir? Gerçekten bunu bilmiyoruz. Bugün, onun Bayrûn diye adlandırılan bir yerde ya da Kâth'ın dışında doğduğu için böyle adlandırılmadığını artık biliyoruz. Khwârizm'in onun anayurdu olduğuna inanmak için de nedenlerimiz var⁵⁶. Öyleyse, ona neden al-Bayrûnî denmiştir? Kanımca, bu sorunun iki yönlü karşılığı vardır. Onun, Kurkânj Amiri'nin Khwârizm'in tümünü topraklarına katmasının eşliğinde, Khwârizm'e göçmesinden önce böyle adlandırıldığını saptayabilirsek, ailesinin Khwârizm'in (kesinlikle Khwârizm kenti, eyalet değil) dışından gelmiş olması gerektiği ortaya çıkar. Ancak, bunun sonradan adına eklendiği ortaya çıkarsa, bu durumun en basit açıklaması, Khwârizm dışındaki insanların da, yabancı ya da göç-

⁵⁴ A. F. al-Bayhâqî (*Târih Bayhaqî*, s. 675-676), ayaklanmanın nasıl patlak verdiğini ve bundan sonra olanları anlatmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak, asilerin, Veziri ve öteki büyükleri öldürdükten sonra, *Dâr al-İmârah*'ya ulaştıklarını ve orada Khwârizm - Şâh'ı öldürdüklerini belirtmektedir. Bu, metinde dile getirilen görüşü desteklemektedir.

⁵⁵ Bk. *Mu'jam al-Udaba'*, s. 183.

⁵⁶ Al-Bayrûnî, Khwârizm'e göçmesini, "yurdundan ayrı düşme" (*al-İghtirâb 'an al-waṭan*), oraya dönüşünü ise "kavuşma" (*al-ijtima' al-Şaml*) olarak nitelemiştir; bk. *Tahdîd*, s. 81.

menlere “Berûn” dedikleri, onun da kendisinden “al-Khwârizmî” diye sözedilmesini istemediği için, kendisine nisbe (*nisbah*) olarak “al-Bayrûnî”yi aldığı şeklinde olacaktır.

* * *

Bu nedenle, al-Bayrûnî, H. 362 yılının *Dhû’al-Hijjah* ayının üçüncü perşembe günü, Khwârizm’in o zamanki başkenti olan Kâth’ta ⁵⁷ doğmuştur. Ama, ana babası kimdi, ailesi hangi ülke ya da bölgeden geliyordu? Bu soruya doyurucu bir karşılık vermek için, al-Bayrûnî’nin yaşamıyla ilgili atıfları kapsayan, *Kitâb Sırr al-Sârûr*’dan Yâqût’un aktardığı iki şiire ^{57a} ne ölçüde kanıt değeri verileceğini belirlemek gerektir ⁵⁸. Bizim bildiğimiz eserlerinin hiçbirinde, al-Bayrûnî, kendi yazdığı şiirlerden dizeler aktarmamıştır; oysa başkalarınca yazılmış olan şiirleri bol bol aktarmaktadır – *Qissah Wâmiq ‘Adhrâ’*’yı Arapçaya çeviren, başka öyküler yazmış ve çevirmiş olan ve eserleri arasında *Qâfiyah al-Alif fi Itmâm Ş‘ir abî Tammâm*’ın da bulunduğu bir insanın kendisinin de bazı şiirler yazmış olması hiç de olanaksız sayılmaz. Abû al-Fath al-Bustî’ın onuruna yazdığı (söylenen) *qaşidah*’nın daha ilk bakışta, al-Bayrûnî’den başkası tarafından yazılmış olamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak, daha yakından incelendiğinde, bu şiirin abû al-Fath al-Bustî’ya da aynı *kunyah*’ı taşıyan bir başka şair tarafından, al-Bayrûnî’ye övgü olarak yazılmış olması akla sığar görünmektedir. Çünkü, önce, bir övgü yazarının, şiirinin büyük bir bölümünde prenslerin saraylarındaki kişilerle bağlarından, doğu ve batının bilim adamlarınca çok iyi tanındığından sözetmesi, sonra da, içine düştüğü kötü durumdan yakınması, en sonunda ise, o zaman onu destekleyen

⁵⁷ Buraya kadar, al-Ghağanfar’ın, al-Bayrûnî’nin *Madînah Khwârizm*’de doğduğunu söylemesinin neden doğru olmadığı açıkça anlaşılmış olmalıdır. (R. 630 yılında doğmuş olan) al-Ghağanfar, eserlerini, Kâth’ın artık başkent olmadığı bir sırada yazmıştır. (Gerçekten, *Risalah*’sini yazdığı sırada, daha sonraki başkent Kurkânj bile hemen hemen tümüyle Tatarlarca yıkılmıştı).

^{57a} Bk. Ek, s. 40, 41.

⁵⁸ Bk. *Mu‘jam al-Uğabâ’*, s. 186-188 ve 189. (Yâqût’un, *Kitâb Sırr al-Surur* adlı eserinden, al-Bayrûnî tarafından yazıldığı söylenen bir *qaşidah* (kaside), iki kısa şiir ve üç dörtlük (rubai) aldığı Muḥammad b. Maḥmud al-Naysâbüri, al-Bayrûnî’den şair olarak sözeden tek kişidir. Daha önceki yazarların hiçbiri, söz-konusu dönemde tanıdıkları küçük büyük tüm Ghaznah’lı ozanlardan dizeler almış olan abû al-Manşûr al-Tha’âlibî ya da abû al-Hasan al-Bakharzî bile, al-Bayrûnî’den şiir aktarmamış, onun şair olduğundan da sözetmemişlerdir. Al-Bayrûnî gerçekten şiir yazmışsa, bunlara yer verilmemesi, en azından, çok gariptir).

tek kişi olan falanca kimseden sözetmesi garip görünecektir. Tersine, eğer *qaştdah*, al-Bayrûnî için yazılmışsa, bu estetik talihsizlik ortadan kalkar. Çünkü şair, baştan sona *mamdûh*'tan sözetmekte, önce kendisinden, başkası adına, *mamdûh* ile bağıntılı olarak sözetmekte ve kendi kişiliğini, övdüğü kişinin altına gömmekte, sonra kendisini hatırlamakta, övdüğü kişinin yüceliğini dile getirmenin ve onun bu dünyada iyiliği, öte dünyada kurtulması için dua etmenin uygun olacağını kendisine hatırlatmaktadır. İkinci olarak *Maḥmûd*'un ölümünden sonra, al-Bustîy'in yeni bir koruyucuya gereksinim duymasının, al-Bayrûnî'nin onun desteğine gereksinim duymasından daha olası görünmektedir. Son olarak, şiirdeki bazı anlatımlar doğru değildir: al-Bustîy'de, bu, şairin dili özgürce kullanması olarak kabul edilebilir, al-Bayrûnî'de ise bağışlanamaz. Al-Bayrûnî'nin abû al-Ḥasan 'Alî b. al-Ma'mûn'u tanıyıp tanımadığını bilmiyoruz. Ancak, H. 408 yılında ilişkilerinin gerginleştiğini ve Maḥmûd'un bundan sonra onunla hiç barışmadığını ve ona haşin davrandığını, al-Bayrûnî'nin kendisinden öğreniyoruz⁵⁹. Öteki şiire gelince, al-Bayrûnî'nin kaleminden çıkmış olabilir; ama onunla hiç bir ilişiği olmayabilir de. Sonuç olarak, bu şiirlere pek güvenilmese ya da yalnızca onların kanıtlığına dayanılarak herhangi bir görüş önerilemese de, al-Bayrûnî'nin yaşam öyküsünün akışı içindeki bir boşluğu doldurmak için sakınımlı olarak onları kullanabiliriz.

Al-Bayrûnî'nin ana babası ve anayurdu konusuna dönersek, al-Bayrûnî'nin kendisi Arapça ve Farsçanın onun için yabancı diller olduklarını, bu dillerde konuşurken tedirginlik duyduğunu belirtmiştir⁶⁰. Sanskritçeyi ve Hint bilimlerini öğrenmekte karşılaştığı güçlükleri *Kitâb al-Hind*⁶¹ adlı eserinde canlı bir şekilde anlatmaktadır. Öyle görünüyor ki, al-Bayrûnî, birkaç astronomi terimi dışında başka bir dil bilmiyordu. *Tahdîd* adlı eserinde, Khwârizm'den ayrılmak zorunda kalışını, "anayurduna yabancı" olmak (*al-ıghtirâb 'an al-Waṭân*), geri dönüşünü ise "yeniden birleşme" (*al-ıjtimâ' al-şaml*) diye nitelmiştir⁶².

⁵⁹ *Kitâb al-Jamâhir fi Ma'rifah al-Jawâhir*, ed. F. Krenkow, Haydarabad, dekka, H. 1355, s. 26-27. (سالم الكرى نكوى الامانى)

⁶⁰ F. Krenkow, "Abu'r-Raihan al-Beruni", *Islamic Culture*, C. VI (1932), s. 530-531, bu anlamda, al-Bayrûnî'nin *Kitâb al-Şaydanah* adlı eserinden bir bölüm almıştır. Ayr. bk. L. Massignon, age., s. 218; Massignon, çevirisinde, daha da açık bir anlatım kullanmaktadır: "... ma langue natale, Kharazmienne..."

⁶¹ *Kitâb al-Hind*, ed. E. C. Sachau, Haydarabad, Dekka, 1958, s. 12.

⁶² S. 81.

Onun, Khwârizm'in başkentinde doğmuş olduğu sonucuna varmıştık. Bundan açıkça çıkarılacak olan sonuç, al-Bayrûnî'nin Khwârizm soyundan gelmiş olduğudur. Ana babasının kim oldukları sorununa gelince, babasının adının Aḥmad olduğundan başka doğrudan kanıt yoktur. Ancak, bu Aḥmad'ın kimliğini saptayabilmek için elimizde bu konuya ilişkin dolaylı kanıt vardır. Khwârizm-Şâh 'Iraq b. al-Manşûr'un torunlarından biri olan⁶³ abû Naşr al-Manşûr'un zamanının tanınmış astronomi ve matematik bilginlerinden biri olduğunu ve *qasîdah*'de, al-Bayrûnî'nin koruyucusu ve velinimetini rolünde görüldüğünü biliyoruz. *Al-Âthâr al-Bâqiyah*'dan, abû Naşr'ın onun hocası olduğunu⁶⁴, *Tahdîd*'den ise, al-Bayrûnî'nin yaklaşık H. 380 yılında, daha onsekiz yaşlarında olması gereken bir sırada, astronomik gözlemler yapmış olduğunu öğreniyoruz⁶⁵. Onun, ana babasından birini, olasılıkla her ikisini, daha bebekken ya da küçük bir çocukken yitirmiş olması gerektiğine inanmak için neden vardır⁶⁶; *qasîdah*'de, onun *Âl'Irâq*'ın süt kardeşi olduğu yolunda bir anlatıma rastlıyoruz. Bu, kuşkusuz, bir şiirsel anlatım olabilir, ama tarihsel gerçeği de dile getirebilir. Eğer doğruysa, bu, al-Bayrûnî'nin o aileye ya da başka bir soylu aileye mensup olması gerektiğini gösterir; çünkü, kuşkusuz, o Hanedana mensup hiçbir soylu kadın rasgele bir çocuğa süt vermeye tenezzül edemezdi. Söz konusu Aḥmad'ın, sülâlenin sondan bir önceki Khwârizm-Şâh'ı Aḥmad b. Muḥammad b. 'Irâq'dan başka biri olmadığı, 'Irâq Hanedanının son Khwârizm-Şâh'ı abû 'Abd Allâh'ın, onun üvey kardeşi olduğu kanısındayım. Bu varsayım, aşağıda belirtilen olgulardan ötürü daha da inandırıcı olmaktadır: (i) al-Bâyrunî abû 'Abd Allâh ve Kurkânj Amir'i al-Ma'mûn arasındaki savaşın

⁶³ Muḥammad al-Qazwînî, age., s. 249'da bu bağa karşı çıkmıştır. Burada, yanılan al-Qazwînî olup, şaşılacak bir biçimde, al-Nizâmî'nin söyledikleri doğrudur. Al-Qazwînî, sadece, Khwâzirm - Şâh'ın kimliği konusunda yanılmıştır. Bununla birlikte, "Mawlâ Âmir al-Mu'minîn" in sıradan bir Khwârizm'li olamayacağı, bu nedenle de, soybağının gösterdiği gibi, Khwârizm - Şâh 'Iraq'ın torunu olduğu açıktır. E. G. Browne'un, orijinal nüshadan (al-Qazwînî) bir adım daha ileri giderek, abû Naşr'ın büyükbabasının adını 'Arrâq diye yazmasının nedenini bilmiyoruz.

⁶⁴ *Al-Âthâr al-Bâqiyah*, ed. E. C. Sachau (2. bas.), Leipzig, 1923, s. 184.

⁶⁵ *Tahdîd*, s. 234.

⁶⁶ S. H. Barani'nin de aynı sonuca vardığını memnurlukla belirtmek isterim. Bk. *Al-Qânûn*, s. v.

bir sonucu olarak, saklanmak ve sonunda Khwârizm'den göçmek zorunda kalmıştır⁶⁷; çünkü kendini okumaya adanmış, matematik sorunları çözen ve astronomi gözlemleri yapan yirmiüç yaşında bir genç adamın, Khwârizm-Şâh ve amcasının duacısı ya da destekleyicisi olmuş olsa bile, anayurdundan göçetmek zorunda kalması için hiçbir neden göremiyorum; (ii) al-Bayrûnî, kendisinden hiçbir zaman "al-Khwârizmî" diye sözetmemiştir – bunun nedeni, öyle görünüyor ki, al-Bayrûnî'nin, sürgünde bile Ma'mûnilerce izlenmekten korkması ve kendi halkı ile "yeniden birleşinceye" değin. "al-Bayrûnî" adıyla ün yapmış olmasıydı; (iii) al-Bayrûnî, Maḥmûd'un Khwârizm'in başkanı olduğunu ilân ettiği bir yılda, üstelik tam aslanın ininde, Ghaznah gibi bir yerde, onun hoşuna gitmeyecek bir davranışta bulunma yürekliliğini gösterebilmiştir⁶⁸. Annesinin odun taşıyıcı olduğu belirtilen şiiire gelince, bu deyim kesinlikle şiirsel etki yaratmak için kullanılmıştır; bu şiirde, abû Lahab, al-Bayrûnî'nin babası değil, kendisidir; öte yandan, annesinin oduncu (*ḥammâlah al-ḥaṭab*) oluşu, eğer kendisi Abû Lahab olmasaydı, bilinemezdi. "Abû Lahab" ve "*Ḥammâlah al-Ḥaṭab*" deyimlerinin ikisi de, "edepsiz bir ihtiyar" (*ṣaykh bi-lâ adab*) ve "küçümsenecek bir kadın" yerine metaforik olarak kullanılmıştır.

* * *

Al-Bayrûnî, öğrenimine çok genç yaşta, büyük bir olasılıkla, abû Naşr al-Manşûr'un gözetiminde başlamıştır. (Bildığımız kadarıyla, abû Naşr, al-Bayrûnî'nin, öğretmeni olduğunu söylediği tek kişidir. S. H. Barani, kesinlikle burada yanlışlığa düşmüştür⁶⁹. Belki de, al-Bayrûnî'nin öylesine küçük yaşta astronomi ve matematik bilimlere yakından ilgi duyması, onun abû Naşr'ın öğrencisi olmasının bir

⁶⁷ *Tahdîd*, s. 81.

⁶⁸ *Kitâb al-Jamâhir*, s. 26-27.

⁶⁹ S. H. Barani, Bandâd al-Sarakhsî (metinde, al-Sarhasnî) adında birisinin de hocası olduğunu belirterek, bu savını kanıtlamak için *Al-Âthâr*, s. 184, 20. satırdan alıntı yapmaktadır. (Bk. Barani, *Al-Berûnî*, Lucknow, 1915, s. 41). Barani'nin burada bir yanlışlığa düştüğü açıktır; çünkü, alınan metinde "ustâdhî" diye sözü edilen kişi, abû Naşr'dır. 'Abd al-Salâm Nadwî, aynı savı öne sürmüştü ve bu savı desteklemek için de, *Al-Âthâr*'ın 25. sayfasını göstermiştir. Alınan metin, öne sürülen savı desteklememektedir; çünkü, sadece Muḥammad b. İshâq b. Ustâdh Bandâd al-Sarakhsî diye birinin adı örnek olarak anılmıştır (Bk. 15. satır).

sonucudur. *Tahdîd* adlı eserinde⁷⁰, yaklaşık olarak H. 380 yılında yaptığı bir astronomik gözlemden söz etmesi, o sırada aşağı yukarı onsekiz yaşında, hatta daha da genç olduğunu göstermektedir. H. 385'te, yirmüç yaşına bastığında, oldukça büyük ölçüde yeryüzünün yüzeyini ölçmek için gözlemler yapmış; Khwârizm'in çeşitli yerlerinin enlemlerini dikkate değer bir doğrulukla saptamış bulunuyordu⁷¹. H. 385-387 yılları arasında ne yaptığını bilemiyoruz. Ama onun, Kâth'ta ya da bu kente yakın bir yerde oturmayı sürdürdüğünü, kendini en çok kitap okumaya adanmış, matematik astronominin o zaman daha çözülmemiş olan sorunlarını, olasılıkla, o zamandanberi "Al-Bayrûnî Sorunları" diye bilinen sorunları çözmeye çalıştığını tahmin etmek yerinde olur. H. 387 yılında, Kâth'da, abû al-Wafâ' al-Bûzjânî ile işbirliği yaparak, ayla ilgili bir gözlem yapmıştır; al-Bûzjânî'nin Bağdad'tan yönettiği bu gözlemin amacı, iki kent arasındaki boylam farkını saptamaktı⁷². (Sonuç, tam 15°'dir). Bu gözlemden kısa bir süre sonra, al-Bayrûnî, Khwârizm'den ayrıldı. Jurjân'a kesin olarak ne zaman vardığını ve Qâbûs b. Waşmgîr'in koruyuculuğu altına ne zaman girdiğini bilemiyoruz. *Al-Âthar*'da, al-Bayrûnî, Qâbûs'un lutfuna ermeden önce Rayy'da bulunduğu⁷³ değinmiştir; bu nedenle de, eğer Jurjân'a daha önce de gitmemişse, Dihistân üzerinden doğrudan giden yolla değil, Khurâsân'dan geçerek gittiği anlaşılmaktadır. Rayy'da bulunduğu sırada yoksullaştığı anlaşıldığından, Khwârizm'den ayrılışı ile Rayy'a ulaşması arasında bir sürenin geçmiş olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. H. 390 yılının sonlarının sonlarında, Al-Âthâr'ı yazmaya başladı;⁷⁴ ama o sırada *Kitâb Tajrîd*

⁷⁰ S. 234.

⁷¹ Bk. örneğin *Tahdîd*, s. 52-53, 81, 232 ve 236; *Al-Qânûn*, s. 365.

⁷² *Tahdîd*, s. 236.

[Baranî'nin (*Al-Qânûn*, s. v. de), al-Bayrûnî'nin, abû Naşr'ın hocası olduğunu belirttiği abû al-Wafâ' al-Bûzjânî ile ilişki kurmasını sağlayan kimsenin abû Naşr olduğu düşüncesini nereden çıkardığını bilmiyorum. Baranî, belki de, *Rasâ'il abî Naşr Mansûr ibn 'Irâd ilâ al-Bayrûnî*'ye yazdığı önsözde, Haydarabad, Dekka, 1948, abû Naşr'ın, abû al-Wafâ'nın öğrencisi olduğunu belirten Z. A. al-Mûsawî'ye dayanmaktadır. Öyle ya da böyle, Baranî, iki büyük astronomun bir güneş tutulmasını gözlemlediklerini belirtmekle yanlışya düşmüştür; gerçekte, iki astronomun "birlikte" gözlemledikleri olay bir ay tutulmasıydı].

⁷³ S. 338.

⁷⁴ *Al-Âthâr*'da, al-Bayrûnî, tarihi çevirmek için 1.12.1311 İskender yılını almaktadır; bk. s. 194. Hesaplandığında, bu günün, H. 390 Şawwal ayına rastladığı görülmüştür.

al-Şu'â'ât wa al-Anwâr'ı, yazmış ve Qâbûs'a sunmuş bulunuyordu⁷⁵. Qâbûs, Jurjân'ın yönetimine H. 388 yılında dönmüştür; bu nedenle de, al-Bayrûnî'nin yaklaşık H. 389 yılında onun tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bundan önce, Jilân İspahbad'ı⁷⁶ (olasılıkla, kızı Qâbûs'un oğlu İskandar'la evlenmiş olan⁷⁷) Marzbân b. Rus-

⁷⁵ *Al-Âthâr*, s. 10.

⁷⁶ Öyle görünüyor ki, unvan (İspahbad Jil Jilân), Jalâl Humâ'i'yi (*Tahtüm*, s. v) ve Z. A. Azhar'ı ("*al-Berûnî kâ Waţan awr Uskî - Sâ'iri*," *Al-Ma'ârif*, Kasım 1973, s. 5-22), yanlış görüşlere sürüklemiştir. Azhar, "... al-Bayrûnî'nin bazı kral saraylarında bulunduğunu; 385/995'e kadar, Khwârizm Krallarının *Âl 'İrdq* kesimi sarayı; 387/997'ye kadar Mâzandarân İspahbad'ı Marzbân b. Rustam'ın sarayı; 388'e kadar ta Tabaristân'da Qâbûs b. Waşmgîr'in sarayı ile bağıni sürdürdüğünü..." öne sürecek kadar ileri gitmiştir. Tarihlemenin yanlışlığı bir yana, Azhar'ın, "Mâzandarân" ve "Tabaristân" kelimelerinin her zaman aynı jeopolitik varlığı belirtmeyebileceği de, bu kelimelerin aynı coğrafi bölgeyi belirttiklerinin farkına varmadığı açıktır. Azhar, Marzbân'ın Qâbûs'a tâbi olduğunun ve Qâbûs'un, üç bölgenin, Jurjân, Tabaristân ve Jilân bölgelerinin tümünün de hükümdarı olduğunun da farkına varmamıştı. Humâ'i, al-Bayrûnî'nin Maqâlid adlı eserini "İşfahbud Tabaristân Jil Jilân Marzbân b. Rustam b. Şarwîn için" yazdığını belirtmiştir; bundan anlaşıldığına göre, Humâ'i, Marzbân'ı, ya Tabaristân ve Jilân'ın, ya da ("Jil"ın "kesim" ya da "bölge" anlamına geldiğini varsayarak) Jilân'ın bir bölgesi olan Tabaristân'ın hükümdarı olarak kabul etmiştir.

Gerçekten, Jilân adında, aynı zamanda Jil de denen bir bölge vardı. Tabaristân ve Jurjân ise, o sıralarda Hazer Denizi kıyısında uzanan öteki iki bölgeydi. (Bu terimlerin kullanılışı için bk. G. L. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, tıpkı basım, Londra, 1966, s. 172-174 ve 368-381; = H. L. Rabino, *Mâzandarân and Astrâbâd*, Londra, 1928, I ve X. bölümler).

"İspahbad", Tabaristân/Mâzandarân'ın hükümdarlarının unvanıydı. (Bk. M. P. Şad, *Farhang Ânand Râj*, C. I. Tahran, 1335 Khurşîdî, s. 256). İbn İsfandiyâr'a göre (*Târih Tabaristân*), bu unvan, Tabaristân'ın iki ayrı sülâlesine, "Bâwand... ve Qârinwands ya da Waşmgîr sülâlesi..."ne doğru olarak uygulanabilir. (Bk. E. G. Browne'un, *History of Tabaristân* çevirisi, Leyden ve Londra, 1905, s. 91-92). Bu nedenle, ya Marzbân, Humâ'i'nin belirttiği gibi Tabaristân, hükümdarı (İspahbad'ı) idi, ya da, kanımca (Qâbûs'un kuzeni ve onun oğlunun kayınbabası olan) Marzbân'a, "Jil Jilân" unvanı verilmişti. Bunun böyle olabileceğini kanıtlayan olgu, İbn İsfandiyâr'a göre, son Sasanî hükümdarı, Yazdğird'in, Jilân'ın o zamanki hükümdarı olan Jil'e, "Jil - Jilân Farşwâdgar - Şâh" unvanını vermiş ve onu Tabaristân'a vali olarak atamış olmasıdır. (Bk. age., s. 97). Herhalde, bu sorunun daha araştırılması gereklidir.

⁷⁷ Z. A. Azhar, age., s. 6, al-Bayrûnî'nin, H. 387 yılına değin Marzbân b. Rustam'ın sarayı ile bağıni sürdürdüğünü belirtmektedir; ancak bu görüşü kangı kaynağa dayanarak öne sürdüğü açık değildir. Herhalde, bu görüş, Bayrûnî'nin (daha önceki bir tarihte Jurjân'a gitmemişse) H. 387 yılında Kâth'da bir gözlem yapmış olması olgusuna ters düşmektedir.

tam⁷⁸'in koruyuculuğu altında girmiş olabilir; çünkü, *Kitâb Maqâlid 'İlm al-Hay'ah Yahdath fi Basit al-Kurah* adlı kitabını ona sunmuştur⁷⁹. Bununla birlikte, bu kitabı, Qâbûs'un yanında bulunduğu sırada da yazmış olabilir⁸⁰. Durum ne olursa olsun, al-Bayrûnî, H. 390 yılına

⁷⁸ 'Unşur al-Ma'âli Kaykâ'ûs b. İskandar b. Qâbûs b. Waşmgîr, daha çok *Qâbûs Nâme* diye bilinen *Kitâb Naşîhat Nâme* adlı eserinde, annesinin, Prens (malizkâdeh) Marzbân b. Rustam b. Şarwîn'in kızı olduğunu belirtmektedir. (Bombay, 1325/1907 bas. s. 4; ancak, Levy'nin Londra 1951 baskısında, adı, s. 6'da, Marzbân b. Rustam Şarwîn olarak verilmiştir). Al-Bayrûnî'nin *Risâlah al-Fihrist* adlı eserinde (Sachau'nun *Al-Âthâr* baskısında verildiği gibi) al-Bayrûnî, İsfahbud, Jil Jilân Marzbân b. Rustam için bir kitap yazdığından söz etmektedir. Kaykâ'ûs'a göre, büyükbabası, *Marzbân Nâme*'nin yazarıydı (Levy'nin baskısı, s. 6); bundan, bu değerli kişinin bilimle duyduğu ilgi açıkça anlaşılmaktadır. Ondan, Tabaristân'ın iki bilge ve filozof kişisinden biri olarak sözeden İbn İsfandiyâr, onun aynı zamanda, Tabarî lehçesiyle, *Nikt - Nâme* diye bilinen bir şiir *Divân*'ı olduğunu da öne sürmektedir. (Bk. E. G. Browne'un, *Târih Tabaristân*'ın kısaltılmış çevirisi, Leyden ve Londra, 1905, s. 86). Jalâl Humâ'î (al-Bayrûnî'nin *Kitâb al-Tafhîm* adlı eserine yazdığı önsözde), al-Bayrûnî'nin *Maqâlid 'İlm al-Hayah* adlı eserini Jurjân'da yazdığını ve bu eseri, "Tabaristân İsfahbud'u "Jil Jilân" Marzbân b. Rustam b. Şarwîn'e sunduğunu belirtmektedir (s. V, Not 2). Humâ'î'nin ekledikleri, tahminden öte bir anlam taşımıyorsa, al-Bayrûnî'nin *Maqâlid*'ini sunduğu kişi ile Kaykâ'ûs'un anne tarafından büyükbabasının aynı kişi olduğu görüşü hemen hemen kesinlikle saptanmış görünecektir. İbn İsfandiyâr'a göre (age., s. 225), İspahbad Rustam b. Şarwîn b. Şahriyâr Bâwand'ın, Qâbûs'un dayısı (dolayısıyla da, Marzbân b. Rustam'ın Qâbûs'un kuzeni) olması, bu görüşe daha da güvenilirlik kazandırmaktadır.

Jilân, Tabaristân ve Jurjân, Qâbûs'un yönetimi altındaydılar. (Bk. M. B. Badakhşânî, *Târih Irân*, C. II. Lahor, 1971, s. 146). Jilân (aynı zamanda Jil de denir), kuşkusuz, Ziyâriilerin atalarının yurdu olup, Kaykâ'ûs'a göre, *loc. cit.*, atalarından Arghaş Farhâdân, Kaykhusraw (Keyhusev) zamanında Jilân'ın hükümdarıydı. Ziyâriilerin, Tabaristân ve Jurjân'daki yönetimlerinin 319/931 yılında Mardâwîj b. Ziyâr ile başladığı bildirilmektedir. (Bk. H. L. Rabino, *Mâzandarân and Astrâbâd*, Londra, 1928, s. 141. Badakhşânî'ye göre, age., s. 143, Mardâwîj, 316/928 yılında, Hamadân'ı olduğu gibi Tabaristân'ı da ele geçirmiş bulunuyordu. Ancak, benim bu konuda bazı tereddütlerim var. Bk. İbn İsfandiyâr, age., s. 204-217). Qâbûs, 388/998'de Jurjân'a döndüğünde, Tabaristân ve Jilân üzerinde de yeniden egemenlik kurmayı başarmıştı. (Badakhşânî, age., 146).

⁷⁹ *Al-Bayrûnî, Risâlah Fihrist Kutub Muḥammad ibn Zakariyah el-Râzî* (Sachau'nun *Al-Âthâr* bas., Leipzig, 1923, s. XXXX).

⁸⁰ Jalâl Humâ'î, al-Bayrûnî'nin *Kitâb al-Tafhîm*'inin önsözünde, al-Bayrûnî'nin *Maqâlid 'İlm al-Hayah*'ı Jurjân'da yazdığını belirtmektedir. (Bk. s. V, Not 2). Humâ'î'nin hangi otoriteye dayandığını bilmiyorum; ancak, söylediği doğruysa, al-Bayrûnî'nin Marzbân "Sarayı" ile bağlantı kurması olasılığı daha da azalmaktadır.

değın, aralarında (elyazması bugüne değın kalmış ve bu sorunların bazılarına bir ölçüde ışık tutabilecek olan) *Kitâb fi İsti‘âb al-Wujûh al-Mumkinah fi Şan‘ah al-Uşturlâb*’ın da bulunduğu en az on kitap ve “genç bilim adamı” (*fatâ al-fâdul*) ibn Sınâ ile yaptığı görüş alışverişini yazmıřtır⁸¹. Jurjân’da kaldığı süre içinde, bazı bilimsel sorunlara ilişkin olarak, biri H. 393 *Rabî‘al-Thâni*’de, öteki, H. 393 *Şawwâl*’de, en az iki astronomik gözlem yapmıř⁸² ve yeryüzünün çevresinin bir derecesini ölçmek için bazı çabalar harcamıştır. Dihistân ve Ghuz Türklerinin ülkesi arasındaki bazı yerleri seçmiřtir⁸³. Onun, H. 394 yılında, abû al-Hasan ‘Ali b. al-Ma‘mûn’un çağrısı üzerine Khwârizm’e dönüp dönmediğini, eğer dönmüşe, bundan sonra yaşamını Khwârizm’de sürdürüp sürdürmediğini bilmiyoruz⁸⁴ ancak onun, H. 394 yılının 14 *Ramadân*’ında, Khwârizm’de, (olasılıkla o sırada başkent olan) al-Jurjâniyah’da bir astronomi gözlemi yaptığını kesin olarak biliyoruz⁸⁵. Buraya, ay tutulmasını gözlemek için gelmiş sonra da geldiği yere dönmüş olması olanaksız değildir; ancak, *qasîdah*’dan anlaşıldığı gibi al-Bayrûni’nin Qâbûs’tan hoşnut olmadıđı⁸⁶

⁸¹ Al-Bayrûni, *Al-Âthâr*, s. 10, 25, 79, 138, 185, 211, 213, 230, 257, 295, 297 ve 357. (Ayr. bk. s. XX).

⁸² *Al-Qânûn*, s. 740-741.

⁸³ Bk. *Tahdîd*, s. 204.

⁸⁴ Barani, al-Bayrûni’nin ‘Ali’nin çağrısı üzerine H. 394 yılında yurduna döndüğünü kesin olarak belirtmektedir; bk. *Al-Qânûn*, s. vi. Bildiğim kadarıyla, Barani, al-Bayrûni’nin Khwârizm’e dönüş tarihi olarak H. 394 yılını saptayan tek yazardır; tüm ötekiler (Al-Bêrûni’de, Barani de dahil), bu tarihin çok daha sonra, H. 400-403 yılları arasındaki döneme rastladığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, bu görüşü (metinde sözü edilen gözlem dışında) destekleyen hiçbir kanıt olmadığından, bunun Barani’nin bir tahmini olduğu anlaşılmaktadır. (‘Ali, belki de H. 394 yılında hükümdardı; al-Bayrûni, H. 394 yılında al-Jurjâniyah’da bir gözlem yapmıştır; herhalde al-Jurjâniyah o sırada Khwârizm’in başkentiydi; al-Bayrûni’nin H. 394 yılı ile abû al-‘Abbâs’ın tahta çıkışı arasında Khwârizm’den ayrıldığı bilinmemektedir; Khwârizm’e ne zaman dönmüş olursa olsun, al-Bayrûni, dönüşünden kısa bir süre sonra yüksek bir göreve atanmıştır; *qasîdah*’de yer alan koruyucular listesinde ‘Ali’nin adı da vardır; bu nedenle, al-Bayrûni, H. 394 yılında ‘Ali’nin çağrısı üzerine yurda dönmüştür. Bununla birlikte, onun, bir başkasının çağrısıyla dönmüş olabileceği, bu kimsenin onun ‘Ali tarafından kabul edilmesini ve bir süre sonra da hükümet hizmetine girmesini sağlamış olabileceği olasılığı üzerinde durulmamıştır.

⁸⁵ *Al-Qânûn*, s. 74.

⁸⁶ Al-Bayrûni’nin Qâbûs’tan hoşnut olmayışının bir kanıtı da, onun *Al-Âthâr*’ı, H. 428 yılına değın yayımlamamış olması ve daha sonraki eserlerinde ona karşı sıcak duyular dile getirmemiş olmasıdır.

ve ülkesindeki bazı etkili arkadaşlarının, al-Bayrûnî'nin geri dönmesini, o zamanki Khwârizm-Şâh 'Alî tarafından kabul edilmesini ve önemli bir göreve atanmasını sağlamış oldukları bana daha olası görünüyor. (Hangi tarihte olursa olsun, al-Bayrûnî, Khwârizm'e döndükten kısa bir süre sonra kıskanç kimselerin ona çok gördükleri bir göreve atanmış, akıllı ve iyi yürekli kimseler ise onu bu görevde görmekten kıvanç duymuşlardır⁸⁷.) 'Alî, H. 399 yılında ölmüş⁸⁸; bunun üzerine, al-Bayrûnî, Ma'mûnîlerin son Khwârizm-Şâh'ının hizmetine girmiş; bu genç prensin edebiyat toplantılarına katılmış, iç ve dış sorunlarla ilgili olarak ona öğütler vermiş, en az bir gizli görev (al-Ma'mûn adına, Halife'nin elçisinden onur giysisi ve Unvanlar Belgesini almak) üstlenmiş, başkaldıran önderleri yatıştırmış, içki sofralarında yer almış⁸⁹ ama açıkça anlaşıldığına göre, ona hiç kitap okumamış ve onun için hiçbir şey yazmamıştır.⁹⁰ H. 406 yılına değin onun hizmetinde kalmış, bu tarihte olasılıkla görevinden ayrılarak bir kez daha bilimsel çalışmalarına dönmüştür. (H. 406 *Şawwâl* ile H. 407 *Rajab* arasında, al-Bayrûnî'nin al-Jurjâniyah'da bazı astronomik gözlemler yaptığını görüyoruz⁹¹. Bununla birlikte, hükûmet hizmetinde çalışmayı sürdürmüş ve bu gözlemler, abû al-Abbâs'ın lutfuyla yapılmış da olabilir.

⁸⁷ *Tahdîd*, s. 81.

⁸⁸ Hamid Askarî, age., s. 461, 'Alî'nin yaklaşık olarak 1009 yılında öldüğünü söylemekte, ancak kaynak göstermemektedir. Bu tarihi nereden aldığını anımsamıyorum. Bununla birlikte, al-Bayrûnî' *apud* A. F. al-Bayhaqî, s. 667, yedi yıl al-Ma'mûn'un hizmetinde bulunduğunu belirtmektedir. H. 406 yılının üçüncü çeyreğine değin görevde kaldığı kabul edilirse, al-Ma'mûn'un hizmetine H. 399 yılında girmiş olması gerekir.

⁸⁹ A. F. al-Bayhaqî, age, s. 667-675.

⁹⁰ Al-Bayrûnî'nin onun için bir kitab yazıp yazmadığını bilmiyoruz. A. F. al-Bayhaqî'de, ona kitap okuduğundan ya da onunla bilimsel sorunları tartıştığından sözedilmemektedir. H. 401 yılında al-Jurjâniyah'da yapılan kulenin yapımına katıldığına ilişkin olarak dolaysız bir kanıt da yoktur. Bununla birlikte, al-Bayrûnî'nin o sırada, inşaat yerini bizzat ziyaret eden abû al-Abbâs'ın hizmetinde bulunuşu ve al-Bayrûnî'nin proje ile şu ya da bu biçimde ilgilenmek için gerekli yeteneğe sahip oluşu, bu projede bir rol oynamış olması gerektiği görüşüne kolayca yolaçmaktadır. (Al-Bayrûnî', H. 397 yılında, *Gunbad Qâbûs*'un yapımı sırasında Qâbûs'un hizmetinde bulunmuş olsaydı, bu görüş büyük ölçüde güç kazanırdı; ama, al-Bayrûnî'nin H. 394 yılında al-Jurjâniyah'da bulunduğunu biliyoruz; onun, Khwârizm'e bu gidişinden sonra Jurjân'a döndüğüne dair de elimizde hiçbir kanıt yoktur).

⁹¹ *Tahdîd*, s. 49, 53, 89, 101 ve 118; *Al-Qânûn*, s. 618, 619, 620, 622 ve 661.

Ama onun al-Ma'mûn'un son günlerinde Vezir olduğu yolundaki görüşler tümüyle dayanaksızdır⁹².

H. 407 yılının *Şawwâl* ayında, *abû al-'Abbâs al-Ma'mûn*, isyancılar tarafından öldürülmüş, bunun üzerine Maḥmûd Khwârizm'e yürümüş, ayaklananları bastırmış ve abû al-Faḍl al-Bayhaqî'ye inanmamız gerekirse, H. 408 yılı başlarında⁹³, Khwârizm aristokrasisinin tüm üyelerini Ghaznah'a götürmüştür⁹⁴. Ghaznah'da ne olduğunu bilmiyoruz; tek bildiğimiz, o yıl, al-Bayrûnî'nin yürekli karşı duruşu Maḥmûd'un öylesine canını sıkımsı ki, cüretli bilim adamını hiçbir

⁹² "Anlaşıldığına göre, Mamun, al-Bayrûnî'yi kendisine Bakan olarak atamıştır" - Barani (*Al-Qânûn*, s. vi).

Bununla birlikte, A. F. al-Bayhaqî, asilerin Vezir'i (abû al-'Abbâs'ın veziri) öldürdüklerini kesinlikle belirtmektedir; *Târih Bayhaqî*, s. 675. Bu nedenle, al-Bayrûnî, Vezir olmuş olamaz. Al-Bayrûnî'nin H. 406 *Şawwâl* ile 407 *Rajab* (Receb) arasında bir dizi astronomi gözlemi yaptığını görmüştük. Bu nedenle, onun bu dönemde Vezir olma olasılığı söz konusu olamaz. Bundan başka, A. F. al-Bayhâqî'nin, abû al-'Abbâs'ın öldürülmesine yolaçan olaylarla ilgili olarak verdiği bilgilerde, öyle görünüyor ki, al-Bayrûnî'nin danışmanlık rolü oynadığı son kez, o sıralarda Üzgand bölgesinde savaştıkları bildirilen Khân ve İlak arasında bir uzlaşma sağlanması için abû al-'Abbâs'a öneride bulunduğu zamandır - bunun, abû al-'Abbâs'ın ölümünden en az bir yıl önce olması gerekir; çünkü bu olayla abû al-'Abbâs'ın öldürülmesi arasında geçen olaylar için en az bu kadar süreye gerek vardır. Herhalde, A. F. al-Bayhaqî'nin anlattıkları, al-Bayrûnî'yi (yönetim yetkileri) olan bir Vezir olarak değil, sadece, (başkaldıran önderleri yatıştırabilmesi için yeterince önemli) bir sır ortağı ve danışman olarak göstermektedir.

⁹³ Maḥmûd, Khwârizm'e doğru ilerlediği sırada (F. A. al-Bayhaqî'ye göre), hava ısınmıştı; bk. *Târih*, s. 677-678. 'Abd al-Wahhâb al-Qazwîni'ye göre, (*Hawaşf Çahâr Maqâleh*, s. 195, Maḥmûd, Ghaznah'ya gitmek için Khwârizm'den ayrıldığı zaman mevsim bahardı. Her ikisinin belirttikleri yıl ise H. 408 yılıdır. Bu nedenle, Maḥmûd'un Ghaznah'ya H. 480 yılı başlarında dönmüş olması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁹⁴ *Târih Bayhaqî*, s. 676 vd.

Bu, bizi şaşırtmamalıdır. Maḥmûd, Khwârizm'e, asilere bir ders vermek ya da kızkardeşinin kocası, abû al-'Abbâs'ın öldürülmesinin öcünü almak için değil, bu eyaleti genişleyen ülkesine katmak için gelmiştir. Durum ne olursa olsun, eyaletin soylularının çoğunluğu, Maḥmûd'u hükümrân olarak kabul etme düşüncesine karşı oldukları; abû al-'Abbâs'ın ölümünden sonra, Ma'mûn'un soyundan bir prensin ('Alî'nin oğlu) Khwârizm - Şâh olarak ilân edildiği açıktır; bu nedenle de, belli bir soylunun abû al-'Abbâs'tan yana ya da ona karşı olsa da, Maḥmûd, onun kendisine bağlılığına güvenemezdi. (Maḥmûd'un, abû al-'Abbâs'a bile tam anlamıyla güvenemediğine de değinilebilir; gerçekten, abû al-'Abbâs'ın elçilerinin aracılığıyla Khân ve İlak arasında barış yapıldığında, Maḥmûd, onun bur girişiminin nedeni konusunda kuşkuya düşmüştür).

zaman bağışlamamıştır. Tutuklanıp tutuklanmadığını⁹⁵ bilemiyoruz; ancak, çok geçmeden, onun Kâbul yakınlarında Hayfûr'da astronomik gözlemler yaptığını görüyoruz (*Jumâdt al-Ukhrâ* H. 409)⁹⁶. Mahmûd, Hindistan'da Mathura seferinden dönerken, Mathura'daki tapınaktan aldığı mücevheri, al-Bayrûnî'ye o yıl (H. 409) göstermiş olsa gerektir⁹⁷. H. 410 *Rajab* ayından 411 *Şa'bân* ayına kadar, al-Bayrûnî'nin Ghaznah'da bir kez daha bir dizi astronomik gözlem yaptığını görüyoruz⁹⁸. Yaklaşık olarak H. 413 yılında, onun büyük güçlükler ve zorluklar içinde olduğunu, hatta müneccimlere bile danıştığını görüyoruz⁹⁹! (Barani, onun, *Maqâlah İfrâd al-Maqâl*'i, H. 413 yılında yazdığını söylüyor¹⁰⁰; ancak, *maqâlah*'nın basılı metninde¹⁰¹ ne zaman yazıldığına ilişkin hiçbir bilgi yoktur). Bununla birlikte, H. 415 yılında, al-Bayrûnî'nin, "Türklerin en uzak sınırlarından" gelen elçilerin, güneşin yeryüzünün üstünde döndüğü bir yer olduğu yolundaki

⁹⁵ S. H. Barani (örneğin, *Comm. Vol. s. 34*) nin düşüncesine göre, al-Bayrûnî'nin Nandana'da dünyanın çevresini saptamak için, "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uyguladığı sırada olasılıkla siyasal tutuklu olup, bu olay H. 408-409 yılında meydana gelmiştir. Al-Bayrûnî'nin, Hindistan'a H. 411 yılından daha önce gitmediği kanısında olduğumdan, onun, Nandana kalesinde tutuklu olması diye bir sorun da sözkonusu değildir. Bununla birlikte, al-Nizâmî al-Bayrûnî'nin tutuklu olduğunu belirtmekte yanılmış olmayabilirse de, bunun nedenini belirtirken kesinlikle yanılıya düşmüştür; al-Bayrûnî'nin yaşamöyküsünde boşluk ise (H. 408-409), onun tutuklu bulunmasından ileri geldiğini çok iyi kanıtlayabilir. Al-Bayrûnî'nin (bir bölümünü, Nallio'nun *İlm al-Aflâk* aracılığıyla, Barani'nin *Comm. Vol., s. 34*'te verdiği) *Al-Kitâb fi al-Uşşurlâb*'i ne zaman ve nerede yazdığı saptanabilseydi, bu soruna kesin bir karşılık verilebilirdi. (Alıntıdan anlaşıldığına göre, bu kitabı, al-Bayrûnî, kendisinden önce gelen yazar al-Nayrîzî'nin öne sürmesinin ardından o zamana değin üstünde çalışarak bulduğu "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uygulama alanına koyamadan yazmıştır). Bu arada, bir kitap (eğer, *Kitâb fi İsti'mâl al-Uşşurlâb el-Kurrîy* ile aynı kitap değilse), *Risâlah al-Fihrist*'te sıralanan eserler arasında yer almamaktadır.

⁹⁶ *Tahdîd*, s. 88. (Barani, ona, Kâbul ve Qandhâr (Kandahar) yakınlarında rastladığını söylüyor; bk. *Al-Qânûn*, s. vii; Qandhâr'a atıfta bulunulduğunu nereden öğrendiğini bilmiyorum. Atıfta bulunulan yer olarak Ghaznah'yı aldığımızda, Kâbul ve Qandhâr hemen hemen zıt yönlerde kalmaktadırlar; böyle olunca da, Barani'nin sözünü ettiği yer - bana, "Jayfûr" diye okunması gerektiği söylenen - Hayfûr olamaz).

⁹⁷ *Kitâb al-Jamâhir*, s. 78.

⁹⁸ *Tahdîd*, s. 280 ve 281; *Al-Qânûn*, s. 365, 408, ve 647.

⁹⁹ Al-Bayrûnî, *Risâlah al-Fihrist*. (Bk. *Al-Âthâr*, ed. Sachau, ed s. XXXVI).

¹⁰⁰ *Al-Qânûn*, s. vii.

¹⁰¹ *Maqâlah İfrâd al-Maqâl fi Amr al-Zalâl*, Haydarabad, Dekka, 1948.

anlatımlarıyla ilgili olarak, Maḥmûd tarafından çağrıldığını ve bu konuda Maḥmûd'un merakını giderdiğini görüyoruz¹⁰². Öyle görünüyor ki, al-Bayrûnî, bu fırsattan yararlanarak, yerler ve uzaklıklar hakkındaki bilgisini artırmıştı¹⁰³. H. 416 yılının *Rajab* ayında Ghaznah da *Tahdîd* adlı kitabını bitirmiştir¹⁰⁴. O sıralarda, belki de daha önce, Sanskritçe *Karana Tilak* adlı eseri Arapçaya çevirmiştir¹⁰⁵. Bu iki eserden, onun daha o zaman Hindistan'a gitmiş olduğunu, orada, dünyanın çevresinin uzunluğunu saptamak için "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uyguladığını ve *Karana Tilak* adlı esere orada rastladığını öğreniyoruz. H 418 yılında, al-Bayrûnî, Qitâ'i Khân'dan gelen elçilere¹⁰⁶ soru sorma olanağı bulmuştur; onun uzak doğudaki kentlere ilişkin bilgiyi bu elçilerden sağladığı sanılmaktadır¹⁰⁷. Aynı yıl (H 418) *Rajab* ayında, al-Bayrûnî, *Risâlah fi İstikhrâj al-Awtâr fi al-Dâ'irâh* adlı eseri yazmıştır; ancak bu eseri nerede yazdığını bilmiyoruz¹⁰⁸. H. 420'de, olasılıkla Ghaznah'da, Khwârizm'li bir kadın için *Kitâb al-Tafhîm* adlı eserini yazmıştır¹⁰⁹. H. 421 yılının *Rabî' al-Thânî* ayında Maḥmûd ölmüş, iki oğlu arasındaki çekişme, Ghaznah'ya olasılıkla H. 422 *Jumâdî al-Ukhrâ'* da varan Mas'ûd'un zaferiyle doruk noktasına ulaşmıştır¹¹⁰. Al-Bayrûnî, O yıl Ghaznah'da, *Kitâb fi İkhtilâf al-Wâki' fi Taqâlim* adlı eserini

¹⁰² Yâqût, *Mu'jam al-Udabâ'*, s. 183; A. F. al-Bayhaqî, age., s. 63 ve Minorsky, "On Some of Biruni's Informants", *Comm. Vol.*, s. 235.

¹⁰³ Minorsky (*Comm. Vol.*, s. 235-236).

¹⁰⁴ *Tahdîd*, s. 281.

¹⁰⁵ Al-Bayrûnî'nin Arapça çevirisi, *Ghurrah al-Zijât*'ın izi bulunmuş, Arapça metin; S. S. H. Rizvi tarafından baskıya hazırlanmış, onun tarafından İngilizcaya de çevrilmiştir. Metin ve İngilizce çeviri, *Islamic Culture*'un XXXVII (1963). cildinden başlayarak dizi halinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁶ V. Minorsky (*Comm. Vol.*, s. 234), elçinin, Liao sülâlesinden İmparator Sheng Tsung (M. S. 983-1031) adına geldiğini belirtmektedir.

¹⁰⁷ *Kitâb al-Jamâhir*, s. 208 ve Minorsky (*Comm. Vol.*, s. 233-234).

¹⁰⁸ *Risâlah fi İstikhrâj al-Awtâr fi al-Dâ'irâh*, Haydarabad, Dekka, 1948, s. 226.

¹⁰⁹ *Kitâb al-Tafhîm fi Sinâ'ah al-Tanjîm*, ed. Jalâl Humâ'nî, 1939. Kitabın, bilim adamı olan editörü, s. 135-138, 280-281 ve 427'deki anlatımların, hesaplama sonucu kitabın, al-Bayrûnî'nin kendisinin kitapta belirtmiş olduğu gibi, Ghaznah'da H. 420 yılında yazıldığını gösterdiğini belirtmektedir.

¹¹⁰ İbn al-Athâr, *Ta'rih al-Kâmil*, C. IX. s. 149 ve 150.

(Bununla birlikte, bk. *Kitâb al-Hind*, s. 203 ve *Al-Qânûn*, s. 688-689; ibn al-Athâr'in verdiği tarihlerle bağdaşmaz görünmektedir).

bitirmiştir¹¹¹. *Kitâb al-Hind*'in de o sıralarda yazılmakta olduğuna ve bu eserin Ghaznah'da H. 422-423 yılında bitirildiğine inanmamız için neden vardır¹¹². Sürekli çalışmaktan yorgun düşmüş ve kanımca yeterince değerlendirilmemiş olan al-Bayrûnî', H. 423 yılında ciddi bir hastalığa yakalanmış, bu hastalığı, H. 423 sonlarına doğru ya da H. 424 yılında, yalnızca kararlılık ve iradesiyle yenmiştir¹¹³.

* * *

Yazımızı sürdürmeden, al-Bayrûnî ile Maḥmûd arasındaki gerçek ilişkinin ne olduğunu ve al-Bayrûnî'nin Hindistan'da ne kadar ve hangi dönemde kaldığını saptamaya çalışacağız. Daha önce de belirtildiği gibi, al-Bayrûnî'nin Ghaznah'ya geldikten sonra ve Kâbul yakınlarında astronomik gözlemler yapmadan önce neyle uğraştığını bilmiyoruz. Bu dönem içinde Hindistan'da olmuş olabilir; ancak elimizde buna kanıtlayacak bir şey yoktur. Yine, H. 411 ve 415 yılları arasında onun nerede olduğunu ve ne yaptığını bilmiyoruz. Tek bildiğimiz, yaklaşık H. 413 yılında alabildiğine şanssız, müneccimlere başvuracak kadar mutsuz olduğudur. Kanımca, bu dönem, onun Hindistan'da kaldığı dönemdir. Danıştığı müneccimlerin onun yaşı konusunda büyük ölçüde yanıldıklarını biliyoruz¹¹⁴; Bunun nedeni, Hintli müneccimlerin, başka bir iklimden ve başka bir soydan

¹¹¹ Yâqût, Maḥmud'un H. 422 yılında öldüğünü, al-Bayrûnî'nin ise sağ olduğunu ve o sırada Ghaznah'da bulunduğunu; çünkü, kendisinin (Yâqût'un) o yıl Ghaznah'da yazılmış olan *Kitâb Taqâsim al-Aqâlim*'i, al-Bayrûnî'nin kendi elyazısıyla gördüğünü belirtmektedir (*Mu'jam al-Udabâ'*, s. 180). Böylece, sözkonusu kitap, H. 422 yılında Ghaznah'da yazılmıştır. Metinde, verilen başlık, *Risâlah al-Fihrist*'ten alınmış olup, Yâqût'un sözünü ettiği kitabın tam başlığı olduğu görülmektedir.

¹¹² S. 203'te, Maḥmûd'un, 400 Yazdijard'ın Nawroz'undan tam on Farisî ayı önce öldüğü; s. 252'de (Somnath'taki) imajın H. 416 yılında tahrip edildiği; s. 206'da ise, Hintlilerin Somnath'ın tahrip edildiği yılı, 947 Sakakâla olarak hesapladıklarını belirtmektedir.

¹¹³ *Risâlah al-Fihrist*, *Al-Âthâr*'da, s. XXXXVI (Altmış yaşından sonra, yani H. 3.12.422 tarihinden sonra yatağa düştüğünü söylemektedir. Hastalık çok ciddi bir hastalıktı; onu bir süre için yatağa bağlamış olsa gerektir. Yaklaşık 61 yaşında, yani H. 3-12.423 dolaylarında, düşünde ayı gözlemlediğini görmüştür. *Kitâb al-Hind-i* H. 423 tarihinde bitirmişse, bundan kısa bir süre sonra hastalanmış olmalıdır).

¹¹⁴ *Risâlah al-Fihrist*. (Bk. *Al-Âthâr*, s. XXXXVI).

gelmiş olması nedeniyle onun yaşını doğru olarak kestiremeyişleri olabilir kanısındayım. Al-Bayrûnî gibi bir dahî için, yalnız Sanskritçeden Arapçaya değil, Arapçadan Sanskritçeye de kitaplar çevirebilecek ölçüde Sanskritçe öğrenmesi için Hindistan'da kaldığı süre yeterince uzundur. Son olarak *Karana Tilak*'ın çevirisi olan *Ghurrah al-Şijât*'ta, Vijaya Nanda'nın bu Sanskritçe eserini Hindistan'da bulduğunu belirtmektedir. Bu çevirisinde, al-Bayrûnî, başka dönemlere çevrilmek için 25 *Şafar* H. 416 tarihini almaktadır; bunun nedeni, onun belirttiği gibi, o günün, Maḥmûd'un Yûsuf Khân'la karşılaştığı ünlü bir gün oluşudur¹¹⁵. Kitabın bu olaydan kısa bir süre sonra yazılmış ve al-Bayrûnî'nin bu kitabı daha önce Hindistan'da elde etmiş olması gerektiği açıktır. H. 416 yılında, ciddi olarak hastalandığı zamana değin onun Ghaznah'da tutkuyla kitap ve *maqâlah*'lar yazmakla uğraştığını görüyoruz; bu dönemde onun Hindistan'a gittiğine ilişkin olarak elimizde hiçbir kanıt yoktur. Neredeyse ölümün kıyısından döndüğü hastalıktan kurtulduktan sonra, al-Bayrûnî, altmış ikiyi bulan ilerlemiş yaşında Hindistan yolculuğunu göze alamayacak kadar güçsüz kalmış olsa gerektir. Bundan başka, elimizde bulunan *Kitâb al-Hind*'den sonra yazdığı eserlerin hiçbirinde, yerinde olarak ün kazanmış bu eserde olduğundan daha iyi bir noktaya varmış değildir. tersine, Edward Sachau'nun belirttiği gibi, *Kitâb al-Hind*'de öylesine açık bir biçimde birbirinden ayırmış olduğu iki Hindistan dönemini, *Al-Qânûn*'da karıştırabilecek duruma gelmiştir¹¹⁶.

Al-Bayrûnî'nin Sanskritçe öğrenmeye başlamasına gelince, Hindistan'a H. 408 yılında gitmemişse, bu dilde ders almaya Ghaznah'da başlamış olmalıdır¹¹⁷. Maḥmûd'un emrinde Hintli askerler vardı; bunlar başlıbaşına bir bölük oluşturuyorlar ve kendi yurttaşları olan subayların komutası altında bulunuyorlardı¹¹⁸. Gerçekten,

¹¹⁵ Bk. Islamic Culture, C. XXXXVII (1963), s. 185. (Bu arada, al-Bayrûnî, Jayananda'nın, Benaras'lı bir tefsirci olduğunu belirtmektedir – belki de bu, al-Bayrûnî'nin, Benaras'a kadar Hindistan'ın derinliklerine “nüfuz ettiği” yolundaki yanlış inancın kaynağıdır).

¹¹⁶ *Alberuni's India*, s. xvi-xvii.

¹¹⁷ S. K. Chatterji de, al-Bayrûnî'nin, Sanskritçe ders almaya, kanısınca, tutuklu bulunduğu sırada başladığı görüşündedir. Bk. “Al-Birûni and Sanskrit”, *Comm. Vol.*, s. 86.

¹¹⁸ Bk. C. E. Bosworth, *The Ghaznavids* 994:1040, Edinburgh, 1963, s. 110, (Bosworth, dayandığı kaynaklar olarak Gardîzî, *Şayn al-Akhhâr*, s. 96, *Târîkh*

öyle görünüyor ki, başkent Ghaznah'da (tüccarlar ve arasıra gelen ziyaretçiler sayılmazsa) bu kente yerleşmiş büyük bir Hintli kolonisi vardı ¹¹⁹. Al-Bayrûnî çocukken, meyva ve bitkilerin adlarını öğrenmek için, Khwârizm'i ziyaret eden bir Romalıdan (bir Yunanlıdan?) ders alıyordu ¹²⁰; onun, kendi dillerini ve bilimlerini öğretebilecek bilgili Hintlilerden yararlanmaması düşünülebilir mi? Bundan başka, H. 411 ve 415 yılları arasındaki süre, onun resmî görevini yürütürken, bu dönemin başında bu dilin alfabesini öğrenmeye başlaması ve bu dönemin sonunda da bu dilden ve bu *dile* kitaplar çevirmesine olanak sağlamaya yeterli bir süre olarak görünmemektedir. Al-Bayrûnî'nin, daha *al-Âthâr* adlı yapıtında, planetlerin ve burçların adlarını (altı başka dilin yanı sıra) Sanskritçe olarak da verdiği düşünülürse ¹²¹, Sanskrit alfabesini, doğum yeri olan Kâth'da öğrenmiş olması olanaksız değildir.

Onun Maĥmûd'la ilişkilerine gelince, kanımca, Sachau, *Indica* adlı eserinin girişinde, yetersiz kanıtlara dayanmakla birlikte, doğru sonuca varmıştır. Al-Bayrûnî'nin Maĥmûd'a karşı tutumu, yiğitlik, korku, alınganlık ve pişmanlık duygularının karışımıdır. Kimi zaman korkaktan çok yürekli, pişman olmaktan çok alıngan; kimi zaman da hemen hemen tam tersidir. Onun H. 408 yılındaki sivri çıkışının, Maĥmûd'un ömür boyu hoşnutsuzluğuna yolaçtığını biliyoruz; buna karşın, H. 409 yılında Maĥmûd'un ona Mathura'dan aldığı mücevheri gösterdiğini ve H. 415 yılında bir astronomi sorunu konusunda ona danıştığını görüyoruz. Birbirlerine karşı tutumları çift yönlüdür. Al-Bayrûnî kuşkusuz onun sırdaşı ya da saray müneccimi değildi, ama onun hizmetinde, başka bir deyişle, devletin hizmetinde bulunmuş olabilir. Eğer böyle ise, görevi onun Hindistan'ın uzak yerlerinde ve

Bayhaqî, s. 237, 251-252 ve 497 ve Nâzım, *Sultân, Maĥmûd* s. 140, b. 7'den alıntılar yapmaktadır).

¹¹⁹ Hintli askerlerin, Ghaznah'da kendi mahalleri olduğu açıktır; bunların, kardeşlerinin, onların *malîcha* ya da saflığını yitirdikleri yolundaki batıl inançları nedeniyle, Hindistan'daki evlerinden uzak kalmaya yazgılı oldukları da açıktır. *Kitâb al-Hind*'den, Kâbul'un Hindu yöneticileri hakkında bilgi ediniyoruz; bu nedenle, Afghân (Afgan) Hindu'larının sayılarının büyük olması, bunların bazılarının doğal olarak o zamanki başkent Ghaznah'da yerleşmiş olmalarını gerektirir. (Ayr. bk. S. K. Chatterji, age., s. 86).

¹²⁰ Krenkow (*Islamic Culture*, s. 531), *Kitâb al-Şaydanah*'dan bu anlamda alıntı vermektedir.

¹²¹ *Al-Athâr*, s. 192-193.

(olasılıkla başka yerlerde) elde ettiği kitapların bedelini ve ona bu kitapları öğretebilecek (Ghaznah'ya getirilmiş) Hintli *pundit*'lerin emeklerinin karşılığını ödemesine elverecek, ancak, ona, ne kendisini tümüyle dilediği uğraşlara adamasına olanak verecek, ne de büyük yeteneklerine uygun düşecek seçkinlikte, ya da onu mutlu kılacak nitelikte bir görev olsa gerektir. (S. K. Chatterji, Panjab'ın ülkeye katılmasından sonra basılmış, Maḥmûd'un tuğrasını taşıyan bazı sikkelerin üstündeki Sanskrit efsanesinin, Arapçadan al-Bayrûnî tarafından çevrilmiş olduğu kanısındadır. Bundan başka, Chatterji, sikkelerin iki dilde çıkarılması kararının al-Bayrûnî'nin tavsiyesi ile alındığı görüşündedir¹²². Barani, bir adım daha ileri giderek, bu kararın al-Bayrûnî'nin önerisiyle alındığını vurgulamaktadır¹²³. Olasılıkla, Maḥmûd ya da ilgili görevli her kimse, çeviri için al-Bayrûnî'yi seçmiştir; ama bu amaçla Hintli bir bilim adamının seçilmiş olması da aynı ölçüde olasıdır. Al-Bayrûnî'nin kararın alınmasında etkili olmasına gelince, bu, bildiğimizce, al-Bayrûnî ile Amir arasındaki ilişkiye ters düşmekle kalmamakta, aynı zamanda Maḥmûd'un, Hintli askerlerden oluşan bir bölüğü hizmetine almaya, Hint eyaletinde iki dilde sikke bastırma kararından çok önce –bu kararın da al-Bayrûnî'nin etkisiyle alındığı vurgulanmadıkça– karar verdiği gerçeğini görmezlikten gelmektedir).

* * *

Anlatımıza kaldığımız yerden devam edersek, al-Bayrûnî'nin geçirdiği ciddi hastalıktan ötürü büyük ölçüde sarsıldığını ve güçsüz düştüğünü, ama henüz çözülmemiş sorunları çözme, kendisinin ve kendisinden önceki büyük bilim adamlarının vardıkları sonuçları sistemli ve tutarlı bir biçimde sunma, böylece sorunları öğrenciler için çok daha kolaylaştırma konusunda her zamanki gibi kararlı olduğunu görürüz. Bu sıralarda (yaklaşık olarak. H. 423 yılının Şawâl ayında) *Risâlah al-Fihrist*'te sözünü ettiği düşü görmüş, bundan, kendini çalışmalarına ve yazılarına adanması için önünde daha onaltı yıl kadar bir süre olduğu sonucuna varmıştır; benim bundan çıkardığım sonuç ise, öylesine uzun bir zaman bastırılmış olan kendini koruma içgüdüsünün yeniden kendini duyurduğudur. Öylesine ki, o sırada bilinçaltındaki en önemli düşünce, gelecek –o tarihte ona belirsiz

¹²² "Al-Biruni and Sanskrit", *Comm. Vol.*, s. 98.

¹²³ Bk. *Al-Qânûn*, s. ix.

görünen bir gelecek –düşüncesi idi; dahası, bu olayın, onun Mas'ûd'un lutfuna ve parasal desteğine ermesinden önce meydana gelmiş olması gerekir. Aḥmad b. al-Ḥasan al-Maymandî, H. 424 yılında ölmüştür. Bu nedenle, öyle görünüyor ki, Sachau, al-Bayrûnî'nin Ghaznah sarayı ile ilişkilerinin ancak bu Vezir'in ölümünden sonra kurulduğuna inanmakta haklıydı¹²⁴; ancak al-Maymandî'nin al-Bayrûnî'ye düşman olduğu görüşünü destekleyecek hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle yaklaşık olarak H. 425 yılının (Şâwwâl ayında al-Bayrûnî Mas'ûd'un sarayı ile ilişki kurmuş ve *Al-Qânûn*'u yazmaya başlamıştır; bu eseri, H. 426 yılında bu genç prence sunmuştur. (Jalâl Humâ'î, *Kitâb al-Tafhîm*'e yazdığı önsözde, al-Bayrûnî'nin, H. 420 yılında Maḥmûd'un sarayına girdiğini ve *Al-Qânûn* adlı kitabını, onun saltanatının son yılında yazdığını öne sürmektedir¹²⁵. Kitabın adı kesinlikle Humâ'î'nin görüşüne aykırı düşecek bir kanıt değildir; ancak kitabın içeriği, onun, H. 423 yılından önce yazılmış olamayacağını¹²⁶ ve H. 426 yılının ortalarında eserin yaklaşık olarak ancak altıda birinin yazılmış olduğunu göstermektedir¹²⁷. J. H. Kramers, daha da eskiye giderek, "... *Qânûn*'un eldeki en eski nüshasının... 416 yılında tamamlandığını..." öne sürmektedir¹²⁸. Kramers ya başka bir kitaptan, bir kalem sürçmesiyle, *Qânûn* diye söz etmiştir ya da birisi yanlışlıkla tarihi, örneğin "516" yerine "416" diye yazmıştır. Kitabın, H. 427 yılına değin tamamlanmamış olduğunu, al-Bayrûnî'nin kendisinden öğreniyoruz¹²⁹.) H. 428 yılının başlarında, al-Bayrûnî (daha çok *Risâlah al-Fihrist* diye bilinen) *Risâlah Fihrist Kutûb abû Zakariyâ al-Râzî* adlı

¹²⁴ *Alberuni's India*, s. ix.

¹²⁵ *Kitâb al-Tafhîm*, s. v. (Bk. Not 3).

¹²⁶ Al-Bayrûnî, H. 426 yılında 175. sayfaya gelmişti. (Bk., aşağıda Not 127). 168. sayfada, o zaman hilâfet tahtında oturan halifenin adını Halife al-Qâ'im bi-Amr Allâh olarak vermiştir. Al-Qâ'im, H. 422 yılının *Dhû'al Hicjah* ayının 11. günü tahta çıkmıştır. Bu nedenle, al-Bayrûnî, 168. sayfanın tümünü, *Dhû'al - Hicjah* ayının geri kalan günlerinde yazmadıkça, ya da al-Qâ'im'le ilgili atfı daha sonraki bir tarihte eklemedikçe, kitabı yazmaya H. 422 yılında başlamış olamaz. Bununla birlikte, eserin konusu yeni değildir – bazılarına, al-Bayrûnî'nin *Al-Âthâr* gibi eski bir eserinde bile rastlanmaktadır.

¹²⁷ 175. sayfada belirtilen günün, Hintlilerin o sırada içinde buldukları yüzyılın 9. ayının 5. günü olduğu öne sürülmektedir; bunun H. 626 yılında bir gün olduğu hesaplanmıştır.

¹²⁸ J. H. Kramers, *age.*, s. 190.

¹²⁹ *R. al-Fihrist*'te, eser bitirilmemiş olarak gösterilmiştir. (H. 428); eserin, H. 432 yılında ölen Mas'ud'un yaşam süresi içinde tamamlandığı görülmektedir.

kitabını yazmıştır; bu kitapta, al-Bayrûnî, yaşamına ilişkin bazı olayların yanı sıra, eserlerinin de bir listesini vermiştir. Al-Bayrûnî'nin yaşamının daha sonraki yıllarına ilişkin olarak, *Al-Qânûn*'u H. 428 ve 432 yılları arasında bitirdiği; *Kitâb al-Jamâhir fi Ma'rifah al-Jawâkir* adlı eserini yazıp tamamladığı ve anlaşıldığına göre al-Bayrûnî'ye hazineden bağışta bulunmayı sürdüren ve bilim adamlarının al-Bayrûnî'nin çevresinde toplanmalarını ve al-Bayrûnî'nin eserlerini onlara yazdırmasını sağlayarak kitaplarını yazmasını kolaylaştıran¹³⁰ Mawdûd b. Mas'ûd'a (saltanatı H. 432-441) sunduğu¹³¹ ve *Kitâb al-Şaydanah*'ı yaklaşık olarak H. 442-443 yılında, yaşı sekseni bulduğu sırada bitirdiğinin dışında çok az şey biliyoruz¹³². Onun ne zaman öldüğünü tam olarak bilmiyoruz; ancak kesinlikle H. 430 yılının *Rajab* ayının ikinci günü ölmediğini biliyoruz; al-Ghadanfar, bu tarihe, al-Bayrûnî'nin en yakın yardımcılarında biri olan abû al-Fağl al-Sarakhsi'nin elyazısıyla yazılmış olarak rastladığını ve bu tarihin bir başkasının, al-Bayrûnî'nin öldüğünde yetmiş yedi yaşını doldurmuş, yetmişsekizden yedi ay almış olduğu yolundaki anlatımını doğruladığını belirtmektedir¹³³. Bununla birlikte, al-Ghadanfar, abû al-Muhammid b. Mas'ûd b. Muhammed b. al-Zaki al-Ghaznawî'nin *Kitâb al-Şaydanah* kopyasını kopya ederken, *al-Şaydanah*'a göre Bayrûnî'nin 77 yaşında ölmüş olamayacağını farketmemiştir; al-Ghadanfar'ın kendisine göre¹³⁴, al-Ghaznawî, *Kitâb al-Şaydanah* kopyasında, kitabın (*Kitâb al-Şaydanah*) (o zaman) eldeki tüm nüshalarının büyük bir bölümünün (abû al-Muhammid'e göre), Aḥmad al-Naḥşâ'i'nin elyazısıyla yazılmış olduğunu, kenar notlarının ise pek okunaklı olmayan bir elyazısıyla, al-Bayrûnî'nin kendisi tarafından çiziktirilmiş olan kaba müsveddeden alındığını belirtmektedir. Al-Bayrûnî'nin ölüm tarihi için en büyük olasılıkla H. 443 yılını alışımın nedeni, *Kitâb al-Şaydanah*'ın H. 442 yılı sonunda ya da H. 443 yılının başlarında bitirilmiş ol-

¹³⁰ (*Kitâb al-Şaydanah*) ana metnin, bir öğrencinin (Aḥmad al-Naḥşâ'i) elyazısıyla yazılmış olduğu, kenarlarına al-Bayrûnî'nin kendi elyazısıyla notlar düşüldüğü bir nüshadan sözedilmektedir. (Krenkow, abû al-Muhammid'e dayanan al-Ghadanfar'a dayanarak belirtmektedir; bk. *Islamic Culture*, C. IV, 1932, s. 532).

¹³¹ *Kitâb al-Jamâhir*, s. 31.

¹³² Kanımca, al-Bayrûnî'nin kendisi *Kitâb al-Şaydanah* adlı eserinin girişinde, o sırada 80 yaşında olduğunu belirtmektedir.

¹³³ Sachau'nun *Al-Âthar*'a yazdığı girişte alıntı olarak yer almaktadır, s. xxxvi.

¹³⁴ Krenkow (*Islamic Culture*, s. 532), bu anlatımı, *Kitâb al-Şaydanah*'tan almıştır.

masının gerekmesi ve Yâqût'un da bu tarihten sözetmesidir. (Elimizdeki metinde¹³⁵, tarih H. 403'tür; ancak, Yâqût, al-Bayrûnî'nin elyazısıyla yazılmış ve Ghaznah'da H. 422 yılında tamamlanmış olan bir kitap gördüğünü belirttiğine göre, bu tarihi vermiş olamaz¹³⁶. İbn al-Athîr, al-Bayrûnî'nin ölüm tarihi olarak 430 yılını vermiştir¹³⁷; kanımca, bu tarihi -tıpkı 'Abd al-Salâm Nadwî'nin yaptığı gibi-¹³⁸ Yâqût'un metninden çıkarmıştır. Bu iki bilgin, öyle görünüyor ki, "thalâthîn" (ثلاث) sözcüğünün, "thalâthîn" (ثلاثين) sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olduğunu düşünmektedirler. Ancak, kanımca, "arba'în" (اربعين) eseri kopya eden tarafından dikkatsizlik sonucu dışarıda bırakılmış, bunun sonucu olarak, "443", "403" olmuştur).

* * *

Firdawsî ve Mahmûd'dan söz ederken, Edward Sachau, "Kralın, şairin karşısında yer alması durumunda kaybeden kral olmuştur. Firdawsî, dünya düşünce tarihinde kendisine verilen şerefli yeri koruduğu sürece, o güne değin görülmemiş ölçüde dünyalığı üstüste yığan Mahmûd'un, ölümsüzlüğe yazgılı bir şairi nasıl onurlandıracağını bilmediği bir leke gibi adına yapışacaktır" demektedir¹³⁹. Bu yargıya karşı çıkmak isteğinde değilim; dileğim yalnızca, Mahmûd'un, kesinlikle, ölümsüzlüğe yazgılı hiçbir insanı onurlandırmayı bilmediğinin anlaşılmasını eklemektir. Ancak, Kral'ın Bilim adamının karşısında olması durumunda; bilim adamı açık bir biçimde kaybetmiştir; aradan ancak dokuz yüzyıl geçtikten sonra, durum yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Başarısızlığın ne denli büyük olduğu, bir süre önce, sürümü büyük gazetelerimizin birinde, "Alberuni; gelmiş geçmiş en büyük bilim adamlarından biri" gibi bir başlık taşıyan ve içeriği yalnızca, Mahmûd'un, duvarda, bu amaçla yaptırılmış bir kapıdan çıktığı, kendisinin ise o gün yüksek bir duvardan atılacağı, ama hiç incinmeden kaçacağı yolundaki başarılı yıldız falından oluşan bir makaleden çıkarılabilir. Sachau bile, al-Bayrûnî'nin yıldız falcılığı yaparak Ghaznah'da ekmeğini kazanmış olabileceğini belirtmişti¹⁴⁰!

¹³⁵ *Mu'jam al-Udabâ'*, s. 186.

¹³⁶ *Ibid.* s. 180.

¹³⁷ *Al-Lubâb fi Tahdhîb al-Ansâb*, ed. Muştafa 'Abd al-Wâhid, Mısır, 1971,

s. 224.

¹³⁸ 'Abd al-Salâm Nadwî, "Al-Bérûnî", *Comm. Vol.*, s. 256.

¹³⁹ *Alberuni's India*, s. viii.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. ix-x.

Bu (şimdi) iyi bilinen yıldız falı kehaneti konusunda ilk “otorite”, bildiğim kadarıyla, al-Nizâmî al-‘Arûdî al-Samarqandî’nin (H. 547 ve 552 yılları arasında yazılmış olan) *Çahâr Maqâleh*¹⁴¹ adlı eseridir. E. G. Browne’un büyük değer verdiği bu düzyazı eseri, aynı zamanda Maḥmûd’un abû Naşr al-Mansûr, abû al-Khayr al-Khammâr, al-Bayrûnî, abû Sahl al-Masihî ve ibn Sînâ’yı çağırdığı, bunların ilk üçünün gitmeyi kabul ettikleri, son ikisinin ise Jurjân’a gittikleri yolunda bilgi veren ilk “otorite”dir¹⁴². Yukarıda belirtilen yıldız falına ek olarak, al-Bayrûnî’nin doğru çıkan bir başka kehanetinden de söz edilmiştir: Mas’ûd Sa’ad Salmân (ölümü: H. 515), Sultân Rağî al-Dîn İbrâhim b. Mas’ûd’un (H. 450-492 yılları arasında hüküm sürmüş) oğlu Sayf al-Dawlah abû al-Qâsim Maḥmûd’un Hindistan’a vali olarak atanması üzerine, onun için yazdığı *qaştdah*’de şöyle demektedir:

بسال پنجه ازین گفت بو ریحان بدان کتاب که کرده است نام او تفهیم
که پادشاهی صاحبقران شود بجهان چوسال هجرت بگنشت تی وسین وسه جیم

(Elli yıl önce, *Tafhîm* adlı kitabında, abû Rayḥân, âdil Kral’ın –Sayf al-Dawlah– H. 469 yılında dünyayı yöneteceği yolunda kehanette bulunmuştu). Jalâl Humâ’î, *Kitâb al-Tafhîm*’in Farsça metnini baskıya hazırlarken (ikisi Arapça) tüm altı eski elyazmasını gözden geçirerek bu kehaneti boşuna aradığını belirtmektedir¹⁴³. Jalâl Humâ’î’nin bunu yapmasına gerek yoktu : al-Bayrûnî bir müneccim değildi. Gerçekten, öteki eserlerini bir yana bıraksak bile, *Kitâb al-Tafhîm* adlı eserinin birkaç yerinde, al-Bayrûnî, Humâ’î’nin kendisinin de belirttiği gibi, yıldızbilim ve yıldız falına bakanları kınamıştır¹⁴⁴.

Çahâr Maqâleh’ye dönersek, al-Nizâmî’nin, al-Bayrûnî’nin tam tersi olduğu açıktır : Onun mesleği, saf, boş inançları olan kimseleri ve kibirli Amir’leri kandırmaktı. H. 403 yılına ilişkin olarak anlattığı

¹⁴¹ Bk. s. 57. Ancak, al-Nizâmî, bu bilginin kendisine (آوردہ آندکہ) ulaştığını söylemektedir. Doğallıkla, kaynak olarak herhangi bir kitap ya da yazar göstermemektedir.

¹⁴² Bk. s. 76-80.

¹⁴³ *Kitâb al-Tafhîm*, s. XIV.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. XIV. Jalâl Humâ’î, *Kitâb al-Tafhîm*’in 316, 400 ve 538. sayfalarına atıfta bulunmaktadır. Humâ’î, bu konuyla ilgili olarak, al-Bayrûnî’nin *Kitâb al-Tanbîh ‘alâ Şînâ’ah al-Tamamîyah* ve *Al-Âthâr*’ın sözünü etmektedir.

olay, Muḥammad 'Abd al-Wahhâb'ın bile belirttiği gibi, tümüyle olanaksızdır. (Bu arada, al-Nizâmî, ibn Sînâ'nın Qâbûs'la buluştuğunu öne sürer; oysa ibn Sînâ'nın kendisi, ibn 'Ubayd'la ilgili olarak, Jurjân'a Qâbûs tutuklandıktan sonra vardığını belirtmiştir¹⁴⁵.) Astrolojik kehanete gelince, kanımca, ikibin yılı aşkın bir süre önce, Aristo'nun astrolojiye karşı öne sürdüğü ve hâlâ yadsınamayacak olan savı yinelemekten başka birşey yapmaya gerek yoktur: Aristo¹⁴⁶, astrolojik ilkelere göre benzer ikizlerin benzer yaşamlar sürmeleri gerektiğini, oysa bunun olanaksız olduğunu belirtmiştir!

Sonuç olarak, al-Bayrûnî'nin doğum yeri konusunda yanlış görüşlerin nasıl ortaya çıktığını, özellikle, olağanüstü ve görkemli Bayrûn kentinin nasıl varolduğunu, bu kentin nasıl olup da Sind'e götürüldüğünü ve Bayrûnî'nin orada doğmaya nasıl zorlandığını ele almak istiyoruz.

Al-Bayrûnî'nin, doğum yeri ve tarihi konusunda söylediklerine, onun küçük ve az bilinen eserlerinden birinde rastlandığını ve bildiğimiz kadarıyla tanınmış ve önemli eserlerinde bu anlatımı yinelemediğini görmüştük. Bayrûnî'nin çağdaşlarının bilinen eserlerinde de buna benzer anlatımlara rastlamıyoruz. O günlerde, Khwârizm,

¹⁴⁵ Bk. al-Qiftî, age., s. 147.

Bununla birlikte, S. H. Barani bu görüşe karşı çıkmıştır: "Bazı bilim adamlarının, İbn Sina'nın Qabus ile hiçbir zaman karşılaşmadığı yolunda öne sürdükleri görüşe katılmıyorum. Öte yandan, elimizde, yaklaşık olarak H. 402 yılında (yani Qabus'un ölümünden önce) ona rastladığına ve onun o sırada Kralın hizmetinde bulunduğuna ilişkin kesin bir kanıt var. (Barani, "İbn Sina and Alberuni", *Avicenna Commemoration Volume*, Kalküta, 1956, s. 4). Barani, al-Jûzjânî'nin ibn Sînâ'nın *Kitâb al-Şifâ'* adlı eserinin önsözündeki anlatımına atıfta bulunmuştur. Söz konusu anlatım, adigeçen kitabın basılı metninin 1-2. sayfalarında yer almaktadır (C. I= Isagoge, Kahire, 1952). Ancak, al-Jûzjânî, Qâbûs'un adını vermemiştir. Bununla birlikte ibn Sînâ'nın ona (ibn Sînâ'ya) Jürjân'da rastladığında 32 yaşında olduğunu, ibn Sînâ'nın o sırada "Al-Sultân"ın hizmetinde bulunduğunu söylemektedir. Bundan, yılın H. 402 yılı olduğu anlaşılmaktadır (İbn Sînâ'nın, H. 370 yılında doğduğu belirtilmektedir). Ancak, yalnızca "Al-Sultân'dan sözedildiğine göre, burada söz konusu yıl H. 403 yılı ise, al-Jûzjânî'nin anlatımının çok kesin olduğu kabul edilse bile, ibn Sînâ'nın H. 403 yılında da pekâlâ "yaklaşık 32 yaşında" olabileceği gözönüne alınırsa, bu yıl 403 yılı olabilir. Herhalde, al-Nizâmî'nin söyledikleri tam anlamıyla olanaksızdır; çünkü, abû 'Ubayd, abû al-'Abbâs'tan değil, yalnızca 'Alî'den sözetmektedir, bu nedenle de ibn Sînâ'nın, Khwarizm'den daha H. 399 gibi erken bir tarihte - H. 403'ten dört yıl önce - ayrıldığı kabul edilebilir.

¹⁴⁶ Nerede olduğunu anımsamıyorum. Umarım, bu savı Aristo'ya maletmekle yanılmıyorum!

Jurjân ya da Khurâsân'da, Bayrûn/ Bîrûn/Berûn diye bir yerin olmadığı kesindir. Bu nedenle, al-Bayrûnî'nin nisbesi, onun yaşam-öyküsünü ya da *ansâb*'ını yazmak zorunda kalan bir kimse için bir sorun yaratmış olsa gerektir. Bildiğimiz en eski yazarlar olan abû al-Hasan al-Bayhaqî ve al-Sam'ânî de al-Bayrûnî'nin yaşamını yazmak zorundaydılar. Bu nedenle de, öyle görünüyor ki, yanlış doğrultuda ilk adımı atanlar, birbiriyle çağdaş olan bu iki yazar olmuştur. Nisbe'nin kendisinden başka dayanacakları hiçbir şey yoksa, insan, onun varoluş nedeni ile ilgili olarak aşağıdaki iki sonuçtan birine varabilirdi: (i) bunun, Bayrûnî özel adından alındığı (bu nedenle de, al-Bayrûnî'nin doğduğu ya da ailesinin geldiği Bayrûn diye bir yerin olması gerektiği) ya da (ii) "dışarıklı" yahut "yabancı" anlamına gelen "Bayrûnî" kelimesinden alındığı (böylece de, al-Bayrûnî'nin içinde yaşadığı halka yabancı olması nedeniyle böyle adlandırıldığı). A. H. al-Bayhaqî ve al-Sam'ânî de böyle yapmışlardır; (al-Bayrûnî'nin yaşam öyküsü hakkında bilgi vermek zorunda olan) al-Bayhaqî, al-Bayrûnî'nin Bayrûn denen bir yerde doğduğunu belirtmiş, ancak böyle bir kentle ilgili olarak hiçbir şey duymadığı için, belki de, "tıpkı incinin ıstıridye içinde bulunması" gibi, al-Bayrûnî gibi mükemmel bir insanın ancak olağanüstü ve görkemli bir kentten gelmiş olabileceğine inandığı için, bu kentin olağanüstü ve görkemli bir kent olduğunu söylemek zorunluğunu duymuştur¹⁴⁷; (*ansâb*'dan sözeden, al-Bayrûnî'nin yaşamının ilk yıllarını Khwârizm'de geçirmiş olduğunu ve "Bîrûnî" kelimesinin "yabancı" anlamına geldiğini bilmesi gereken) al-Sam'ânî'nin ise, Khwârizm'lilerin eyaletin dışından gelen ve onlardan biri olmayan herkese bu lakabı verdiklerini varsayarak, al-Bayrûnî'nin bu *nisbe* ile bilindiğini ve Khwârizm'lilerin yabancılardan bu adla sözettiklerini belirtmekte, al-Bayrûnî'nin, Khwârizm eyaletine mensup olmadığı izlenimini vermektedir¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Age., s. 63. (Al-Bayhaqî'nin, "al-Nayrûn"u "al-Bayrûn" yerine kullanmakla yanlışlığına düşünme olasılığını dikkate almıyorum).

¹⁴⁸ Age., fol. 98b.

("Balad" sözcüğünün, al-Sam'ânî tarafından, kasaba anlamında değil, "bölge/eyalet" anlamında kullandığını varsayıyoruz. Bununla birlikte, - daha önce varsaydığımız gibi - "balad"ı, "kasaba" ya da "başkent" anlamına gelen "madînah" karşılığı olarak kullanmış olma olasılığı da vardır. Böyle ise, söyledikleri yalnızca, al-Bayrûnî'nin Khwârizm'de bir kent ya da başkent olan Kâth'lı olmadığını doğrulamış olacaktır. Kullanılan dil, her iki yorumu da elverişli olmakla birlikte, kanımca, burada "balad", bölge/eyalet anlamında alınmalıdır; çünkü, bir

Hicrî üçüncü/dördüncü yüzyılda (daha önce ve belki daha sonra da) Sind'de, o zamanki al-Daybul ve al-Manşûrah kentleri (başkalarının yanı sıra) al-Balâdhûrî¹⁴⁹, al-İştakhrî¹⁵⁰, ibn Hawqal¹⁵¹, al-Muhallabî¹⁵², en çok da al-Bayrûnî'nin kendisi¹⁵³ tarafından sözü edilen bir yer vardı. (Büyük bir olasılıkla, bu yerin adı "Nîrûn" ya da "Nayrûn Kot"¹⁵⁴ idi). Arapçada, bu kentin adı, yazarı "Nîrûn" olarak okunmasını istese de, kolaylıkla "Bîrûn/Bayrûn olarak okunabilir; öyle görünüyor ki, Hicret'in 7. yüzyılında bazı kimseler böyle yapmışlardır. Bu nedenle, anlaşıldığına göre, ikinci adımı (başkaları

kentte oturanların o kentin dışındaki herkesi yabancı saymaları olası görülmemektedir. Ancak, gerçek böyle olmayıp yalnızca al-Sam'ânî'nin bir tahmini ise, onun hangi verilere dayandığını kesin olarak bilmiyoruz).

¹⁴⁹ *Futûh al-Buldân*, ed. Ridwân Muhammad Ridwân, Mısır, H. 1350/1932, s. 425.

¹⁵⁰ Age., s. 182 ve 185. (De Goeje'nin okuyuşu, *Bâ* ile, "البرون" dir).

¹⁵¹ Age., 323. (İbn Hawqal, burada al-İştakhrî'yi kelime çekime kopya etmiştir – eğer her ikisi de aynı kaynaktan kopya etmemişlerse. J. H. Kramers'in okuyuşu ise, *Nûn* ile, "البرون" dir. İbn Hawqal'ın kitabından alınan bir Sind haritasının faksimili, Sir H. M. Elliot, age., C. I, 32. sayfanın karşısında yer almaktadır. Bu haritada, al-Mansûrah ile al-Daybul arasında, adı hem, B, hem de N okunabilen "البرون" diye bir yer vardır. Ancak, Barani, *Al-Berûnî*, s. 34-35'te, Lucknow'da, *Kitâb Şûrah al-Ard'*in eski bir nüshasından bulunduğunu, bu nüshada, Nîrûn'un yerini gösteren bir haritanın yeraldığını belirtmektedir. Barani'nin, bu yerin adını Nîrûn olarak mı okuduğunu, yoksa haritada noktaların da mı yeraldığını bilmiyorum; her iki durumda da, yerin belirtilmiş olması gerekir).

¹⁵² Abû al-Fidâ', *Taqwîm al-Buldân*, ed. Reinaud ve De Slane, Paris, 1840, s. 349, al-Muhallabî'nin, Al-Bîrûn'un, Müslümanların yaşadıkları bir kent olduğunu söylediğini belirtmektedirler. Bu al-Muhallabî, çok büyük bir olasılıkla, *Al-Masâlik al-Mamâlik* adlı kitabın yazarı, abû al-Ĥusayn al-Ĥaşan b. Aĥmad al-Muhallabî (ölümü: H. 380)'dir. Bk. İsmâ'il Pâşâ, *Hadîyah al-Ârifîn*, C. I, İstanbul 1951, s. 272. I. I. Krachkovski, *Istoria Arabskoi Geograficheskoi Literatury*, Moskova ve Leningrad, 1957 (çev. Salâh al-Dîn 'Uthmân Hâşim, *Ta'rih al-Adab al-Jugh-râfiy al-Arabîy*, Kahire, 1963, s. 230), abû al-Fidâ'nın, al-Ĥaşan b. Aĥmad al-Muhallabî'nin eserinden oldukça çok yararlandığını belirtmektedir. (Krachkovski'nin, bu görüş için kaynağı, abû al-Fidâ'nın *Tadwîm*'inin editörlerinden biri olan Reinaud'dur).

¹⁵³ *Al-Qânûn*, s. 552.

Yayımlanan metinde, söz konusu yerin adı, "Nûn"la, (نرون) olarak verilmektedir. Bu kentin koordinatları, al-Bayrûnî tarafından 94° 30' (Doğu) boylam ve 24° 45' (Kuzey) enlem [معدل كده] olarak verilmektedir.

¹⁵⁴ Bk. H.M. Elliot, *The History of India as Told by Its Own Historians*, ed. J. Dowson, C. I, Londra, 1867, s. 396-401.

arasında)' al-Bayrûnî'nin doğum yeri olduğunu belirtmem eklebirlikte, Bayrûn'un Sind'de yereldiğini söyleyen ve al-Bayrûnî'yi buraya bağlayan ibn abî Uşaybi'ah¹⁵⁵ ve ibn Sa'îd¹⁵⁶ atmışlardır. (Abû al-Fidâ').¹⁵⁷ ve al-Qalqaşandi¹⁵⁸, ibn Sa'îd'e dayanarak aynı şeyi yapmışlardır). Son olarak, kanımca, tüm bu bilgileri ilk kez al-Şahrazûrî, bugünkü biçimde birleştirmiştir: "Bayrûn/Bîrûn" denen olağanüstü ve görkemli nesnelere bulunduğu güzel kent, Sind'de, al-Bayrûnî'nin doğup büyüdüğü bir yerdi¹⁵⁹.

Daha önce, Yâqût, bizi başka bir yanlış yola götürmüştü. Bayrûn diye bir yerin adını daha önce hiç duymadığından, bu *nisbe*'nin, Farsça "yabancı" anlamına geldiğini bildiği "Bayrûnî" den geldiği sonucuna varmıştır. Bu konuda bilgili bir adama sorduğu soruya karşılık olarak o kişi (al-Sam'ânî'ye dayanarak mı?) Khwârizm'lilerin yabancılara bu adı verdiklerini, al-Bayrûnî'nin ayrılışı uzayınca, onun da kendileri için bir yabancı olduğunu belirtmiş, böylece de, onu "al-Bayrûnî" diye adlandırmaya başlayanların Khwârizm'liler olduğunu ima etmiştir¹⁶⁰ Bu açıklamayı tatmin edici bulmayan, ancak bu kimsenin, al-Bayrûnî'nin Khwârizm'li olduğu ve onu bu adla çağırınların Khwârizm'liler oldukları inancını paylaşır görünen Yâqût, al-Bayrûnî'nin, Khwârizm'in başkentinden olmayıp, taşradan geldiği *-min ahl al-rustâq-* ona bu adı verenlerin bu kentin halkı olduğu sonucuna varmıştır. Al-Bayrûnî'yi yeniden yaşattığı için kendisine (başkalarından çok) borçlu olduğumuz, E. C. Sachau, al-Sam'ânî, abû al-Hasan al-Bayhaqî, al-Şahrazûrî, al-Ghağanfar ve olasılıkla Yâqût al-Ĥamawî'nin ifadeleri ve *nisbe*'nin nereden geldiği sorunu karşısında, onun, Sind'de, Bayrûn'da doğduğu ya da oralı olduğu görüşünü hesaba katmaksızın, belki de, al-Sam'ânî'nin anlatımını, *Madînah Khwârizm*'den sözettiği biçiminde yorumlayarak, al-Bayrûnî-*Madînah Khwârizm*'de değil, Khwârizm eyaletinde doğduğu sonucuna varmış, doğum yerinin *Madînah Khwârizm*'in eteklerinde mi, yoksa, eyaletin herhangi bir yerinde mi olduğu sorusunu karşılıksız bırakmıştı.

¹⁵⁵ 'Uyûn al-Anbâ' fi Tabadât al-Aĥibbâ, C. III, Beyrut, 1957, s. 29-30.

¹⁵⁶ Bk. yukarıda not 29.

¹⁵⁷ Abû al-Fidâ', age., 349.

¹⁵⁸ *Subĥ al-'A'şâ'*, s. 64.

¹⁵⁹ Bk. E. C. Sachau'nun *Al-Āthâr al-Bâdiyâh*'ya yazdığı girişte yer alan *Nuzĥah al-Arwâĥ*'tan alıntı, s. LIII.

¹⁶⁰ Yâqût, *Mu'jam al-Udabâ'*, s. 180.

Bununla birlikte, *Al-Berûnî* adlı eserinde büyük ölçüde Sachau'ya (kainca, Hâwâşî aracılığıyla, Muhammad al-Qazwîni'nin Sachau'nun görüşlerinin bir özetini verdiği *Çahâr Maqâleh*'ye) dayanmış olan S. H. Barani, öyle görünüyor ki, "al-Bayrûnî"nin "Bayrûn"dan gelmiş olması olasılığını daha büyük görmüştür; ama, Sir H. M. Elliot'un, "Bayrûn'un Sind'de" olduğu görüşüne karşı çıktığını bildiğinden, Khwârizm'in taşrasında (*nawâh*) al-Bayrûnî'nin doğduğu, bu adı taşıyan bir yer olması gerektiği sonucuna varmıştır. Öyle görünüyor ki, F. Krenkow, Sachau'nun görüşünü kabul etmiş, ondan ileri giderek, Kurkânj olarak kabul ettiği "*Madînah Khwârizm*"i belirlemiştir. (Bunun nedeni, Krenkow'un, sözkonusu dönemde Kâth'ın *Madînah Khwârizm* olduğunu bilmeyişi ya da daha büyük bir olasılıkla, al-Ghadanfar ve Sachau'nun "*Madînah Khwârizm*" sözleriyle Kurkânj'ı kastettiklerini sanmasıdır). 'Abd al-Salâm Nadwî, daha önce Barani gibi, Elliot'un eserini bildiğinden, al-Bayrûnî'nin, Khwârizm eyaletinin dışında bir yerde doğmuş ya da oradan gelmiş olduğuna inanmak için hiçbir neden görmemiş; *Madînah Khwârizm*'de doğmuş ise, al-Bayrûnî *nisbe*'sini açıklama olanağı olmadığını görmüş, bu nedenle, al-Bayrûnî'nin Khwârizm eyaletinin bir köyünde doğmuş olması gerektiği sonucuna varmıştır. S. H. Barani, *Al-Qânûn* adlı bildirisinde, daha önceki tutumunu değiştirerek, Bayrûn'u bütün bütün bir yana bırakmış, al-Bayrûnî'nin doğum yerinin Kâth dolaylarında bir yerde olduğunu öne sürmüştür. Bu tutum, sonuçta, al-Bayrûnî'nin *Madînah Khwârizm*'in dışında ya da yakınlarında doğduğu görüşüyle aynıdır; yalnızca, *Madînah Khwârizm*, "Kâth" olarak belirlenmiştir. Hamîd belki de Barani'nin görüşünü değiştirdiğini bilmediği için, al-Bayrûnî'nin, "tarihsel Khwârizm kenti" yakınlarında, Bayrûn denen bir köyde doğduğunu öne sürmüştür¹⁶¹. İdârah Tasnif-o-Tâlîf de ("tarihsel kent" sözleri dışında), aynı şeyi yapmış görünüyor. *Fikr-o-Nazar* başlıklı makale, Bayrûn/Nayrûn adlı yerin başka kişilerin yanı sıra, al-Bayrûnî'nin kendisi tarafından belirtildiğini bilmediği, ancak, Haydarabad (Dekka) kentinin bir kesiminin "Berûn" diye adlandırıldığını bildiği için, al-Mansûrah adlı ortaçağ kentinin, İndus nehrinin öte yakasına yayılmış olabileceğini, nehrin ötesindeki kesimin "Bârûn" diye adlandırılmış olabileceğini, bu Berûn'un da al-Bayrûnî'nin ailesinin kökeninin bulunduğu yer olabileceğini öne sürmüştü! (Kesin

¹⁶¹ *Hamîd 'Askarî, age., s. 457.*

yargılara varılmadığı, böylece de yanlış görüşlerin sözkonusu olmadığı görünüyorsa da, bu görüş bazı yanlışlar içermektedir. Nîrûn/Bîrûn, bu adı öğrendiğimiz aynı eski kaynaklara göre, al-Mansûrah ile al-Daybul arasında yeralan bir kasabadır¹⁶²; bu nedenle de, al-Mansûrah'nın, nehrin öte yakasında yayılması vb. sorunlar sözkonusu değildir).

Öyle görünüyor ki, üçüncü yanlış yolun son kaynağı, Al Ghağanfar'dır. Belki de al-Bayrûnî'nin eserlerini kopya ederken, "Madînah Khwârizm" in, o zaman al-Bayrûnî'nin sözünü ettiği aynı kent olmadığının farkına varamamıştır. Bu nedenle, kanımca, E. G. Browne, "Madînah Khwârizm" in, eyaletin başkenti ve antik bir kent olan Khiva olduğunu düşünmüştür. ((*Madînah Khwârizm*'in koordinatları da Browne'ü yanlışlığa sürüklemiş olabilir: al-Bayrûnî'nin doğum yeri için verilen koordinatlar, Khiva kenti için verilen sayılara çok yakından denk düşmektedir). İbn Hawqal'in *Kitâb Sûrah al-Ard* adlı eserini baskıya hazırlamış olan J. H. Kramers, öyle görünüyor ki, al-Bayrûnî-

¹⁶² Bk. (i) Al-Balâdhurî, *Fütûh al-Buldân*, ed. Ridwân Muḥammad Ridwân, Mısır, H. 1350/M. S. 1932, s. 424-426.

[Muhammad ibn al-Qâsim, önce Daybul'a gelir, sonra al-Bayrûn'a (yani Nayrûn ya da Nayrûn Kot'a) gider, en sonunda da Brahmanâbâdh'ta görülür. Al-Balâdhurî, bundan başka (s. 426), al-Mansûrah'nın, sonradan, Brahmanâbâdh'a iki *farsakh* uzaklığında kurulduğunu da belirtmektedir].

(ii) Al-İştakrî *Kitâb Masâlik al-Mamâlik*, ed. Dee Goeje, Leyden, 1927, s. 185.

[Al-Bayrûn, al-Daybul ve al-Mansûrah arasındaki mesafenin yarısında, al-Manşûrah'ya biraz daha yakın bir yerde bulunan bir kenttir].

(iii) İbn Hawqal, *Kitâb Şûrah al-Ard*, ed. J. H. Kramers, 2, bas., 1938, s. 323.

[Al-İştakrî'de olduğu gibi].

(iv) Al-Bayrûnî, *Al-Qânûn al-Mas'ûdî*, s. 552.

(Al-Daybul, al-Nayrûn ve al-Mansûrah'nın koordinatları aşağıdaki gibi verilmektedir:

Al-Daybul – Boylam 92°30' Enlem 24°10'

Nayrûn – Boylam 94°30' Enlem 24°45'

Bamhanwâ – Boylam 95° 0' Enlem 26°40'

Al-Bayrûnî aynı zamanda, Bamhanwâ'ya al-Mansûrah dendiğini söylemektedir. *Kitâb al-Hind* adlı eserinde, al-Bayrûnî, Muhammad b. al-Qâsim'in Bamhanwa kentini ele geçirdiğini, bu kente şimdi al-Mansûrah dendiğini belirtmektedir. (Bk. *Alberuni's India*, s. 21).

nin, “*Madînah Khwârizm*” sözleri ile Kurkânj kentini anlatmak istemiş olacağı yolundaki varsayımı destekler nitelikteki daha önce adigeçen kanıtlara (bazılarına) kapılarak yanılığa düşmüştür.

Al-Bayrûnî, bu biyo-bibliyografalardan birinin yerinde olsaydı, doğum yerini ya da *nisbe*'sinin nereden geldiğini ortaya çıkarmayı başaramadığını açıkça itiraf ederdi; onun hakkında yazmış olanlar böyle davranmamışlardır. Kuşkusuz, Mahmûd'un karşısında al-Bayrûnî'nin durumu, al-Bayrûnî aleyhine sonuçlanmış bir dâvâdır: İlk mahkemenin yargısı henüz bir yana bırakılmamıştır.

* * *

E K

I. *Qasîdah (Kasîde)*'nin kısaltılmış çevirisi :

Günlerimin çoğu ihsanla geçti; yüksek görevlere atandım. (İrâq'ın ailesi beni kendi sütüyle besledi; içlerinden biri olan Manşûr yetişmemi üstlendi. Şams al-Ma'âlî [Qâbûs] benimle bulunmaktan hoşlanırdı; oysa ben, acımasızlığı yüzünden ondan nefret ederim. Ma'mûn'un çocukları beni koruyuculukları altına aldılar; 'Ali hemen, sevecenlikle [eski yaralarımı] iyileştirdi; en sonuncuları Ma'mûn, yaşamımı zevkli kıldı, adımı yüceltti; beni insanların yöneticisi yaptı. Mahmûd da lûtfunu esirgemedi benden; beni varlıklı kıldı, övünmelerime, aşırılıklarına gözyumdu; bana soylu bir biçimde davrandı; hayattaki yerimi yüceltti.

Keşki ben de onlarla birlikte gitseydim! Keşki onların yanında daha çok kalsaydım!

Onların ardından gelenler de beni çağırıyorlar, ama çok seyrek olarak; bunu [yani, bu seyrek çağırışı] bir lûtf olarak görüyorum. Kuşlara yem olacak bir et parçası gibi Ghaznîn'de kaldım – artık çalışmalarına bile egemen değildim. Koruyucularımın yerinde şimdi onlara benzemeyen kimseler var; tüm insanlar kaçınılmaz olarak eşit olamazlar.

Zamanımda bilgileri bakımından dengim olmayan – benim gibi kendilerini araştırmaya ve sorunların çözümüne adanmış – en büyük efendileri yendim. Düşünce alanındaki başarılarımın ne denli büyük olduğunu Hintlilere ve Batılı bilim adamlarına sorun. Hiçbirşey onların başarılarımı kabul etmemelerine yol açamaz; gerçekten, herkes başarılarımı küçümsemekten kaçındı.

‘Abûd al-Faḥḥ (O!) bu dünyada benim efendimdi; gelin ateşli sözlerle övelim onu. Bu dünyada da, öte dünyada da aziz olsun! Yoksulların yardımına koşmaya devam etsin:

II. *İçinde (olasılıkla) biyografik atıflar bulunan şiirin çevirisi:*

Sen, ey ozan ! Görgü kurallarının üstüne barsaklarını boşaltmaya geldin yanıma. Beni övgülere boğdun; oysa beni yermek [senin de gösterdiğin gibi] bana saygı göstermenin yoludur.

Onun küstahça sakalının içinde yellendiğini gördüm –yok, tıpkı bir kuyruğa benzeyen kendi sakalının içine yellendi o. Şiirlerinde, soyumdan çift anlamlı kelimelerle sözetti. Tanrım! Soybağımı ben kendim bile doğru dürüst bilmiyorum; çünkü büyük babamın kim olduğunu kesinlikle bilmiyorum –babamı bile bilmezken, büyük-babamı nasıl bilebilirim? Gerçekten, ben abû Lahab’ım, yüzsüz bir yaşlı adam; evêt annem de bir odun taşıyıcısıdır. Övgü de, yergi de birdir benim için, ey abû Ḥasan, tıpkı ciddî ile şakanın [senin için] aynı oluşu gibi. Bu yüzden, beni övgünden de, yerginden de azat et; kendini ne birine, ne de ötekine ada; Tanrı aşkına anüsünü çalıştırıp durma!

* * *

BİBLİYOGRAFYA

BERTHE GEORGES-GAULIS, *Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milliyetçiliği*, Türkçe'ye çeviren: Cenap Yazansoy. İst., 1981, Sebât Matbaası, *Tarih ve Edebiyat Yayınları*—4, 156 sayfa, 120 Lira.

Tanıtmağa çalışacağımız eser, Madame Berthe Georges-Gaulis'in, Paris'te 1921'de Librairie Plon tarafından yayımlanan *Le Nationalisme Turc* adlı eserinin tercemesidir. Kitabın başında Şevket Rado'nun *Kurtuluş Savaşı sırasında Madame Berthe Georges-Gaulis, Bir Türk Dostu* başlıklı yazısı bulunmaktadır. Bunda sırasıyla, Nâşid Hakkı Uluğ'un *Millî Mücadele'de Türk-Firansız Münâsebeleri* makâlesi ile, Prof. Dr. Feridun Ergin'in *K. Atatürk* adlı eserinden, Sa'dî Borak'ın neşrettiği, "Millî da'vâmızın meşrû'luğunu isbât için pek yüksek fedâkârlıklarda bulunan,, Madame Gaulis'e bir teşekkür mektubu yazılması hakkında T.B. Millet Meclisi Reisliği'nce verilen, ittifakla kabul edilen belgeden faydalanılmış, Berthe Georges-Gaulis'e yazılan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal unvân ve imzâlı, 5 Eylül, 1921 tarihli mektubun Türkçe'ye tercemesinin tam metni de neşredilmiştir.

Şevket Rado'nun, eserin başında yer alan bu yazısında Berthe Georges-Gaulis'in İstanbul'a ilk gelişi hakkında kısaca bilgi de verilmiştir: Parisli gazeteci Georges-Gaulis, Abdül-Hamid devrinde, 1896'da *Le Temps* gazetesinin temsilcisi olarak eşi Berthe ile İstanbul'a gelmiştir. Uydurma haberler vermeyen, memleketimizce ciddi, çalışkan bir gazeteci olarak tanılan Georges-Gaulis, 1912'de, Balkan Savaşı sırasında hastalanıp İstanbul'da ölmüştür. Onun ölümünden sonra eşi Berthe, kocasının işini devâm ettirmiş, ünlü gazeteciler arasında yer almış, Birinci Cihan Savaşı başlayınca siyâsi sebepler yüzünden İstanbul'da daha çok duramayarak memleketine dönmek zorunda kalmıştır (S.5-18).

Berthe Georges-Gaulis, *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinin *Giriş*'inde, "Bu küçük kitap, Türk milliyetçiliği üzerinde 1919 yılının Eylül'ünden 1921 Ağustos'una kadar iki yıl süren incelemenin özeti'dir. Anadolu'ya yaptığım iki, İstanbul'a yaptığım üç seyahat bana, Mustafa Kemal Paşa ile değerli arkadaşlarının İngiliz Emperyalizmi'ne karşı sürdürdükleri çetin mücadeleyi yakından görmek ve incelemek imkânını verdi,, diyor. "Daha sonra askeri hareket sona erdiği ve devletin yeniden kurulması söz konusu olduğu zamân, daha derin bir inceleme yapılarak bu millî hareketin asker, sivil ve belli-başlı şahsiyetlerinin ayrı-ayrı değerlendirilmesi,, gerekli olduğu fikrindedir (S.19). Eser, *Bir Mütâreke'nin Sonuçları, Milliyetçi Hareket, Ankara* olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılmıştır.

I.

1 — *Mütâreke'nin Sonuçları* adlı *Birinci Bölüm*'ün (S.21-69) üç kısımdan meydana geldiği görülür. *Yaşlanmış Türkiye'nin Can Çekişmesi* başlıklı 1'inci kısmı, Köstence'den kalkan yolcu

gemisinin 21 Eylül, 1919'da Karadeniz-boğazı'na girişi¹, gemide, "deniz ve kara korsanları, Bolşevikler, kaçakçılar, Akdeniz limanlarının mâcerâcı artıkları, ruble kaçırınlar, propagandacılar, ihtilâlcî ajanlar ve bu arada dürüstlüğü çok şüphe götüren birtakım tüccar ve iş adamlarının,, bulunduğu, Kızkulesi yakınında duran gemiye yaklaşan motordaki bir Fransız asteğmeni, bir İtalyan jandarması ile bir İngiliz asteğmeni tarafından sözde kontrol edilerek, şöhretli haydut ve kaçakçıların, altun ve rublelerini, gizli belgelerini kurtarmış olarak karaya ayak bastıklarının anlatılmasıyla, limanda demirlemiş bulunan, topları Türk kışlarına doğru çevrilmiş İttifâk Devletleri donanmasının tasviriyle başlar. 30 Ekim, 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi, "İngiliz parası almaktan mutluluk duyan ba'zı mâcerâcılar bir yana bırakılırsa, Müslüman Türkiye'nin geriye kalan büyük çoğunluğu ve ordu açıkca milliyetçi,, olduğu, Yunanlılar'ın 15 Mayıs, 1919'da İzmir'i işgâllerinin, İngilizler'in, "Anadolu-Bağdâd demiryolu hattını ellerinde tutmak bahânesiyle Türk milliyetçilerine karşı harekete,, geçmelerinin Fransa'da şiddetli protestolara yol açtığı, Doğu'da İngiltere-Fransa mücadelesi, Türk milliyetçilerine Fransızlar'ın yakınlık duymağa başlamaları ve bunun sebepleri, iktisâdî hayâtın felce uğradığı, halkın kötümserliği, Rumlar'ın ise memnun, çok hareketli olduğu, İstanbul'da entrikaların sürüp-gittiği, ba'zı örnekler de gösterilerek anlatılmış, Fransızlar'ın ve Türkler'in İngiliz siyâseti aleyhinde fikirlerine de yer verilmiştir: Doğu milletlerinin, her şeye rağmen tercih edilir bir ülke saydıkları Fransa'dır; bunun bir sebebi de, İngilizler'in İslâm

¹ Fuad Pekin'in *Atatürk ve Lyautey* adlı makâlesinden, Berthe Georges-Gaulis hakkında epeyi bilgi edinebiliriz: Nancy'ye kırk kilometre kadar uzaklıktaki Vezelise nâhiyesine bağlı Thorey-Lyautey köyü şatosunun kütüphânesinde, ayrıca Tunus, Cezâyir gibi, ahâlisinin çoğunu Müslümanlar'ın teşkil ettiği Fransız sömürgelerinin Genel Vâlisi olan Mareşal Lyatuey'nin yeğeni M. Pierre Lyatuey'nin Paris'teki apartmanında mevcut mühim belgeler arasında Atatürk'ün Mareşal Lyatuey'ye yolladığı bir mektubu ile Berthe G.G.'in mektupları da bulunmaktadır. Fuad Pekin, bu belgelerden faydalanarak önce *Türk Dili* dergisinde *Atatürk'ün Bilinmeyen Mektupları* başlıklı makâlesini (Kasım, 1956) neşretmiştir. *Atatürk ve Lyautey* adlı incelemesinde (Belleten, c. xx., nu. 80, Ekim, 1956), Berthe G.G. tarafından kendisine yazılan epeyi mektup bulunmaktadır. Fransa'dan Lyautey'ye yolladığı 23 Ağustos, 1919 tarihli, ba'zı kısımları yayımlanan mektubundaki, "Fas'a dönmeği şiddetle arzulamaktayım, amma daha önce, İngilizler seyâhatime mânî olmak şerefini benden esirgerlerse, Doğu yolculuğuna çıkmak niyetindeyim ,, cümlesinden, o sıralarda memleketimize de gelmeğe karar vermiş olduğu anlaşılır. İstanbul'a gelişinden on gün sonra, yine Lyautey'ye yolladığı 1 Ekim, 1919 tarihli mektubundaki, "Burada her şey ilgimi kamçılıyor. Tâlihimiz varmış... İnsan tâlih kuşunu yakalamağa niyet etmesin, o kendiliğinden kucağımıza atılır. Hepsini sıra ile görüyorum. Ba'zıları dikkate değer kimseler.. Eğer burada olsanız, sizi herkesten ayırdeden bütün vasıflarınızla, kalben ve rûhen Fransızlar'a bağlı yaşayacak bir Türkiye yaratırdık. Zâten Türkiye de başka birşey istemiyor. Bu muazzam trajedyada küçücük rolümü büyük bir düşkünlükle yerine getiriyorum ve yakında isyân bölgesindeki insanlarla konuşmağa gideceğim,, cümleleri, Türkiye'nin o işgâl günlerinde Fransa'ya yakınlık göstermesini sağlamak için çalıştığını ifade eder (S. 648 v. d.). Nâşid Uluğ'un *Millî Mücadele'de Türk—Fransız Münâsebetleri* başlıklı makâlesinde, her iki mektubun bahsettiğimiz kısımları, terceme bakımından ba'zı farklarla neşredilmiştir; belki tertip yanlış olarak, Berthe G.G.'in İstanbul'a geliş tarihi 21 Eylül, 1919 değil, 14 Eylül, 1919 şeklinde kaydedilmiştir (*Hayat Tarih Mecmuası, Yıl-8, c. 11., nu. 9, 1 Ekim, 1972, s. 13*).

sömürgelerinde halkı küçümseyen, kin ve nefret uyandırıcı siyasetine karşılık, Mareşal Lyautey'nin, başlangıçta kendisinin ön-ayak olduğu "idâresi altındaki milletlerin ilerleme ve siyâsi olgunlaşma hareketine karşı anlayış göstermek zorunda,, olduğuna Türk milliyetçilerinin inandığı öne sürülmüştür. Berthe Georges-Gaulis bu bahse, İngiliz sömürgecilerinin idârece hatâları yüzünden, "Bütün Asya milletleri İngiliz gurûruna karşı ayaklanacaklardır,, cümlesiyle son vermiştir (S. 21-35).

II—*Birinci Bölüm*'ün *İstanbul'da Tariht Bir Gün — Türkiye'de İngiliz Politikası* başlıklı 11'nci kısmında, 16 Mart, 1920'de İstanbul'un işgâli üzerinde durulmuştur. Daha öncelere âit ba'zı siyâsi hâdiselere dayanılarak, İstanbul'un İngilizler'ce işgâlinin nasıl başlatılıp yürütüldüğü, halkın nasıl hareket ettiği, belli-başlı meb'usların sürgün edilmeleri, Anadolu ile İstanbul arasındaki köprülerin atılması, 16 Mart, 1920 İngiliz kuvvet darbesinin ilk ve te'sirli belirtisi gibi görüldüğü,, Milli hükümetin Ankara'ya yerleşmesi, Mustafa Kemal'in bir bildiri yayımlayarak, "Hıristiyanlar'ın bir kılına bile dokunanların ölüm cezasına çarptırılmasını,, emrettiği hâdiselerinden bahsedilerek, Fıransa'nın i'tibârının zedelendiği anlatılmıştır: "İngiltere İzmir'i Yunanlılar'a işgâl ettirmekle işledikleri hatâdan sonra, 16 Mart, 1920 olayı bardağı taşıran son damla oldu. Amma İngiltere de yavaş-yavaş millî hareket üzerindeki kontrolünü kaybediyordu. Artık Anadolu'da neler olup bittiğini öğrenmek için oralara, kendisine çok bahâliya mâl olacak, en seçkin ve tecrübeli haber alma elemanlarını göndermek zorunda kaldı. Bu sûretle Mustafa Kemal de ülkesinde söz sâhibi tek şef oldu. Ancak, Anadolu'nun gıdâ maddeleri yardımından mahrûm kalan İstanbul'da sıkıntılar başladı. Bir de, bütün dünyâ Müslümanlar'ı, Müttefik Devletler'in Mütâreke'yi kötü bir biçimde ihlâl etmeleri karşısında ayağa kalkacaktı. Bütün bunlar biz Fransızlar'ın i'tibârını sıfıra indirdi. Aslında ötedenberi, herkesin çekindiği İngiliz kuvvet ve kudretinden, Fıransa hiçbir şey kazanmamış, aksine kendinden ve başkalarından memnûn kalmayan insanlara özgü, ikinci ve kötü bir yük yüklenmişti,, İşte, Fıransa bu yüzden, istemeyerek, müttefikinin arkasından gitmiştir. İngiliz politikasını çok iyi anlattığı kaydiyle, Albay L....'in Londra'da, 1920 Haziran'ında söyledikleri, saldırılarının kötü sonuç vermesi üzerine hücumu uğradığı sıralarda karşısındakilere cevâbı nakledilmiştir: "Biz, dünyânın en önde gelen bir milletiyiz ve kimsenin yardımına ihtiyacımız yoktur. Bu yüzden kendi başımıza hareket etmeği tercih ederiz. İşler kötüye giderse bu bizim için daha iyidir, zirâ o zamân gerçek gücümüzü ortaya koymak fırsatı doğar,, ; "Sizin için Doğu bir aksesuar, bir fantezidir. Bizim için ise, bize sâdik kaldığı sürece hayatımız, bizi istemediği zamân da ölümümüzdür,, Bu cevapta siz denilen, İngiltere'nin, Afrika'da ağır bozguna uğrattığı Fıransa'dır. Birinci Dünyâ Savaşı bittikten sonra İngiltere, müttefikî Fıransa'ya, o savaşta, Almanya'ya karşı birleştiklerini, Doğu için bağımsız hareket etmek istediklerini söylemiş, 1920-21'deki Süriye, Kilikya mes'elelerinde de Fıransa'yı arkasından vurmıştır. Berthe Georges-Gaulis, İngiltere'nin Doğu hakkındaki siyâsi fikirlerini anlatırken öne sürdüğü, "Doğu ülkelerinin kapladığı sâhalar, buralardaki halkları eğitime aday olan iki-üç, hattâ daha fazla devlete yetecek kadar geniş değil miydi?,, fikriyle, Fıransa'nın da müstemlecekilik, sömürücülük siyasetini gizleyemeyip ortaya koymuş oluyor.

Berthe Georges-Gaulis, 1903 tarihine geri dönerek, Jön-Türkler'in Almanlar'a karşı Fıransa'nın, İngiltere'nin desteğini istediğini, İttihâdçılar'ın devirdiği Kâmil Paşa'nın İngiltere'nin te'siriyle Sadâret'e getirildiğini, buna karşı çıkan İttihâdçılar'ın Kâmil Paşa'yı devirdiğini, fakat İngiltere'nin aynı şahsı tekrar iktidâra getirdiğini ve bütün Jön-Türkler'le mücâdele ettiğini yazdıktan sonra şu yanlışı, kesin hükme de varmıştır: "Böylece, ülkede ilk defa millî duygu oluşmağa ve olgunlaşmağa başladı,, diyor. Bu kısımda üzerinde durduğu başka

mes'eleler, 1910'da İngiltere'nin İttihâdçılar'ı bölmeği başardığı, Albay Sâdık'ı elde ettiği, Hürriyet ve İ'tilâf Cemiyeti'ni kuran bu şahsın, Jön-Türkler'in muhâlifesi eski din adamlarını bu kuruluşa alıp partisinin teşkilâtını genişlettiği, 1911'de İttihâd ve Terakki Hükümeti'ni devirdikleri, Kâmil Paşa'nın İngilizler'den yana olan Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'ni desteklediği, kurduğu İngiliz Muhibleri Cemiyeti adlı dernekte kimlerin bulunduğu, Dâmâd Ferid'in İngiliz himâyesini kabulü, rüşvet aldığı, onun "aracılığı ile İstanbul basınının dörtte-üçü,, satın alındığı, "bu gazetelerde Firansa'ya karşı saldırgan yazılar sütunları,, doldurduğu v.b. siyâsi hâdiselerle ilgilidir. Bu kısmın son bahsi, İngilizler'in Doğu'da saldırgan siyâsetlerini 1920'de de sürdürdükleridir. "1920'de Türk milliyetçiliği, az zamânda bütün Asya'ya yayılacak olan bağımsızlık hareketinin başına,, geçtiği, İngilizler'in sık-sık görülen vak'alara aldırış etmek istemedikleri öne sürülüyor; "İngiltere, kendisine karşı biriken kinlerin derecesini idrâkte çok geç kaldı. Bu gün kendisine kaldırılmış olan kalkanlar müdhîş egoizmine karşı çıkmaktadır,, denilmektedir (S. 36-53).

III—Eserin yine *Birinci Bölüm*'ünün *Yunanlılar İzmir'de* başlıklı son kısmının içine aldığı başlıca vak'alar İzmir'in, Aydın'ın işgâli, bu arada başgösteren Menemen hâdiseleridir. 14 Mayıs, 1919'da İzmir'in işgâli için Yunanlılar'ın yıldırım taarruzu, 15 Mayıs'ta saat yedide zirhlilerin, nakliye gemilerinin İzmir-limanı'nda demirlendiği, saat onbirde Yunan birliklerinin İzmir'e çıkışı, hücumun hakâretlerle, kan dökerek, yakıp-yıkarak nasıl sürdürüldüğü, halkın bunlarla nasıl mücâdele ettiği yüksek rütbeli bir Fransız subayının not defterinden alınarak nakledilmiştir. Aynı Fransız subayının bir Türk gazetesinden aldığı, "İzmir olayları, *Hadise*² adındaki Türk gazetesine göre, Yunanistan'ın bir diğer ülkenin mandasını üzerine almak şöyle dursun, kendilerinin bizzât vesâyet altına alınması gerekli olduğunu ortaya koymuştur,, notu, bu münâsebetle, "Durum, bundan daha güzel bir biçimde anlatılamaz,, cümlesi, Fransızlar'ın bu işgâli pek benimsemediklerini de ortaya koyar.

15 Haziran, 1919'da, öğleden sonra, Menemen'in ileri gelen Rumlar'ının kasabanın pazarında toplandıkları, bunların ardından yerli Rumlar'dan kurulu bir bandonun, daha arkadan da atı üzerinde Yunan kumandanı geldiği, Yunan taraflarında da yine Rumlar'ın, "Zito Venizelos!", diye bağırışıp nasıl gösteri yaptıkları, bunların Bergama'ya doğru ilerledikleri, ertesi günü Bergama'da Türk çeteleri tarafından püskürtülen Yunan Birliği'nin yaralılarıyla Menemen'e döndükleri, orada üç gün süren yağmacılık, kal'eye yerleştirilmiş makineli tüfenklerle kasabanın taranması yüzünden meydana gelen maddî zararlar, can kaybı, v.b. saldırmalar yüzünden şikâyetler Menemen tüccarlarından Çerkes Sefer Efendi tarafından bu kasabaya gelen İngiltere ve Firansa'nın temsilcilerine anlatılmıştır; Berthe Georges-Gaulis, bundan başka, Altıncı Demiryol İstihdâm Bölüğü'nün Menemen-İstasyonu'nda vazifeli Fransız Çavuşu Picot'nun 25 Haziran, 1919 tarihli, Yüzbaşı'sına yazdığı mektubundan da faydalanarak, Yunan zulmünün dayanılmaz üzüntülerini nakletmiştir; Çavuş Picot, yardımcısı da olmadığından hayâtin çekilmez hâl aldığı, Gar'da bütün gün oraya-buraya koşarak, silâhli, silâhsız, piyâde, atlı gelen Yunanlılar'ı uzaklaştırmağa çalıştığını, gitmeyip karşı koyduklarını, ciddi uyarmalardan sonra ayrıldıklarını, görüp işittiklerinden nefret duyduğunu yazıyor. 24 Haziran'da Bergama'dan dönen Yunan askerlerinin Gar meydanında bir pazar

² Bahsedilen bu gazetenin doğru adı *Hâdisât*'tir. Eserin tercemesinde tertip yanlış olarak *Hâdisè* şeklinde basılmış olabilir (S. 59); belki, göremediğimiz Fransızca aslında yanlış kaydedilmiştir.

kurup yağmaladıkları gümüş takımları, mücevherleri, giyim eşyası, başkaca şeyler sattıklarını, "İngiliz Hükümeti'nin kendilerine, rastladıkları Türkler'i öldürmelerini emrettiğini, Fransız askerlerinin de kendileri gibi olmasını isteyerek kafa-tuttuklarını yazmıştır. Bu mektubunu Yüzbaşı'sına, oradan aldirarak, "Yunanlılar'ın bulunmadığı bir yere ta'yin,, edilmesini recâ maksadıyla yazdığı anlaşılıyor.

Bir başka belge Râhibe Marie'nin raporudur; bunun 24, 28, 29 Haziran'da Aydın'daki vak'alarla ilgili ba'zı kısımları nakledilmiştir. 24 Haziran, Türkler'in Yunanlılar'a 3 Temmuz'a kadar Aydın'dan çıkıp gitmelerine dâir ultiimatom verdikleri tarihtir; Yunanlılar aynı gün Emie-köyü'nü ateşe vermiş, yağmaladıklarını süngülerine takıp Aydın'a dönmüşler, 28 Haziran'da "Yunanlılar Yahudi-mahallesi'ndeki evlerin damlarına yerleştirdikleri makineli tüfenklerle Türk mahallelerine,, ateş etmişler, evleri yakıp yağmalamışlar, Türkler'i sokak ortalarında öldürmüşlerdir. 29 Haziran'da Türk mevzi'lerinin te'sirli topçu ateşine karşı koyamayıp çekilmeğe başlamışlardır. Yunan askerlerinin ordu birliklerine katılmak üzere çekilirken ellerinden gelen zulmü yaptıkları, Türkler'in de haklı olarak misillemede buldukları kaydedilmiştir. Türkler'in haklı olduğunu gösteren bir başka belge. 1919'da Doğu'daki ordunun İstatistik Servisi'nce tesbit edilen rakamlardır. Başlıca üç maddenin alındığı bu listede, Aydın Vilâyeti'nin Müslüman Türk, Rum nüfusu; İzmir Vilâyeti'ndeki Türk, Rum mekteplerinin ve öğrencilerin, câmi, Rum ve Ermeni kiliseleri ile; Aydın'daki büyük ve küçük câmilerle medreselerin, Rum ve Ermeni kiliselerinin sayısı tesbit edilmiştir; Rum ve Ermeniler'in bu bakımlardan o vilâyetlerde hiç de mühim bir yer tutmadıkları görülmektedir. Eserin *Birinci Bölüm*'ünün bu 111'üncü kısmı, Yunanlılar'ca işlenen böylesine cinâyetlerden, fecî şeylerden sonra suçlulara ba'zı cezâlar verildiği, diğerleri sıkı kontrol altına alındığı, "Fransız-İngiliz Karma Komisyonları duruma müdâhale ile her tarafı dolaşarak ba'zı soruşturmalara,, ve "silâh çatışma artık, oldukça kesin bir şekilde çizilmiş bir cephede cereyân etmeğe,, başladığı, Fransızlar'ın o sıralardaki müttelikleri arasındaki tutumu hakkında verilen bilgiyle sona ermiştir (S. 54-69).

II.

Eserin, *Milliyetçi Hareket* başlıklı *İkinci Bölüm*'ü de üç kısma ayrılmıştır (S. 70-116). *Milliyetçiliğin Doğuşu* başlıklı 1'inci kısım, Milli Hareket'in İstanbul'da da sadık yanlıları bulunduğu. Müslümanlık esaslarından da faydalanan, da'vâları yoluna baş-koymuş bu fedâîlerin, "ülkelerine Fransa'dan yeni gelmiş Fransızlar'la ilişki kurmak ve onlara, vahim durumlarını ve ümitlerini bildirmek için,, can-atıklarının, ülkenin iç kısımlarından kıyâfet değiştirerek İstanbul'a gizlice gelen fedâîlerin anlatılmasıyla başlıyor. Böyle fedâî komiteci-lerden biri de, kimse görmeden, gecenin geç saatinde Berthe Georges-Gaulis ile buluşup görüşen, milliyetçilerin başta gelenlerinden Dr. R....'dür. Her türlü sorumluluk ve başarı-sızlığın ağırlığı onların omuzlarına yüklendiği, haberlerin en kısa zamanda ulaştırılmasının onlara bırakıldığı, "bir savaşın veyâ bir müzâkerenin kaderi onların mahâret ve ustalıklarına,, bağlı bulunduğu, kendilerine düşen vazifenin, Milli Hareket'le ilgili haber almak, belgeler elde etmek işinin zorluğu kaydedilmiştir; bu arada, Dr. R....'nün, "Bizim hareketimiz tamâmiyle vatanseverlik hareketidir. Bu kelime belki sizi şâşırtır; bunu Türkiye'de daha önce

duymamışsınızdır. Vatanseverlik, Mütâreke'den sonra, bizim çektiğimiz ıztırâblardan doğmuştur,, dediği de nakledilmiştir³.

Bu *Başlangıç*'tan sonra, "Bu, Berlin'in adamı Enver değil, onun rakibi, Anafartalar gâlibi, askerlerinin ve Müslüman milletlerin hayrânı Mustafa Kemal,, üzerinde durulmuştur. "Bundan sonra o, Türkler'i harekete getirecek olan milli duyguyu şahsında toplayacaktır,, ; "Hem Avrupa'da, hem Asya'da ecnebî müdâhalesine karşı sürdürülecek savaşta gerçek şef o olacaktır,, deniliyor. Mustafa Kemal'in öğrenimi, Harb Okulu'nu bitirdikten sonra ta'yin edildiği yerlerdeki askerî başarıları, 1908'den Samsun'a çıkıncaya kadarki resmi hayâtı, üstlendiği gizli vazifeleri, Sivas Kongresi, Bâb-i Âli'nin tutumu hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu arada Mustafa Kemal'in şahsiyeti hakkında öne sürülen fikirlere de yer-yer rastlarız: 1908'de İstanbul'a geldiğinden bahisle, "Çok yetenekli ve becerikli arkadaşlarla birlikte çalışmış olduğundan, ihtilâlcilik san'atını bütün incelikleriyle öğrenmişti: Komiteler kurmak, propaganda yapmak, azar-azar nüfuz ve hulûl gibi.. Amma, bunlardan pek fazla zevk almıyordu; çünkü her şeyden önce, komutanı Mahmud Şevket Paşa gibi, o da bir askerdî,, fikri öne sürülüyor. Uzağı gören bir şahsiyet olduğunu anlatmak için, Haleb'de vazifeli iken, 30 Eylül, 1918'de Tal'at ve Enver Paşalar'a gönderdiği rapordan epeyi kısımlar nakledilmiştir. 1910'da Fransızların Picardie bölgesinde Fransızlar'ca yapılan askerî manevralara Harbiye Nezâreti'nin temsilcisi olarak gönderilen Mustafa Kemal'in taktik (Ta'biye) bilgisine Fransızlar'ın hayranlıkları, kendisine subaylarca yakın arkadaşlık gösterildiği kaydedilmiştir. "Da'vâsını Paris ve Londra'da anlatmak çârelerini araştırırken, bu devletler onu her şeyden çok korktuğu: Enver, Turancılık, Rus İmparatorluğu ve Asya çılgınlığını desteklemekle suçluyorlardı,, denilerek, "onun milliyetçiliği ılımlı, sâdece Türk'tü. Türkler'in Türkiye'sini kurtarmak için de, dış yardımı lüzümlü,, gördüğü öne sürülüyor; bu münâsebetle eserde, Mustafa Kemal'in günümüzde de tâzelîğini kaybetmeyen şu fikirleri hatırlatılmıştır: "Her nevi' ecnebî işgâl ve müdâhalesi, bir Yunan, veyâ Ermeni devletinin kurulmasına doğru ilk adımdır. İşte bu yüzden, Doğu-Anadolu halkı bu bölgede kurulmak istenen devlete karşı ölüncüye kadar mücâdele etmelidirler; zirâ sonraları büyük devletler bu durumdan yararlanacaklar, buraları sömüreceklerdir.,,

Eserin yayımlandığı sıralarda henüz çözümlenmeyen Türk-Rus ilişkisi mes'elesine de dokunulduğu görülür: "Türk-İngiliz mücâdelesinin ilk safhasında İngilizler, büyük bir sonuç alamadan ciddi gayretler harcadılar; bunun sonucu olarak Mustafa Kemal Rusya'ya yaklaştı. Rusya'nın mâlî yardımını istemeye-istemeye kabûl etti. Bu, Milli Hareket'in attığı ilk yanlış adımdır; amma bundan nasıl kaçınılabilirdi? Öte yandan, güçlü komşusunun isteklerine cevap vermek lâzımdı, amma bu ne biçim bir cevap olacaktı? Ruslar'la Türkler arasındaki ilişkilere zamân-zamân kin ve nefret hâkim olmuş, Ruslar Türkiye'yi kendi çıkarlarına göre kullanmak istemişlerdi, amma onun yardımı olmadan Türkiye bu işin içinden asıl çıkacaktı?,,

Berthe Georges-Gaulis, İstanbul'un işgâl altında bulunduğu o heyecanlı günlerde, kendisine, "Gelin, öğrenmeğe başladığınız bu Milli Hareket'in mâhiyetini, haydut ve âsilerin kimler olduğunu yerinde inceleyip tanıyın,, denildiğini, "Savaş hâlinin devâmına ve günlük çarpışmalara rağmen, siz, bizim deli veyâ barbar olup olmadığımıza karar vereceksiniz,,

³ Eserde adı verilmeyen Dr. R..., Dr. Tevfik Rüşdü Aras'tır (Aşağı bk., not — 4). Onun tarafından söylenildiği kaydedilen, "Vatanperverlik Mütâreke'den sonra, bizim çektiğimiz ıztırâblardan doğmuştur,, fikri, üzerinde durulmağa, münâkaşa edilmeğe değmeyecek ölçüde gerçeklere aykırı bir hüküm olduğuna dikkati çekmeği faydasız bulmuyoruz.

sözlerini tekrarlayanların sonunda onu iknâ ettiklerini, bazı tereddütlerden, diplomatik işlerden sonra memleketin içlerine doğru yola çıktığını; "Gerçekten, bu çok büyük gayretin ma'nâsını yerinde ve hareket hâlinde görüp anlamak,, gerekli olduğunu yazarak, eserin *İkinci Bölümü'nün* bu ilk kısmına son vermiştir (S. 70-84).

İkinci Bölüm'ün Anadolu'da Kasım 19 adlı 11'inci kısmına, İngiliz kontrolündeki Haydar Paşa -garı'nda Anadolu'ya geçmek üzere olan yolcu kalabalığının tasviriyle başlanılmıştır. Berthe Georges-Gaulis'in bu yolculuğu sırasında dikkati ilk çeken şeyler demiryolunun her iki yanına kurulmuş İngiliz kampları, İstanbul'a doğru yol alan, Hindli askerlerle dolu tirenler, her sınıf halkın söz ve hareketleriyle açıkça ifade ettikleri İngilizler'e karşı duyulan kin ve nefrettir. Gece yarısında, savaşın üç kilometre ötesinde bütün şiddetiyle sürdüğü Eskişehir'e gelmişler, kendilerini karşılayacaklardan kimseyi görmeksizin kötü bir otele konaklamışlardır. Ertesi günü otele Eskişehir Vâlisi, Belediye Reisi, v.b. me'murlar gelmişler, gerek bu sırada gerek Vâli'nin verdiği akşam yemeğinde, bu milliyetçilerle savaşla ilgili neler konuşulduğu anlatılmıştır. Bir atlı haberci aracılığıyla, Berthe G. Gaulis'e, Ankara'da Yirminci Kolordu Ordu Kumandan'ı Ali Fuad Paşa'nın, adı verilmeyen bir köyde görüleceği bildirilmiş, ertesi sabah, kendisini götürülecek askerlerle birlikte atlı bir arabaya binip, o köyün tek ahşap evindeki bir odaya gelen, "savaşla politik tartışmalara aynı derecede alışık diplomat bir subayla,, tanışmış oluyordu; "Arkadaşlarından birkaçı yanına yaklaşmak istediler, amma o, bunları uzaklaştırdı. Kurmay subayı bitişik odada beklemekte; Ali Fuad Paşa devâm ediyor: Fırsansız-İngiliz ortak kontrolüne hayır, Fıransa'nın kontrolüne belki evet.. İngiltere'nin bizimle nasıl oyun oynadığını görüyorsunuz! Bu sözlerinden sonra içini döktü: İngiliz manevralarından, Hind ordusu subaylarının davranış ve tutumlarından uzun-uzadıya yakındı. Hakâretlerini sayıp döktü ve bizim onlarla işbirliği yapmamıza kızdığını söyledi. Kendisi, İngilizler'in bir ülkeye nasıl sızdıklarını çok iyi görebilecek bir durumda: En iyi subaylarından birini Eskişehir -garı'ndaki bir İngiliz Albayı, atının kuyruğuna bağlayarak sekiz kilometre sürüklemiş.. Yine kumandanlarından biri, bir Hindli nöbetçinin sorusuna cevap vermediği için öldürülmüş.. Paşa, bunlara karşı misilleme yapacağını kesin bir tavırla söyledi: Biz bugüne kadar medenî bir savaş yaptık, amma karşımızdakiler bizi kendileri gibi harekete zorluyorlar! ,, diyen Ali Fuad Paşa'nın, "Doğu Cebhesi'nde Bolşevik yayılmasından, Almanlar'ın faaliyetlerinden,, bahsettiğini, her ikisinin, kendi görüşlerini muhafaza ederek, oldukça sert tartıştıklarını yazan Berthe Georges-Gaulis, Ali Fuad Paşa'nın, aynı evde, Eskişehir'in ileri gelenlerinin de bulunduğu yemek sırasında artık eski öfkesinin kaybolduğunu, o sırada konuşulanları da yazmıştır⁴.

⁴ S. 90-94. Bir önceki nottan anlaşılacağı üzere, adı gizli tutulan köy, Keskin'dir. Keskin, Eskişehir merkez ilçesi bucaklarından (Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler (1 Haziran, 1970 durumu); T.C. İç İşleri Bakanlığı İller İdâresi Genel Müdürlüğü, Seri: 2, Sayı: 4, Ankara, 1971, s. 359). Ali Fuad Cebesoy, Mustafa Kemal — Millî Lider başlıklı yazısında Yirminci Kolordu dolayısıyla şu bilgiyi vermiştir: Mustafa Kemal, "Adana'dan İstanbul'a döndükten Samsun'a geldiği güne kadar (1918'den, 19.V.1919'a kadar), Yirminci ve Onikinci Kolordular'la, Garbi Anadolu'da kurulmağa başlamış olan millî guruplarla ilgisini ve onlarla olan muhâberesini kesmemiş ve bi'l-akis bunlara rehber ve ma'nevî istinâdgâh olmağa çalışmıştı. Nihâyet ileride Millî Mücadele ve hareketlere merkez olabileceğini isâbetle tahmin etmiş olduğu Ankara'ya, Garbi Anadolu'daki Kolordular'ın en kuvvetlisi bulunan Yirminci Kolordu'nun nakline, düşmanların birçok müşkilât çıkarmış olmalarına rağmen İstanbul'da bi'l-vâsıta çalışmış ve muvaffak da olmuştu. ,, (Belleten, aynı cilt ve sayı, s. 550 v.d.).

İkinci Bölüm'ün bu 11'nci kısmında ele alınan diğer başka şeyler Eskişehir Belediye'sinin şehircilik bakımından büyük gayretler gösterdiği, Milli Hareket'in, İttihâd ve Terakki Hükûmeti'nin başlayıp bitiremediği şeyleri tamamlamağa çalıştığı, burada gördüğü eski eserler, bir gün önce İstanbul'dan oraya gelmiş olan, "Biri şâir, diğeri diplomat, üçüncüsü Sivas'a geçmek üzere buraya gelen filosof.. ve Dr. R...."nın bu gezi sırasında nelerden bahsettikleri, Konya'ya gelişleri, buraya pek çok milliyetçinin, Re'fet Paşa'nın da geldiği, onun tasviri, şahsiyeti, milliyetçilik bakımından fikirleri, Konya'daki eski eserler, Mevlevî tekyesi.. Bütün bunlar dolayısıyla epeyi bilgiye, tasvirlere yer verildiği görülür. Bu kısım, Konyahlar'ın, İngiltere aleyhinde, Fransa lehinde fikirlerinin nakliyle, "Türk, Ermeni, Kürt, Süriyeli ve Arab mes'alesi diye mes'ele yoktur, var olan tek mes'ele: Doğu mes'alesidir., hükmüyle kapatılmıştır (S. 85-106).

İkinci Bölüm'ün *Asya Milliyetçiliği* başlıklı 11'nci kısmında, Doğu mes'alesi ele alınmıştır; üzerinde durulan siyâsi mes'eleler 1920 yılıyla ilgilidir: Batı'daki oyunların kaybedilişinin Ruslar da farkındadır. Asya'nın muhtelif sâhalarına dağılmış olan Müslümanlar'ın hepsi İngiliz boyunduruğundan kurtulmağa çalışmaktadırlar; hepsini birleştiren duygu, İngiltere'ye karşı kindir ve "Türkler, bütün İslâm dünyâsının umut kaynağı olmuştur. İrân'dan, Hindistân'dan ve Çin'den Anadolu'ya gelen kervanları idâre edenlerin hepsi Türk'tü., ; böylece İstanbul'dan haberler, Asya'nın kuzeyine kadar yayılmakta idi denilerek, Orta-Asya'da, Çin'den Akdeniz'e kadar Türk lehçelerini kullanan 50.000000'un aralarında pek güzel anlaştıkları, Kafkasya'da İngiliz politikası çökerken, Dağıstân'da Ruslar'ın başarı kazandığı, İslâm Birliği cereyanının öncüsü Efgânlı Cemâleddin'in öne sürdüğü fikirlerin Hindistân'a da sıçradığı, Irak'da ise Türk askerlerinin İngilizler'le çok sert çarpıştıkları kaydediliyor. 1920 Ağustos, Eylül'ünde Bakû'deki ikinci kongrede Lenin'in milliyetçilere epeyi yumuşama gösterdiği, bunun sebebi ise Kafkasya Müslümanları'nın Sovyet komunizmine şiddetle karşı koymuş oldukları, Müslüman Devletler Federasyonu, Türkiye'nin daha çok Mütâreke'den sonra İslâm'ın ma'nevî merkezi olduğudur; Asya'nın uyanmasıyla ilgili epeyi tafsilât verilmiştir. Bu arada, "Kendini Asya milliyetçiliğine adamak, yavaş-yavaş Sovyetler'in önünde eğilmek demekti; hâlbuki Kemal'in politikası tam bir bağımsızlık esâsına dayanmakta idi. Bu yüzden, İngiltere ile mücâdele çok fazla ileri gitmedi ve Enver'in yönetimindeki Müslüman askerlerin yardımını reddetti.. deniliyor. Ba'zı belgelere dayanarak, İngilizler'in, Fransızlar'la savaşmaları için ba'zı kabile şeflerine silâh ve cebhâne dağıttığını, 1920 Şubat'ında Şam'da bulunduğu sırada gördüğünü yazan Berthe Georges-Gaulis, Irak'ta bağımsızlık için yapılan mücâdeleyi Türkler'in yönettiğini, İngilizler'in bunu anlamamakta inât ettiklerini. Asyahlar'ın İngiliz ve Fransız siyâsetinden yana olmadıklarını; Fransa'nın tutumu, mes'alesiyle ilgili çeşitli fikirler, Bolşevizm'in Asya için tehlikeli olduğunu öne sürmüştür. Eserin *İkinci Bölüm*'ünün 11'üncü kısmında, bütün bu mes'eleler gözönüne alınarak şu sonuçlara varılmıştır:

Ali Fuad Cebesoy, bu görüşme hakkında aydınlatıcı bilgi vermiştir: 9 Ekim, 1919 akşamı Kalkanlı-köyü'ndeki Karârgâh'ı mı kaldırmış ve bütün gece devam eden bir yolculuktan sonra maiyetimle beraber Keskin-köyü'ne gelmiştim. Aynı gün Eskişehir'e gelerek benimle görüşmek isteyen Fransız muharrirlerinden Madame Gaulis'i öğle yemeğine da'vet etmiştim. Madame Gaulis bu da'vetime beraberinde Doktor Tefvik Rüşdü (Aras) Bey olduğu hâlde icâbet etmişti. Konuşmalarımız pek samîmi geçmiş ve saatlerce sürmüştü. Madame Gaulis, Türk milliyetperverliğinden hayranlıkla bahsetmiş ve üzerimizde iyi bir intibâ bırakmıştı., (*Millî Mücâdele Hâtıraları*, İst., 1953, *Vatan* Neşriyatı, s. 240).

“Fikirler şaşılacak bir hızla yayılmaktadır. Rus Bolşevizmi Nasyonalizm rengine bürünmüş, amma Asya mes’eleleri karşısında Oportünist olmuştur. Ortaya çıkan yeni formül şu : Asya, Asyalılar’ındır.

“Asya’dan kopup gelen bu dalgaya karşı yegâne sed, Türkler’in Türkiye’sidir. Çok güçlü ve mantıklı olan bu devlet ise, İngiliz-Yunan saldırısı ile parçalanmak isteniyor.

“1920 yılının Aralık ayında Fas’taki ileri gelen resmi şahsiyetler, ‘Biz de bağımsız ve güçlü bir Türkiye istiyoruz’ diyorlardı⁵, (S. 107-116).

III.

Eserin *Ankara* başlıklı *Üçüncü Bölüm*’ü, önceki bölümler gibi üç kısma ayrılmıştır. *İngiliz Çizmesi Altında İstanbul, Şubat, 1921* başlıklı 1’inci kısım Berthe Georges-Gaulis’in o tarihte İstanbul’a gelişinden başlayarak, Anadolu’ya geçebilmek için 15 Mart’ta, *Sicilia* adlı yolcu vapuruna binerek Mart’ın 16’sında İzmir’e, 19’unda Rodos’a, 20’sinde Antalya’ya vardığını anlatan seyâhat notlarını içine alır. İstanbul’un İngiliz zulmü altındaki hâli, halkın çektiği maddi sıkıntılar, burada bir İngiliz değil, bir Fransız kolonisinin bulunduğu, halkın şikâyetleri dolayısıyla bu koloniye başvurdukları, harâbeye dönmüş İzmir’in hâli, savaş yüzünden ekim yapamayan halkın geçim sıkıntısı, Rodos’la Antalya arasında vapur seferlerinin muntazam olarak devâm ettiği, Anadolu’nun ihtiyaçları buradan te’min edildiği, milliyetçi Türkiye’nin giriş kapısı sayılan Antalya’nın kapıcılığını İtalyanlar’ın yaptığı, “Ankara’nın izni olmadan buradan içeriye bir adım,, atmanın imkânsızlığı ve kendisinden başka vapurdan inen bulunmadığı anlatılmıştır ; bu arada Türkler’le neler görüştüğü, “Pan-İslavizm, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm, birbirlerine kin gütmeksizin,, İngilizler’e karşı aynı kini duyan halkı birlik hâline getirdiği, Türk esnafının işini yürütemek için İngiliz me’murlarına nekadar para yedirmek lâzım geldiğini öğrendikleri, İngiliz Muhibleri

⁵ Nâşid Uluğ, Berthe G.G.’in 1920 Aralık’ında, “İstanbul’dan sonra Konya yoluyla Şam’a uğrayıp doğrudan-doğruya Fas’a ,, gittiğini, orada şerefine tertiplenen kabul resminde, “seyâhat intibâ’larını öğrenmek için ba’zı ,, mühim şahısların bu da’vette bulunduğunu, bu toplantıda Anadolu hakkında anlattıklarını da kaydetmiştir: “Günün en ateşli konusunu ele alacaktık: Anadolu... Türk milliyetçiliğinin savaş alanı; ben oradan gelmekteydim. Bu defa karşımdaki kişiler Konya ve Eskişehir’in durmadan dalgalarına hedef oldukları Anadolu savaşları hakkında doğruyu öğrenmek için artık heyecanlarını gizlemeden, doymayan bir ısrarla soruyorlardı. Oralarda neler görmüştüm? Memleketin gerçek durumu ne idi? Millet bu kadar felâkete nasıl göğüs geriyordu? Bunları öğrenmek isterken de Türk’ün canna kaseden, fakat yakın zaferini idrâk ettikleri bu mücadeleden, ya’ni Birinci Cihân Savaşı sonrasında İngiltere ve Yunanistan’ın, içinde yaşanan günlerdeki hareketlerini doğrudan-doğruya bahis konusu etmekten ıncilikle kaçınıyorlardı.,, N. Uluğ, “Mareşal Lyautey’nin Berthe G.Gaulis’in Fas’taki temsilâri sırasında, Fransız Başvekili M. Leygues’e Rabat’tan gönderdiği 21 Aralık, 1920 tarihli,, , “Bugün, Doğu’daki olayları ve özellikle Türkiye’deki durumu aksettirmek bakımından ilginizi uyandıracak değerinde olduğuna inandığım belgeler elde ettim,, cümlesini de içine alan raporunun epeyi kısımlarını da yayımlamıştır. Bu kısımlarda, Türk mes’alesi, İstanbul’daki Pâdişahlık ve Halîfelik, Hicaz Arab Kırallığı, Fas, kısacası İslâm Âlemi hakkında siyasi mes’eleler üzerinde durulduğu görülür (A.y., s. 15-17). Aynı raporun daha çok kısımları Fuad Pekin tarafından da yayımlanmıştır (*Bellelen*, a.y., s. 650-54).

Cemiyeti'ne a'zâ olmayanlardan alınan cezâların üç-dört kat daha yüksek olduğu, v.b. mes'eleler üzerinde, görülüp duyulanlara dayanılarak epeyi bilgi verilmiştir (S. 117-23).

Milliyetçi Türkiye başlıklı 11'nci kısımdan, yoluna devâm edebilmek için Ankara'dan verilecek emri beklediğinden Antalya'da bir süre kaldığı anlaşılan Berthe Georges-Gaulis'in, Vâli tarafından çok iyi karşılandığını, yeni bir hastahâne yaptıran, dispenseri de çok iyi çalışan Dr. Cemil Süleyman'ın evindeki da'vette neler görüldüğünü öğreniyoruz ; bu konuşmalarda, Fransızlar'ın Türkiye ile anlaşmak istediği hâlde neden çekimser davrandığından, "Bütün konferansların sonucu işte bu: Yeni bir Yunan taarruzu! Kendisine bu kadar acımasızca davranılan bir ülke görülmemiştir., denildiğinden bahsedilmiştir⁶. Ankara'dan emir gelince, haftalarca süren araba yolculuğu sonunda Burdur'a varabilmiş, Sandıklı'da iken, 26 Mart'ta İkinci İnönü Savaşı'nın başlaması yüzünden yolların kapandığı haberi verilince daha öteye gidemeyerek Antalya'ya geri dönmüştür. Ancak 1 Nisan'da bu savaşı kazanmamız üzerine yoluna devâmla, 16 Nisan'da Afyonkarahisar'na gelmiş, Eskişehir'de bir süre kaldıktan sonra yine Nisan'da, oraya birkaç kilometre uzakta bulunan Gündüzbey savaş cebhesinde İsmet Paşa ile görüşmüş, Bilecik ve Pazarcık, Bursa üzerinden Ankara'ya varabilmiştir.

Burdur'da Kızılay teşkilâtı tarafından karşılandıklarını. İkinci İnönü Savaşı'nın sürüp kazanıldığı o günlerde, doktorların günde onbeş saat yaralıların ameliyâtı, pansmanı ile, onlara moral vermeğe uğraşarak çalıştıklarını yazan Berthe Georges-Gaulis, Afyon'da Müslüman âileleler tarafından misâfir edilmiştir. Eserin bu kısmı, baştan sona, o savaş sahnelerinin canlandırıldığı tasvirleri, görüp konuştuğularının hâllerini, neler anlattıklarını içine alıyor: Afyonkarahisar'nda, "Yunanlılar büyük bir hızla geri çekildiler. Arkalarında küçük bir tepe teşkil eden tüy yığınları bıraktılar; bunlar, bölgedeki bütün kanatlı kümes hayvanlarının tüyleridir. Bunların yanında yün yığınları var; bunlar da kesip yedikleri koyunların yünleri.. Bunlardan ayrı olarak yer-yer mermi çukurları, kâğıt yığınları, konserve tenekeleri, hayvan leşleri görülüyor. Burası tam bir savaş alanı., ; toz-duman olmuş İstasyon'un, hatları kesik parçalar hâline gelmiş demiryolunun, uçurulan köprünün, yanar yerlerin sür'atle ta'mire çalışıldığını gören bu kadın gazeteci, Eskişehir'de Dr. Fuad Bey'in evinde kalmış, askerî hastahaneleri, yaralıları barındıran yerleri gezmiştir. Bir ağır yaralı, Fransızlar'ı da suçlandırarak içini dökmüştür: "Yakında öleceğim. Vatanım uğruna hayatım fedâ olsun! Bu, bana sizinle açık konuşmak fırsatı verdi. Özür dilerim, burada çok kötü ve haksız şeyler göreceksiniz. Bunlar sizin müttefikleriniz tarafından yapılmıştır ve biz, Fransa'nın bunları protesto ettiğini duymadık. Yunanlılar'ın, bizim yaralı askerlerimize, ölülerimize neler

⁶ Cemil Süleyman (doğumu: 1896), Fecr-i Âticiler'dendir; küçük, büyük hikâyeleriyle tanınmıştır. Hâtırât, seyâhat nev'inde eserleri de vardır. Hikâyelerinin çoğu *Resimli Kitap* mecmuası ile *Tanin*'de de yayımlanmıştır. Küçük hikâyelerini içine alan *Timsâl-i Aşk* (Fecr-i Âti Kütüphânesi, İst., Kânümevvel, 1325/1909, Uhuvvet Matbaası), *Siyah Gözler* adlı büyük hikâyesi (İst., 21 Mart, 1327/3 Nisan, 1911, *Tanin* Matbaası), yine küçük hikâyelerden meydana gelen *Ukde* (İst., 1328/1912, *Resimli Kitap* Matbaası) üzerinde durulmağa değer. Mehmed Behçet Yazar'ın *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* adlı eserinde hayât çizgisi, eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu Bahriyeli doktor Cemil Süleyman'ın, "Millî Mücadele Harbi'nde Antalya'da firengî mücadelesi yapıyordum. Aynı zamanda Karantine işlerini ve İstihbârât Bürosu'nu idâre ediyordum ,, ifâdesinden, Berthe G.G. ile görüştüğü sıralarda bu vazifelerde çalıştığı anlaşılır. 1927'de, Deniz Yolları'nın Güneysu vapuru doktoru bulunmakta idi (İst., 1938, Kanâat Kitabevi, s. 108 v.d.).

yaptıklarını gözlerinizle göreceksiniz. Sivil halkın da bunlardan neler çekmiş olduklarını, şehrin ileri gelenleri ve kadınlar size anlatacaklardır. Câmî'lerimizin kirletildiğini göreceksiniz. Eskişehir'deki İmamlar'ın ve Söğüd'deki Ertuğrul Gâzi Türbesi'ndeki sarıkların çöp yığınları arasından ve köpeklerin ağzından toplandığını göreceksiniz⁷. Arkadaşlarım adına sizden şunu istiyorum: Gördüklerinizi ülkenize anlatınız. „ Berthe Georges-Gaulis'in, Gündüzbey savaş meydanından ayrılıp Bilecik'e doğru yolculukları sırasında, bu ağır yaralı kahramanın bahsettiği Ertuğrul Gâzi Türbesi'nin ne hâle getirildiğini de gördüğü anlaşılır: “Söğüd'den bir kilometre uzaktaki Ertuğrul Gâzi'nin Türbesi, Müslümanlar'ın en kutsal ziyaret yerlerinden biriydi. Çeşitli biçimde kirletilmiş ve tahrib edilmiş türbenin kapısı ile içindeki granit lahidin kapağı açılmış. Civardaki başka bir türbeye Yunanlılar yaralılarını ve ölülerini yerleştirmişler. Biz geldiğimizde burası temizlenmekteydi. Yaşlı İmâm, bize buralarını gezdirdi ve izahât verdi. Söyledikleri benzeri vak'alar arasında belki, en çok te'sir eden ve unutulmayacak iz bırakanlardı. Dinî duyguların kahredici hakâretlerle tahriki, millî duyguların yabancı entirikalarla şahlandırılması, tahrib, Müslüman ahâlinin öldürülmesi.. Yolumun üzerinde karşılaştığım işte hep bunlar.. „

“Söğüd'den sonra, yine yakılmış ve terkedilmiş köylerden geçtik. Ba'zan harâbelerde bir tek kedi bekeği gibi kalmış, ba'zan küller üzerinde perişân bir âile çadır kurmuş.. Yıkılmış bir köprü, tamâmiyle harâb olmuş bir tiren istasyonu: Bilecik-garı.. Onsekiz ay önce buralardan geçerken gördüğüm güzel Bilecik şehri şimdi harâbe hâlinde.. Küçük kâfilemize yeni bir dost katıldı: Suad Bey.. Bilgin, ince, nüktedân, hâzır-cevâb eski bir Osmanlı Efendisi.. Amma bu vasıflara ilâveten şimdi yeni Türkiye'nin milliyetçi hamlesini ve rûhunu da eklersek, o zamân kendisini daha iyi tanımış oluruz. Bize şöyle diyor: ‘Ba'zan ağlamamak için gülmek lâzım!’ Böylece gülüşünün altında gizlenen ateşli fikir ve düşüncelerini ne güzel bir biçimde anlatıyor! „, denilmiştir⁸.

⁷ Bu cümle, eserin tercemesinde bu şekilde, eksiktir (S. 131); herhâlde tertip yanlışlı olarak, bir kelime veyâ birkısmın atlanıldığı anlaşılıyor.

⁸ Bahsedilen Suad Bey, şâir Hüseyin Suad Yalçın (H. 1284/1867 — 21 Mart, 1942)'dir. Hüseyin Suad'ın resmî hayât çizgisinde, yanılmıyorsa a'zâsı bulunduğu Sıhhiye Büyük Meclisi'nin tasfiyesi üzerine açıkta kaldığı sıralarda, Millî Kuvvetler'e katılmak için İstanbul'dan kaçtığı anlaşılır. EHzâyış Suad'ın *Hüseyin Suad Yalçın ve Şiirleri* adlı eserinden (İst., 1943, Halk Basımevi, s. 25), onun hangi rûhî sebeplerle İstanbul'dan kaçmak istediği, kıyâfet değiştiren asker elbisesi giyerek bu işi nasıl başardığı, gittiği yerlerde doktorluğu dolayısıyla fi'len nasıl çalıştığı hakkında kısaca bilgi edinebiliyoruz: “H.Suad, Türk askerine karşı, en yüksek rütbeli generalinden en küçük neferine kadar rûhunda hüznle karışık bir mahabbet beslerdi. Al sancağımıza bakarken heyecândan yüzü kızarır, asker geçerken gözleri dolardı. Ne yazık ki asker olamamıştı; fakat İstiklâl Savaşı'nda, memleketi düşmandan kurtaran bu askere, hiç olmazsa ilk esvabım İstanbul'dan binbir müşkilâtla te'min etmekle bir nevi vatan borcunu ödemiş olduğuna kanâat getiriyor. Anadolu'yu baştan-başa dolaşırken köylerde, hanlarda, bütün o gezddiği yerlerde doktorluğundan istifade ederek hastalara bakıyor, reçeteler, raporlar yazıyor.., denilmektedir. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*'ndaki *Kurtuluş Savaşı Hâtıralarından — Dr. Hüseyin Suad Yalçın'ın Üç Şiiri* başlıklı incelememizde onun hayât çizgisinden, eserlerinden kısaca bahsetmiş, o savaş günlerinde tanık olduğu vak'alara dayanarak yazdığı, böyle hikâyelerin en güzel örneklerinden sayabileceğimiz üç şiirini de yayımlamıştık (Yıl-11, nu. 2, Nisan, 1982, s. 44-59).

Pazarçık'ta, evinde misâfir edildikleri İbrâhim Bey, Yunan Kumandanı Papulas ile Kurmay Hey'eti'ni, bir haftadan çok burada kalan, yakıp-yıkmağa vakit bulamadan çekilip giden bu Yunan askerlerini evinde barındırmağa mecbûr edilmesi yüzünden kendisini bir türlü teselli edemiyormuş.. Bıraktıkları bir sürü evrâkı da göstermiş; Berthe Georges-Gaulis'in gördüğü evrâktan biri de, İngiliz subayı Storr'un, tercemânı Sava tarafından, konforluca bir odanın hâzırlanmasını emrettiği mektubudur. İbrâhim Bey'in evindeki aynı misâfir odasında iki gün önce Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar'ın yattıklarını yazan bu kadın gazeteci, Pazarçık'ta me'murların anlattığı taptâze hâtıralarını dinlemiş, manevra yapan suvârilerin, piyâde Topçu Bataryahıları'nın geçtiği, makineli tüfenk seslerinin işitildiği kâfilelerinde asker ve subayların da bulunduğu, sekiz saat süren yolculuğu sonunda Ankara-garı'na gelebilmiştir (S. 124-39)⁹.

Üçüncü Bölüm'ün 111'üncü kısmı *Ankara* başlıklıdır. Ankara'nın eski yeni kısımlarının evlerini, tepelerde kurulan çadırları, geniş ve boş yerleri kaplayan sebze ve meyve bahçelerini, kal'asını, önceleri Gar Şefi'nin, o sıralarda ise Mustafa Kemal'in oturduğu evi, giyinişleri ve tavırlarıyla muhtelif sınıfa mensûp insanların, Hükümet'in kendisini misâfir etmek üzere, "şehrin eski bölümündeki büyük mahallede,, hazırlattığı evi v.b. şeyleri tasvir eden Berthe Georges-Gaulis, Mustafa Kemal ve karakteri hakkında şunları not etmiştir¹⁰:

"Ankara âdetâ, Asyahlı'ın isteklerini çeken, birleştiren bir mîknatıs.. Bütün ipleri elinde tutan Paşa büyük bir gücü temsil ediyor. Teşkilâtı, ilk kurulduğundaki çizgileri muhafaza ediyor. Bu, İslâm'a çok uygun gelen demokratik bir formüldür ve kendisinin başında bulunduğu bir Oligarşi'ye dayanıyor. En azlı düşmanları bile bu konuda ona hak veriyorlar : 'Bugün ve nihâ'i zafere kadar ondan vaz geçemeyiz ; o, bizim büyük gücümüzü harekete geçirmiş ve rûhu olmuştur'¹¹. Bütün bunlar karşısında şahsi kinlerimizin hiçbir yeri olamaz. '

"En katı insanların bakışını tatlılaştırmak ve uyuşmaz insanları yumuşatmak için'onun adını anmak yetiyor. Ankara'ya mahsûs olan alaycı hava, bu büyük, sevimli ve mağrûr şahsiyet

⁹ *Eserin Üçüncü Bölüm*'ünün bu ikinci kısmının *Eskişehir, İsmet Paşa Cebhesi'nde: Nisan 21, Bilecik, Pazarçık* adlı bahisleri (S. 128-39), *İsmet Paşa Cebhesi'nde — Madame Gaulis'in Makâlelerinden*, Paris: *Opinion* Gazetesi Müdürü Jean Boulanger'ye başlığıyla, Eskişehir'de yayımlanan *İstiklâl* gazetesinden alındığı bildirilerek *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmiştir (1 Haziran, 1337/1921, nu. 14429). Berthe G.G.'in resmine de yer verilen bu basımında ba'zı kısımların sansür edildiği görülür.

¹⁰ Madame Gaulis'in 30 Nisan, 1921'de Ankara'ya geldiğini, o gün kendisiyle yapılmış olan mülâkâtta öğreniyoruz (*Madame Gaulis Ankara'da — Muharririmizin Muhterem Fıransız Muharriri ile Mülâkâtı, Hâkimiyet-i Milliye* gzt., 1 Mayıs, 1337/1921). Onsekiz ay önce Eskişehir'de Ali Fuad, Konya'da Re'fet Paşa ile görüştüğünden bahsedilen Berthe G.G., Milli Hareket üzerindeki çalışmalarını, seyâhati sırasında Yunan zulmü yüzünden halkın neler çektiğine dâir duyup gördüklerini, Gündüzbey Karâgâhı'nda, Pazarçık'ta dürbinle baktığı savaş hatlarını, Türkler'in muzafer olacağına emin olduğunu anlatmıştır. Bu konuşmalar dolayısıyla, 11 Şubat, 1921'de İstanbul'a geldiğini bildiğimiz Berthe G.G.'nin, Paris'ten 5 Şubat'ta hareket ettiğini de öğrenmiş oluyoruz. Bu röportaj, *İstiklâl Savaşı'mız sırasında Bir Türk Dostu — Berthe Georges-Gaulis ve Bir Mülâkât* başlıklı incelememizde neşredilmiştir (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Yıl-18, 1 Mart, 1982, nu. 3, s. 18-22). Bu incelemede, Ankara'ya gelişi tertip yanlış olarak 30 Nisan, 1931 şeklindedir, düzeltiriz.

¹¹ Eserde bu cümle, belki tertip yanlış olarak bu şekildedir (S. 141).

karşısında dağılıp gitmektedir. Tabiatındaki âni değişiklikleri ve âni öfkeleri de herkesce hoş görülmekte, adı saygı ve korku ile anılmaktadır. O, her şeyi kurtarmağa muktedir ve mecbûr bir insan..

“İngiliz entirikasına karşı olan büyük kini belki de, İngilizler’in onu öldürmek için sonsuz çaba harcamalarından ileri gelmiştir ; amma onun hiç kimseden korkusu yok.. Sabir ve inâdı ise çok ileri derecede.. Bütün Anadolu’ya yayılmış çok mükemmel bir polis örgütü bulunmasına rağmen, gün geçmiyor ki Ankara’da bir İngiliz ajanı keşfedilmesin. Suç-üstü yakalanmış İngiliz subaylarının, Doğu-illeri’ne gidinceye kadar şehrin caddelerinde âvâre dolaştıklarını gördüm.,,

Ankara halkından duydukları hakkında, Yunan taarruzlarının “büyük ölçüde politik oyunlarla desteklenmiş,, örneklerinden biri de, Delibaş adındaki bir eşkiyanın, “Konya’da Şeyh Zeynel-Âbidin ile kardeşi ve ba’zı gizli dernek a’zâlarıyla isyan,, çıkartması, “İngiliz lirası harcanarak tertiplenen müdhîş bir bozgunculuk,, tur. Bu münâsebetle, “İngiliz politikası kısmen Ortodoks azınlığının, Rum ve Ermeniler’in dinî şeflerine de dayanmaktadır. Saldırıları gittikçe daha sık ve şiddetli olmakta.. Bu def’a, bunların arkasında kimler olduğu meydâna çıktı ve maskeler düştü,, fikri öne sürülmüştür. Eserin bu son kısmında üzerinde en çok durulan Mustafa Şağir mes’alesidir.

Hind Müslümanları’ndan, Bénarésli tanılmış bir âilenin ismini gizlemek için Mustafa Şağir iğreti adını kullanan bu İngiliz ajanının İstiklâl Mahkemesi’ndeki bir duruşmasını dinleyen Berthe Georges-Gaulis, onun, Hâkim’in sormalarına Türkçe olarak cevap verdiğini, “İngilizler’in Yunan oyununu sevk ve idâre ettiğini inkâr,, ettiğini, nasıl çalıştığını, neler yaptığını, Millî Hareket’in, onun başındaki şefin yok edilmesi maksadıyla İngiliz propaganda programı pılanının kimler tarafından hâzırlandığını, v.b. şeyleri açıkca anlatmıştır. Berthe G. G., sanık tarafından Kipling’e yakışan bir üslûbla yazılan savunmayı da okumuştur ; bundan naklen, 6 Mart, 1921’de not ettiği şeyler, Mustafa Şağir’in hayâtı, öğrenimi, nasıl İngiliz ajanı olduğu hakkındadır. Daha sonra, dinlediği bu duruşmaya dâir fikirlerini soran Mustafa Kemal’in “Ben gerçek İngiltere ile, bana karşı büyük bir kin besleyen Emperyalist Parti İngiltere’si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum; hattâ İngiliz komuoyunun bir kısmının da bizimle beraber olduğunu biliyorum. Acabâ, kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldanberi bizi mahvetmek için çalışan bu birkaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücâdeleye mecbûr mı kalacağız? Bütün mes’ele burada! ,, dediği kaydedilmiştir¹². Eserde bundan sonra, idârî ve askerî faaliyet, Büyük Millet Meclisi’nin nasıl çalıştığı, bu yeni teşkilât hakkında öğrendiklerini anlatan Berthe Georges-Gaulis’in, Meclis’in bir toplantısında Mustafa

¹² Mustafa Kemal’in bu sözleri, Berthe G.G. ile ilk değil, daha sonraki görüşmeleriyle ilgilidir. N. Uluğ’un incelemesinde, Çankaya’daki ilk görüşmelerine dâir, onun tarafından anlatılanlara dayanılarak bilgi verilmiştir: “Paşa’nın evinin birinci katında iç-avluyu andırır bir yerde, üniformalı kalabalık bir subay gurupu, aralarında teklifsizce konuşmakta idiler. İçeri girdiğim zamân hepsi susarak bana baktı. Hiçbir resminin kendine benzememesine rağmen, aralarında Paşa’yı seçebildim. Bu, kendine hâs, bu tavır ve bu fevka’l-âde bakışla, Paşa’nın tâ kendisi idi; yüzünde belirsiz bir tebessüm vardı. Nezâketle selâm vererek bu ilk görüşmemiz için yalnız kalacağımız bürosuna beni da’vet ederek, ‘Soruların derinliğine girmeyeceğiz, birazdan gidiyorum. Üç-dört gün sonra döneceğim; bu da sizce Ankara’yı tedkik etmeniz için vakit kazandıracaktır. Eğer tedkiklerinizi not edip, sizi ilgilendiren hususları bana bildirirseniz, döndüğüm zamân uzun-uzun konuşuruz. Kısaca şunları söyleyeyim ki efkâr-ı umûmiyeniz ve hükümetiniz iki ayrı dil konuşuyor. Esâs konuyu, ya’ni İngilizler’in bize karşı Anadolu’da

Kemal'in bir konuşmasını dinlediği de anlaşılıyor. Bunlarla ilgili olarak, onun şahsiyeti, ba'zı fikirleri aydınlatılmağa çalışılmıştır:

"Yeni bir rûh vermiş olduğu Ankara'da Paşa her yerde hâzır ve nâzır.. Onsekiz aydır telgraflar her dakika teşkilâtın en ufak bir soluğunu, en önemsiz bir düşüncesini kendisine ulaştırmakta; o, artık teşkilâtıyla birlikte bir bütündür.

"Görüşmelerimiz esnâsında onun Avrupalı gibi hissettiğini, söyledikleri hakkında tam bir bilgi sâhibi olduğunu, Londra, Paris ve Berlin'de çok iyi tanındığını öğrendim. Ne kuvvetli irâde, bakışlarında ne canlı bir parıltı var; son derecede medenî olan şahsiyetinde ne kadar çok tüzilîlik var. Karşısındaki ile konuşurken ona düşüncesini tamamlamak fırsatını vermekle beraber, her şeyi de göstermekte.. Uzun ve ince silueti, zarif yürüyüşü ile emir vermeğe alışık bir kumandan olduğuna tahmin etmek pek güç.. Hoşa gitmesini ve hoşlanmasını çok iyi biliyor. Her şeyi pek çabuk kavıyor ve her şeyden duygulanıyor. Eserine bağlılığı yüzünden devâmlı çaba harcamakta.. Görevini bir ân olsun hâtırandan çıkarmadığı çok iyi anlaşılıyor. O, aynı çalışma temposu ile idâri ve askerî görevlerine, hiç aralıksız devâm ediyor. ,,

"İşte, idâri ve siyâsî bakımdan Mustafa Kemal tarafından arzu edilen idâre şekli: Bağımsız Anadolu'yu yeni baştan kuvvetli bir idâyeye kavuşturmak.. Askerî hareket bunun için bir vâsıttır. Mustafa Kemal Paşa çalışmalarının daha ilk günlerinde, kuracağı binâ için sağlam bir temel aradı ve bunu, halkı idâyeye iştirâk ettirmekte buldu ; halka en uygun gelecek müesseseleri buldu: Demokratik kuruluşlar.... ,,

"Etrâfımda neler görüyordum. Bolşeviklik'in tamâmen aksi bir tez olan an'ane üzerine kurulu, mülkiyete, âile bağlarına ve vatanseverliğe dayalı ve bütün güçleri kullanan bir teşkilât...,, ; "Onun gerçek formülü: Rakib güçler arasında dengeyi korumak, hiçbiri tarafından yutulmamak...,, Eserde, Berthe Georges-Gaulis'in, bu gibi fikir ve bilgilere dayanarak şu sonuca vardığı görülür:

"Bununla beraber Anglo-Saksonlar, düzenledikleri Haçlı Seferi'ni, Yunanlılar'ı aralıksız hucûma teşvik ederek sürdürüyorlar. Ankara'yı yazılarımı tamamlayamadan, savaşın en kızgın ânında terk etmeğe hâzırlanıyorum. Bununla beraber, ülkeye, onun ihtiyâç ve isteklerine tamâmen uyan bu kadar mükemmel bir teşkilâtın kolayca yok olamayacağı hususunda çok şeyler öğrenmiş bulunmaktayım. Bu yüzden, onun nihâ'i zafere ulaşacağından hiç şüphe etmemek,, gerekli olduğu kanâatine varmıştır (S. 140-52)¹³.

açtıkları savaşı daha sonra ele alacağız. Şimdi, İngilizler'in en kuvvetli ajanlarından biri olan Mustafa Şağır'ın da'vâsını izlemek fırsatını bulacaksınız. Burada her gün İngiliz ajanlarını tevkif ediyoruz. Ankara'ya kadar sızabiliyorlar; hâlbuki bunun kolay olmadığını siz de görebildiniz. Mustafa Kemal'in esrârlı tebessümü yine belirmişti, soruyordu: 'Ankara'dan, evinizin memnûn mısınız? Etrâfınıza iyice bakın, burada çok sevdiğiniz araştırmalarınız için ilgi çekici şeyler öğreneceksiniz ', (A. y., yk. bk., not — 1, s. 17). Makâlede bu hâtıraların Berthe G.G.'in hangi eserinden alındığı kaydedilmiş değildir. N. Uluğ'un notundan, Mustafa Şağır'ın İstiklâl Mahkemesi kararıyla, 24 Mayıs, 1921'de Ankara'da asılmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹³ Eserin *Üçüncü Bölüm*'ünün 111'üncü kısmında yer alan, Berthe G.G.'in 30 Nisan, 1921'de Ankara'ya gelişinden, 10 Mayıs'ta buradan ayrılışına kadarki hâtıraları *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde de yayımlanmıştır (*Seyâhat Tefrihası — Ankara'da On Gün*, Muharriresi: Madame Berthe Georges-Gaulis, 11 Ağustos, 1337/1921, nu. 3092 — 20 Ağustos, 1921). Ankara dönüşü

Eserin *Üçüncü Bölüm*'üne eklenen *Sonuç*'tan Berthe Georges-Gaulis'in Ankara'dan 10 Mayıs, 1921'de ayrıldığı anlaşılır ; ayrılışı, bu eserini basımına yolladığı sıralara rastlar. *Sonuç*'ta, Ağustos sonuna kadarki, Paris'te yazdığı savaşla ilgili fikir ve hâdiselere yer vermiştir. Ankara'dan dönüşünde Fıransa'da "Türkler'in da'vâsına karşı büyük bir sempati, düşmanlara karşı da büyük bir öfke,, bulduğunu, Fıransızlar'ın İslâmlar'la uyuşma hâlinde olduklarını, fikirlerinin değişmeyeceğini, "kuvvetli, modern, fakat geleneklerine sâdik,, mustakil bir Türkiye istediklerini, "İngiltere ile İslâm dünyâsı arasında barış ancak, hâlen İngiliz İmparatorluğu'nu yönetenlerin yerlerini, bambaşka bir görüşteki kimseler aldığı zamân,, gerçekleşebileceğini, yüksek bir ideale dayanan Türk Millî Hareketi'nin düşmanı mutlakâ yeneceğini, bu hareketi idâre edenlerin şahsî menfaatlerini unuttuklarını, onlarda büyük bir rûh ve imân bulunduğunu yazmıştır (S. 153-56) ¹⁴.

Buraya kadar, malzeme bakımından epeyi zengin olan *Türk Milliyetçiliği*'nin içine aldığı *Bir Mütâreke'nin Sonuçları, Milliyetçi Hareket, Ankara* adlı başlıca üç bölümünde, her bölümün ayrıldığı kısımları da gözönüne alarak nelerden bahsedildiğini anlatmağa çalıştık. Eser, 21 Eylül, 1919'dan 1921 Ağustos'u sonuna kadar, Türkiye'nin İngiliz Emperyalizmi'yle mücadelesini içine almaktadır; fakat Berthe G. G., bu iki yılda, bu eserinden, başka

İstanbul'a giderken, 12 Mayıs, 1921'de Kastamonu'da Gençler Kulübü'nün çay ziyâfesindeki konuşmasında, "... Türkler hakkında son derece iyi duygularla memleketime dönüyorum. Fıransız umûmî efkârını tenvîr edeceğim. Çok mühim ellerle idâre edilen millî hareket mutlak kazanacaktır. Yunanlılar koğulacaktır ,, demiştir (Utkan Kocatürk'ün 1973'de Türk İnkılâb Tarihi Enstitüsü'nce basılan *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*'nden naklen: Ertuğrul Düzdağ, *Dünden Yarına*, İst., 1978, Fâtiş Yayınevi, s. 310).

¹⁴ İlhan Bardakçı'nın *Olaylar ve Belgeler* başlıklı incelemesinde, Madame Gaulis'in 1920-22 yılları arasında Anadolu'da röportaj ve araştırmalar yaptığı, bunları *Le réveil de l'Anatolie ve Soir de Marseille* gazetesinin 10 Nisan, 1924 tarihli sayısında yayımladığı kaydedilmiştir. Üzerinde durduğumuz *Türk Milliyetçiliği* ile yakından ilgili olan bir başka yazısı ise "*Illustration* dergisinin 10 Mayıs, 1921 tarihli özel Napolyon sayısının ilâvesi ,,nde neşredilmiştir. İlhan Bardakçı'nın bu hâtıralardan naklettikleri, Berthe G.G.'in, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra, savaş cebhesinden dönen Mustafa Kemal ile görüşmelerinden birini aydınlatma bakımından üzerinde durulmağa değer: Mustafa Kemal Paşa, "Düşman üzerine atılan ve hayâtını kaybeden her erle bir kerre ölen Kumandan'dır. Emrindeki asker, Kumandan'ının bu duygulanışını bildiği içindir ki, Gâzî Paşa kendisine 'Ö!' deyince, vatanının ölmeyeceğini farkeder. Kendisine bu fikrimi açıklarken, Paşa'ya bir asker-imparator ilişkisinin yaşanmış hikâyesini anlattım. Söyledikilerim bittiği zamân baktım, Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerinden iki damla yaş süzülüyordu,, (İlhan Bardakçı, bu münâsebetle şu dip-notu vermiştir: Madame Gaulis'in bu cümlesini, ifâdesindeki güzelliğini belirtmek için kendi dilinde kullandığı biçimde aynen yazmakta yarar buluyoruz: *Les Poils de ma chair se sont hérissés qu'andje l'ai recontré juste après la bata ille de Sakarya*.) Madame Gaulis bu yazısında Mustafa Kemal'i ağlatan hikâyeyi de kaydetmiştir: Hikâyenin başlıca vak'aları, Napolyon ile Muhâfız Alayı Çavuşları'ndan Noisot'nun birbirlerine bağlılıklarını isbâtlar: Çavuş Noisot, Napolyon'un muhtelif savaşlarına katılmış, Elbe-adası'na sürülmesinde ondan ayrılmamış, Helens-adası'na sürülmesinde onunla birlikte gitmesine izin verilmediği gibi, rütbesi de alınmış, "devir değişmiş; Üçüncü Napolyon,, iktidâra gelince bu eski Çavuş'a aylık bağlanılıp rütbesi iâde edilmiş, Dijon'un Fixin kasabasında zengin bir kadınla evlenip orada meydana getirdiği Napolyon adlı

kaynaklardan anlaşıldığı üzere zamân-zamân Türkiye'den ayrılmıştır: 1920 Şubat'ında Şam'a gitmiş, bu yılın 16 Mart'ında İstanbul'a gelmiş, Aralık'ta Fas'ta bulunuyor idi¹⁵.

Türk Milliyetçiliği'nde, İstiklâl Savaşı'mızın İzmir'in, İstanbul'un işgâlinde başlayarak, Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerine yayılan safhaları incelenmiştir; bu savaşa yol açan siyâsi mes'ele ve hâdiselerin de ele alındığı görülüyor. Kitabın *Birinci Bölüm*'ündeki, İngilizler'in 1903'den başlayarak Jön Türkler, İttihâdcılar aleyhinde çalışmaları, 1908'den sonraki hükümet değişmelerinde te'sirleri, İ'tilâf Devletleri'nin Orta-Doğu ile münâsebetleri, İngiliz sömürgeciliği, 30 Ekim, 1918 Mütârekesi'nin yol açtığı siyâsi mes'eleler, v.b. hususunda öne sürülen fikirler bir bakıma İstiklâl Savaşı'yle ilgili olduğu için tamâmiyle yersiz sayılmaz; ancak, bunlar, o yıllardan bu yana, oldukça geniş ölçüde incelenip aydınlatılmış olduğundan günümüzde pek kıymet ifade etmez. Bunlar gibi, *İkinci Bölüm*'ün *Asya Milliyetçiliği* kısmında yer alan *Bakû Kongresi ve Doğu'da Bolşevizm, Müslüman Devletleri Konfederasyonu*, Türkiye ve Fıransa'nın İslâm ülkeleriyle ilişkileri, Asya'nın uyumışı ile alakâh bahisleri, Mustafa Kemal'in öğrenimi, İstiklâl Savaşı'na kadarki hayâtı, askerî başarıları, *Üçüncü Bölüm*'de Ankara'daki askerî teşkilât hakkında verilen bilgilerin de, günümüzde, bu esere kıymet kazandıracak ölçüde mühim olmadığını söyleyebiliriz. Esere kıymet kazandıran, müellifin Türkiye'de bulunduğu 21 Eylül, 1919— 10 Mayıs, 1921 tarihleri arasında İstiklâl Savaşı'mızla ilgili notlarıdır.

Berthe G.G.'in Türkiye'ye gelişi, 15 Mayıs, 1919'da İzmir'in Yunanlılar'ca işgâlinde yaklaşık dört ay sonraya rastlar; İstanbul'a gelirken buranın, Anakara'ya yolculuğu sırasında da, aynı yılın 25, 27 Mayıs'ında Yunanlılar'ın eline geçen Manisa ile Aydın'ın ne hâlde olduğunu görmüştür. Bu vilâyetlerimizin nasıl yakılıp-yıkıldığını, halka yapılan zulmü yalnız gördüklerine, konuştuğu kimselerden işittiklerine değil, Fransız askerî makamlarınca ele geçirilen belgelerden de faydalanarak anlatıp tasvir etmiştir: Menemen tüccarlarından Çerkes Sefer Efendi'nin, bura demiryolu bekçisi Fransız Çavuş Picot'nun şikâyetleri, Râhibe Marie'nin Aydın'ın işgâli vak'alarıyla ilgili raporu ile, Doğu'daki İstatistik Servisi'nce tesbit edilen,

korulukta, günün birinde hayâta döneceğine inandığı Kumandan'ı için heykeltraş Rude'ye 1844'de *Napolyon'un Uyanışı* adlı heykeli yaptırmış, bunun yanına da kendisi için bir mezar hâzırlatmıştır. Ömrünü o parkta, o heykelin önünde geçiren Noisot 1861'de öleceği günlerde Belediye Meclisi a'zâlarını evine çağırır; işte, Mustafa Kemal'i ağlatan, onun bu son sözleridir: *Mezarımı daha evvel hâzırlattım. Beni oraya üzerinde merâsim üniformam ve elimde silâhımla ayakta gömeceksiniz. Ayakta gömeceksiniz ki, İmparator'un uyandığı ân, ben kendisine selâm vazifemi gecikmeden yerine getirebilmeliyim!* Belediye a'zâları, Noisot'nun mezarına, ta'rif ettiği şekilde heykelini dikme yoluna giderek, bu vasiyetini yerine getirmişlerdir. Bu incelemede, her iki heykelin fotoğrafı da vardır (*Tercüman gzt.*, 28 Şubat, 1982. — Bu incelemede, imlâ bakımından tertip yanlışlarını düzeltmeğe çalıştığımız üç dip-not vardır; üçüncü notun yeri ise, makâle metninde işaret edilmemiştir. Bu husûsların, müellifi tarafından ileride gözden geçirilip düzeltilmesi faydalı olacağı ümidindeyiz).

¹⁵ S. 113, 116. Fuad Pekin, Berthe G.G.'in, "Mersin'den *Split* gemisiyle ayrılırken General Lyautey'ye yazdığı 9 Mart, 1920 tarihli, mektubundan da faydalanarak, "Lyautey, Fas Müslümanları'nın hassâslıkla üzerinde durduğu, Türkiye'nin uğradığı korkunç felâketi, Rumlar'ın vahşice saldırılarını ve tahriblerini bilmemezlik, görmemezlik edemezdi. Madame Gaulis Fıransa ile Türkiye, Fas ve Paris ile Lozan arasında mekik dokuyor; Şark Mes'clesi'ni yerinde inceliyor; Türkler'in ıztırâbına, mücâdelelerine, kahramanlıklarına şahid oluyor; gördüklerini ve konuştuklarını cesâretle yazıyordu. Gouraud da, Madame Gaulis'in Mustafa

Aydın ve İzmir'deki Türk, Rum nüfusunu, İslâm ve Hıristiyan din, kültür müesseselerini rakamlarla gösteren belgelerden nakiller de yapılmıştır. 9 Kasım, 1919'da Konya'nın Keskin-köyü'nde Ali Fuad Cebesoy, Tevfik Rüşdü (Aras), Eskişehir'in Vâlisi ve ileri gelen me'murlarıyla, Konya'da Re'fet Paşa ile görüşmüştür. Bir-ara Türkiye'den ayrılan B.G. Gaulis, 6 Şubat, 1921'de Paris'ten hareketle, 11 Şubat'ta İstanbul'a gelmiş, 15 Mart'ta *Sicillia* vapuruyla İzmir, Rodos üzerinden, Ankara'ya geçmek üzere Antalya'ya varmıştır. Ankara yolculuğu, 31 Mart—1 Nisan arasında sürüp-giden İkinci İnönü Savaşı yüzünden aksamış, zaferden sonra yoluna devâmla ancak 30 Nisan'da Ankara'ya varabilmiştir. Burdur, Sandıklı, 16 Nisan, 1921'de Afyonkarahisarı, Eskişehir, buraya birkaç kilometre ötedeki Gündüzbey Savaş Cebhesi'nde İsmet Paşa ile görüşmesi, Söğüt, Bilecik, Pazarcık hakkındaki o günleri türlü yönleriyle yaşatan notları, eserin en mühim, en ilgi çekici kısımlarından birini teşkil eder; Aynı hususiyetler bakımından, Mustafa Kemal ile birkaç defa görüşmelerinde onun neler söylediğini, dış görünüşünü, ma'nevî varlığını, karakterini canlandırın tasvirleri içine alan *Üçüncü Bölüm*'ün son kısmı da eserin kıymetini artırmaktadır.

Türk Milliyetçiliği'nin içindekileri aydınlatırken, onu kıymetlendiren bu yönleri üzerinde etraflıca durmuş bulunuyoruz. Eserin daha iyi anlaşılması için, açıkca kaydedilmeyen şahıs, yer adlarıyla kimin, neyin anlatılmak istenildiğini, v.b. ba'zı mes'eleleri verdiğimiz dip-notlarla aydınlatmağa çalıştık. Berthe Geoges-Gaulis'in bu eserini yazdıktan sonra da memleketimizle ilgisi kesilmiş değildir. Bu eserini daha iyi ma'nalandırabilmemiz, kıymetlendirebilmemiz için daha sonraki çalışmaları üzerinde kısaca bilgi vermeği faydalı buluyoruz:

Ankara'da on gün kaldıktan sonra Türkiye'den ayrılan Berthe G.G., Madame Lyautey'ye Paris'ten gönderdiği 27 Mayıs, 1921 tarihli mektubunda, diplomat Philippe Berthelot ve Başvekil ile görüşmeğe henüz imkân bulamadığını, "söyleyeceklerinin beklemeğe tahammülü olmadığını, Türk-Fransız andlaşması derhâl gerçekleşmediği takdirde bütün fırsatların kaçırılmış olacağını,, „Fas sarsılacak olursa her şeyin çökeceğini yazmış, Mustafa Kemal ile görüşmelerinden de bahsetmiştir:

"Mustafa Kemal diyor ki, sizin tek büyük adamınız olan bu adam ya bizden yana, yahut bizim aleyhimizde olacak... Eğer bizim aleyhimizde ise, son haddine kadar saldıracağız; çünkü her şeyden önce en tehlikeli düşmanla işimizi bitirmek isteriz. İslâm yolu ile, Almanlar'la, Ruslar'la hücum edeceğiz,, ;"Ankara, dünyanın mihreri olmuştur. Her şeyi orada anlamak mümkündür. Kemal, hâriku'l-âde bir adam.. Konuşmalarımız esnâsında dedim ki, "Sizi gerçekten yalnız ben anlayabilirim. Dikkate şâyân bir tarzda gerek vücût, yüz, gerek fikir ve düşünce bakımından en çok takdir ettiğim insana benziyorsunuz.' O, belirsiz tebessümüyle şu cevâbı verdi: 'Evet, bunu söyleyeceğinizi biliyordum!,,¹⁶

Berthe G.G.'in Ankara'dan Paris'e döndükten sonra Mustafa Kemal'e mektup yolladığını biliyoruz¹⁷. Mustafa Kemal'in ona gönderdiği 5 Eylül, 1921 tarihli mektubundaki,

Kemal nezdinde aracı olmasını istememiş mi idi? Madame Gaulis mektuplarında Lyatuey'yı gâh Süriye'ye gâh Türkiye'ye çağırıyor, Müslümanlar'ı müdâfa'a etmesini, Türk-Fransız dostluğunu diriltmesini, âdetâ bütün dertlere devâ bulmasını istiyordu ,, bilgisini vermiştir (A.y., s. 637-38).

¹⁶ Fuad Pekin, a.y., s. 649; mektubun bütünü değil ba'zı kısımları yayımlanmıştır.

¹⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi—Mondros'tan Mudanya'ya kadar* (30 Ekim, 1918—II Ekim, 1922), Ankara, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 156; 7 Temmuz, 1921 "Babalık, Gaulis'in M.K.'e mektubu. ,,

“Aramıza, kızınız Madmazel Gaulis ile berâber gelmek arzusunda olduğunuzu bana bildirdiler, Böyle yorucu ve zor bir seyâhâti bir daha göze aldığınız takdirde, sizin ve Madmazel'in de en büyük memnûniyetle karşılanacağınıza emin olabilirsiniz,, ifâdesinden, Berthe G.G.'in Türkiye'ye gelebilmek için gerekli resmi makâma başvurduğu anlaşılır. Mustafa Kemal bu mektubunda, “... her şeyden önce, hakkımızı korumak, cesûr ve tâlihsiz milletimin, hiçbir vicdân azâbı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kimseler tarafından yapılan vahşice tecâvüz yüzünden katlandığı müdhîş acıları bütün dünyâya tanıtmak için sarfettiğiniz enerji karşısında minnet-dâr kaldığımı bildirmek isterim,, diyor ; Temmuz ayının yarısında Yunanlılar'ın ilerileme kaydettiklerinden, “Ağustos'un ikinci haftasındanberi kesin olarak yenmek ümidiyle, yeni bir taarruza geçen Yunanlılar'la savaştığından, kendisinin Genel Karârğâh'ında bulunduğundan, askerlerimizin kahramanlık ve sadâkatından, düşmanı memleketimizden koğacağını kuvvetle umduğundan bahsetmiştir¹⁸. Sakarya Savaşı 23 Ağustos — 13 Eylül, 1921'de sürüp-gittiğine göre, mektubun o zaferden bir hafta önce yazıldığı anlaşılır.

Celâleddin Ârif ve Dr. Es'ad Paşa ile birlikte 5 Kasım, 1921'de İstanbul'a gelmiş olan Berthe G.G.'e, Van Millet Vekili Haydar (Vaner) Bey ile dört arkadaşının T.B.M. Meclisi Riyâseti'ne, “Millî da'vâmızın meşrû'luğunu isbât için pek yüksek fedâkârlıklarda bulunan Muhterem Madame Gaulis Cenâbları'na Meclis'imizce teşekkür edilmesini teklif eyeriz,, takrîri üzerine, T.B.M. Meclisi'nce 22 Kasım, 1921'de teşekkür mektubu yazılmış, 23 Aralık'ta Price Clair ve Madame Gaulis şerefine, Anadolu basını tarafından öğle yemeği verilmiştir¹⁹.

¹⁸ Mektubun tam metni için bk., *Echo de l'Islam*, s. 40-41, s. 11 (G. Jaeschke, a.e., s. 160). Türkçe'sinin tam metni, N. Uluğ, aynı makâle, s. 18 v.d. Bundan alınarak, Şevket Rado, *Türk Milliyetçiliği*, s. 14 v.d. Berthe G.G., 1931'de basılan *La Question Turque* adlı eserinde, İsmet Paşa'dan da, 5 Eylül, 1921'de uzun bir mektup aldığını yazmış, bunun metnini de neşretmiştir: S. 165-66 (Ertuğrul Düздаğ, a.e., s. 336).

¹⁹ G. Jaeschke, a.e., s. 167, 170. Şevket Rado, *Türk Milliyetçiliği*, s. 16: Teşekkür edilmesini teklif edenler, Takrîr metni dolayısıyla, “Sa'di Borak tarafından T.B.M.M. *Şabıt Ceridesi*, cilt 14, Ankara, 1958, s. 226,, dip-notu verilmiştir. Sekiz imzâlı Takrîr metninin yeni hâflere çevrilmiş fotokopisi için bk., Ertuğrul Düздаğ, a.e., s. 345. F. Pekin, Berthe G.G.'in bu seyâhatinde, 1921 Aralık'ında Çankaya'da Latîfe Hanım ve Mustafa Kemal ile neler konuştuklarının bir kısmını, onun bir eserinden naklen kaydetmiştir (A.y., s. 641). Fas, Tunus, Cezâyir gibi, ahâlisinin çoğunu Müslümanlar'ın teşkil ettiği Fransız sömürgelerinin Genel Vâlisi olan Mareşal Lyautey'nin yeğeni M. Pierre Lyautey'nin Paris'teki apartamanında mevcut belgeler arasında, Atatürk'ün Mareşal Lyautey'ye yolladığı 23 Aralık, 1921 tarihli bir mektubu da bulunmaktadır. Daktilo edilmiş, Moustapha Kemal imzâlı bu mektubun Fransızca aslının, Türkçe'ye tercemesinin tam metinleri Fuad Pekin tarafından yayımlanmıştır (A.e., s. 643, v.d. 654). Mektubun ilk paragrafı olan, “Madame Berthe Georges-Gaulis, recâm üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tânesini ilâve etmek nezâketinde bulundu,, cümlesinden, onun aracılığıyla iletildiği, şerefine Anadolu basınıca öğle yemeğinin verildiği günün tarihini taşıdığı anlaşılır.

İnebolu Kaymakamlığı'ndan Kastamonu Vâililiği'ne yazılan 9 Kasım, 1921 tarih, 948 numaralı, “Madame Gaulis ve Celâleddin Ârif Bey bugün *İtalya* vapuru ile geldi. Yarın sabah otomobil ile Ankara'ya hareket edeceklerdir,, cümlelerini içine alan şifreden, Ankara'ya Kastamonu yoluyla gittiği anlaşılır (Nureddin Peker, *1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın İnebolu ve Kastamonu Havâlisi*, İst., 1955, Gün Basımevi, s. 386).

Bir gazeteden öğrendiğimize göre, 28 Aralık'ta Mersin'den hareketle²⁰, 1 Ocak, 1922'de Adana'ya varmış, bu ayın altısında oradan ayrılmıştır²¹.

Berthe G.G.'in Parist'ten General Lyantey'ye gönderdiği 26 Eylül²², 21 Aralık, 1922 tarihli mektuplarından Ankara'ya gideceği, siyâsi çalışmalarını Lozan Konferansı sırasında da sürdürdüğü anlaşılır: "Şimdi Ankara'dan ba'zı mesajlar aldım. Bunları ancak yüz-yüze gelince söyleyebilirim. 2 veyâ 3 Ocak tarihine doğru Rabat yolculuğuna çıkmayı düşünüyorum. Bundan önce Lozan'da İsmet Paşa ile görüşmüş bulunacağım. Bütün bunlar büyük bir sır perdesi içinde geçecek ve burada kimse n' için Lozan'a gittiğimi ve neden Fas'a gideceğimi bilmeyecektir. Pierre'in yanınızda bulunması bu yolculuğu izâha yetecektir., bilgisini vermiştir. Açıkça yazmadığı, yanılmıyorsak Rabat'la ilgili bir mes'eleda de aracılığı istenilmiştir: "Beni, çeşitli mes'eleler arasında belki de en nâzik olanı için aracı seçtiler. Her husûsta kendilerinden açık bilgi istedim. Ne yazık ki Rabat'ta pek az kalacağım ve Paris'e

²⁰ *Madame Gaulis* başlıklı, "Madame Gaulis'in yarın Mersin'den hareket edeceği haber alınmıştır (*Akşam*, 27 Aralık, 1921/1337).

²¹ G. Jaeschke, a.e., s. 171; Gaulis'in 13, 19 Ocak, 3 Şubat tarihli *İkdâm*'da, "Yunan zulümlerine dâir demeci., ve *Yeni Adana* gazetesi muhâbirine, "Türk ordusu her zamânkinden daha kuvvetlidir demeci., *Figaro*'dan naklen, "Sakarya Savaşı yeni bir devir açtı., dediği de kaydedilmiştir (S. 172, v.d.).

²² Bu mektubun, "Sayın Mareşal, yakında Ankara'ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götürceğim; çünkü orada tehâlükle aranan şey budur. Paşa'yı en çok memnûn edecek, ithâf edilmiş mektuplarımız olacaktır. Ne dersiniz?..", cümleleri Fuad Pekin tarafından yayımlanmıştır. Müellif, "ithâf edilmiş mektuplarınız., ifâdesi dolayısıyla, dip-not olarak, Lyantey'nin 1901-1921 yılı arasında yayımlanan üç eserinin bibliyografya künyelerini de kaydetmiş bulunuyor (A.e., s. 638). Ahmed Emin Yalman'ın hâtıralarına bakılırsa, Berthe G.G. Ankara'ya daha önceki gelişinde de Mustafa Kemal'e ba'zı kitaplar getirmiştir. Ahmed Emin Yalman sürgün edilmiş olduğu Malta-adası'dan 3 Kasım, 1921/1337'de İstanbul'a döndükten sonra Gâzi ile mülâkât için Ankara'ya gitmiştir. "Ankara'da bulunan Fransız yazarı Bayan Gaulis ve Amerikan yazarı Mr. Price şerefine Gazeteciler Cemiyeti tarafından verilen ziyâfet esnâsında Adnan Bey kulağıma şöyle fısıldadı: Yarın sabah onbirde, köşkte... Suallerini hazırla..., ifâdesinden, bu ziyâfet 23 Aralık, 1921'de olduğuna göre (y. bk., not — 19), Mustafa Kemal'in Çankaya'daki yazı odasını, Gaulis'in getirdiği kitapları da bu sıralarda görmüştür. "Mustafa Kemal Paşa'ya âit özelliği, divaralarda ve odanın diğer taraflarında bulunan hâtıra ve hediye nev'inden eşyâ ve kitaplardı. Yazı masasının arkasında Şeyh Sinûsi hediyesi olan meşhur kılıç asılı bulunuyordu. Divaralarda hâtıra kabîlinden birkaç silâh ile, Paşa için yazılmış ve eski usûlde süslenmiş, yaldızlı bir *kasîde* vardı. Masa üzerinde, Sakarya Zaferi için Paşa'nın yabancı memleketlerdeki hayranları tarafından gönderilen ve yazı masasına âit eşyâdan ibâret bulunan türlü-türlü hediyeler göze çarpıyordu. Masa üzerinde duran Fransızca kitaplar Madame Gaulis'in özenerek seçip getirdiği hediyelerdi. Yandaki küçük rafların üzerine, memleketimize dâir Fransız yazarları tarafından yazılmış eserlerin birkaçı, siyâsi kongrelere dâir birtakım Fransızca ve Türkçe kitaplar yığılmıştı. Diğer bir küçük masa üzerinde Şeyh Sinûsî'nin hediye ettiği iki *Kur'ân* duruyordu., (*Yakın Tarihlerde Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, c. 11, 1918-1922, İst., 1970, Yenilik Basımevi, s. 228, 251-52).

döner-dönmez tekrar Ankara yolculuğuna koyulacağım,, diyor²³. Onun Ankara'ya o sıralarda, daha sonraları ne zamân geldiği hakkında, Berthe G.G.'in muhtelif eserlerinin, başkaca kaynakların incelenmesiyle bilgi edinmek mümkündür ; fakat bu yolda da henüz etraflı bir inceleme yapılmış değildir.

Berthe G.G.'in, üzerinde durduğumuz *Le Nationalisme Turc*, neşir tarihi bakımından ilk eseridir ; bundan sonra dört eseri daha yayımlanmıştır: *Angora, Costantinople, Londres* (Paris, 1922, Librairie Armand), *La Nouvelle Turquie* (Paris, 1924, Librairie Armand Colin, 282 + 1 s.), *La Question Turque* (Paris, 1931, Ed. Berger-Lavrault, 373 s.), *Lyautey in Time* (Paris, 1937, Ed. Berger-Lavrault). Türkiye ile yakından ilgili bu eserlerden kısmen faydalanılmış ise de, ilki dışındakiler Türkçe'ye çevrilmemiş bulunuyor.

Ertuğrul Düzdağ'ın incelemesinde *La Nouvelle Turquie (Yeni Türkiye)* ile, *La Question Turque (Türk Mes'elesi)*'ün içindekiler kaydedildiği gibi, mühim görülen kısımlarından nakiller de yapılmıştır: Madame Gaulis'in 1922 Ekim'inde İzmir'de, Bursa'da Mustafa Kemal ile, İstanbul'da İngiliz Elçilik Müsteşarı Nevil Henderson'la, Lozan Sulh Konferansı hakkında ; Re'fet Paşa ; Paris'e dönünce Mösyö Puankare; Lozan'da İsmet Paşa, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım, İstanbul'da Halife Abdül-Mecid Efendi ile görüştüğü anlaşılır. Eserde, 5 Haziran, 1923'de beşinci def'a Lozan'a gittiği, Rizâ Nur'la da görüştüğü²⁴, 22 Mayıs, 1923 tarihli *İleri* gazetesinde epeyi kısımları sansür edilen makâlesinin tam metninin bulunduğu da kaydedilmiş, Lozan Sulhu dolayısıyla epeyi bilgi de naklonulmuştur²⁵. *La Question*

²³ Fuad Pekin, a.y, s. 650; Gaulis'in el yazısıyla fotokopisi, s. 556-57. F. Pekin, Pierre adı dolayısıyla, "Madame Gaulis'in oğludur,, notunu vermiştir; yanılmıyorsak bu, Mareşal Lyautey'nin yeğeni, ba'zı eserleri de bulunan Pierre Lyatuey'dir. F. Pekin, mektubun fotokopisinin yukarıdaki kayde dayanarak, Rabat seyahatının 6-7 Ocak'ta yapılmış olması ihtimalini öne sürmüştür. 6 Ocak'ta Adana'dan ayrıldığına göre (Y.bk., not — 21), Rabat'a o günlerde gittiğini söyleyebilir. F. Pekin'in makâlesinde, bir münâsebetle, aynı mektuptan alındığı kaydedilen, "İki Lozan seyahatim sırasında Mustafa Kemal'in şifâhî mesajlarını, i'timâd ettiği bir kimse, bana Paris'te bildirmişti,, cümlesi (S. 640), mektubun ne fotokopisinde, ne tercemesinde vardır. Bunun, bir başka beleden alındığını sanmaktayız.

²⁴ *Dünden Yarına*, İst., 1978, Fâhî Matbaası, s. 331. Eserde, Rizâ Nur'un *Hayât ve Hâtıratım* adlı kitabına dayanılarak nelerden bahsettikleri, Madame Gaulis hakkında, "gâyet iyi zan ve tahmin ediyorum ki Firansa Hâriciye Nezâreti'nin câuslarından,, düşüncesinde olduğu da kaydedilmiştir.

Tevfik Bıyıkoğlu, 17 Ekim, 1920'de Dâmad Ferid Kabinesi'nin düşmesi üzerine, "İ'tilâf Devletleri'nin, İstanbul'da iş başına gelen Tevfik Paşa kanalıyla Ankara ile tamâs,, aradıklarından, bu münâsebetle Ankara'ya gönderilen hey'et ve şahıslardan, "Tanınmış yazarlardan ve Firansız Genel Kurmayı'nın yakınlarından Bayan Berthe Georges-Gaulis'i (11 Şubat, 1921 — 30 Nisan, 1921) Atatürk'ün nezidine göndermelerinden bahsetmiş, bunun, "Türk da'vâsının zafere doğru yürüdüğünü ve Yunanlılar'a karşı ilk zamanlarda gösterilen güvenin sarsıldığını açıkça,, gösterdiğini yazmıştır (*Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1., Ankara, 1955, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 409 v.d.). Bu kayıddan, Berthe G.G.'in Türkiye'ye resmen gönderildiği anlaşılır.

²⁵ A.e., s. 325-35. *Üçüncü Çehre—Berthe Georges-Gaulis*, Ertuğrul Düzdağ'ın eserinin son bölümünü teşkil ettiğini de söyleyelim (S. 301-344). Bu bahiste, Mareşal Lyautey, Hilâfet hakkında fikirleri, onun ve Pierre Lyatuey'nin eserleri, Türkiye ile münâsebetleri hakkında,

Turque'ün, 15 Eylül, 1915'de Mustafa Kemal'in VI. Mehmed ile neler konuştuğundan başlayarak, Türk-Fransız ilişkileri, Lyautey'nin Saltanat ve Hilâfet hakkında düşünceleri ve Lozan'da Türk diplomatlarının tecrübesizliği, Mustafa Kemal'e muhâlefet, yeni idâre, isyanlar, şapka devrimi, dejenere me'murlar, v.b. mes'eleleri içine aldığı görülür. Türkiye aleyhinde fikirlere de epeyi yer verilen eser, 1927 *Nisan'ında Ankara, Bugünkü Durum (1928-31)* başlıklı 10 ve 11'inci bahisler ile *Netice*'lenmiştir²⁶.

Türkiye hakkındaki eser ve makâleleriyle dış basında da oldukça şöhret kazanan Berthe G.G.'in ba'zı incelemeleri kaynak olarak da kullanılmıştır:

"Avrupa'da ve bilhassa Fransa ve İtalya'da, Türkiye'nin hemen-hemen yalnızlığa terk edildiği bir zamanda, Rumlar ile Ermeniler'in müteaddid propaganda yazılarına karşı,, çalışmalarının, hizmetlerinin te'siri küçümsenmeyecekler arasında Berthe G.G.'in de adı geçer²⁷. İnönü Cebhesi'nde gördüklerini anlattığı *What I Saw on the Front Commanded by Marshal İsmet Pasha — Eye Witness Account of Anglo-Greek Excesses Near Eski-shahr* başlıklı yazısı, Londra'da çıkan *Islamic News (İslâm Haberleri)* dergisinin 16 Haziran, 1921 tarihli 33'üncü sayısında yayımlanmıştır²⁸. Paris'te çıkan *Le Matin* gazetesinin 2 Ocak, 1923 tarihli sayısındaki *Angora* adlı baş-makâle ile²⁹, Pierre Benoit'nun Paris'te basılan *Le Journal*'in 5 ve 6 Mart, 1923'de *Angora sous la nège (Kar Altındaki Ankara)* ve *L'Avenir d'Angora, capital de la Nouvelle Turquie (Yeni Türkiye'nin Başkenti Ankara'nın Geleceği)* makâlelerinde de, Berthe G.G.'in yazdiklarından faydalanılmıştır³⁰.

Berthe Georges-Gaulis'in *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinde İstiklâl Savaşı'mız, İngiliz Emperyalizmi'ne karşı Türkler'in mücâdelesini olarak ma'nalandırılmıştır; çünkü müttefikli Fransızlar'ı arkadan vuran, Yunan taarruzunu sevk ve idâre eden İngilizler'dir. Bu yüzden İngilizler'e karşı duyulan kini, Türk-Fransız dostluğunu kuvvetlendirici fikirlere çok yer verilmiştir.

Berthe G.G.'in gittiği memleketlerin tarihine, o günlerde ne hâlde bulunduğuna dâir, işleyeceği konuyu hazırlayıcı bilgiye sâhip olarak ele alan iyi bir gazeteci, kullanacağı malzemeyi seçme bakımından çok başarılı olduğu görülür. İstiklâl Savaşı'nın ilk iki yılında

Madame Gaulis'le ilişkileri sebebiyle bilgi verilmiştir. Bu yazımızda faydalandığımız kaynaklardan çoğunun görüldüğü, ehemmiyetsiz bulduğumuz için zikretmediğimiz başkaca kaynaklardan da faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Gaulis'in eserlerinden nakledilen ba'zı kısımların, Atatürk'le ilgili bibliyografyalardaki ba'zı eksikleri tamamlayıcı olduğu da kayde değer.

²⁶ A.e., s. 335-42.

²⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 166.

²⁸ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 — 1938)*, Ankara, 1979, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 403-405, cvii. Türkçe olarak çok kısa hulâsası da verilmiştir (S. cix, nu 9). Bu yazıda anlatılanların, üzerinde durduğumuz *Türk Milliyetçiliği* adlı eserin *Eskişehir ve İsmet Paşa'nın Cebhesi'nde: Nisan 21* başlıklı bölümlerinde daha geniş olarak anlatıldığı, ba'zı kısımlarının aynen bulunduğu görülmektedir (S. 129 v.d.).

²⁹ Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk Devrimi (1922-24)* c. 1., Ankara 1981, Türk Tarih Kurumu Basımevi, nu. 69, s. 187, xxx.

³⁰ Bilâl N. Şimşir, a.e., nu. 90 ve 91, s. 230-235, xxxii

görüp işittiklerini çok defa günü-gününe not etmiş, bu husûsta başkalarının yazdığı mektup, rapor, v.b. belgelerden faydalanmış, o savaş yıllarını hemen-hemen her yönü ile, çekici ve duygulandırıcı üslûbuyla anlatıp canlandırmıştır. Mülâkât bakımından en yetkili, en elverişli kimseleri seçmek yönünden de ustadır ; bu yüzden, Türkiye'nin o savaş yıllarındaki siyâsi vaz'iyeti, hattâ geleceği, milliyet anlayışı hakkındaki fikir ve hükümlerinin çoğu yerinde ve isâbetlidir. *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinin dilimize çevrilmiş olmasını şükranla karşılamaktayız. Berthe Georges-Gaulis'in başka eserlerinin, siyâsi bakımdan mühim şahsiyetlere gönderdiği el yazısıyla mektuplarının, o devirler üzerinde çalışanlarca incelenmesinin, ba'zı mes'eleleri aydınlatma bakımından faydalı olacağı kanaâtine varmış bulunduğumuzu da söyleyelim.

Ankara—31 Mayıs, 1982
FEVZİYE TANSEL

ALFRED FRIENDLY, *Beaufort of the Admiralty, The Life of Sir Francis Beaufort, 1774-1857*, (= İngiliz Deniz Kuvvetlerinden (Amiral'likten) Beaufort, Sir Francis Beaufort'un hayatı, 1774-1857), London, Hutchinson a. Co. Ltd. 1977; 362 sahife, ciltli; fiyatı 15 dolar.

Yurdumuzun herhangi bir köşesi hakkında bir araştırma yapıldığında başvuru kaynaklardan biri de, o yerlerden geçmiş olan yabancı seyyahların yayınladıkları seyahatnâmelerdir. Ne yazık ki bu tür kitapların ne tam bir koleksiyonu yapılmış ne de eksiksiz yakın bir bibliyografyası düzenlenebilmiştir. Bu arada şuna da işaret edelim ki, bazı seyahat notları da bugüne kadar yayınlanmadan kalmıştır. İngiliz donanması subaylarından olup Amiral rütbesine kadar yükselen Sir Francis Beaufort yurdumuzun bir bölgesi ile ilgili bir seyahat kitabı yayınlamış olan yazarlardan biridir. Amerika B. D. nde çıkan *Washington Post* gazetesinin yabancı ülke muhabirlerinden olan ve 1967 Arap-İsrail savaşına dair yazdığı röportajı ile Pulitzer ödülünü alan Alfred Friendly işte bu İngiliz denizcisinin hayat hikâyesini ve çalışmalarını tanıtan kalın bir kitap meydana getirmiştir¹.

Francis Beaufort adından da anlaşıldığı gibi, Fransız asıllı bir soydan iniyordu. Protestan olan Beaufort'lar İngiltere'ye sığınmak zorunda kalmışlar ve burada yerleşmişlerdir². Francis 27 Mayıs 1774 de dünyaya gelmiş ve 14 yaşında iken, Dublin'de David Bates'in Military and Marine Academy'sine öğrenci olmuştur. Daha çocuk yaşlarında astronomi bilimine büyük ilgi gösteren Beaufort, Dublin'de Trinity College'de Astronomi profesörü Dr. Henry Ussher'in derslerine birkaç ay devam etmiş, nihayet 20 Mart 1789'da ilk defa olarak denize açılmıştır. Beaufort'un bütün tahsil hayatı bundan ibaret kalmıştır. *Vansittard* adlı bu yelkenlinin kaptanı Lestock Wilson'un o sıradaki yedi yaşındaki kızı Alicia, yirbeş yıl sonra, Beaufort'un eşi olacaktır. Uzak Doğu denizlerinde dolaşan *Vansittard*'da, kaptan Wilson'un himayesinde yetişen genç denizci, Sumatra yakınlarında, su yapan gemiyi bırakmak zorunda kalmış ve böylece denizin acımasızlığını henüz onbeş yaşındayken yakından tanımıştır. Yurduna dönen Beaufort az sonra *Latona* gemisi'nde asteğmen (*midshipman*) olarak görevlendirilir. Burada da o çağın gemilerinin personelinin karadan nasıl devşirildiğini öğrenir. Kaptan (sonra Amiral) Stopford'un kumandasındaki *Aquilon* gemisinde ise Batı Akdeniz limanlarını dolaşır, bu arada İtalya'nın Antik Çağdan kalan ören yerlerini tanıma imânını elde eder. Bu arada astronomi bilgisini zenginleştirerek inceleme ve araştırmaları da ihmal etmeden sürdürür. 1793 den itibaren İngiliz Amiralliği, Akdeniz deniz ticaretinde kendi tüccar gemilerinin emniyetlerini sağlamak

¹ A. Friendly, merkezleri Washington (1645, 31 Str. NW. Washington D. C. 20 007) ile Londra (47, Cheyne Place, London S W 3, 4 H1)'da bulunan *Side Dostları Kurumu (International Friends of Side-Turkey)*'nin başkanıdır. Beaufort hakkındaki bu kitabın satış tutarı da Osmanlı Bankası Antalya Şubesi'nde 0710-00140 sayılı hesaba yatırılmaktadır. Yazar Türkiye tarihi ile ilgisini pekleştirerek, son yıllarda Malazgirt savaşı hakkında da bir kitap yayınlamıştır. *The Dreadful Day, the Battle of Manzikert 1071*, London 1981.

² W.M. Beaufort, *The Family of the Beaufort in France, Holland, Germany and England*, London (?) 1886. Friendly'nin bibliyografyasında gösterilen bu yayında Beaufort ailesinin tarihçesi bulunmaktadır.

kaygusundadır. 1793 Şubatında Fransızlarla savaş başlamış ve Fransa limanlarına ambargo konmuştur. Bunun neticesi olarak 1794 Haziranında Fransız donanması ile yapılan çarpışmada Beaufort da bir deniz savaşına katılmış olur. *Phaeton* gemisine atanan genç denizci, bununla da Atlantik'de 1795'den 1799'a kadar dolaşır, birçok küçük Fransız yelkenlisini ganimet olarak ele geçirirler. Beaufort 1796'da teğmenliğe terfi eder. Bu sırada 22 yaşındadır.

Genç deniz subayının gemideki kütüphanesini astronomi, matematik kitapları yanında Shakespeare'in eserleri dizisi ile çok sayıda din eserleri doldurmaktadır. Mektuplarından anlaşıldığına göre, Pope, Dryden, Gibbon, Smolett, Malesherbes, Montesquieu, Mme de Staël, Voltaire, Diderot, D'Alembert, Adam Smith'in kitaplarını da okumuştur. Ancak Beaufort bu sıralarda anlaşılmayan bir cilt hastalığından da şikâyetçidir. Başvurduğu bazı hekimler bunu cüzzam (*lepra*) olarak teşhis ederler. Sonra bunun *scrofula* olabileceğini öğrenir. Friendly'nin işaret ettiğine göre, bu sıralarda henüz tanınmayan, bir metabolizma bozukluğundan meydana gelen ve alkol alındığında vücudun güneşe maruz kalan yerlerinde patlak veren kabarmalar halinde beliren *porphyria cutanea tarda*'dır. 1799 yazında Beaufort *Phaeton*'un ikinci kaptanı olur. Gemi, Osmanlı devletine elçi olarak gönderilen Lord Elgin ile eşini ve kalabalık bir elçilik yardımcılarını İstanbul'a götürmektedir. Beaufort, gemisinde yolcu olan elçiden pek memnun olmamıştır. Fakat Anadolu'nun Batı kıyılarındaki Antik ören yerleri onu fazlasıyla ilgilendirir. Lord Elgin bu yerlerden eski eser toplamağa girişmiştir³. Bu "mermer" ler dolu sandıkları İstanbul'a indirdikten sonra *Phaeton*, Akdeniz'e, eski görevi olan "karakol" yapmağa döner. 27

³ Lord Thomas Bruce Elgin-Kincardine (1766-1842), Büyük Britanya'yı 1792'de Hollanda'da temsil ettikten sonra, 1799'da Osmanlı Devleti başkentine atanmıştır. Sonraları kendi hesabına Yunanistan'da altı yıl boyunca geziler yaparak topladığı, mermer mimari parçaları, vazoları, heykelleri, sikke ve yüzük taşlarını memleketine götürmüş ve 1816'da bu çok zengin koleksiyonu devlete satmış, böylece bu eserler British Museum'a girmiştir. Atina'da Parthenon'dan topladığı parçalar Elgin Mermerleri (*Elgin Marbles*) olarak tanınır. Götürülebilir parçaları elde edebilmek için, değerli bir eski esere zarar verilmesi ise, arkeoloji sözlüğünde *Elginizm* (*Elginisme*) olarak adlandırılır, bu hususta bkz. C. Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 519 (Elginizm). Lord Elgin, altmışı Parthenon'dan olmak üzere yalnız Atina'dan 244 kabartma ve heykel toplamış, bunlardan bazılarını elde edebilmek için binayı tahrip ettirmiştir. Bkz. A. H. Smith, *Lord Elgin and his collection*, "Journal of Hellenic Studies" XXXVI (1916) s. 163-372; H.H. Russack, *Deutsche bauen in Athen*, Berlin 1942, s. 58-61. Elgin'in davranışı Lord Byron tarafından ağır bir biçimde hicvedildiği gibi, 1805'de bir İngiliz ona hakaret dolu bir mektup yollayarak, onu "Tarihin tanıdığı en büyük Vandal olarak" suçlandırmıştır. Böylece pek çok kişinin görüşlerine uygun olarak Beaufort da Lord Elgin'den pek hoşlanmadığı gibi, onu İstanbul'da tanımış olan Avusturyalı elçilik tercümanı (ve sonra tarihçi) J. von Hammer (1774-1856)'de onun huyunu beğenmemiştir, kşl. J. von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben, 1774-1852*, "Fontes rerum Austriacum-Oesterreichische Geschichtsquellen, II Abtl. Diplomataria et acta, 70 "Wien-Leipzig 1940, s. 48, 101. "Gotların yapamadıkları tahribatı İskoçlar yaptı" (Lord Elgin İskoç asıllı idi) denilmesine rağmen, Elgin'in Türk idaresindeki Yunanistan'dan birçok değerli mermeri, yerlerinden söktürerek Batı'ya götürmesinin, Yunan sanatının tanınması bakımından büyük bir hizmet olduğu da ileri sürülmüştür, bkz. A. Michaelis, *Ein Jahrhundert Kunstarchaeologischer Entdeckungen*, Leipzig 1908 (2. baskı), s. 27 vd., 30 vd. Bu konuda yeni bir yayın olarak ayrıca bkz. W. St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles*. London 1967.

Ekim 1800'nda Beaufort üç direkli bir İspanyol brikini yakından savaarak ve kendisi de üç yara alarak ele geçirir. Ancak bu döktüğü kan, onun cilt hastalığına iyi gelir.

Beaufort 1801'de İngiltere'ye dönmüş, fakat kendisine yeni bir görev verilmemiş, emekli maaşı, yaralandığında ikramiye aldığı gerekçesi ile kesilmiştir. Bir takım mücadelelerden sonra tekrar hizmete alınan denizci, Ümid burnu ve Hindistan'a seyahatlar yapmış, ve bu arada rüzgâr gücünü ölçme hesaplarına girişmiştir. Modern meteoroloji ve denizcilik (navigasyon) bilimlerinin esaslarını kurma yolunda ilk adımları atmıştır. Beaufort, *Woolwich* gemisi ile Amerika, Hind ve Çin sularında uzun seyahatlar yapmış, 1808'de Akdeniz'de dolaşmış, nihayet 1809 mayısında üç direkli 18 toplu *Blossom* gemisine atanmıştır. Bu arada denizcilik ile ilgili projeler düşünüyor, bunları başta Edgeworth olmak üzere teknoloji ile uğraşanlara aktarıyordu. Nihayet 30 Mayıs 1810 da Danimarka'dan ganimet olarak ele geçirilerek İngiliz donanmasına maledilen 32 toplu *Frederickssteen* fırkayetine kumandan olarak atanır.

İngiliz Amirallığı, Doğu Akdeniz'de Anadolu'nun Güney kıyılarının tam bir deniz haritasının gerekliliğini duymuştu. 1810 Mayıs'ında Beaufort bu kıyıların haritasını çizmek ve portulanlarını yapmakla görevlendirildiğinde nihayet kabiliyetine uygun bir iş almış oluyordu. Anadolu'nun Güney kıyıları o yıllara kadar yabancı seyyahların pek azı tarafından gezilmiş görülmüş ve bu yerlere dair ancak bir iki seyahatname yazılmıştı⁴. Bu bölge için kullanılan Jean Baptiste d'Anville'in 1780 de yayınlanan haritası yeterli olmaktan uzaktı⁵. Beaufort 1811 yılı yazında çalışmalarına başladı.

Friendly'nin kitabının 18. bölümü *Frederickssteen: Terra Incognita* (s. 182-192), 19 bölümü *Frederickssteen: A Matter of Mercy* (s. 193-201) ve 20. bölümü *Frederickssteen: Survey to Syria* (s. 202-217); başlıkları ile Güney Anadolu kıyılarında yapılan incelemelere dairdir. Beaufort'un burada aldığı etraflı notlar, sonra yayınladığı *Karamania* başlıklı kitabını yazmağa yarayacaktır. Denizci, Hidrografi bilimini ilgilendiren çalışmaları yanı sıra, büyük bir dikkatte arkeolojik kalıntıları eski kitabeleri de not ediyor, bunların resimlerini ve plânlarını çiziyor, kopyalarını alıyordu. Fakat bu eski kalıntılara zarar verdikleri için Türkleri de itham etmekten geri kalmıyordu. Friendly'nin tesbitine göre, Kaş (Antiphellus)'un biraz doğusundan, İskenderun'un kuzeyine kadar, işaretlediği şehir, akarsu, koy ve körfezleri, eski adlarını teşhisde Beaufort

⁴ Türkiye'nin Akdeniz kıyılarından geçen başlıca yabancı seyyahlar şunlardır: L.A.O.Corancez, *Itinéraire d'une partie peu-connue de l'Asie Mineure*, Paris 1816; Ch.L. Irby ve J. Mangles, *Travels in Egypt and Nubia, Syria and Asia Minor during the years 1817 and 1818*, London 1823 (Printed for Private Distribution-Özel dağıtım için basılmıştır, kaydı ile yayınlanan bu kitap son derecede nadirdir), M. Leake, *Journal of a tour in Asia Minor*, London 1824; Ch. R. Cockerell, *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817*, yay. S.P. Cockerell, London 1903; ayrıca bkz. *aşağıda not 8*. Bu seyahatnamelerin, Corancez'inki dışında hepsinin Beaufort'un kitabından sonra yayınlanmış oldukları görülmektedir.

⁵ Bu kıyıların haritası ve portulanları daha XVI. yüzyılda büyük Türk denizci Piri Reis tarafından çıkartılmıştı, yurt içinde ve dışında pek çok yazması bulunan bu eserin faksimile baskısı için bkz. Piri Reis, *Kitabı Bahriye* (Türk Tarih Kurumu yay. I, 2) yay. Ali Haydar Alpagut ve Fevzi Kurtoğlu, İstanbul 1935; lâtin harfli baskısı, *Kitab'ı Bahriyye-Denizcilik kitabı* (Tercüman, 1001 Temel eser, 19) yay. Yavuz Senemoğlu, İstanbul tz. 2 cilt; ayrıca bkz. A. Afet İnan, *Piri Reis'in hayatı ve eserleri* (Türk Tarih Kurumu yayını, VII, 69) Ankara 1974; başka bir deniz rehberi daha vardır, bkz. H.J.Kissling, *Der See-Atlas des Sejjid Nüh* (Beitraege zur Kenntnıs Südosteuropas und des Nahen Orients, I) München 1966.

sadece yedi yerde, modern haritalara ters düşmüştür. “İlk Avrupalı için yüzde doksan isabet gerçekten inanılmaz bir başarı idi...”.

Beaufort, Kaş (Antiphellus), Kekova, Andraki, Finike'den geçerek Adrasan burnunu dolandır, burada Tahtalı dağ (Olmos da Deliktaş'a gider, ve *yanar* denilen volkanik ateşin yanına kadar uzanır; hatta bunun bir de resmini çizer. Ancak Antalya'da mahallî ileri gelenler arasındaki bir çatışmaya bulaşmaktan kendini alamaz. *Frederickssteen* 1812 yılı başında İzmir'e döner, Akdeniz'de biraz dolaşır bir süre sonra Beaufort Anadolu'nun güney kıyılarındaki incelemelerine yeniden başlar. İlk uğradığı Antalya'da önceki yıl katıldığı olaydan dolayı, şehrin içine girmesine izin verilmezse de, Beaufort Side'de rahatça çalışmak imkânını elde eder. O sırada hiçbir insanın yaşamadığı bu ören yerinin ilk plânını çizer, 15240 kişilik olduğunu hesapladığı büyük tiyatrosunun krokisini çıkarır; görülebilir durumdaki belli başlı antik yapılarını inceler, notlar alır. Bu işleri yaparken Beaufort artık bir denizci değil, sanki bir arkeoloji uzmanıdır.

Alanya (Alâiye)'nin topografyası onu çok ilgilendirir, fakat kaleye çıkmayı deneyen denizcilerin karşılaştıkları kötü muamele onu hayli endişelendirir. Bazı İngiliz şatoları ile kalesi arasında benzerlik gördüğü Anamur'dan sonra Beaufort'un gemisi Silifke'nin iskelesi olan Ağa limanı, sonra Korgos ve Kız Kalesi, Tarsus'a uğrayarak Ayas (= Yumurtalık)'a varır. Burada kıyıda çalışmalar yaptığı sırada bir derviş'in tahrik ettiği köylülerin hücumuna uğrar ve yaralanır; hatta genç bir denizci de öldürür. Az sonra *Frederickssteen*, Malta'ya yelken açar. Bu sırada Beaufort'un yarası iyice iltihaplanır, hatta kendisi öleceğine inanır. Güney Anadolu seyahatinin bu acı hatırası Malta'da ciddi tedavi görür ve az sonra iyi olur.

1812 Ekiminde İngiltere'ye dönen Beaufort, Lestock Wilson'un kızı Alicia ile bu sırada evlendikten başka, Anadolu kıyılarında 1811-1812 de yaptığı incelemelerin raporunu ve haritasını hazırlamağa girişir. Beaufort'un Güney Anadolu kıyısı için çizdiği deniz haritası bugüne kadar-yenilikler ve düzeltmelerle-hâlâ kullanılmaktadır⁶. Haritasına ek olarak hazırladığı, kıyıların fiziki durum, limanlar, demiryerleri, kayalar, kaleler, akıntılar ve erzak-su temin edilebilir yerler hakkındaki küçük klavuz ise 1820 de yayınlanmıştır⁷. Beaufort ayrıca *Karamania* başlığı altında, Güney kıyılarına dair bir seyahatname, hazırlamağa girişmişti.

⁶ Elimizin altında İngiliz haritalarının 1947 yılındaki baskısı bulunmaktadır. *Mediterranean Turkey in Asia: Kara Burun to Karadash Burnu* başlığı ile yayınlanan bu haritanın (no. 237) kitabesinde şu kayıt okunur: *From a Survey by Captain Francis Beaufort, R.N.F.R.S. 1812, with additions to 1884*. Haritanın alt kenarında ise 1947 yılına kadar yapılan pek çok sayıdaki küçük düzeltmelerin tarihleri verilmiştir. İngiliz Deniz Kuvvetlerinin (Admiralty) yayınladığı Hidrografi yayınlarının görebildiğimiz eski bir katalogunda (bkz. *Catalogue of Admiralty Charts and other Hydrographic publications*, London 1949) s. 58-59'da bu haritaların numaraları verilmiş, sonda da F levhasında işaretlenmiştir. Son yıllarda, gemilerimizde kullanılan bu İngiliz deniz haritalarının yerlerini tutmak üzere Türk haritaları hazırlanarak yayınlanmıştır, bkz. *T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Seyir ve Hidrografi Daire Başkanlığı, Harita ve Yayın katalogu* (Hidrografi neşriyatı, DS 66-S/EG) Çubuklu-Istanbul 1971; Harita no. 311, 313, 321-324, 331-333.

⁷ Beaufort, *Memoir of a survey of the coast of Karamania made in pursuance of the orders of the lords commissioner of the Admiralty... in 1811 and 1812*, London tz. Bu XIV + 61 sahifelik rehber Hydrographer to the Admiralty Capt. Thomas Hurd tarafından yayınlanmıştır. En eskisi Piri

Bunun baskısı Amirallik ile arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden tehlikeye girmiş, ve kitap 1816 Mayıs'da tamamlanarak 1817'de yayınlanmıştır. Friendly, bu "...ondokuzuncu yüzyılın İngiliz seyahatnamelerinin en başında yer alan" kitabın, 1820 de ikinci baskısının yapıldığını yazmaktadır ki, bu hususta yanıldığını sanıyoruz.

Friendly'nin Beaufort hakkındaki kitabının yurdumuz ile ilgili kısmı burada biter. *Karamania*'nin yazılışı ile 1829 arasında geçen 14 yıl ise Beaufort sıkıntılı aile problemleri ile uğraşmaktadır. 1814'de doğan ilk çocuğunun az sonra ölümü üzerine, bir kız bekleyen Beaufort ona *Anatolia* veya *Karamania* adını vermeği tasarlamıştı. Ancak bu tasarısı gerçekleşmemiştir. 1819; 1820, 1826'da doğan kızlarına bu adlardan birini vermemiştir. Beaufort, Hidrografiya dairesinin başına geçmeği istiyordu. 1823'de bu daire başkanı Thomas Hurd'un ölümünün ertesi günü daha "... cesedi soğumadan..." boşalan yere talip olduğunu bildirmiş, fakat bu isteği geri çevrilmişti. Fakat 1829'da *Royal Astronomical Society*'ye üye seçilmiş, *Society for the Diffusion of Useful Knowledge*'in yayımlarının harita işlerini yapmağı üslenmiş, ve 1840 yılına kadar, 172 harita bastırmıştır. Nihayet 14 Mayıs 1829 da Hidrografiya Dairesi (*Hydrographic Office*) başkanlığına atanmıştır.

Dünyanın her tarafındaki denizlerin haritalarını hazırlamak, kontrol etmek, bütün denizcilerden gelen bilgileri işlemek, kıyısı olan memleketler ve yabancı hidrografi uzmanları ile yazışmak, İngiliz donanmasının meteoroloji aletleri ile gemilerin kronometre işlerine bakmak onun görevi olmuştu. Onun idaresi altında gelişen Seyir ve Hidrografi araştırması yapan gemiler filotillâsı, 1855'de 17 parçayı bulmuştu. Bu filotillâda görev yapanlar arasında, Doğu Akdeniz'de, bilhassa Adalar denizinde *Beacon* gemisinde çalışan ve kendisi gibi arkeolojiye meraklı iki subay: Edward Forbes ve Thomas Spratt anılabilir⁸. 1841'de *Beacon* gemisi, Anadolu'nun Güney-Batı bölgesindeki araştırmalarıyla tanınan, Sir Charles Fellows'u Xanthos'a götürmek ve orada iki yıl önce bulunan Harpiller ve Nereidler anıtı denilen mezar anıtlarının mermerlerini İngiltere'ye nakletmek görevini yükledi. Beaufort'un Hidrografi Dairesi Başkanlığında kaldığı süre içinde 1446 deniz haritasının yayımladığı da Friendly tarafından tesbit edilmiş bulunuyor.

Beaufort'un çalışmaları İngiltere dışında takdirle karşılanıyor ve kendisi birçok ilim kuruluşlarına üye seçilirken, Danimarka Kralı ona altın bir kronometre, ve Maskat Sultanı ise murassa bir kılıç gönderiyordu. Deniz haritaları yanısıra, hergün için güneşin, ayın ve başlıca yıldızların yerlerini bildiren ve kronometre ile *Haydel's quadrant* (irtifa alma aracı) yardımıyla

Reis'inki olmak üzere İngiliz ve Fransız dillerinde Türkiye'nin güney kıyıları hakkında deniz kılavuzları yayınlanmıştır. Cumhuriyet döneminde bir Türk deniz subayı tarafından düzenlenen Türk kıyılarının kılavuzları da uzun yıllar denizcilere yardımcı olmuştur, bunlardan Akdeniz kıyıları için olanı bkz. Ahmet Rasim, *Akdeniz, Anadolu, Karaman, Finike ve Kilikya sahilleri kılavuzu Marmaris fenerinden Payas'a kadar* (B. Erkânıharbiye, XII. Deniz Şubesi) İstanbul 1930.

⁸ Ch. Fellows, *A Journal written during a excursion in Asia Minor*, London 1839; almancaşı Zenker tarafından, *Ausflug nach Kleinasien*, 1853; T.A.B. Spratt ve E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis*, London 1847, 2 cilt. Fellows'un söktürdüğü Xanthos'daki Harpiller ve Nereidler mezar anıtları hakkında bkz. Ch. Fellows, *The Xanthian marbles*, London 1842; bu eserler hakkında ayrıca, bkz. H. Th. Bossert, *Alt-Anatolien* (Die aeltesten Kulturen des Mittelmeerkreises, II) Berlin 1942, s. 32, no. 258-262, lev. 52-55.

bir geminin açık denizdeki yerini bulmağı sağlayan Deniz Yıllıkları (*Nautical Almanac*)'nı da yayınlamağa başlayan Beaufort, 1833'den itibaren de med ve cezir durumalarını gösteren *Admiralty Tide Tables*'ların yanına geçmişti. Bugün hâlâ denizcilikte geçerli olan işaret, sembol, kısaltmalar da yine Beaufort tarafından 1835 de *Abbreviations used in Admiralty Charts* başlıklı bir yayın ile tesbit edildi.

Friendly'nin kitabının 27., 28. ve 29. bölümleri Beaufort'un Hidrografi Dairesi başkanı olarak uğraştığı çeşitli konular hakkındadır. Bunların içinde, Amerika'nın kuzeyinden bir geçit ararken kaybolan kaptan John Franklin olayı ve onu aramak için Beaufort tarafından gönderilen birçok gemi hakkındaki bilgiler yer alır. Beaufort 1854 yılında emekliliğini istemiş, fakat o sırada başlayan Kırım savaşı yüzünden bu istek kabul edilmemiştir. Halbuki, ailesindeki problemler dışında Beaufort birçok rahatsızlıklardan şikâyetçi idi. Ancak, son yıllarında aktif hizmet dışı olarak Tuğamirallik (*Rear Admiral*) payesi verildi. Kendisi bunu "Sarı Amirallik" olarak adlandırmıştı. Nihayet 17 Aralık 1857'de bu dünyadan göçmüştür⁹

Öndört yaşından itibaren okul ile hiçbir ilgisi kalmayan, denizciliği tamamen pratik olarak öğrenen ve tamamen kendi kendisini yetiştirerek gemi seyri (*navigation*)'u bir bilim haline getiren Beaufort'un çalışmaları bugün bile denizcilere faydalı olmaktadır¹⁰. Yayınladığı deniz haritaları ise her geminin vazgeçilmez yardımcılarından sayılırlar. Bugün çok düzeltilmiş ve tamamlanmış yeni baskıları olan bu haritaların köşelerinde onun adını okumak mümkündür. Friendly bu ilgi çekici denizcinin hayatını basılı kaynakların yanı sıra, çeşitli arşivlerde toplanan mektuplardan, raporlardan, yazışmalardan ve Beaufort'un hatıra defterlerinden derlemiştir. Şüphesiz onun Osmanlı Devleti sularındaki faaliyeti ile ilgi vesikalar Türk arşivinde de varır. Fakat Friendly bunları arayamamıştır. Beaufort, seyir ve hidrografi ile ilgili yenilikler ile birlikte gemicilik tekniğine dair buluşların da yaratıcı olmuştur. Nitekim demir teknelerin yapılması ile değişen pusula düzenlenmesini düşünmüş, deniz haberleşmesinde şifreleri de esaslara bağlatmıştır. Greenwich ve Ümid burnu'ndaki büyük *observatorium*'lar yine onun zamanında kurulmuştur.

Beaufort'un denizciliği bir ilim dalı yapması ile ilgili bilgiler bizim konumuzun dışında kalmaktadır. Fakat onun Anadolu kıyılarının ilk defa yerinde incelemelere dayanan doğru bir haritasını çizmesi ve bir de seyahatnâme yayınlaması bizleri daha yakından ilgilendirir. Friendly de, Güney Anadolu'yu seven bir kişi olarak bunu duymuş ve kitabında da

⁹ Beaufort'un kızlarından Emily babasının ölümünden sonra Yakın Doğu'da bir çok seyahatler yapmış, Viscount Strangford ile evlenmiş, dul kaldıktan sonra hastabakıcılık öğrenerek, hastahaneler kurmuş, Bulgaristan, Türkiye ve Mısır'daki düşkünlere ilâç ve yardım teşkilâtı kurmuştur. Beyrut'a bir hastahane kurmağa giderken, yolda gemide ölmüştür. Adriyatik kıyıları hakkındaki bir seyahatnamesi yayınlamıştır, Viscountess Strangford, *The Eastern shores of Adriatic in 1863, with a visit to Montenegro*, London 1864. Ayrıca bir de şu kitabı vardır: *Egyptian Sculptures and Syrian Shrines*, London 1861.

¹⁰ Türk dilinde gemiseyri (*Navigation*)'ne dair ilk yayınlardan biri (belki ilki?) Kolağası Ali Rıza'nın *Seyr-i sefâin* (İstanbul 1296) başlıklı kitabıdır. Bunun arkasından Mustafa Hilmi, *Heyet-i Bahriye* (İstanbul 1305), Yüzbaşı İsmail Faik, *Seyr-i sefâin ve heyet-i bahriye* (İstanbul 1911), W.Hall'den çeviren Hayri, *Seyr-i sefâin*, (İstanbul 1331) adlı yayınlar çıkmıştır. İngiliz Deniz Kuvvetlerinin yayınladığı, *Admiralty Navigation Manual*, London 1938, c. II ve III'den çevirmek suretiyle türkçe bir eser de basılmıştır: Kâmil Eyice., *Nautical astronomy-Bahri heyet* (T. C. Ulaştırma Bakanlığı, Yüksek Denizcilik Okulu yayını, 4. seri, 21) İstanbul 1950, 2 cilt.

belirtmiştir¹¹. *Karamania*, ilk olarak 1817'de basılmış¹², sonra elimizdeki nüshadan anlaşıldığına göre 1818'de ikinci baskısı yapılmıştır. Friendly ikinci baskısının 1820'de yapıldığını bildirirken neye dayandığını bilmiyoruz. Bu arada şuna da işaret edelim ki, bu kitabın bir almanca baskısı da 1821'de yapılmıştır¹³. Friendly, bu seyahatnâmeden üç bölüm boyunca bahsetmekle beraber, bunun Güney Anadolu'nun arkeolojisi bakımından bir değerlendirilmesine girişmemiştir. Sadece Beaufort'un hatıra defterinden bazı krokileri yayınlamıştır. Bunlar, Patara'da Büyük kapı (s. 191), Telmessos (Kaş)'da bir Lykia lâhdi (s. 194), Olympos'da Yanartaş (s. 196), Side tiyatrosunun plânı ve yanında buranın 15240 kişilik oturma yerine sahip olduğunun hesapları (s. 207), Anamur'da Mamuriye kalesinin genel görünüşü, basit bir plânı ile kitabesi (s. 211), Silifke batısında Korgos (Korykos) önündeki Kızkalesinin plânı (s. 213) ve Silifke kalesinin esas kapısının resmi ile kapı üstündeki ermenice kitabenin tamamı (s. 214). *Karamania*'da ise şu resimler vardır: Patara kapısı (s.1); Lykia lâhdi (s. 17); Yanıktaş (s. 35); Bodrum kalesi ve liman haritası (s. 89)¹⁴, Antalya'nın surlarındaki Latin armalarından ikisi (s. 113)¹⁵, Antalya'nın genel manzarası (s. 126-127 arası), Side'nin Antik surlarının kesiti ve iç mimarisi (s. 139), Side'nin haritası (s. 146-147 arası), Side tiyatrosunun oturma kademeleri kesiti ile tiyatro binasının üçte birinin plânı ve kesiti (s. 150-151 arası), Alâiye (Alanya)'nın genel manzarası (s. 163), Anamur'un genel manzarası (s. 181), Selintos'un genel manzarası (s. 186-187 arası), Silifke kale kapısı ve ermenice kitabesi (s. 202), Mamuriye kalesinin genel manzarası (s. 202-203 arası), Pompeiopolis'in plânı (s. 249). Beaufort'un hatıra defterindeki bütün resimlerin yayınlanması çok faydalı olurdu. Nitekim Side tiyatrosunun onun çizdiği kroki ile modern rölövesinin karşılaştırılması¹⁶, Silifke

¹¹ Bu hususda bkz. *yukarıda not 1*.

¹² Çok az raslanan bu ilk baskı Atina'da Gennadios kütüphanesinde vardır, bkz. Sh. H. Weber, *Voyages and travels in the Near East made during the XIX century* (Catalogues of the Gennadius Library I) Princeton 1952, s. 12, no. 45. Bu baskının X + 299 sahifeden ibaret olmasına karşılık, 2. baskı X + 309 sahifedir.

¹³ Friendly'nin hiç bahsetmediği almanca baskı, *Karamanien oder Beschreibung der Südküste von Kleinasien* (Weimar 1821) başlığı ile yayınlanmıştır. 1982 yılı Eylül'ünde Paris'de bulunduğumuz sırada bir özel kütüphanede, şimdiye kadar hiçbir bibliyografyada rastlanmayan bir de fransızca tercümenin varlığını gördük: Fr. Beaufort, *Caramanie ou courte description de la côte méridionale de l'Asie-Mineure et des restes d'antiquités qui s'y trouvent*. "Nouvelles Annales des Voyages de la Géographie et de l'Histoire" V (1818) s. 5-133 ve VI (1819) s. 5-95.

¹⁴ Kşl.'A. Maiuri, *I castelli dei Cavalieri di Rodi a Cos e a Budrúm (Alicarnasso)*, "Annuario della Reale Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente" IV-V (Bergamo 1921-22) s. 290-343, lev. 4.

¹⁵ Kıbrıs kralı Lusignan ile John de Neviles d'Arsulf (= Jean de Sur)'a ait olan bu iki arma sonra ayrıca yayınlanmıştır, bkz. L.M. Alishan, *Sissouan ou l'Arménie-Cilicie, Description géographique et historique*, Venise 1899, s. 358'deki resim; gerekli tarihi açıklamalar ile bilimsel bir yayın olarak ise F.W. Hasluck, *Frankish remains at Adalia*, "Annual of the British School at Athens" XV (1908-09) s. 270-273. Bu armalı taş şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde, XIX salonda bulunmaktadır (İnv. No. 2117).

¹⁶ Arif Müfit Mansel, *Side 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları* (Antalya Bölgesi Araştırmaları, 10-Türk Tarih Kurumu yayını, V. 33) Ankara 1978, s. 189, res. 208. Mansel, Beaufort hakkında şunları yazar: *Side harabelerinin bilimsel bir surette incelenmesi ancak 1800*

kalesindeki kitabe¹⁷, Mamuriye kalesinin kitabesi veya Kızkalesinin plânının yine yeni plân¹⁸ ile karşılaştırılması, Beaufort'un ne kadar meraklı ve dikkatli olduğunu açıkça belli eder¹⁹. Bu denizci kıyıda sıralanan bütün ören yerlerini dikkatle incelemiş, bunların özelliklerini kısa da olsa anlatmış, antik kitabeleri kopya etmiş ve bunları isteyenlere vermeğe hazır olduğuna işaret etmiştir. (*Karamania*, s. 246, not)²⁰. Bizim bir kaç yıl önce etraflı surette yayınladığımız Akkale denilen harabe hakkında yazdıkları (*Karamania*, s. 253-254), Beaufort'un dikkatli müşahedelerine bir örnek olduğu kadar, bu önemli kalıntının 170 yıl önceki durumunu da belirttiği için değerlidir²¹. Aynı şeyi başka yerler içinde söylemek mümkündür.

Friendly'nin kitabı, akademik hiçbir öğrenim görmediği halde, astronomiden, epigrafyaya kadar her dalda araştırmalar yapabilecek kadar kendini yetiştirmesini bilen ve benzerlerine ancak geçen yüzyılda raslanan bir insanın, Dünya denizcilik tarihine büyük yararları dokunmuş bir araştırmacı ve denizcinin hayatını, çeşitli orijinal ve hiç yayınlanmamış kaynaklara dayanarak tanıtırken, onun Anadolu arkeolojisi ile tarihi coğrafyasına yaptığı hizmeti de ortaya koymaktadır²². Güney Anadolu kıyılarını aynı Beaufort gibi seven Friendly'ye bu yayınından dolayı teşekkür ederken, onun Beaufort'un hatıra defterlerindeki Anadolu kıyıları ile ilgi kroki ve notlarını, bugünkü durum ile karşılaştırarak yayınlamasını beklediğimizi de söylemek isteriz.

Prof. Dr. SEMAVI EYİCE

yılından sonra başlar. İlk ciddi araştırmacı olarak 1812'de Anadolu'nun güney kıyılarının bir deniz haritasını yapmış olan İngiliz kaptanı Fr. Beaufort'u göstermek gerekir. Beaufort, harabeye ayak basar basmaz gözüne çarpan bir yazıtta "Sidetes" sözcüğünden, harabenin "Side" olduğunu saptamış şehrin üzerinde bulunduğu yarımada'nın planimetrik bir taslağını yapmış, limanı dalgakıranları ile birlikte isabelli surette çizmiş, tiyatroyu, ortasındaki yuvarlak bina ile birlikte agorayı, surları ve nimseumu tanımlamış, burada yapılacak kazılardan önemli sonuçlar alınacağını da ifade etmiştir" (s. 325).

¹⁷ J. Keil ve A. Wilhelm, *Denkmaeler aus dem Rauhen Kilikien* (Monumenta Asiae Minoris Antiqua, III) Manchester 1931, lev., res. 6 metinde s.4 ve 238.

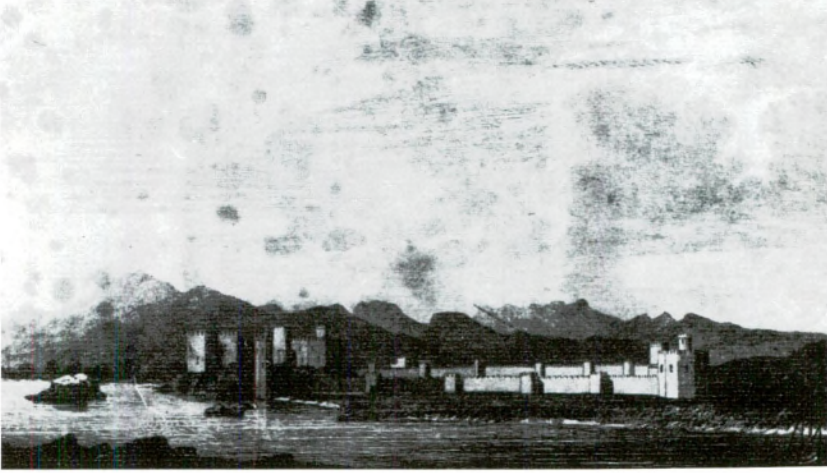
¹⁸ E. Herzfeld ve S. Guyer, *Meriamlık und Korykos, Zwei christliche Ruinen-staetten des Rauhen Kilikiens* (Monumenta Asiae Minoris Antiqua, II) Manchester 1930, esas kale, s. 169, res. 177; Kızkalesi, s. 162, res. 174.

¹⁹ Beaufort tarafından çizilen bazı liman portulanları İngiliz deniz haritalarının Doğu Akdeniz paftalarında kenarlarda bulunmaktadır.

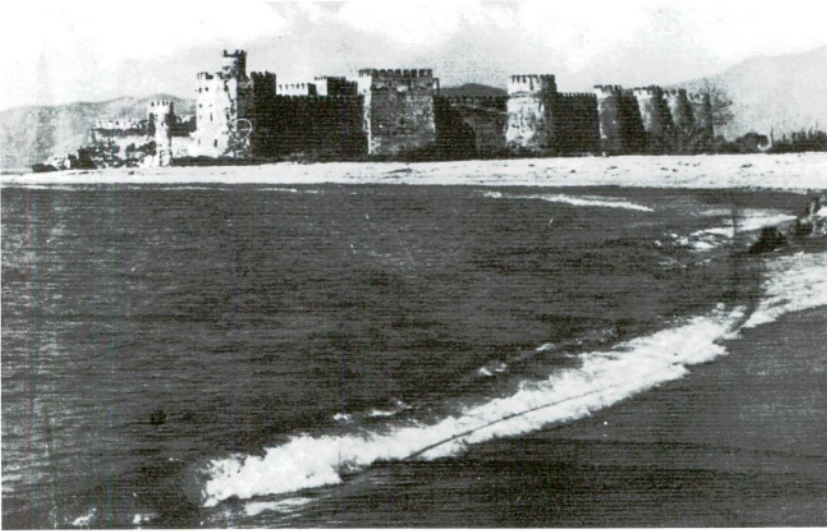
²⁰ Beaufort'un derlediği ilkçağ kitabeleri *Corpus Inscriptionum Graecorum*'da yayınlanmıştır.

²¹ Semavi Eyice, *Silifke ve çevresinde incelemeler: Elaiussa-Sebaste (= Ayaş) yakınında Akkale, VIII. Türk Tarih Kongresi-Ankara 1976, Kongreye sunulan bildiriler* (Türk Tarih Kurumu yayını, IX, 8) Ankara 1981, s. 865-886, lev. 385-400, kşl. bilhassa s. 868. Bu makalenin almanca, *Festschrift F. Deichmann*'da basılmaktadır.

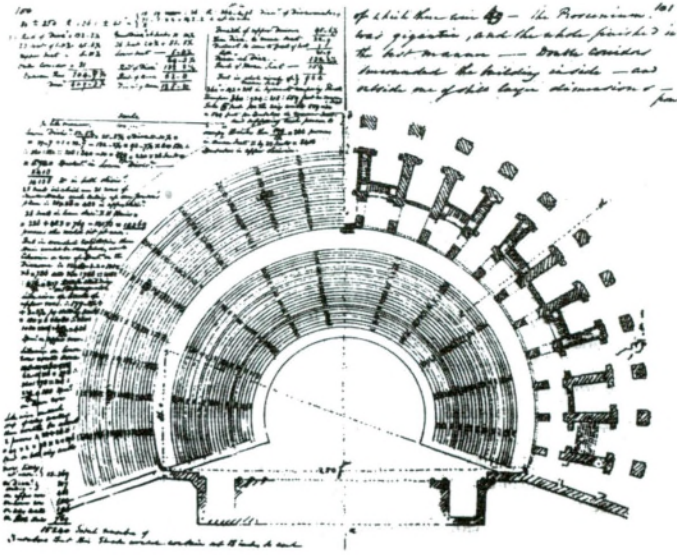
²² Geçen yüzyılın büyük coğrafyacılarından Carl Ritter (1779-1859), Batı ilim âlemince bilinmeyen bir bölge olan (*terra incognita*) Güney Anadolu kıyılarının ilk olarak Fr. Beaufort tarafından gerçeğe uygun bir haritasının çizildiğini övmektedir, bk. C. Ritter, *Die Erdkunde von Asien, IX-Klein-Asien*, Berlin 1859, II, s. 1066. Türk topraklarının bir kesiminin tanınmasında hiç de azımsanmayacak bir hizmeti olan Beaufort'un Türkiye'ye dair eser yazmış İngilizler arasında anılmayışı çok şaşırtıcıdır, H. Bowen, *British contributions to turkish studies* (The British Council publications) London 1945.

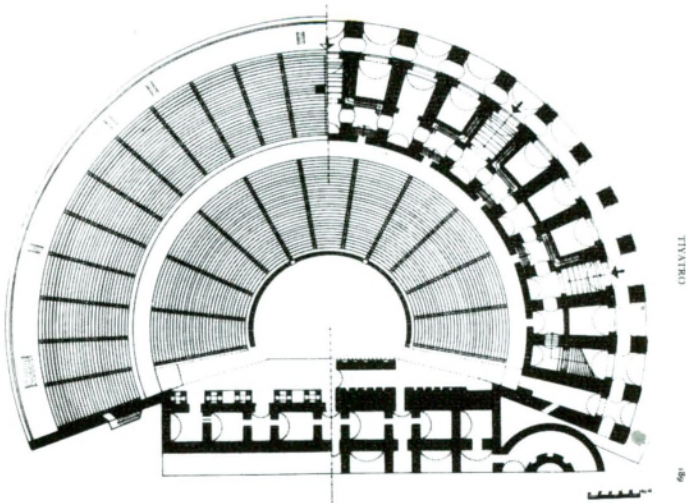
Res. 1 — Beaufort'un çizdiği Anamur - Mamuriye kalesinin gravürü.

Res. 2 — Anamur - Mamuriye kalesinin bugünkü resmi.

Res. 3 — Beaufort'un not defterinde Side tiyatrosunun krokisi ile notları ve seyirci sayısı hesabı.

Res. 4 — Side tiyatrosunun modern rölövesi (A. Müfit Mansel'in kitabından).

Res. 5 — Beaufort'un çizgileri ile Mamuriye kalesi kitabesi.

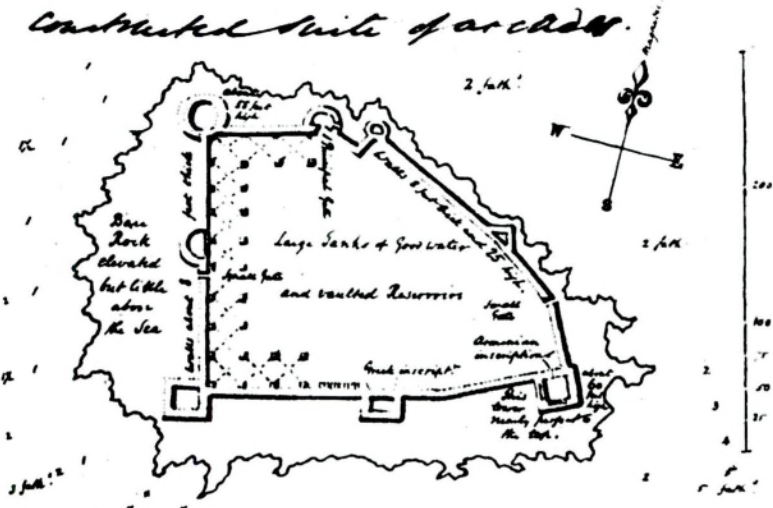
Res. 6 — Mamuriye kalesinin kitabesinin fotoğrafı.

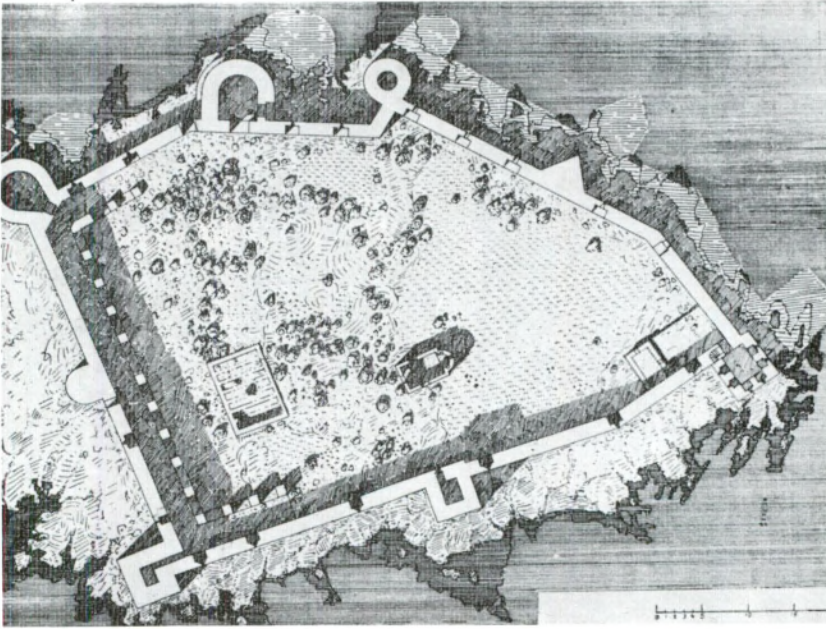
Res. 7 — Beaufort'un çizdiği Silifke kalesinin ermenice kitabesi.

Res. 8 — Silifke kalesindeki aynı kitabenin bugünkü durumu (Beaufort'dan sonra alttaki parça kaybolmuştur).

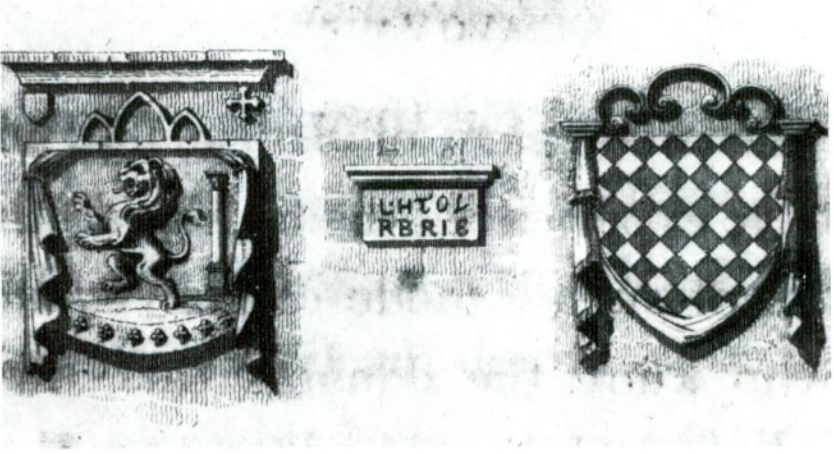

Res. 9 — Beaufort'un çizgileri ile Kızkalesi'nin planı.

Res. 10 — Kızkalesi'nin modern rölövesi
(Herzfeld ve Guyer'in kitabından).

S. Eyice

Res. 11 — Beaufort tarafından çizilen Antalya kalesindeki Batılı şövalyelere ait armalar.

Res. 12 — Şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde olan aynı armalar (no. 2719).

ROBERT MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1975, Presses Universitaires de France, "Que sais-je?" dizisi, no. 539.

Osmanlı Tarihi ve Türkler üzerine kaleme aldığı birçok yapıtı¹ ve konferanslarıyla tanınan Robert Mantran'ın bu kitabı Üniversite Yayınları arasında 1952'de² yayınlandı. İlk baskısından itibaren büyük bir ilgiyle izlenen ve 1975 yılında 4. baskısı yapılan yapıt dizinin en çok satılan kitaplarından biridir.

Dizi prensiplerine uygun olarak yazar önsöz koymamış, ancak bir sonuca da yer vermemiştir. İslâmiyet'e girmeden önceki Türkler'in durumunu kısaca gözden geçirdikten sonra Türk Tarihini, alışlagelen prensipler dışında, Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar'ın doğuşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme ve doruğa ulaşma dönemleri, gerileme dönemi, yenilikler devri ve doğu sorunu, devrim ve cumhuriyet dönemleri olmak üzere altı kısımda incelerken, bu dönemlere ait üç de harita vermiştir.

Yine dizi atmosferine uyarak, dipnot kullanmadan, kısa ve özlü cümlelerle kaleme alınmasına karşın, yapıtın eleştirci gücü ve geniş kapsamlı bir çalışmanın ürünü olduğu ilk bakışta ortaya çıkmaktadır. Bazı yabancı tarihçilerde gördüğümüz üzere, olayları meslektaşlarından okuduğu, duyduğu gibi veya kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirmek yerine, Mantran bunları olduğu gibi ve belgeler ışığında incelemek suretiyle değerlendirmeye çalışmış ve böylece Türk tarihçilerinde zaman zaman gördüğümüz aşırı övme veya yabancı tarihçilerde sık sık rastladığımız aşırı yermeye yer vermemiştir. Bunun yanısıra, yer ve kişi adları ve teknik terimlerin Türkçelerini vererek karışıklık ve yanlış anlaşılmaya da yer vermemiştir.

Ancak yazarın gözünden kaçan, basım hatası olabilen veya karanlık kalan bazı noktalar vardır ki bunları gözden geçirmek yararlı olacaktır: Güney Anadolu Beylikleri'ni incelerken yazar, İsfendiyar, Pervâne Beylikleri'nin yanısıra Ertana adlı bir beyliğin de adını vermektedir (s. 30). Halbuki bu sonuncu beyliğin gerçek adı Eratna'dır³. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın onbirinci seferi onikinci ve onikinci seferi de onbirinci seferi olarak gösterilmiştir. Bu arada, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)'nda bazı değişiklikler yapan 105 maddelik yasa Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, yazarın belirttiği gibi 30 Nisan 1924'te değil (s. 119), 20 Nisan 1924'te kabul edilmiştir⁴. Aynı şekilde soyadı yasası yazar tarafından belirtildiği üzere (s. 120) Ocak 1935'te değil, 21 Haziran 1934 tarihinde TBMM tarafından

¹ bunlardan L'expansion Musulmane (VIIe-XIe siècles), Paris, 1969, coll. "Nouvelle Clio", Presses Universitaires de France, Sayın İsmet Kayaoğlu tarafından Türkçeye çevrilerek, İlahiyat Fakültesi yayınları (1982)'nda çıkmış ve sözünü ettiğimiz yapıt tarafımızdan Türkiye Tarihi adıyla Türkçeye çevrilmiş olup, yayınlanmak üzeredir.

² bu ilk baskısının tanıtması Sayın Ercüment Kuran tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (Eylül 1951-Mart 1952, c. III, sayı 5-6, sayfa 173-174)'nde 1953'te yapılmıştır.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969, TTK..., II baskı, s. 155, 161, 218...

⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, d. II, c. VIII, s. 1005.

kabul edilmiştir⁵. Mantran, bu arada (s. 121), Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam (Uluslar Örgütü)'a girişinin Mayıs 1932'de Türk-Rus antlaşmasının yenilenmesinden bir ay sonra gerçekleştiğini ifade etmiş olup, sözü edilen örgüte Türkiye antlaşmadan iki ay sonra, 18 Temmuz 1932'de, kabul edilmiştir⁶. Şunu da burada belirtelim ki yazar, batılı geleneğe uyarak, sık sık Ermenistan ve Kürdistan terimlerini kullanmakta (s. 78, 115, 120...) ve hatta yapıtta yer verdiği XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu haritasına bir de Kürdistan Devleti yerleştirmektedir. Oysa sözü edilen etnik grupların Osmanlı toprakları üzerinde yaşamlarına ve zaman zaman bağımsız bir devlet kurmak için ayaklanmalarına rağmen, Anadolu toprakları üzerinde devlet kurma istekleri hiçbir zaman Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Ancak konu Sevr Antlaşmasında İtilaf Devletleri tarafından, sadece adı kalmış olan, Osmanlı Hükümetine kabul ettirilmişse de (10 Ağustos 1920), daha sonraki Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)'nda hiç ele alınmamıştır.

126+2 sayfalık hacmiyle genel bir değerlendirme olmasına karşın yapıt, hem ilgili okuyuculara, hem de tarih öğrencilerine yardımcı bir el kitabı niteliğini taşımaktadır.

AZMI SÜSLÜ

⁵ TBMM. Zabıt Ceridesi, d. IV, c. XXIII, s. 259.

⁶ Almanak, 1933, s. 69.

JOSEPH SALVATOR GRAZIANI, *Arabic Medicine in the Eleventh Century as Represented in the Works of Ibn Jazlah*, Hamdard Academy, Hamdard Foundation, Karachi, Pakistan 1980, XVI + 294s., (A IV 5727)

Onbirinci yüzyıl İslam Dünyasında, bilimsel çalışmalarıyla son derece önemli bir yer tutmuş ve daha sonraki yüzyıllarda da etkinliğini sürdürmüş bilim adamlarının yaşadığı bir dönem olmuştur. Örneğin İbn Sina ve Beyruni bu yüzyılda yaşamış bilim adamlarına güzel birer örnek teşkil ederler. Bu yüzyılda yaşamış önemli hekimlerden biri de İbn Jazlah'tır. Yazar onun meşhur eseri *Takwim al-Abdan* vasıtasıyla devrinin tıp bilgisini sergilemek istemiştir.

Eserin başında Sami H. Hamerneh tarafından yazılmış bir önsöz bulunmaktadır. Burada İbn Jazlah'ın yaşadığı onbirinci yüzyıl, onun tıbbi yazıları ve İslâm hekimlerinin genellikle eserlerinde rastlanan unsurlar teorisi hakkında kısaca bilgi verilmiştir (ss. i-ix).

Yukarıda bahis konusu olan önsöze ilave olarak, eserde bir önsöz, bir giriş ve üç bölüm bulunmaktadır. Eserin girişinde Graziani İbn Jazlah'ın tıbla ilgili eserleri *Takwim al-Abdan*, *Minhac al-Bayan* ve muhtemelen ona ait olduğunu söylediği *Muhtasar min Müfredat İbn Jazlah*'ın yazma nüshaları hakkında bilgi vermektedir. Ancak bu yazma nüshaları arasında bu eserlerin yurdumuzda bulunan nüshalarından söz edilmediği görülmektedir (ss. 1-9).

Kitabın birinci kısmında, onbirinci yüzyıla kadarki tıp çalışmalarıyla ilgili bilgi verilmiştir. İslâm tıp çalışmalarının başlangıcında, ilk açılan hastahaneler kısaca ele alınır. Daha sonra, diğer bilim dallarında olduğu gibi, tıp bilim dallarında da onun temelini oluşturan tercüme çalışmalarından bahsedilir. Kitapta tercüme çalışmalarına ilişkin olarak İshak b. Hüney'nin çalışmalarından bahsedilir. Bu tercüme çalışmalarını izleyen çalışmalar arasında ise Razi, İshak İbn Süleyman al-İsraili, Abu Cafar Ahmed İbn İbrahim İbn Halid İbn Cazzar, al-Tabarı, İbn Sina ve onun öğretmeni Abu Sahl İsa İbn al-Masihî al-Curcani gibi onbirinci yüzyılda ve sekizinci yüzyıldan onbirinci yüzyıla kadar yaşamış ve İslâm tıbbının temellerini oluşturmuş belli başlı hekimlerin çalışmaları, eserleri hakkında bilgi verilir (ss. 9-10).

Graziani, onbirinci yüzyıl tıp çalışmalarını İbn Jazlah'ın *Takwim al-Abdan* adlı eserile örneklendirmek suretiyle vermiştir. *Takwim al-Abdan*'da İbn Jazlah'ın baştan ayağa kadar bütün hastalıkları 44 grupta toplamak suretiyle ele aldığı görülmektedir. O, her bir hastalık hakkında sekiz ana noktada açıklama yapar. Graziani, İbn Jazlah'ın böylece mümkün olduğu kadar yoğunlaştırarak ve özetlemek suretiyle verdiği hastalık tablolarını, bir ölçüde klasik İslâm tıbbi bilgisi içinde değerlendirmek suretiyle, ve şerh ederek vermiştir. Örneğin astım hakkında verilen bilgi bunu bize açıkça göstermektedir. Ayrıca Graziani'nin bu açıklamalarından İbn Jazlah'ın devri tıp bilgileriyle yetinmeyip, bizzat kendi yapmış olduğu klinik deneylerden de yararlanmış olduğu görülür. Örneğin böbrek taşlarının tedavisi ile ilgili olarak onun vermiş olduğu bilgi bize bunu kanıtlamaktadır (ss. 51-104).

Eserin son kısmında İbn Jazlah'ın yazılarının tefsir ve değerlendirilmesi yer alır. Burada daha çok, biz önceki bölümde yer alan *Takwim al-Abdan*'a dayanmak suretiyle, onun farmakoloji, patoloji ve klinik tıp tatbikatlarının değerlendirildiğini görüyoruz. Bu arada yazar, İbn Jazlah'ın verdiği bilgiyi diğer konuyla ilgili olarak mevcut bulunan bilgiyle de mukayese etmiştir. Örneğin İbn Jazlah'ın optik sinir hastalıklarının tedavisinde kullandığı

ilaçlarla Dioscorides'in, İbn Baytar'ın, Galen'in, Gafikî'nin ve Semerkandi'nin bu konudaki mütalaalarını kısaca karşılaştırmıştır (ss. 105-163).

Eserin sonunda, tedavi ve ilaçlarla ilgili bir lugatçe bulunur (193-203). Bu kısım sadece eseri değerlendirmekte değil, ayrıca bu konuda çalışma yapacak olanlara da yararlı olabilecek niteliktedir. Ayrıca bir de açıklamalı olarak verilmiş kısa bir terimler indeksi ilave edilmiştir (ss. 226-229).

Doç. Dr. ESİN KÂHYA

1981 YILININ İKİNCİ YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ACAROĞLU, TÜRKER; *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası. 2 Cilt.* Ankara 1981 Yonca Matbaası. = Türkiye İş Bankası Yay, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi No. 7. 8° (A. IV /5828).
- Actes du colloque sur la lycie Antique.* Paris 1980 Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve. 160 s. 38 pl. = Bibliothèque de l'Institut Fr. d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul XXVII. 4° (B/8713).
- ADALI, DOÇ. DR. SACİD: *Doğuda hizmet gören mülki idare amirleri.* Erzurum 1978 XI + 203 s. = Atatürk Üniv. Yay: 538, İşletme Fak. Yay. No. 70. 8° (A. IV/5657).
- ADIVAR, HALİDE EDİP: *Raik'in annesi.* İstanbul 1923 Orhaniye Matbaası. 75 s. 8° (A. IV/5335).
- L'Affirmation des États Nationaux Indépendants et Unitaires du Centre et du Sud-Est de l'Europe (1821-1923).* Yay. Viorica Moisuc - Ion Calafeteanu. Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 364 s. = Bib. Hist. Romaniae Etudes 62. 8° (A. IV/5847).
- AFSAHZOD, A: *Rûzgor va osori Abdurrahmoni Çomî.* Duşanbe 1980 "Doniş" Neşriyatı. 220 s. 8° (A. IV/5667).
- AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet. Sadeleştirilen: Dündar Günday-Tevfik Temel Kuran. Haz.: Mümin Çevik. 12 Cilt.* İstanbul 1972/1974 Üçdal Neşriyatı. 8° (A. IV/5341).
- AHMED RASİM: *Eşkal-i Zaman. Haz.: Orhan Şaik Gökyay.* İstanbul 1969 Milli Eğitim Basımevi. 198 s. 8° (A. IV/5320).
- Ahter-i Kebir.* İstanbul 1310. 1198 s. 8° (A. IV/5336).
- AIRAS, PENTTI: *Sodan ja Rauhan Motiivit.* Rovaniemi 1981 Pohjois-Soumen Historiallinnen Yhdistys. 457 s. = Studia Historica Septentrionalia 4. 8° (A. IV/5857).
- AKBAL, OKTAY: *Atatürk bir gün gelecek.* İstanbul 1981 Yaylacık Matbaası. 157 s. 8° (A. IV/5636).
- AKDENİZ, A. GIYASETTİN: *Sizin için şiirler.* İstanbul 1979 Nurdoğan Matbaası. 112 s. 8° (A. IV/5730).
- AKDOĞAN, DOÇ.DR. ABDURRAHMAN: *Gelir vergisi açısından vergi adaletine teknik bir yaklaşım.* Ankara 1980 Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanaii.

- XIV + 160 s. = AİTİA, Maliye Fakültesi, Maliye ve Vergi Hukuku Enst. Yay. 9. 8° (A. IV/5714).
- AKDOĞAN, DOÇ. DR. NALÂN: *Enflasyon Muhasebesi*. Ankara 1980 Kalite Matbaası. XV + 236 s. 8° (A. IV/5715).
- EL-AKKAD, ABBAS MAHMUD: *Hakayık'ül- İslam ve Ebatilu husumı*. Kahire 1972 Darü'l İslam. 276 s. 8° (A. IV/5512).
- AKKAYAN, DR. TAYLAN: *Göç ve Değişme*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basimevi. XXIV + 311 s. = İÜ Ed.Fak. Yay.: 2573. (A. IV/5449).
- AKSAN, ÂKIL: *Atatürk der ki*. Ankara 1981 Sevinç Matbaası. 150 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Atatürk Dizisi: 8. 8° (A. IV/5830).
- AKSOY, ÖMER ASİM: *Dil Yanlıları. (900 sözün eleştirisi)*. Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basimevi. 272 s.=TDK,Tanıtma Yay. Dil Konuları Dizisi 31. 8° (A. IV/5604)
- ALFÖLDI-ROSENBAUM, ELISABETH: *The Necropolis of Adrassus (Balabolu) in rough Cilicia (Isauria) with Contributions by J. Reynolds-K.-D. Schmidt*. Wien 1980 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 95 s. 1 hr. 65 pl. = Öst. Ak. d. Wiss., Phil.-Hist. Kl. Denkschr. 146, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 10. 4° (B/8718).
- ALİ MINIQ: *Taşköprüzâde's "es-şaqâiq en-No'mânijje". Fortgesetzt von Ali Miniq unter dem Titel "el-iqd el-manzûm fi dikr afâdil er-Rûm"*. Osnabrück (Stuttgart 1934 bs.nın yeni bs.) 1978 Biblio Verlag. IV + 139. s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. IV, Bd. 1. 8° (A. IV/5235).
- ALİ ŞİR NEVÂYİ: *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve. Haz: Doç. Dr. Kemal Eraslan*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basimevi. XLVIII + 507 s. = İ. Ü. Ed. Fak. Yay.: 2654.8° (A. IV/5453)
- ALPMAN, HÂFİ KADRI: *Portreler*. İstanbul 1972 Şile Matbaası. 196 s. 8° (A. IV/5223).
- ALTINTAŞ, DOÇ. DR. MUSTAFA: *İçe yönelik sanayileşme politikası*. Milas 1980 Yeni Milas Matbaası. X + 168 s. = AİTİA Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yay.: 3. 8° (A. IV/5716).
- ALTUĞ, PROF. DR. YILMAZ: *Çin Sorunu*. İstanbul 1977 Otağ Matbaacılık. 341 s. = Otağ Yay, Belgeler Serisi 7. 8° (A. IV/5436).
- ALTUĞ, PROF. DR. YILMAZ: *Siyasi Tarih Ders Notları (1776- 1920)*. İstanbul 1977 Filiz Kitabevi. 192 s. 8° (A. IV/5435).
- ALTUĞ, PROF. DR. YILMAZ: *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*. 4. bs. İstanbul 1980 Fatih Yayınevi Matbaası. XI + 318 s. = İÜ İşletme Fak. Yay.: 102. 8° (A. IV/5434).

- AMANDRY, PIERRE – MICHEL LEJEUNE: *Aryballes Corinthiens. Collection Paul Canellopoulos III*. Bulletin de Correspondance Hellenique 97, (1973)'den ayrı bs. S. 189-204 8° (A. IV/5399).
- AMANVERMEZ, YALÇIN: *İngiltere'de kamu personel rejimi*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. 45 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay: 1981/232. (A. IV/5944).
- AMYX, DARRELL A: *A Corinthian cylindrical lexythos. Collection Paul Canellopoulos VII*. Bulletin de Correspondance Hellenique 99, (1975)'den ayrı bs. S. 401-407 Pl. 1. 8° (A. IV/5397).
- Anatolian Studies presented to Hans Gustav Güterbock on the occasion of his 65th birthday*. İstanbul 1974 Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut. XII + 278 s. XXXI pl. = Nederlands Hist.-Arch. Inst. te İstanbul XXXV. 4° (B/7302).
- ANDRÉN, ARVID: *Capri. From the Stone Age to the Tourist Age*. Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. 250 s. = Studiès in Mediterranean Arch. Pocket-book 13. 8° (A. IV/5941).
- ANDRÉN, ARVID: *Vår Van Horatius*. Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. 66 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Pocket-book 14. 8° (A. IV/5503).
- AÜ *Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllık 1979-1980*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. VI + 307 s. = AÜSBF. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan No. 3. 8° (A. IV/5996).
- Annuario (1919-20)*. Napoli 1920 R. Istituto Orientale. XI + 128 s. 4° (B/8727).
- The Anti-Fascist Resistance in the North-East of Transylvania. September 1940-October 1944*. Yay; G. Zăbaria-, L. Vajda. Bucureşti 1979 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 240 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Studies 61. 8° (A. IV/5273).
- Archeologia Dolnej Austrii w 1 tysiącleciu naszej ery*. Warszawa 1980 Państwowe Muzeum Archeologiczne. 31 s. 8° (A. IV/5909).
- ARDITTY-PULLER, GENTILE: *Plaisir d'Istanbul*. İstanbul Hachette. 241 s. 4 resim 8° (A. IV/5543).
- ARSLAN, DOÇ. DR. RIFKI: *Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri*. Ankara 1979 Aşlımlar Matbaası. 129 s. 1 lev. = Ziya Gökalp Derneği Yay.: 3, Çeşitli Eserler Dizisi.: 1.8° (A. IV/5908).
- ARTUN, TUNCAY: *Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Bankacılık ve Parasal Sorunlar*. Ankara 1981 DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası. 168 s. 8° (A. IV/5741).

- ASLANPAY, NAIL: (1924-1973) *Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluşu çalışması ve birimlerinin tanıtılması*. Ankara 1973 Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 100 s. 8° (A. IV/5380).
- Assertion of Unitary, Independent National States in Central and Southeast Europe (1821-1923)*. Yay : Viorica Moisuc-Ion Calafeteanu. Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romaniae. 365 s. = Bib. Hist. Romaniae Studies 62. 8° (A. IV/5490).
- ASZTALOS, MIKLOS - SANDOR, PETHÖ: *A Magyar nemzet története, ösdöktöl napjainkig 2. bs.* Budapest 1934 Dante Könyvkiado. 560 s. 48 pl. 8° (A. IV/5678).
- ATABAY, N. - S. ÖZEL - A. ÇAM: *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 131 s. = TDK Yayınları 472. 8° (A. IV/5605).
- ATABİNEN, SAFFET REŞİT: *Avrupada Eski Türkler. Yakın şarkın ve şarki Avrupa'nın Orta ve Yeni zamanlarda tarihi*. Türk Tarihin Ana Hatları eserinin müsveddeleri No.: 58. Başvekâlet Müdevvenat Matbaası. 49 s. 4° (B/8703).
- ATAK, ERDOĞAN: *Antik Grek sikkeleri kataloğu*. İstanbul 1980 Üçer Ofset. 233 s. = Antikite Yay. 1. 4° (B/8707).
- ATAÖV, PROF. DR. TÜRKKAYA: *Ermeni sorunu: Bibliyografya*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. XI + 32 s. = AÜ Siyasal Bilgiler Fak., 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 11. 8° (A. IV/5993).
- ATAÖV, PROF. DR. TÜRKKAYA: *Silahsızlanma gereği*. Ankara 1979 Doğan Basımevi. 56 s. = Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yay.: 5. 8° (A. IV/5660).
- Atatürk. İzinde yürümekten şeref duyduğumuz Atatürk'ümüzü saygı ve bağlılıkla anarız*. Ankara 1963 Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı. 77 s. 8° (A. IV/5771).
- Atatürk. TMTF 25. yılda saygı ve bağlılıkla anyor ve izliyoruz*. Ankara 1964 Üniversite Basımevi. 112 s. 63 pl. 8° (A. IV/5443).
- Atatürk Armağanı*. Yargıtay Dergisi 7, 1-2 (1981) Ankara 1981 Sevinç Matbaası. XIV + 225 s. 3 pl. 8° (A. IV/5704).
- Atatürk Haftası Armağanı*. Ankara 1980 Gnkur. Basımevi 114 s. 9 res. = Gnkur. Askeri. Tarih ay., Atatürk Serisi.: 9. 8° (A. IV/5231).
- Atatürk Konferansları VII*. Ankara 1980 T T K Basımevi. 124 s = TTK Yay. XVII. Dizi Sa.: 7. 8° (A. II/7294-7).

- Atatürkçülük*. Türk Aydınlar Ocağı Yayını "Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri" adlı kitaptan ayrı bs. S. 3-34 = ATO Dergisi İlâve Yayınları: 5. 4° (B/8753).
- Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri. Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi.VIII + 286 s. = TTK Yay.: XVI. Dizi- Sa. 37. 8° (A. IV/5389).
- Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik görüşleri ile ilgili makale ve kitaplar bibliyografyası*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. 51 s. 8° (A. IV/5742).
- ATKINSON, W. W : *Sila mısli v delovoy i povesednevnoy jizni*. Sarotov 1908 Parovaya tipo-litografiya T-va G.H. Şel'gorn i K. IV + 120 s. 8° (A. IV/5270).
- ATTAR, AHMED ABDULGAFUR : *Ibn Suud ve Kaziyetu Filistin*. Beyrut 1974 Mektebetu'l-asriye. 367 s. 8° (A. IV/5507).
- Atti del III Convegno Internazionale sull'Arte e sulla Civiltà Islamica. "Problemi dell'età timuride"* (Venezia 22-25 Ottobre 1979). Venezia 1980 La Tipografica.6 + 149 s. 34 pl. 4° (B/8772).
- AUDIAT, JEAN : *Exploration Archéologique de Delos: Le Gymnase*. Paris 1970 E.de Boccard. 170 s. 32 pl. 1 plan. = Ecole Française d'Athènes XXVIII. 2° (C/342-28).
- Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Künste (Forts)*. Yay: H. Temporini. Berlin 1981 Walter de Gruyter. XII + 725 s. 339 + 12 pl. 8° (A. IV/792-II, 12.2).
- Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Religion Heidentum, Römische Götterkulte Orientalische Kulte in der Römischen Welt (Forts)*. Haz.: W. Haase. Berlin 1981 Walter de Gruyter.VIII + 561-1255 s. 40 pl. 8° (A. IV/792-17,2).
- Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Sprache und Literatur (Literatur der Augusteischen Zeit: Einzelne Autoren, Forts, Vergil, Horaz, Ovid)*. Yay: W. Haase. Berlin 1981 Walter de Gruyter.8° (A. IV/792-31).
- AVCIOĞLU, DOĞAN : *Türklerin Tarihi. 4 Cilt*. İstanbul 1978/1981 Yayıncılık Matbaası. 8° (A. IV/5686).
- Avrupa. ABC, Avrupa ile ilgili fikirlerin, müesseselerin toplanmaların küçük fihristi*. İstanbul 1952 Fakülteler Matbaası. 103 s. 8° (A. IV/5483).
- AYKONU, MUSTAFA S.-DR. E. AYDIN ÖZKUL : *Anayasa Yargısı. Atatürk'ün yüzüncü doğum yılı armağanı. 2 Cilt*. Ankara 1981 Başbakanlık Matbaası. = Anayasa Mahkemesi Yay. 2. 8° (A. IV/5912).
- AYMUTLU, AHMED : *Arüz. Türk şiirinde kullanılan aruz vezinleri ve örnekleri*. İstanbul 1976 Kutulmuş Matbaası. 164 s. 8° (A. IV/5385).

- Azerbaydjanskaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Baki 1978 Azerbaydjan Sovet Ensiklopediyasını Baş. Redaksiyası. 4° (B/8503).
- AZIZ, DOÇ. DR. AYSEL :*Radyo ve Televizyon giriş. Genişletilmiş 2. bs.* Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. IX + 154 s = AÜSBF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan No.:2. 8°(A. IV/5995).
- BABUR, MUHAMMAD :*La livre de Babur. Mémoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 a 1529. Çev.: J.-L. Bacque-Grammont. Notlar: J.L. Bacque-Grammont-Mohibbul Hasan.* Paris 1980 UNESCO. 478 s. 8° (A. IV/5387).
- BACQUE-GRAMMONT, JEAN-LOUIS :*Notes et documents sur Divane Hüseyin Paşa.* Rocznik Orientalistyczny XLI, 1 (1979)'dan ayrı bs. S. 23-55 8° (A. IV/5429).
- BALARD, MICHEL :*Gènes et l'outre-mer. 2 Cilt.* Paris 1973/1980 Mouton und Co = Documents et Recherches XII, XIII. 8° (A. III/8091).
- BALIC, SMAIL :*Kultura Bošnjaka. Muslimanska Komponenta.* Wien 1973 Universitätsbuchdrucker Adolf Holzhausens Nfg. 247 s. 13 pl. 8° (A. IV/5647).
- BALIC, SMAIL :*Ruf vom Minarett. Weltislam Heute-Renaissance oder Rückfall?* Wien 1979 Günther Walla. 135 s. 8° (A. IV/5650).
- Balkanite Sled Vtorata Svetovna Voyna. I. Cilt: Problemi na 60-te godini.* Sofiya 1978 Nauka i Izkustvo. 403 s. 8° (A. IV/5267).
- BALLESTER, ENRIQUE PLA :*Los Villares (Caudete de las Fuentes-Valencia).* Valencia 1980 Imprenta Ortiza. 112 s. 3 lev. XLIV pl. = SIP 68. 4° (B/8827).
- BALTACIOĞLU, DR. TUNÇTAN :*İşletmelerde Satış Artırma Çabaları.* Ankara 1980 Öz Anadolu Matbaası. XII + 135 s. 1 lev. 8° (A. IV/5832).
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ :*Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1.* İstanbul 1980 Gözlem Matbaacılık. 968 s. 8° (A. IV/5361).
- BARRACLOUGH, GEOFFREY :*Times Dünya Tarihi Atlası.* İstanbul 1980 M. Ali Ertem Matbaası. 356 s. = Karacan Yayınları. 2° (C/569)
- BARRES, MAURICE :*Une enquête aux pays du levant. 2 cilt.* Paris 1923 Plon-Nourrit et Ce. 8°(A. IV/5551).
- BARZU, LIGIA :*La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple Roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie.* Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. III s. 8° (A. IV/5243).
- BARZU, LIGIA :*Continuity of the Romanian people's material and spiritual production in the territory of former Dacia.* Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 104 s. 8° (A. IV/5242).

- BASINOĞLU, ETEM: *Çeşitli yönleriyle Kırşehir*. İstanbul 1981 Nurdoğan Matbaası. 80 s. = Filiz Yayınları: 12. 8° (A. IV/5755).
- BAUCHHENS, GERHARD: *Germania Inferior Bonn und Umgebung*, 2 cilt. Bonn 1978/1979 Rudolf Habelt Verlag GmbH. 80 s. 56 pl. = Corpus Signorum Imperii Romani, Deutschland III/1,2. 4° (B/8766-3).
- BAYKARA, BARBAROS: *Kanayan Toprak*. İstanbul 1973 Yaylacık Matbaası. 328 s. 8° (A. IV/5679).
- BAYKARA, TUNCER: *Türk Devrim Tarihi*. Ankara 1981 Hacettepe Üniversitesi. 121 s. 8° (A. IV/5798).
- Beiträge zur Dschihâd-Literatur. Yay.: O. Rescher. Heft II: Die Dschihâd-Traditionen aus dem Kenz el-'ummâl (Teil 1) nach dem Druck Haiderâbâd 1312 d. H. Heft III: Die Dschihâd-Traditionen aus Ibn Tümert's Kitaâb und Muslim's Sahih*. Osnabrück (1920-1921 bs.nın yeni bs.). 1980 Biblio Verlag. 64 + 89 s. = Oskar Rescher, Gesammelte Werke Abt. II, Bd. 2. 8° (A. IV/5238).
- Beiträge zur Geographie Orientalischer Städte und Märkte. Yay: Günther Schweizer*. Wiesbaden 1977 Dr. Ludwig Reichert Verlag. IV + 265 s. 3hr. 2 resim = TAVO. Beiheft Reihe B/23. 8° (A. IV/5626).
- BELDICEANU-STEINHERR, IRENE - N. BELDICEANU: *Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle)*. Südost-Forschungen XXXVII (1978)'den ayrı bs. S. 1-40 8° (A. IV/5466).
- BELGIOJOSO, PRENSES CRISTINA: *Scènes de la vie Turque*. Paris 1858 Michel Lévy Frères. 384 s. 8° (A. IV/5550).
- BENEDICT, CRISTIAN: *Catalogue de la Galerie d'Art Universel IV. La Peinture Française*. Bucarest 1978 Arta Grafică. 59 s. 120 resim. 8° (A. IV/5872).
- BERGDOLT, FRIEDRICH: *Der geistige Hintergrund des Türkischen Historikers Ahmed Zeki Velidi Togan*. Berlin 1981 Klaus Schwarz Verlag. V + 139 s. = Islamkundliche Untersuchungen Bd. 59. 8° (A. IV/5866).
- BESBELLİ, SAİM: *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi deniz harekatı*. Ankara 1980 Gnkur. Basımevi. XI + 100 s. 10 lev. 12 hr. 18 resim = TC Gnkur. As. Tarih v. Stratejik Etüt Bşk. Askeri Tarih Yay. Seri No. 9. 8° (A. II/7188-3).
- BESBELLİ, SAİM-MUSTAFA ÜLMAN: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri. 1911-1912 Osmanlı-İtalyan harbi III ncü cilt Deniz Harekâtı*. Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi. X + 166 s. 23 kroki 10 lev. 26 resim 8° (A. II/7188-3).

- BETZEK, JAKOB VON: *Gesandtschaftsreise nach Ungarn und in die Türkei im Jahre 1564/65*. Yay: Karl Nehring. München 1979 Miscellanea. XI + 80 s. = Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München Seri: C, Cilt: 10. 8° (A. IV/5836).
- BEZİRCİ, ASİM: *Abdülhak Hamit ve "Tarık yahut Endülüs Fethi"*. İstanbul Oluş Yayınevi. 112 s. 8° (A. IV/5383).
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments*. Çev. Martin Luther. Wuppertal 1967 Gideon. 1128 s. 8° (A. IV/5904).
- BILGEGİL, PROF. DR. M. KAYA: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri. 1 Belâgat*. Ankara 1980 Sevinç Matbaası. XIX + 362 s. 1 Lev. = AÜ Ed. Fak. Ders Kitapları Serisi: 8. 8° (A. IV/5843).
- BILGIN, DOÇ. DR. BEYZA: *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*. Ankara 1980 Emel Matbaacılık. 173 s. 8° (A. IV/5355).
- 1956 Macar İhtilâli*. Ankara 1965 Ayyıldız Matbaası. 16 s. 8° (A. IV/5844).
- Biographical Dictionary of Japanese History*. Yay.: Seiichi Iwao, Çev.: Burton Watson. Tokyo 1978 International Society for Educational Information 655 s. 8° (A. IV/5765).
- BİRAND, MEHMET ALİ: *Diyet. (Türkiye ve Kıbrıs üzerine pazarlıklar 1974-1979)*. İstanbul 1979 Ağaoglu Yayınevi. 566 s. 8 pl. 8° (A. IV/4644).
- Birinci Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul, 6-9 Şubat 1978). Tebliğler*. İstanbul 1980 Kervan Yay. XV + 599 s. 8° (A. IV/5359).
- I. Seyyit Battal Gazi Semineri Bildirileri. 2 Cilt*. Eskişehir 1977/78 Ülkü Matbaası. 8° (A. IV/5165).
- BIRKEN, ANDREAS: *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Europa und dem Vorderen Orient im ausgehenden 19. Jahrhundert*. Wiesbaden 1980 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XII + 403 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/37. 8° (A. IV/5628).
- Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1980*. Ankara 1980 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. VII + 134 s. = Birleşmiş Milletler Derneği Yay.: 5 8° (A. IV/5663).
- Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları*. Ankara 1979 Kardeş Matbaası. IV + 129 s. = Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yay.: 4 8° (A. IV/5661).
- BİRSEL, SALAH: *Köçekçeler. Şiirler*. Ankara 1980 Doruk Matbaacılık Sanayii. 186 s. = İş Bank. Kültür Yay. Edebiyat Dizisi 56. 8° (A. IV/5824).
- AL-BİRÜNİ: *Commemorative Volume. Proceedings of the International Congress held in Pakistan on the occasion of Millenary of Abū Râihān Muhammad ibn Ahmad Al-Birünî (973-Ca 1051 A.D.) November 26, 1973 thru December 12, 1973*. Yay.: Hakim Mohammed Said. Karachi 1979 UNESCO. 850 s. 13 res. 8° (A. IV/5215).

- BISKUPSKI, PROF. DR. LUDWIK: *L'Origine et l'Histoire de la representation officielle du Saint-Siège en Turquie (1204-1967)*. İstanbul 1968 Ümit Basimevi. 365 s. 8° (A. IV/5598).
- BITTEL, KURT: *Zur Geschichte der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts von 1929 bis 1979*. Das Deutsche Archäologische Institut Geschichte und Dokumente Band 3'den ayrı bs. S. 65-91 Pl. 6-9 4° (B/8669).
- BOBANCU, ŞERBAN-C. SAMOILA-E. POENARU: *Calendarul de la Sarmizegetusa regia*. Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 191 s. 12 resim. 8° (A. IV/5736).
- Bosanski Pogledi 1960-1967*. Wien 1971 Dr. Smail Balic. 118 s. = Muslimanska Biblioteka Ku. 7.8° (A. IV/5649).
- BOUCHER, JOSÉ LE: *D'Angora a Vilna. Önsöz: Jacques Bainville*. Paris 1929 Editions Promethee. IX + 256 s. 8° (A. IV/5558).
- BRANDES, MARK A: *Untersuchungen zur Komposition der Stiftmosaikien an der Pfeilerhalle der Schicht IV a in Uruk-Warka*. Berlin 1968 Gebr. Mann Verlag. 168 s. 4 pl. 27 plân 7 lev. = Baghdader Mitteilungen Beiheft I. 4° (B/7097).
- BRIGGS, L. CABOT: *The stone age races of Northwest Africa*. Cambridge 1955 Peabody Museum. VI + 98 s. 18 pl. = American School of Prehistoric Research Peabody Museum Harvard University Bulletin No. 18. 4° (B/8676).
- Broń i uzbrojenie Japońskie w zbiorach polskich*. Warszawa 1980 Państwowym Muzeum Archeologicznym. 64 s. 8° (A. IV/5910).
- BRUNEAU, PHILIPPE: *Exploration Archéologique de Delos: Les Mosaïques. Rölöve. Res.: Notis Nicolaou*. Paris 1972 Éditions E. de Boccard. 332 s. 12 plan. 3 pl. = École Française d'Athènes XXIX 2°. (C/342-29).
- Buchausstellung der Bundesrepublik Deutschland Anlässlich des IV. Internationalen Südosteuropa-Kongresses der "AIESEE"*. Haz.: Wolfgang Höpken. Hamburg 1979 49. s. 8° (A. IV/4886).
- El-Buldanü'l-Islamiye ve'l-ekalliyatu'l-müslime fi'l-alem el muasır*. Riyaz 1979 Camiatu'l-Imam Mahmud b. Sa'ud. 152 s. 8° (A. IV/5508).
- Die Bulgaren. The Bulgarians. In their historical, ethnographical and political frontiers*. Önsöz: D. Rizoff. (Atlas with 40 maps.). XXI + 74 s. 4° (B/8689).
- BUNKER, EMMA C.-C.B. CHATWIN-A.R.FARKAS: *"Animal Style" Art from East to West*. New York 1970 The Asia Society Inc. 186 s. 4° (B/8821).
- Burhaneddin Sivash*. Aşkabat 1980 İzd-vo"İlim". 160 s. 8° (A. IV/5671).

- BURNOUF, DENIS: *Turcorama*. Paris 1967 Hachette. 230 s. 8° (A. IV/5581).
Bursa. Yapı ve Kredi Bankası Bursa Şubesi'nin açılış hatırası. 4 Haziran 1948.
 Doğan Kardeş Basımevi. 80 s. 4° (B/8704).
- Büyük Memleket Şiirleri Antolojisi. Haz: Osman Atılâ. İstanbul 1964 İtimat
 Kitabevi. 302 s. 8° (A. IV/5317).
- Byzance-Constantinople-Istanbul. Apa Ofset Basımevi. = Tarih ve Edebiyat
 Yay. I (H/144).
- CAFER PAŞA: *Der Löve von Temeschwar*. Yay.: Karl Teply - Richard F. Kreutel
 Graz 1981 Verlag Styria. 295 s. 1 hr. = Osmanische Geschichtsschrei-
 ber 10.8° (A. IV/5785).
- CAMP, MAXIME DU: *Théophile Gautier*. Paris 1890 Librairie Hachette
 200 + 6 s. 1 pl. 8° (A. IV/5560).
- CAMPBELL, JOSEPH: *The masks of Gold*. 3 Cilt. New York 1973/1978 Penguin
 Books. 8° (A. IV/5709).
- CARCARADEC, MARIE DE: *Mural Ceramics in Turkey*. Çev.: James Conlon.
 İstanbul 1981 Redhouse Press. 114 + 17 s. 8 pl. 2 hr. 8° (A. IV/5784).
- CARCOPINO, JÉRÔME: *Souvenirs de la Guerre en Orient 1915-1917*. Paris 1970
 Hachette. 222 s. 8° (A. IV/5590).
- CARIM, FUAD: *Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye'ye dair hatıratı. Yazar ve
 seyyah Jean Chardin'in anlattığı kalp para ticareti*. İstanbul 1965 Berksoy
 Matbaası. 109 s. 8° (A. IV/5596).
- Carl Von Clausewitz: *200. ncü doğum günü dolayısıyla yapıtı, yankıları*. Çev.: Fahri
 Çeliker. Ankara 1980 Gnkurmay Basımevi. 39 s. = Askeri tarih bülteni
 eki 10, (1980) 8° (A. IV/5417).
- CARLE, REINHOLD-WOLFGANG FREY: *Die Vegetation der Mahārlū-Beckens bei
 Šīrās (Iran), unter besonderer Berücksichtigung der Vegetation im Bereich der
 Süß- und Salzwasserquellen am Seufer*. Wiesbaden 1977 Dr. Ludwig
 Reichert Verlag. 58 s. 5 hr. = TAVO Beiheft Reihe A/2. 8°
 (A. IV/5638).
- CARRETTO, GIACOMO E: *Hars-Kültür Nascita di una Cultura Nazionale*.
 Venezia 1979 Univ. Degli Studi di Venezia. 75 s. = Quaderni di
 Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia 3. 8° (A. IV/5276).
- CARRETTO, GIACOMO E: *Saggi su Meş'ale un'avanguardia Letteraria Turca del
 1928*. Venezia 1979 Univ. Degli Studi di Venezia. 145 s. = Quaderni di
 Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia 1. 8° (A. IV/5275).
- CARRIÈRE, GASTON: *Dictionnaire biographique des oblats de Marie-Immaculée au
 Canada*. 2. Cilt. Ottawa 1977 Editions de l'Universite d'Ottawa. 429 s. 8°
 (A. IV/5162).

- CEAUȘESCU, DR. ILIE: *The entire people's war for the homeland's defence with the Romanians. From times of yore to present days.* Bucharest 1980 Military Publishing House. 376 s. 8° (A. IV/5746).
- CEAUȘESCU, NICOLAE: *La contribution de la Roumanie à la réalisation d'un système durable de sécurité et coopération en Europe.* Bucarest 1979 Editions Meridiene. 216 s. 8° (A. IV/5262).
- CEAUȘESCU, NICOLAE: *Le désarmement-nécessité vitale de l'humanité entière.* București 1979 Editura Politica. 252 s. 8° (A. IV/5244).
- CENAB ŞEHABETTİN: *Avrupa Mektupları.* İstanbul 1335 Matbaa-ı Amire. 688 s. 8° (A. IV/5579).
- CERAM, C. W.: *Tarırların vatanı Anadolu.* İstanbul 1979 Evrim Matbaacılık. 192 s. 13 pl. = Büyük fikir kitapları dizisi 33. 8° (A. IV/5711).
- CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS-RENÉ DE: *Itinéraire de Paris à Jérusalem. Önsöz: Pierre Clarac. Giriş: Fernand Letessier.* Paris 1963 Les Productions de Paris. 383 s. 8° (A. IV/5584).
- CHÉHAB, MAURICE H.: *TYR. A l'Epoque des Croisades. 2 Cilt.* Paris 1975/1979 Adrien Maisonneuve. = Bulletin du Musée de Beyrouth XXXI, XXXII. 4° (B/8525).
- CHIELLINI, A.-F.L. CAMBIASO: *Giurisprudenza Bisantina ossia Collezione delle Sentenze Pronunziate in Costantinopoli.* İstanbul 1844 568 + XXVI s. 8° (A. IV/4628).
- CHIRITĂ, GRIGORE-V. COSTAKE-E. POȘTĂRITĂ: *Corespondență Diplomatică Franceză (1856-1859).* București 1980 Serviciul de Publicatii și Valorificare. LXII + 596 s. = Documente Privind Unirea Principatelor VI. 8° (A. IV/5969).
- CHOQUETTE, ROBERT: *Langue et religion. Histoire des conflits anglo-français en Ontario.* Ottawa 1977 Les Editions de l'Université d'Ottawa. 268 s. 8° (A. IV/5163).
- CIOBANU, VENIAMIN: *Relatiile politice Româno-Polone între 1699 și 1848.* București 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 238 s. 8° (A. IV/5695).
- Compte Rendu de la Quarante-Septième Session Annuelle de Comité Londres, du 18 au 23 juin 1973.* Bruxelles 1973 Palais des Académies. 195 s. 8° (A. IV/5382).
- CONDURACHI, E.-G. H. STEFAN: *La Romanite Orientale.* Tarih Enstitüsü Dergisi 2, (1971)'den ayrı bs. S. 211-228 1 hr. 8° (A. IV/5315).
- Constitution. Seoul 1980 Korean Overseas Information Service.* 105 s. = Korea Background Series Volume I. 8° (A. IV/5403).
- La Contribution de la Pologne à la Victoire sur l'Allemagne Hitlerienne 1939-1945.*

- Publié a l'occasion du XVe Congrès International des Sciences historiques à Bucarest (Août 1980)* Varsovie 1980 Inst. Militaire d'Hist. 136 s. 8° (A. IV/5791).
- CORFUS, ILIE: *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea.* Bucureşti 1979 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. XXII + 448 s.8° (A. IV/5249).
- CORMIER, LOUIS - PHILIPPE: *Lettres de Margry a Parkman 1872-1892.* Ottawa 1977 Editions de l'Université d'Ottawa. 217 s. = Cahiers du Centre de Recherche en Civilisation Canadienne-Française 11. 8° (A. IV/5161).
- COURBIN, PAUL: *Tombe Géométriques d'Argos, I (1952-1958).* Paris 1974 Librairie Philosophique J. Vrin. IV + 160 s. 56 pl. = École Française D'Athènes, Etudes Péloponnésiennes VII.4° (B/8723).
- CROISSANT, FRANCIS: *Vases plastiques Attiques. Collection Paul Canellopoulos IV.* Bulletin de Correspondance Hellénique 97, (1973)'den ayrı bs. S. 205-225 8° (A. IV/5398).
- Cumhuriyet Halk Partisi Programı.* Ankara 1976 Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.284 s. 8° (A. IV/5444).
- Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük.* Ankara 1976 Çaba Matbaası. 142 s. 8° (A. IV/5445).
- CKMP'nin 5 Haziran-1966 tarihinde yapılan kısmi senato seçimleri münasebetiyle yaptığı radyo konuşmaları.* Ankara Arı Matbaası. 91 s. 8° (A. IV/5332).
- Cumhuriyet Senatosu Albümü. Dönem: II. 1 Kasım 1966 TBMM Basımevi.* 68 s. 8° (A. IV/5433).
- Cumhuriyetin Türk Köyü'ne getirdikleri.* İstanbul 1973 Hüsnütabiat Matbaası. 137 s. = Köy Öğretmenleri ile Haberleşme ve Yardımlaşma Derneği Yay.: 3. 8° (A. IV/5130).
- CUSTANCE, ARTHUR C: *Genesis and Early Man. The Doorway Papers.* Michigan 1977 Zondervan Publishing House. 331 s. = The Doorway Papers, Vol. II. 8° (A. IV/5763).
- CUZECANI EBU UBEYD: *Žindiginame-i Buali sina-yi. The Biography of Avicenna Balkhi. Çev. Notlar: Prof. A. H. Habibi.* Kabul 1980 Akademy of Sciences of Afghanistan. 114 s. 8° (A. IV/5422).
- Cyprus Question and Greek extermination plans.* Cyprus 1977 The Public Information Office Turkish Federated State. 19 s. 47 lev. 4° (B/8722).
- CZURDA, BARBARA - FRANZISKA DICK: *Die Münzsammlung der Universität Wien. Institut für Numismatik.* Wien 1980 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 232 s. 14 pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denksch. Numismatik 9, TNRB 3. 4° (B/8714).

- ÇAMBEL, HALET-ROBERT J. BRAIDWOOD: *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri karma projesi. Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları. Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*. İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XV + 327 s.48 pl. = İÜ Ed. Fak. Yay.: 2589. 4° (B/8820).
- Çankaya. Atatürk özel sayısı yıl: I, Sayı: 1. 10 Kasım 1972. 36 s. 8° (A. IV/5318).
- ÇEÇEN, DR. ANIL: *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara 1981 Tisa Matbaası. VIII + 394 s. = T. İş Bankası Kültür Yay.: 223. 8° (A. IV/5810).
- DAL, ERIK-POVL SKARUP: *The Ages of Man and the Months of the Year*. Kobenhavn 1980 Komm. Munksgaard. 59 s. = Det. Kong. Dan. Vid. Selsk., Historisk-Filosofiske Skrifter 9:3.4° (B/8745).
- DAUVILLIER, JEAN: *Byzantins d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient au Moyen Age*. Mélanges Martin Jugie'den fotokopi. S. 62-87 8° (A. IV/5826).
- DEMİRCAN, ÖMER: *Türkiye Türkçesinin ses düzeni, Türkiye Türkçesinde sester*. Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. 139 s = TDK Yay.: 461 8° (A. IV/5210).
- DEMİRKAN, UÇAR: *Sermaye piyasaları ve Türkiye'deki uygulamaları*. Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. 116 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın No. 1981/229.8° (A. IV/5853).
- DENY, JEAN-RENE MARCHAND: *Petit Manuel de la Turquie Nouvelle. Önsöz: Albert Sarrout*. Paris 1933 Jacques Haumont. 318 s. 8° (A. IV/5578).
- DESCHAMPS, GASTON: *Sur les Routes d'Asie*. Paris 1901 Librairie Armand Colin. 364 s. 8° (A. IV/5552).
- Digest of General Laws of Romania*. Bucharest 1980 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 256 s. 8° (A. IV/5861).
- Dilbilim ve Dilbilgisi konuşmaları I*. Ankara 1980 Doruk Matbaacılık Sanayii. 195 s. = TDK Yay. 465.8° (A. IV/5208).
- Dilbilim ve Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara 1980 Sevinç Basımevi. 232 s. = TDK Yay. 471.8° (A. IV/5602).
- DİLÇİN, CEM: *XIII. Yüzyıl metinlerinden yeni bir yapıt: Ahval-i Kıyamet*. Ömer Asım Aksoy Armağanı'ndan ayrı bs. S. 49- 86 8° (A. IV/4726).
- DINSMOOR, WILLIAM B. JR: *The Propylaia to the Athenian Akropolis Vol: 1. The Predecessors*. Princeton 1980 The American School of Classical Studies at Athens. XVIII + 69 s. 25 pl. 4° (B/8715).
- DIZDAROĞLU, HİKMET: *Žiya Gökalp üzerinde araştırmalar*. Ankara 1981 Aslımlar Matbaası. 122 s. = Ziya Gökalp Derneği, Gökalp'ı Tanıtma Dizisi.: 4.8° (A. IV/5906).
- DMITRIEVA, L. V.-A. M. MUGINOV-S. N. MURATOV: *Opisanie Tyurkskih rukopisey Instituta Narodov Azzi. Opisanie tyurkskih rukopisey Instituta vostokovedeniya. 2 Cilt*. Moskva 1975 Izd-vo "Nauka". 4° (B/5050).

- Documente străine despre Români. Haz.: Ionel Gal.* Bucureşti 1979 Dir. Gen. a Arhivelor Statului. 343 s. 8° (A. IV/5970).
- Documents on British Foreign Policy 1919-1939 Der: W.N. Medlicott - Douglas Dakin - G. Bennett.* London 1980 Her Majesty's Stationery Office LIX + 1027 s. = Her Majesty's Stationery Office Second Series Vol. XVIII European Affairs January - June 1937.8° (A. I/8802).
- Documents on German Foreign Policy 1918-1945 Series C. 3 cilt.* Washington 1957/1959 Government Printing Office. 8° (A. I/8896-C).
- Documents on German Foreign Policy 1918-1945 Series D. 13 cilt.* Washington 1953/1964 Government Printing Office. 8° (A. I/8896-D).
- DODGE, BAYARD: *Muslim Education in Medieval Times.* Washington 1962 The Middle East Inst. VIII + 119 s. 8° (A. IV/5859).
- DOERFER, GERHARD-SEMIH TEZCAN: *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab).* Budapest 1980 Akadémiai Kiado. 232 s. = Bibliotheca Orientalis Hungarica XXVI.8° (A. IV/5494).
- Doğumunun yüzüncü yılında Atatürk.* Ankara 1981 Alkan Matbaası. 64 s. 8° (A. IV/5725).
- Doğumunun 100. yılında Atatürk'e Armağan. İÜ Edebiyat Fakültesi Haz.: Prof. Dr. Münir Aktepe - Prof. Dr. Mehmet Kaplan - Prof. Dr. Nejat Göyünç.* İstanbul 1981 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XI + 605 s. 4 hr. 10 plân 8° (A. IV/5766).
- DONOIU, ION: *Monede Daco-getice și Efigiile Romane.* Bucureşti 1980 Editura Militara. 204 s. 8° (A. IV/5747).
- DÖNMEZ, PROF. DR. YUSUF: *Kocaeli Yarımadası'nın bitki coğrafyası.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 105 s. 1 hr. 8° (A. IV/5459).
- DÖNMEZÇELİK, ULVIYE: *Türkiye'de tarımsal destekleme fiyat politikasının etkinliği.* Ankara 1979 DSİ Basım ve Foto-film İşletme Müdürlüğü Matbaası. VI + 62 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No. 1979/204.8° (A. IV/5164).
- Dördüncü Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1979.* Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi. 56 s. = TDK Yay: 463.8° (A. IV/5212).
- DUFFY, JOHN-J. PARKER: *The Synodicon Vetus.* Washington 1979 Dumbarton Oaks. XXXI + 228 s. = Corpus Fontium Historiae Byzantinae Vol. XV.8° (A. IV/5379).
- DUGAS, CHARLES: *Exploration Archéologique de Delos: Les Vases Orientalisants de Style Non Mélien.* Paris 1935 E.de Boccard. 132 s. 72 pl. = École Française d'Athènes XVII.2° (C/342-17).

- DUGAS, CHARLES - CONSTANTIN RHOMAIOS: *Exploration Archéologique de Delos: Les Vases Préhelléniques et Géométriques*. Paris 1934 E. de Boccard. 120 s. 56 pl. = École Française d'Athènes XV.2° (C/342-15).
- DUHANI, SAID N: *Quand Beyoğlu s'appelait Péra (Les temps qui ne reviendront plus)*. İstanbul 1956 "La Turquie Moderne". 89 s. 8° (A. IV/5571).
- DULINA, N. A: *Osmanskaya impëriya v mejdunarodnih otnoşeniyah (30-40-e godi XIX v.)*. Moskva 1980 İzd-vo "Nauka". 188 s. 8° (A. IV/5369).
- DURU, POF. DR. REFIK: *Kuruçay höyüğü kazıları. 1978-1979 çalışma raporu*. İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 117 s. = Anadolu Araştırmaları Ek Yay: 2.8° (A. IV/5419).
- D'YAKONOV, İ. M: *Kuplya-prodaja zemli v drevneyşem Şumera. (Sale of Land in Pre-Sargonic Sumer)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. 52 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov.8° (A. IV/3258).
- ECKMANN, JANOS: *Middle Turkic glosses of the Rylands interlinear Koran translation*. Budapest 1976 Akadémiai Kiado. 359 s. = Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI.8° (A. IV/5497).
- Economic Report. Turkey 1977*. Ankara 1977. 196 s. 8° (A. IV/5893).
- EGAMI, NAMIO-SEI-ICHI MASUDA-TAKUYA IWASAKI: *Rumeilah and Mishrifat. Excavations of Hellenistic Sites in the Euphrates Basin 1974-1978. Preliminary Report of Archaeological Research in Syria. Vol. I*. Tokyo 1979 The Ancient Orient Museum. 15 s. 51 pl. 4° (B/8654).
- EHELOLF, HANS: *Hethitisch-akkadische Wortgleichungen*. Zeitschrift für Assyriologie Bd. (XLIII)'den ayrı bs. S. 169-195 fotokopi. 8° (A. IV/5423).
- EHRHARDT, C.T.H.R: "Maximus", "Invictus" und "Victor" als Datierungskriterien auf Inschriften Konstantins des Grossen. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 38, (1980)'den ayrı bs. S. 177-181. 4° (B/8690).
- EKRİM, MEHMET ALİ: *Şamanlığın ve eski Türk Kültürünün Dobruca'daki Kırım Türkleri folklorunda izleri*. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri'nden ayrı bs. S. 109-117 8° (A. IV/5876).
- EKZEN, NAZIF: *1946-1958-1970 devalüasyonları*. Ankara 1980 METEKSAN. VIII + 127 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın No: 1980/226. 8° (A. IV/5247).
- ELDEM HALİL ETHEM: *Kitabeler nasıl kayıt ve zaptolunmalıdır*. Ankara 1940 Maarif Matbaası. İstanbul 22 s. = Ankara Halkevi Tarih ve Müze Şubesi Yay. Küçük Boy No. 22.8° (A. IV/5330).

- ELDEM, SEDAD HAKKI: *İstanbul Anıları, Boğaziçi Anıları. Reminiscences of Istanbul, Reminiscences of the Bosphorus. 2 Cilt.* İstanbul 1979 Çeltüt Matbaacılık Kollektif Şirketi. 4° (B/8774).
- EMMANUELLI, FRANÇOIS-XAVIER: *La Crise Marseillaise de 1774 et la chute des courtiers. Contribution à l'histoire du commerce du levant et de la banque.* Paris 1979 Centre National de la Recherche Scientifique. 223 s. 8° (A. IV/5166).
- ENGİNUN, DOÇ, DR. İNCİ: *Tanzimat devrinde Shakespeare tercümeleri ve tesiri.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VII + 326 s. = İÜ Ed. Fak. Yay. No.: 2577 8° (A. IV/5450).
- ER, ŞÜKRÜ: *Atatürk.* Ankara 1981 Afşaroğlu Matbaası. 142 s. 5 resim = Mess Yayınları 84. 8° (A. IV/5822).
- ERAŞ, DR. EKREM: *Türkçe'nin gelişme sorunları ve parlak geleceği.* İstanbul 1972 Kutulmuş Matbaası. 150 s. 8° (A. IV/5327).
- ERDEMOĞLU, BÜLENT: *Araçlarda süregelen halk sanatı.* Bedrettin Cömert'e Armağan HÜ. Sosyal ve İdari Bilimler Fak. Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı. (1980)'den ayrı bs. S. 517-520 8° (A. IV/5672).
- ERDER, LEYLA-SÜREYYA FARUKİ: *Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620.* Middle Eastern Studies 15,3 (1979)'dan ayrı bs. S. 322-345 8° (A. IV/5467).
- ERDOK, NEŞE: *Figüratif resimde "Bakış" diyalektiği ve Bakış - Espas ilişkisi.* İstanbul 1977 İDGSA Matbaası. 126 s. 69 pl. 4° (B/8816).
- ERGIN, PROF. DR. MUHARREM: *Kadı Burhaneddin Divanı.* İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XVII + 543 s. = İÜ Ed. Fak. Yay: 2244. 8° (A. IV/5447).
- D'ERIL, F. MELZI-A. GALLIA: *L'orient. Un Introduzione al Mondo Orientale.* Firenze 1966 Casa Editrice le Monnier. IV + 373 s. 17 res. 8° (A. IV/5593).
- ERKER, ŞÜKRÜ GALİB: *Türk kültür devrimi ve karşı devrim. 2 Cilt.* Ankara 1981 Elif Matbaacılık Sanayii. 8° (A. IV/5752).
- ERLAT, GÜZİN: *İktisadi birleşmelerin dış ticaret etkileri.* Ankara 1980 TÜBİTAK Ofset Tesisleri. XVII + 379 s. 8° (A. IV/5718).
- ERSEL, HASAN: *İktisatçılar için Matematik.* Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. XII + 496 s. = AÜSBF, Atatürk'ün 100. Doğum yılına Armağan No. 4. 8° (A. IV/5997).
- ERTAN, DR. İNCİ: *Kristaloptik.* Ankara 1980 MTA Enstitüsü Matbaası. 33 s. = MTA Ens. Yay. Eğitim Serisi 23. 8° (A. IV/5312).
- ERTEKİN, A. HAMDİ: *İskilipli Ebussuûd Efendi.* 8 s. 8° (A. IV/5806).

- ERTUNA, HAMDI: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı - İtalyan Harbi (1911-1912)*. Ankara 1981 Genelkurmay Basımevi. XX + 544 s. 65 kroki 19 res. 17 lev. 5 hr. 8° (A. II/7188).
- ERZEN, PROF. AFİF: *Eastern Anatolia and Urartians*. İstanbul 1979 Baha Matbaası. 33 s. 2 hr. 14 pl. 8° (A. IV/5488).
- ESCHER, HERMANN A: *Wirtschafts- und sozialgeographische Untersuchungen in der Wâdi Mawr Region (Arabische Republik Jemen)*. Wiesbaden 1976 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XXII + 220 s. 3 hr. = TAVO. Beiheft Reihe B/23 8° (A. IV/5625).
- ESENKOVA, ENVER: *L'influence française dans la langue Turque*. Orbis IX, 1 (1960)'dan ayrı bs. S. 128-142 8° (A. IV/5570).
- EVREN, KENAN: *Atatürk'ün doğumunun 100. yılı dolayısıyla Sayın Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından yapılan konuşma*. 5 Ocak 1981 (TBMM) 16 s. 8° (A. IV/5482).
- Expozitie de "Etnografie și artă populară din Africa, America, Asia, Australia, Oceania" din colecțiile muzeelor din R.S. România*. Catalog. 1979-1980. 236 s. 8° (A. IV/5863).
- EYİCE, SEMAVİ: *La basilique de Canbazlı en Cilicie*. Sorpaq' dan ayrı bs. S. 22-29 4° (B/8778).
- EYİCE, SEMAVİ: *Byzantinische Wasserversorgungsanlagen in Istanbul*. Mitteilungen 64, (1979)'dan ayrı bs. 16 s. 15 pl. 8° (A. IV/5424).
- EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ: *Anadolu uygarlığı*. İstanbul 1981 Kültür Matbaası. 479 s. 8° (A. IV/5634).
- EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ: *Bütün Yönleriyle Bektaşilik Alevilik*. İstanbul 1980 Yelken Matbaası. 606 s. 8° (A. IV/5635).
- EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ: *Kendi sözleriyle Atatürk ilkeleri*. İstanbul 1981 Özdeğm Kardeşler Matbaası. 262 s. 8° (A. IV/5685).
- FAM, LOTFY: *Lamartine voyage en orient, édition critique avec documents inédits*. Paris 1798 Librairie Nizet. 543 s. 1 lev. 1 pl. 8° (A. IV/5547).
- FARRÉRE, CLAUDE: *Méditerranée*. Paris 1936 Ernest Flammarion. 127 s. 2 res. 8° (A. IV/5555).
- FARRÉRE, CLAUDE: *Mes voyages en Méditerranée*. Paris 1926 Ernest Flammarion. 281 s. 8° (A. IV/5561).
- FARUKİ, SÜREYYA: *Alum production and alum trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)*. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 71, (1979)'dan ayrı bs. S. 153-175 8° (A. IV/5430).
- FARUKİ, SÜREYYA: *İstanbul'un İlaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)*. ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı 1979-80'den ayrı bs. S. 129-154 8° (A. IV/5889).

- FARUKİ, SÜREYYA: *Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia*. International Journal of Turkish Studies I, 1 (1979-80)'den ayrı bs. S. 19-54 8° (A. IV/5394).
- FAUCOUNAU, JEAN: *Reflexions sur le déchiffrement des inscriptions cariennes*. Klio 62, (1980)'den ayrı bs. S. 289-305 8° (A. IV/5683).
- FAULKNER, R. O. *The Ancient Egyptian coffin texts Vol. III Spells 788-1185 and Indexes*. Warminster 1978 Aris and Phillips Ltd. 204 8° (A. IV/4088-3).
- FAZY, EDMOND: *Les turcs d'Aujourd'hui ou le Grand Karagheuz*. Paris 1898 Paul Ollendorff. 285 s. 8° (A. IV/5540).
- Festschrift Lubor Matous. Yay.: B. Hruska - G. Komoroczy. 2 cilt* Budapest 1978. = *Assyriologia* IV, V. 8° (A. IV/5855).
- FINDIKOĞLU, DR. Z. FAHRİ: *İktisat Sosyolojisi Dersleri. I. Kısım. İçtimai mes'ele ve Sosyalizm*. İstanbul 1949 Arkadaş Matbaası. 843 s. Gençlik Kitabevi, İçtimai Eserler Serisi No. 9. 8° (A. IV/5195-1).
- FITRAT, PROF: *Orta Asya'da arazi meselesine dair üç vesika. Çev.: Y. Kalantay* S. 147-157 4° (B/8701).
- FINKELSTEIN, JACOB J: *Late Old Babylonian Documents and Letters*. New Haven 1972 Yale University Press. X + 98 s. CLXXIV pl. = Yale Oriental Series Babylonian Texts XIII.4° (B/8763).
- FINLEY, M. I: *The portable Greek Historians: The essence of Herodotus, Thucydides, Xenophon, Polybius*. 1978 The Viking Press. 501 s. 8° (A. IV/5710).
- FİRDEVSİ - İ RUMİ: *Kutb-Nâme. Haz: İbrahim Olgun - İsmet Parmaksızoğlu*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XXXV + 367 s. = TTK Yay. XVIII. Dizi-Sa. 5. 8° (A. IV/5155).
- FLAUBERT, GUSTAVE: *Voyage en Orient (1849-1851). Oeuvres Complètes Illustrées de Gustave Flaubert*. Paris 1925 Librairie de France. 400 s. 8° (A. IV/5586).
- FLINN, W. H: *Cyprus. A brief survey of its history and development. 2. bs*. Nicosia 1924 W.J. Archer, 93 s. 1 hr. 27 res 8° (A. IV/5688).
- FLORESCU, GRIGORE - CONSTANTIN C. PETOLESCU: *Inscriptiile Daciei Romane II*. Bucureşti 1977 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 276 s. 1 hr. 44 pl. = *Inscriptiile Antice din Dacia şi Scythia Minor* 8° (A. IV/5278).
- Florilegium Anatolicum: Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*. Paris 1979 Éditions E. de Boccard. 335 s. 8° (A. IV/5469).
- FONTENROSE, JOSEPH: *Orion: The Myth of the Hunter and the Huntress*. Los Angeles 1981 University of California Press. XII + 315 s. = UCP Classical Studies Vol.: 23.4° (B/8790).

- FONTMAGNE, DURAND DE: *Un séjour à l'Ambassade de France à Constantinople*. Paris 1902 Plon-Nourrit et Cie. 314 s. 8° (A. IV/5541).
- Foreign Relations of the United States 1949 Vol. 5: Eastern Europe, The Soviet Union*. Washington 1976 Government Printing Office. X + 1011 s. 8° (A. IV/5913-5).
- Foreign Sources on the Romanians*. Bucharest 1980 Dir. Gen. a Arhivelor Statului. 375 s. 8° (A. IV/5971).
- FOSS, CLIVE: *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish City*. New York 1979 Cambridge University Press. X + 218 s. 4° (B/8749).
- Franstz Edebiyatında İstanbul. Çev.: Mediha Sayar*. İstanbul 1964 Ekin Basimevi. 93 s. 1 gazete küpürü = Varlık Büyük Cep Kitapları: 237. 8° (A. IV/5439).
- FREY, WOLFGANG: *Wald- und Gebüschverbreitung in Nordwest-Horasan (Nordiran)*. Wiesbaden 1980 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 66 s. 23 s. + 3 hr. ek = TAVO Beiheft Reihe, A/6. 8° (A. IV/5641).
- FREY, WOLFGANG-HARALD KÜRSCHNER: *Die epiphytische Moosvegetation im hyrkanischen Waldgebiet (Nordiran)*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 99 s. = Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients Reihe A, Nr. 5. 8° (A. IV/5372).
- FREY, WOLFGANG-WILFRIED PROBST: *Gliederung der Vegetation und ihre Darstellung im Tübinger Atlas des Vorderen Orients (TAVO) und in den Beiheften zum Atlas*. Wiesbaden 1977 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 72 s. = TAVO Beiheft Reihe A/I. 8° (A. IV/5637).
- FREY, WOLFGANG - WILFRIED PROBST: *Vegetation und Flora des Zentralen Hindūkuš (Afghanistan)*. Wiesbaden 1978 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 126 s. 5 lev. = TAVO. Beiheft Reihe A/3. 8° (A. IV/5639).
- FRIENDLY, ALFRED: *The Dreadful Day. The Battle of Manzikert, 1071*. London 1981 Hutchinson. 256 s. 8° (A. IV/5769).
- FRYE, RICHARD N: *Islamic Iran and Central Asia (7th-12th centuries)*. London 1979 Variorum Reprints. III + 380 s. 8° (A. IV/5656).
- FUZÜLİ: *Layla ve Megnun und die gereimte Erzählung Benk u Bade. Anhang: Der persische Text von Fuzūlî's "Maraz u sihhat". Çev. ve Yay.: N.H. Lugal-O. Rescher*. Osnabrück (İstanbul 1943 bs. yeni bs.) 1979 Biblio Verlag. 10 + 215 + 16 s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. IV, Bd. 2 8° (A. IV/5236).
- GAMER-WALLERT, INGRID: *Ägyptische und ägyptisierende Funde von der Iberischen Halbinsel*. Wiesbaden 1978 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 313 s. 71 pl. = TAVO. Beiheft Reihe B/21 4° (B/8757).

- GAMI, NURUDDİN ABDURRAHMAN: *La Perla Magnifica (Ad-Durrat al-Fahirah)*. Suppl. n. 27 agli Annali 41,2 (1981). IV + 59 s. (A. IV/5696).
- GARAM, EVA: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Budapest 1979 Akademiai Kiado. 106 s. 42 pl. = Fontes Archaeologici Hungariae 4° (B/8746).
- GAUBE, HEINZ-EUGEN WIRTH: *Der Bazar von Isfahan*. Wiesbaden 1978 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XII + 315 s. 32 pl. 5 hr. = TAVO. Beiheft Reihe B/22. 8° (A. IV/5624).
- GAUTIER, THÉOPHILE: *Caprices et Zigzags*. 3. bs. Paris 1884 G. Charpentier et C^{1e}, Editeurs. 371 s. 8° (A. IV/5553).
- GAUTIER, THÉOPHILE: *Les Vacances du Lundi*. Paris 1888 G. Charpentier et Ce 315 s. 8° (A. IV/5554).
- GAUTIER, THÉOPHILE: *Voyage Pittoresque en Algérie (1845)*. Giriş ve Notlar: *Madeleine Cottin*. Genève 1973 Librairie Droz. VIII + 302 s. 8° (A. IV/5574).
- GEORGESCU, VLAD: *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines*. 2 Cilt. Bucarest 1970/1972 = AIESEE Etudes et Doc. Concernant le Sud-Est Européen 2,5.8° (A. IV/5499).
- GIRİTLİ, PROF. DR. İSMET: "*Nutuk*"ta iç ve dış politika. Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı (1980) den ayrı bs. S. 189-220 8° (A. IV/5516).
- GLORIA VICTIS: *Az 1956-Os Magyar Szabadsagharc Költői Visszhangja a Nagyvilágban*. Yay: Tibor Tollas. München 1966 Nemzetör. 423 s. 8° (A. IV/5851).
- GOLDEN, PETER B: *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. 2 Cilt. Budapest 1980 Akademiai Kiado = Bibliotheca Orientalis Hungarica XXV/1, XXV/2 8° (A. IV/5432).
- GOLDZİHER, IGNAZ: *Introduction to Islamic Theology and Law*. Çev.: Andras and Ruth Hamori. Önsöz: Bernard Lewis. Princeton 1981 University Press. XV + 302 s. 8° (A. IV/5722).
- GOLIMAS, AUREL H: *Un Domnitor - O Epocà - Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*. București 1980 Editura Sport-Turism. 272 s. 32 resim 8° (A. IV/5974).
- GOMAÀ FAROUK: *Die Libyschen Fürstentümer des Deltas, vom Tod Osorkons II. bis zur Wiedervereinigung Agyptens durch Psametik I*. Wiesbaden 1974 Dr. Ludwig Reichert Verlag. X + 173 s. = TAVO Beiheft Reihe B/6 8° (A. IV/5615).
- GORGÉ CAMILLE: *Voyage de 2222 kilomètres en Anatolie*. Ankara 1951 Diffision et du Tourisme Presse. 42 s. 8° (A. IV/5567).

- GÖK, DOÇ. DR. RAFET: *Sağlık kurumlarında maliyet hesaplama işlemleri ve muhasebeleştirilmesi*. XIV + 212 s. = AİTİA. Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yay.: 6.8° (A. IV/5833).
- GÖKÇEN, İBRAHİM: *XVI. ve XVII. yüzyıl vesikalarına göre Manisa'da Deri Sanatları Tarihi, üzerinde bir araştırma*. İstanbul 1945 Marifet Basımevi. 54 s. 6 res. = CHP Manisa Halkevi Yay: XIII.8° (A. IV/5214).
- GÖKMAN, MUZAFFER: *Amerika Notları*. İstanbul 1961 Ekin Matbaası. 112 s. 18 res. 8° (A. IV/5757).
- GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ: *Burgâzi ve "Fütüvvet-Nâme"si*. İktisat Fakültesi Mecmuası 15,1-4'den ayrı bs. S. 1-79 8° (A. IV/5761).
- GÖNEY, DR. SÜHA: *Sıcak bölgelerde ziraat hayatı*. İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 308 s. = İÜ Ed. Fak. Coğrafya Enstitüsü Yay: 116. 8° (A. IV/5462).
- GÖNEY, DR. SÜHA: *Türkiye ziraatinin coğrafi esasları I*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 127 s. = İÜ Coğrafya Enstitüsü Yay.: 110. 8° (A. IV/5457-1).
- GÖYÜNÇ, NEJAT: *"Hane" deyimi hakkında*. Tarih Dergisi XXXII, (1979)'dan ayrı bs. S. 331-348 8° (A. IV/5405).
- GÖYÜNÇ, NEJAT: *Trablusgarb'a ait bir layiha*. The Journal of Ottoman Studies I (1980)'den ayrı bs. S. 235-256 8° (A. IV/5404).
- GÖZENÇ, DOÇ. DR. SELÂMI: *Avrupa ülkeler coğrafyası I: Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. X + 224 s. = İÜ Coğrafya Enstitüsü Yay.: 115. 8° (A. IV/5461).
- GRABAR, ANDRÉ: *L'Eglise de Boïana. 2. bs. Boyanskata Tsrkva*. Sofia 1978 Naouka i İzoustvo. 195 s. 4° (B/8823).
- GRAZIANI, JOSEPH SALVATORE: *Arabic Medicine in the Eleventh Century a represented in the works of Ibn Jazlah*. Karachi 1980 Hamdard Academy. XVII + 244 s. 8° (A. IV/5727).
- Great Britain. Her Beauty and Achievements*. London The Times. 46 res. 2° (C/567).
- Griechenland. Haz: Klaus-Detlev Grouthusen*. Göttingen 1980 Vandenhoeck und Ruprecht. 770 s. 1 hr. = Südosteuropa-Handbuch Band III. 8° (A. IV/5438).
- GRUNEBaum, GUSTAVE E. V: *L'Islam Médiéval. Histoire et Civilisation*. Paris 1962 Payot. 383 s. 8° (A. IV/5712).
- GRÜNBERG, PROF. DR. TEO-DR. ADNAN ONART: *Mantıksal anlam kuramı. Bir giriş denemesi kaplamsal yorumlama*. Ankara 1980 Maya Matbaacılık. 83 s. 8° (A. IV/5208).

- A Guide book of Islamic Cultural Institutions.* İstanbul 1981. 288 s. Renkler Matbaası = Organisation of Islamic Conference. 8° (A. IV/5812).
- GUYOT, LIEUTENANT: *De Montélimar à Constantinople. Par mer et Retour à Bicyclette.* Paris 1894 Librairie Plon. VIII + 306 s. 16 p. 8° (A. IV/5548).
- GÜLCAN, D. ALİ: *Karamanoğlu ı. Mehmet Beğ'in İhtilali ve Nedenleri.* Karaman Şafak Basımevi 48 s. 8° (A. IV/5136).
- GÜLDALI, NURİ: *Geomorphologie der Türkei. Erläuterungen zur geomorphologischen Übersichtskarte der Türkei 1: 2 000 000.* Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XIII + 265 s. 16 hr. = TAVO Beiheft Reihe A/4. 8° (A. IV/5640).
- Güncel Konular I.* Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi 127 s. = Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yay. Güncel Konular Serisi No.: 1. 8° (A. IV/5230).
- GÜNEŞ, PROF. DR. TURAN-DOÇ. DR. EMRE KONGAR-DOĞU PERİNÇEK: *Atatürk'ün bugünkü önemi.* İstanbul Aydınlık Yay. 79 s. = Aydınlık Yayınları No.: 82. 8° (A. IV/5367).
- GÜRLEK, AHMET: *Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1944-1978).* İzmir 1980 Ege Üniversitesi Matbaası. XI + 90 s. = Ege Üniv. İktisat Fak. Yay. 147. 8° (A. IV/5431).
- HADIDI, DJAVÂD: *Voltaire et l'Islam.* Paris 1974 Langues et Civilisations. 262 s. 8° (A. IV/5595).
- HADJIEV, T: *Azerbaycan edebi dili tarihi.* Bakı 1976 Adu neşri. 155 s. 8° (A. IV/5370).
- HADZIBEGIC, H.-A. HANDZIC-E. KOVACEVIÇ: *Oblast Brankovića, Opsirni katastrski popis iz 1455 Godine. Džeter-i Mufasal-ı Vilayet-i Vuluk sene 859.* Sarajevo 1972 Orientalni Institut. 235 + XIV s. 1 hr. 8° (A. IV/5257-2).
- HÄNSEL, BERNHARD: *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren donau. 2 Cilt.* Bonn 1976 Rudolf Habelt Verlag. 4° (B/8617).
- HAINES, C. GROVE-WARREN B. WALSH: *The Development of Western Civilization. 2 Cilt.* New York 1947 Henry Holt and Company. 8° (A. IV/4723).
- HAKKI, PAŞA: *Correspondance réflexions sur le rôle de la Turquie.* La Revue Politique Internationale 11-12 (1914)'den fotokopi 8° (A. IV/5303).
- HALE, WILLIAM: *Anglo-Turkish relations: A historical conspectus.* Foreign Policy I, 3'den fotokopi. S. 140-150 8° (A. IV/5778).
- HALE, WILLIAM: *Cyprus in Perspective.* Contemporary Review 230, 1337 (1977)'den fotokopi. S. 289-295 8° (A. IV/5776).

- HALE, WILLIAM: *International Migration Project, Country Case Study: The Republic of Turkey*. Durham 1978 University of Durham. VI + 84 s. 4° (B/8809).
- HALE, WILLIAM: *Turkish democracy in travail: the case of the State Security Courts*. *The World Today* 33,5 (1977) den fotokopi S. 186-195 8° (A. IV/5777).
- Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği*. Ankara 1977 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 75 s. 12 lev. 8° (A. IV/5323).
- HALM, HEINZ: *Ägypten nach den Mamlukischen Lehenregistern I. Oberägypten und das Fayyum*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 277 s. 19 hr. = TAVO. Beiheft Reihe B/38/1. 8° (A. IV/5629).
- HALM, HEINZ: *Die Ausbreitung der säfitischen Rechtsschule von den Anfängen bis zum 8./14. Jahrhundert*. Wiesbaden 1974 Dr. Ludwig Reichert: 340 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/4 8° (A. IV/5613).
- HANSCHMÁNN, EVA-VLADIMIR MILOJCIC: *Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit. 2 Cilt.* Bonn 1976 Rudolf Habelt Verlag. = Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Arch. d. Mittelmeer-Kulturräumens Bd. 13.14. 4° (B/8618).
- HARRY, MYRIAM: *Djelaeddine Roumi, Poète et Danseur Mystique*. Paris 1947 Flammarion. 219 s. 4° (B/8756).
- HARTMANN, KLAUS - PETER: *Untersuchungen zur Sozialgeographie christlicher Minderheiten im Vorderen Orient*. Wiesbaden 1980 Dr. Ludwig Reichert. XI + 250 s. 3 lev. 2 hr. = TAVO. Beihefte Reihe B/43.8° (A. IV/5378).
- HASLIP, JOAN: *Le Sultan. La Tragédie d'Abdul Hamid. Çev. Renée Villoteau*. Paris 1960 Librairie Hachette. 272 s. 8° (A. IV/5585).
- HELCK, WOLFGANG: *Die Altägyptischen Gae*. Wiesbaden 1974 Dr. Ludwig Reichert Verlag. VIII + 216 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/5. 8° (A. IV/5614).
- HENDRIKSEN, HANS: *Himachali Studies II. Texts*. Kobenhavn 1979 Munksgaard. 132 s. = Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Hist-filos. Medd. 48,2.8° (A. IV/1265-2).
- Herren der Steppe: Zur Geschichte und Kultur mittelasiatischer Völker in islamischer Zeit von Lazar Israelowitsch albaum und Burchard Brentjes*. Berlin 1978 Deutscher Verlag. 187 s. 82 pl. 8° (A. IV/5409).
- HERMANN, GEORGINA-R. HOWELL: *Iranische Denkmaler, Iranische Felsreliefs E: The Sasanian rock reliefs at Bishapur. Part 1: Bishapur III. Triumph attributed to shapur I*. Berlin 1980 Dietrich Reimer Verlag. 44 s. 56 pl. 5 lev. 2° (C/544-9,2).

- Historical Studies in Japan 1973 - 1977. A Bibliography. Japan at the XVth International Congress of Historical Sciences in Bucharest.* Tokyo 1980 University of Tokyo Press. XI + 410 s. 8° (A. IV/5187).
- Hittite Art and the antiquities of Anatolia. The Arts council 1964.* London 1964 Royal Academy of Arts. 138 s. 1 lev. 8° (A. IV/5572).
- HODJANIYAZOV, T: *Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov.* Aşkabat 1979 "İlim" 167 s. 5 pl. 8° (A. IV/1769).
- HOEPFNER, WOLFRAM: *Zwei Ptolemaierbauten. Das Ptolemaierweihgeschenk in Olympia und ein Bauvorhaben in Alexandria.* Berlin 1971 Gebr. Mann Verlag. 91 s. 24 pl. 32 lev. = MDI. Athenische Abt. Beiheft 1. 4° (B/8799).
- The Holy Qur - an. Çev. Tefsir: Abdullah Yusuf Ali. 3 Cilt.* Delhi 1973 J.K. Offset Press. 4° (B/8655).
- HORTEN, M.-E. WIEDEMANN: *Avicennas Lehre vom Regenbogen nach seinem Werk al Schifâ.* Meteorologische Zeitschrift. Vol 30 November 1913'den fotokopi S. 533-545 4° (B/8819).
- HOŞGÖREN, DOÇ. DR. M. YILDIZ: *Hidrografya'nın ana çizgileri I: Yeraltı suları Kaynaklar Akarsular.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XIV + 112 s. = İÜ Coğrafya Enst. Yay.: 111.8° (A. IV/5458).
- HOWELLS, W. W: *Cranial Variation in man. A Study by multivariate analysis of patterns of difference among recent human populations.* Cambridge 1973 Peabody Museum of Arch. and Eth. XV + 259 s. 4° (B/8675).
- HOXHA, ENVER: *The Khrushchevites.* Tirana 1980 8 Nentori Publishing House. 483 s. 8° (A. IV/5254).
- HOXHA, ENVER: *Speeches, conversations and articles 1969-1970.* Tirana 1980 The 8 Nentori Publishing House. 506 s. 8° (A. IV/5184).
- Hsin-chiang chien shih. 2 Cilt.* Hsin-chiang 1980 Hsin-chiang jen-min ch'u-pan-she. 8° (A. IV/5729).
- IRMAK, ORD. PROF. DR. SADI: *Nutuk'un Türkiye'deki etkileri.* Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı (1980)'den ayrı bs. S. 181-188. (A. IV/5514).
- AL-İDRİSİ: *Opvs Geographicvm. 8 Cilt.* Roma 1970/1978 Ist. Univ. Or. dı Napoli. 4° (B/8778).
- İĞDEMİR, ULUĞ: *Atatürk'ün Yaşamı I. Cilt: 1881-1918.* Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 197 s. 1 res. XXVII pl. = TTK. Atatürk'ün Yüzüncü Doğum yılı Yay. 8° (A. IV/5216).
- Ihracat Kredi Sigortası Semineri 14-15 Nisan 1981.* Ankara 1981 AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. 179 s. = AİTİA Yay: 151.8° (A. IV/5835).

- İktisadi Rapor 1978*. Ankara 1978 Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret borsaları Birliği Matbaası. 543 s. 8° (A. IV/5897).
- İla Kıbrıs min Ecd'ül-Islam. Dar'ül tabiatü'ül müessesetül tarih'ül Türkiye*.
- İLHAN, ATİLLÂ: *Faşizmin ayak sesleri*. Ankara 1975 Bilgi Basımevi. 366 s. = Bilgi Yay. Bilgi Dizisi: 25.8° (A. IV/5441).
92 s. 16 pl. 8° (A. IV/5446).
- Illinois Classical Studies. 3. Cilt: In Memoriam Mark Naoumidles. Yay: Miroslav Marcovich*. Chicago 1978 University of Illinois Press. 274 s. 8° (A. IV/4097-3).
- L'Ilot de la Maison des Comédiens. Exploration Archéologique de Delos. Res.: Niels Bech - Peter Fister*. Paris 1970 E.de Boccard. XII + 109 s. 17 plân 68 pl. = Ecole Française d'Athènes XXVII.2° (C/342-27).
- İNAL, GÜNER: *Başlangıcından 14. yüzyıla kadar Türk-Islam tasvir sanatı*. 1978. XVIII + 200 s. 164 pl. 4° (B/8769).
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Atatürk'ten mektuplar*. Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. IX + 103 s. 12 pl. = TTK. Yay. XVI, Dizi-Sa. 42.8° (A. IV/5786).
- İNAN, M. RAUF: *Mustafa Necati*. Ankara 1980 Saim Toraman Matbaası. IV + 254 s. = İş Bankası Kültür Yay. 219. 8° (A. IV/5825).
- İNAN, M. RAUF: *Orta Avrupa'da gelişmenin ve demokrasinin temeli: Eğitim*. Ankara 1971 TİSA Matbaacılık Sanayii. 445 s. 1 lev. = İş Bankası Kültür Yay. Faydalı Eserler Dizisi: 9. 8° (A. IV/5333).
- İnsan hakları armağanı (XXX. Yıl)*. Ankara 1978 Doğan Basımevi. XV + 197 s. 8° (A. IV/5662).
- İnsan hakları konusunda uluslararası sözleşmeler*. Ankara 1976 Birleşmiş Milletler Türk Derneği. 78 s. 8° (A. IV/5658).
- İnsan hakları üzerine sorular ve yanular*. Ankara 1977 Birleşmiş Milletler Türk Derneği. 59 s. 8° (A. IV/5659).
- Inscripțiile Din Scythia Minor. 5. Cilt: Capidava-Troesmis-Noviodunum. Yay. Not: Emilia Dorutiu-Boila*. București 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 351 s. 64 pl. 1 lev. 8° (A. IV/5274).
- Interdisziplinäre Forschung als Geschichtliche Herausforderung. Zum 70 Geburtstag von Hans-Rudolf Müller-Schwefe*. Hamburg 1981 Pressestelle der Universität. 62 s. = Hamburger Universitätsreden 36. 8° (A. IV/5724).
- Interdisziplinäre Iran-Forschung Beiträge aus kulturgeographie, Ethnologie, Soziologie und Neuerer Geschichte. Haz.: Günther Schweizer*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. IX + 189 s. 5 pl. = Beihefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients Reihe B, Nr. 40. 8° (A. IV/5377).

- International Symposium On the Observatories in Islam, 19-23 September, 1977. Yay. Muammer Dizer. İstanbul 1980 Milli Eğitim Basımevi. 272 s. 8° (A. IV/4476).*
- İSLAM, RIAZUL: *A Calendar of Documents on Indo-Persian Relations (1500-1750). Vol. 1* Karachi 1979 Printing Press Ltd. XXIII + 511 s. 8° (A. IV/5642).
- İSLAMOĞLU, HURİ - SÜREYYA FARUKİ: *Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia. Review II, 3 (1979)*'dan ayrı bs. S. 401-436) 1 hr. 8° (A. IV/5251).
- İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (Kitaplar ve Makaleler) Yıl 1976. Haz: Leman Şenalp. İstanbul 1979 Nâzım Terzioğlu Matematik Araştırma Enstitüsü Baskı Atölyesi. XII + 248 s. = T.C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yay.: 1272 8° (A. IV/4233).*
- İstoriya na Bulgariya. 2 Cilt. Sofiya 1979/1981 Izdat. na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 4° (B/8680).*
- ISTRATI, CORNELIU: *Condica Visteriei Moldovei Din Anul 1816. Anuarul Inst. Supl. 1. Iaşi 1979 Editure Academiei Republicii Soialiste Romania. X + 154 s. 1 plan 8° (A. IV/5256).*
- JASCHKE, GOTTHARD: *Zum Eintritt der Türkei ind den Weltkrieg. Die Welt des Islams XIX, 1-4 (1979)*'dan ayrı bs. S. 223-225 8° (A. IV/5801).
- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt A. M. 1978-79. Yay. Hermann Müller-Karpe. München 1980 Verlag C.H. Beck. 341 s. 8° (A. IV/5407).*
- JELTYAKOV, A. D: *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve kültürel hayatında basın (1729-1908) yılları. Matbaacılığın 250. kuruluş yıldönümüne armağan. İstanbul 1979 Hürriyet ofset. 173 s. 8° (A. IV/5322).*
- KA AK, OSMAN: *Kuzey Afrika'da Türk idare ve sanatı. Çev.: Suat Aksoy. Ankara 1969 Balkanoğlu Matbaacılık 19 s. 8° (A. IV/5759).*
- KALPSÜZ, DOÇ. DR. TURGUT-DR. T. AKINTÜRK-DR. E. KUNTALP: *Türk hususi hukukunda atıf usulleri ve kısaltmalar. Ankara 1964 Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enst. XI + 100 s. 8° (A. IV/5326).*
- KAMMENHUBER, A: *Materialien zu einem hethitischen thesaurus lieferung 7-8. Heidelberg 1978 Carl Winter Universitätsverlag. 315-371 + 141 s. 8° (A. III/9752-7,8).*
- KANSU, DR. CEYHUN ATUF: *Dram kaynağı olarak söylev. Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı (1980)*'den ayrı bs. S. 221-233 8° (A. IV/5515).
- KANTEMİROĞLU: *Kitab-ı 'ilmü'l-Müsiki 'alâ Vechi'l-Hürüfât. 1. Cilt. Tura Yayınları. 4° (B/8760).*

- KAPLAN, MAUREEN F: *The origin and Distribution of Tell el Yahudiyeh Ware.* Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. X + 336 s. 130 lev. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XII (B/8731).
- KAPPEL, IRENE: *Die Graphittonkeramik von Manching.* Wiesbaden 1969 Franz Steiner Verlag. XIV + 246 s. 62 pl. 2 hr. = Römisch-Germanische Kommission 2. 4° (B/8767).
- KARADUMAN, MEHMET: *Memur muhakemesi hukuku ve memur suçları.* Ankara 1980 131 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No: 1980/224.8° (A. IV/5717).
- KARAHAN, PROF. DR. ABDÜLKADİR: *Eski Türk Edebiyatı incelemeleri.* İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XV + 331 s. = İÜ Ed. Fak. Yay.: 2659 8° (A. IV/5454).
- KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA: *Atatürk ve Devrim (Konferanslar ve Makaleler) 1935-1978.* Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VI + 278 s. 8° (A. IV/5787).
- Karamanlı Hekim Beşir Çelebi'nin Edirne Tarihçesi ve Çirmen Sancakbeği Karaman Beğ. Çev. Nottlar: Ali Gülcan.* Karaman 1980 Doğu Matbaası 36 s. 8° (A. IV/5169).
- KARDEŞ, FETHİ: *Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 60 Yılın Hikâyesi.* Ankara 1980 Başarı Matbaası. 76 s. 8° (A. IV/5816).
- KATUZYSKI, STANISLAW: *Die Sprache des Mandchurischen Stammes Sibe aus der Gegend von Kuldscha. I. Band; 1; F. Muromskis sibenische texte. 2. Wörterverzeichnis.* Warszawa 1977 Pastwowe Wydawnictwo Naukowe 287 s. 10 Pl. = Polska Ak. Nauk, Komitet Nauk Orient. 8° (A. IV/5865) 5865)
- Kavkazskiy etnografiçeskiy sbornik IV. Haz: V.K. Gardanov.* Moskva 1969 İzd-vo "Nauka" 198 s. 4° (B/8506)
- KAZANCIGİL, PROF. DR. AYKUT-DOÇ. DR. VURAL SOLOK: *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası (1850-1981).* İstanbul 1981 İstanbul Matbaası. XXIII + 328 s. 8° (A. IV/5790)
- Keban Baraj Gölü yöresi halkbilim Araştırmaları.* Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XII + 163 s. 15 pl. = ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri II, No: 3. 4° (B/8783)
- KEIL, JOSEPH-PETRUS HERRMANN: *Tituli Asiae Minoris. Collecti et Editi Auspiciis Academiae Litterarum Austriacae. Cilt 5: Tituli Lydiae. Linguis Graeca et Latina Conscripti. Fas. 1. Regio Septentrionalis ad Orientem Vergens.* Wien 1981 Österreichische Akademie der Wissenschaften. X + 293 s. 28 pl. (C/196-5,1) 2°

- KEMAL TAHİR: *Yorgun Savaşçı*. Ankara 1969 Bilgi Basımevi. 440 s. = Bilgi Yay. : 68, Roman dizisi 17. 8° (A. IV/4751)
- Kemalist Yeni düzen*. Ankara 1970 Ulusal Basımevi. 107 s. = ODTÜ Sosyal Demokrasi Derneği Yay.: 3. 8° (A. IV/5699)
- KENYON, KATHLEEN M: *Excavations at Jericho. 1. Cilt*. Jerusalem 1960 British School of Archaeology. XXII + 583 s. 2 Lev. 4° (B/8652)
- KESSLER, KARLHEINZ: *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens, nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausends v. Chr.* Wiesbaden 1980 Dr. Ludwig Reichert Verlag. VIII + 253 s. = TAVO Beiheft Reihe B/26 8° (A. IV/5373)
41. *Devlet resim ve heykel sergisi*. Ankara 1980 TİSA Matbaacılık Sanayii. 48 s. 4° (B/8719)
- KILI, PROF. DR. SUNA: *Atatürk Devrimi. Bir Çağdaşlaşma modeli*. Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XIV + 294 s. = İş Bankası Kültür Yay.: 221 8° (A. IV/5811)
- Kitâbu Mesâlihî'l-Müslimin ve Menâfî'i'l-Mu'minin. Osmanlı Devlet düzenine ait metinler II. Yay: Prof. Dr. Yaşar Yücel*. Ankara 1980 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. 64 + 141 s. 8° (A. IV/5192-2)
- KOÇYİĞİT, PROF. DR. TALAT: *Hadis İstılahları*. Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi 508 s. = AÜ İlahiyat Fak. Yay: 146 8° (A. IV/5415)
- KODAMAN, DR. BAYRAM: *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar sanayi mektepleri. "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri"* Ankara 11-13 Tem. 1977'den ayrı bs. S. 287-296 8° (B/8666)
- KODAMAN, DR. BAYRAM: *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. İstanbul 1980 Yüksel Matbaası. 277 s. = Ötüken Yay., Kültür Serisi: 22 8° (A. IV/4648)
- KOLNIK, TITUS: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei 1. Cilt*. Bratislava 1980 Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften. 332 s. = Archaeologica Slovaca-Fontes XIV. 4° (B/8817)
- KOLNIK, TITUS: *Skvosty Antiky na Slovensku*. Tatran 1979. 156 s. 8° (A. IV/5692)
- KOLNIKOVA, EVA: *Rimske mince na Slovensku*. Tatran 1980. 116 s. 8° (A. IV/5690)
- KOLOĞLU, ORHAN: *Le Turc dans la Presse Française (Des débuts jusqu'à 1815)*. Beyrouth 1971 Maison d'Édition Al-Hayat. V + 340 + 8 s. 8° (A. IV/5587)

- KONGAR, EMRE: *Atatürk ve Devrim kuramları*. Ankara 1981 TİSA Matbaası. VII + 557 s. = Türkiye İş Bankası Yay: 222, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi: 2. 8° (A. IV/5829)
- KORBY, WILFRIED: *Probleme der industriellen Entwicklung und Konzentration in Iran*. Wiesbaden 1977 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XIII + 218 s. 11hr. = TAVO. Beihft Reihe B/20 8° (A. IV/5623)
- KOROSEC, PAOLA: *Žgodnjesrednjevska Arheoloska slika Karantanskih Slovanov. Archäologisches Bild der Karantanischen Slawen in Frühen Mittelalter. 3. Cilt.* Ljubiana 1979 Akademik Bogo Grafenauer. = Slovenska Ak. Znanosti in Umetnosti Ac. Scientiarum et Artium Slovenica 22/1,2. 8° (A.IV/5750)
- Korucutepe*. Yay: Maurits N. Van Loon. Amsterdam 1975/1978 1980 North-Holland Publishing Company. = Studies in Ancient Civilization. 4° (B/8828)
- KOŞAY, HAMİT ZÜBEYİR: *Etnografya ve folklor klavuzu*. Ankara 1939 Ulusal Matbaa. 127 s. 14 pl. = CHP Yayını, Klavuz Kitapları: V. 8° (A. IV/5331)
- KÖKSAL, AYDIN: *Dil ile ekin*. Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi. 248 s. = TDK, Tanıtma Yay; Dil Konuları Dizisi: 30. 8° (A. IV/5203)
- KREISER, KLAUS: *Die Siedlungsnamen Westthrakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*. Freiburg 1978 Klaus Schwarz Verlag. X + 97 + 31 s. 1 lev. = Islamkundliche Untersuchungen Bd.: 51. 8° (A. IV/5653)
- KREUTEL, RICHARD F: *Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osman Aga' aus Temeschwar*. Hertford 1980 EJW Gibb Memorial Trust. XXVIII+118s. = EJW Gibb Memorial N.S. XXVIII. 8° (A. IV/5217)
- KRUEGER, JOHN R: *The Uralic and Altaic Series an analytical index. Including a Complete Index to Keleti Szemle Vol. 100*. Bloomington 1970 Indiana University Publications. 81 s. 4° (B/8677)
- KULOĞLU, ABDULLAH: *İyi bir komutan olabilmek için kendimizi nasıl yetiştirmeliyiz*. Ankara 1979 Gnkur. Basımevi. X + 70 s. 8° (A. IV/5340)
- Kul'tura Turkmenii v Srednie veka: "Materiali po Istorii i Archeologii Yujnogo Turkmenistana"* 17. cilt Aşkabat 1980 İzd-ov "İlim" 161 s. 4° (B/8779)
- KUNERALP, ZEKİ: *Sadece Diplomat (hatırat)*. İstanbul 1979 İstanbul Matbaası. 270 s. 1 res. 8° (A. IV/5631)
- Kunst der Kykladen: Kunst und Kultur der Kykladeninseln im 3. Jahrtausend v. Chr.* Karlsruhe 1976 Badisches Landesmuseum. 607 s. 4° (B/8614)
- Kunst der Welt 1971. 1971 yılı takvimi*. Holle Verlag 28 s. 4° (B/8706)

- KURAN, PROF. DR. ERCÜMEND: *Atatürkçülük üzerine denemeler*. Ankara 1981 80 s. Kültür Bakanlığı Yay. = Doğumunun 100. yılında Atatürk Yayınları: 31 8° (A. IV/5719)
- KUSCHKE, A. — S. MITTMANN — U. MÜLLER: *Archäologischer Survey in der nördlichen Biqa Herbst 1972*. Wiesbaden 1976 Dr. Ludwig Reichert Verlag S. 1-116 = TAVO. Beiheft Reihe B/11. 8° (A. IV/5618)
- KUTAY, CEMAL: *Etniki Etery'a'dan günümüze Ege'nin Türk kalma savaşı*. İstanbul 1980 Türdav Matbaacılık Tesisleri. 447 s. 8° (A. IV/5360)
- KUTLU, ŞEMSETTİN: *Eski İstanbul'un ünlüleri*. İstanbul 1978 Hürriyet Ofset. 352 s. 8° (A. IV/5352)
- KUTLUK, DR. İBRAHİM: *Kınalı-Zade Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ. I. Cilt. Haz.: İbrahim Olgun*. Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VI + 73 + 5 + 576 s. = TTK Yay. XVIII. Dizi-Sa. 4¹ 8° (A. IV/2541)
- KUYUMCU, İBRAHİM — DR. YAVUZ BEŞORAK: *Otomobil ve motor bilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi. 127 s. = TDK Yay: 475. 8° (A. IV/5601)
- KÜNZL, ERNST — B. KLEINMANN: *Germania Superior, Alzey und Umgebung. 2. cilt*. Bonn 1975 Rudolf Habelt Verlag GmbH. 54 s. 52 pl. = Corpus Signorum Imperii Romani Deutschland II, 1. 4° (B/8766-2)
- LAÇO, TEODOR: *The Face-up. A novel*. Tirana 1980 "8 Nentori" Publishing House. 354 s. 8° (A. IV/5731)
- LAMBERG — KARLOVSKY, C. C.: *Excavations at Tepe Yahya, Iran 1967-1969 Progress Report I*. Cambridge 1970 Harvard College. VI + 134 s. 1hr. = Bulletin, American School of Preh. Res. 27. 4° (B/8815)
- LAMPÉ, MELEK CELÂL: *Le vieux serail des Sultans*. İstanbul 1959 TTOK. 83 s. 8° (A. IV/5565)
- LANCIANI, RODOLFO: *The Ruins and Excavations of Ancient Rome*. New York 1979 Bel Publishing Company. XXIV + 617 s. 8° (A. IV/5762)
- Landmark. Hungarian Writers on thirty years of History*. Budapest 1965 Corvina Press. 358 s. 8° (A. IV/5677)
- Laonic Chalcocondil: Expuneri Istorice. Yay: Vasile Grecu*. Bucureşti 1958 Editure Academiei Republicii Populare Romine. VIII + 355 s. = Scriptores Byzantini II. 8° (A. IV/5972)
- LAPALUS, ETIENNE: *Exploration Archéologique de Delos: L'Agora des Italiens. Rölöve, Res: Svend G. Albinus-H. Convert et Thomsen*. Paris 1939 E. de Boccard. XI + 114 s. 24 pl. 7 lev. 1 plan = Ecole Française d'Athènes XIX. 2° (C/342-19)

- LAROCHE, EMMANUEL: *Glossaire de la Langue Hourrite*. Paris 1980 Editions Klincksieck. 325 s. = Etudes et Commentaires 93. 8° (A. IV/5651)
- LATİFİ: *Latifi's Tezkere. Turkische Dichterbiographien II. Çev. ve Yay.: O. Rescher*. Osnabrück (Tübingen 1950 bs.nın yeni bs.) 1979 Biblio Verlag. VI + 319 s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. IV, Bd. 2. 8° (A. IV/5236)
- LAUMONIER, ALFRED: *Exploration Archéologique de Delos: La Céramique Hellénistique à Reliefs 1. Ateliers "Ioniens". Res: Athanassiadi* Paris 1977 Diffusion de Boccard 520 s. 134 pl. = Ecole Française d'Athènes XXXI. 2° (C/342-31)
- LAUMONIER, ALFRED: *Exploration Archéologique de Delos: Les Figurines de Terre Cuite*. Paris 1956 E. de Boccard = Ecole Française d'Athènes XXIII. 2° (C/342-23)
- LECLANT, J. - P. HUARD: *La Culture des Chasseurs du Nil et du Sahara. 2 Cilt. Alger* = Memoires du Centre de Recherches Anthropologiques Prehistoriques et Ethnographiques XXIX. 4° (B /8671)
- LEFORT, JACQUES: *Documents Grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı, Contribution à l'histoire de Cem Sultan. Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri. Cem Sultan'ın Tarihine katkı. Çev.: Hatice Gonnet* Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. IX + 216 s. XXVI pl. = TTK Yay. VII. Dizi-Sa. 76. 8° (A. IV/5726)
- Législation Roumaine*: Bucarest 1980 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 262 s. 8° (A. IV/5860)
- LESSA, WILLIAM A.: *More Tales from Ulithi Atoll. A content Analysis*. Los Angeles 1980 University of California Press. XI + 154 s. = UCP Folklore and Mythology Studies :32. 4° (B./8780)
- LEVEND, AGÂH SIRRI: *Eserler ve şahsiyetler. Tahlil ve tenkit*. İstanbul 1940 Bürhaneddin Matbaası. 157 s. = Eminönü Halkevi Dil ve Ed. Şubesi Neşriyatı XVII. 8° (A. IV/5848)
- LEWICKI, TADEUSZ: *Etudes Maghrebines et Soudanaises*. Warsovie 1976 Editions Scientifiques de Pologne. 95 s. = Polska Ak. Nauk Komitet Nauk Orient. 8° (A. IV/5864)
- LEWIS, BERNARD: *Tarihte Araçlar. Çev: Hakkı Dursun Yıldız*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. IX + 252 s. 8° (A. IV/5451)
- LEWIS, W. H.: *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux, 1653-1697*. New York 1962 Harcourt, Brace and World, Inc. 232 s. 8° (A. IV/5592)
- LLORIS, FRANCISCO BELTRAN: *Epigrafia Latina de Saguntum y su Territorium*. Valencia 1980 F. Domenech 485 s. 96 pl. = SIP 67. 4° (B./8791)

- LORAINÉ, S. PERCY-LORD KINROSS: *Atatürk'ün değeri. Gerçekçi Atatürk*. 1981 The British Council. 20 s. 8° (A. IV/5723)
- LOWRY, HEATH W: *A Corpus of extant kanunnames for the Island of Limnos as contained in the Tapu-Tahrir Dester collection of the Başbakanlık Archives. Osmanlı Araştırmaları I*, (1980)'den ayrı bs. S. 41-60 8° (A. IV/5464)
- Lozan'ın 50. yıl Armağanı. Festschrift aus Anlass der 50. wiederkehr des friedensvertrags von lausanne. Livre commémoratif du cinquantenaire du traité de lausanne. Studies in commemoration of the lausanne peace treaty on its 50th Anniversary*. İstanbul 1978 İÜ Hukuk Fakültesi. XII + 280 s. 8° (A. IV/5468)
- M. REŞİD RIZA EL HÜSEYİNİ: *İslamda birlik ve fıkıh mezhepleri, Mezahibin telfiki ve İslâmın bir noktaya cem'i. Çev: Ahmet Hamdi Akseki. Notlar ekleyerek sadeleştiren: Hayreddin Karaman*. Ankara 1974 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 250 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.: 157 8° (A. IV/5316)
- Macar İhtilâli. Haz. Mehmet Ergün* İstanbul 1967 Bahar Matbaası. 128 s. 8° (A. IV/5845)
- Madencilik Terimleri Kılavuzu. Haz: E. Ediger-T. Dündar-T. Güyagüler*. Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. 212 s. = TDK Yay: 460. 8° (A. IV/5205)
- MADRA, ÖMER: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. XIV + 237 s. = AÜSBF, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan No. 1. 8° (A. IV/5994)
- MAKSIN, J. – A. LOLIÇ: *Bibliografiya Jugoslovenske literature o velikoy istočnoy krizi 1875-1878. 1. Kitap: (1875-1978)*. Beograd 1979 Prosveta. 148 s. = Istorijski Institut Graba Kn. 20. 8° (A. IV/5609)
- Maliye Teftiş Kurul Konferansları. Cilt II (1978-1979)*. Ankara 1979. 137 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. 214. 8° (A. IV/5248-2)
- MANTEL-NIEČKO, JOANNA: *Les Verbes de Type A/B-C en Amharique, Analyse sémantique comparée*. Warszawa 1969 Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 96 s. = Zakład Orientalistyki Polskiej Akademii Nauk. 8° (A. IV/5870)
- MANTRAN, ROBERT: *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique, et de ses successeurs (XVIe et XVIIe siècles)*. Paris 1965 Librairie Hachette. 319 s. 8° (A. IV/5580)
- MARSOL, JEAN: *Djelal, Histoire Turque*. Paris 1908 Honoré Champion. XII + 239 s. 8° (A. IV/5559)

- MARX, K. – F. ENGELS: *Din üzerine. Çev.: Kaya Güvenç*. Ankara 1976 Çağ Matbaası. 395 s. = Sol Yayınları. 8° (A. IV/5135)
- MASSON, EMILIA: *Le Panthéon de Yazılıkaya*. Paris 1981 Editions ADPF 77 s. = Recherche sur les grandes Civilisations Synthèse 3. 4° (B./8811)
- The Maussolleion at Halikarnassos, Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum. 1. cilt; 2 ks. Önsöz, Tanıtma: K. Jeppesen*. Copenhagen 1981 Nordisk Forlag. 110 s. 1 plan 3 pl. 4° (B./8829)
- MAXIM, MIHAI: *Culegere de texte Otomane Fasc. 1. Izvoare documentare și juridice (Sec. XV-XX)*. București 1974 Centrul de multiplicare al Universității din București. 179 s. 8° (A. IV/5871)
- MEHMET CEMAL: *Fenike Tarihi*. İstanbul 1311 Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası. 26 s. 8° (A. IV/5807)
- Mélanges d'histoire du Canada français offerts au professeur Marcel Trudel*. Ottawa 1978 Editions de l'Université d'Ottawa 252 s. = Cahiers du Centre de Recherche en Civilisation Canadienne-Française 14. 4° (B./8670)
- MERDIVENCI, PROE. DR. AHMET: *Türk Yazı Devrimi ve yurt dışındaki Türklere yansması*. İstanbul 1980 Hilâl Matbaacılık. 183 s. 8° (A. IV/5342)
- MERT, ÖZCAN: *Amerikalı iki seyyahın XIX. yüzyıl Türkistan'ı ile ilgili eserleri. Türk Kültürü XIX*, 218 (1981)'den ayrı. S. 185-216 8° (A. IV/5805)
- MERT, ÖZCAN: *Kıbrıs Türk Tarihciliği*. Türk Kültürü VIII, 92 (1970)'den ayrı bs. S. 504-512 8° (A. IV/5474)
- MERT, ÖZCAN: *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara 1980 Emel Matbaacılık. XV + 111 s. = Kültür Bakanlığı, Araştırma ve İnceleme Eserleri 8° (A. IV/5767)
- METGEL'DIEV, S.: *Sotsial'no-ekonomičeskiy stroy turkmen Sredney Amudar'ı v XIX v. Aşkabat 1980 İzd-vo "İlim" 145 s. 8° (A. IV/5670)*
- MEYERHOF, MAX – JOSEPH SCHACHT: *Une Controverse Médico-Philosophique au Caire*. Bulletin de l'Institut Egyptier 19, (1937)'den ayrı bs. S. 29-43. 8° (A. IV/5728)
- MİŞİR, LIVIO: *L'Europe avant l'Europe. Voyages belges en orient de ma bibliotheque (XIXe Siècle)*. Bruxelles 1979 Arts et Voyages Collection "Inédits". 213 s. 8° (A. IV/5229)
- Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa hazeratının Sultan Abdülhamid'in emriyle keyfiyet-i şehadetleri*. İstanbul 1314 Miran Matbaası. 44 s. 8° (A. IV/5479)
- MIHAILESCU-BIRLIBA, VIRGIL: *La Monnaie Romaine Chez les Daces Orientaux*. Bucuresti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 312 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Monographies XXIII. 8° (A. IV/5745)

- MİLİÇEVIÇ, VLADETA: *Marsilya suikasti ve art nedenleri*. Çev.: Fahri Çeliker
Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. 55 s = Askeri Tarih Bülteni Eki. Şubat
1981 Sayı: 11. 8° (A. IV/5682)
- MILTON, JOHN: *Areopagitica*. Chicago 1949 Henry Regnery Company.
65 s. 8° (A. IV/5128)
- Minhenskiot dogovor i Yugoslovenskite i Çehoslovaçkite narodi*. Skopye 1980 Institut
za Natsionalna Istoriya. 427 s. 8° (A. IV/5371)
- MOĞULKOÇ, ZİYA G. – FAHRETTİN TELSEREN: *Atatürkçülük varken...!*
Ankara 1972 Şafak Matbaası. 89 s. 8° (A. IV/5442)
- MONTAGUE, LADY: *Şark Mektupları*, Çev.: Ahmet Refik. İstanbul 1933 Marifet
Matbaası. 144 s. 1 s. ek. 8° (A. IV/5440)
- MORGENTHAU, HENRI: *Mémoires de l'ambassadeur Morgenthau*. Paris 1919
Payot. 348 s. 8° (A. IV/5545)
- MOSER, BRIGITTE: *Die Chronik des Ahmed Sinân Çelebi genannt Bihisti. Eine
Quelle zur Geschichte des Osmanischen Reiches unter Sultan Bâyezid II.*
München 1980 Dr. Rudolf Trofenik. VI + 293 s. 1 pl. = Beiträge zur
Kenntnis Sudosteuropas d. Nahen Orients Bd. XXXV. 8° (A. IV/5684)
- EL-MOUELHY, İBRAHİM: *Le Paysan d'Égypte. A travers l'histoire*. Le Caire
1954 La Patrie. 122 s. 8° (A. IV/5268)
- MOUSTGAARD, I.K.: *Beskrivelse og kommunikation*. Kobenhavn 1981
Munksgaard. 293 s. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab.
Hist.-filos. Meddelelser 50:2. 8° (A. IV/5749)
- Le Moyen Euphrate: Zone de contacts et d'échanges. Actes du Colloque de
Strasbourg 10-12 mars 1977* Yay.: J.Cl. Margueron. (Leiden) 1980 E.J. Brill.
VI + 416 s. 88 pl. 14 plan. = Université des Sciences Humaines de
Strasbourg 5. 8° (A. IV/5818)
- MUÇAFİR: *Notes sur la Jeune Turquie*. Paris 1911 L. Larose et L. Tenin. 93 s. 8°
(A. IV/5544)
- MUGHUL, DR. MUHAMMAD YAKUB: *Geleneksel yönleri ile Türkiye, Pakistan ve
İran'da kullanılagelen yaygın kelimeler, Heritage of common Words in use in
Turkey, Pakistan and Iran*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi.
IX + 52 s. 8° (A. IV/5898)
- MUHYİDDİN-İ, NEVEVİ: *Riyazü's Sâlihîn ve Tercemesi. 2. cilt. Çev.: Kıvamüddin
Burslan-Hasan Hüsnü Erdem. 3. bs.* Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu
Basımevi. 600 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Sa.: 30 8°
(A. IV/5799-2)
- MUKHAMEDYAPOV, S. F.: *Origin and stages of the ethnic history of Tatar Nation*.
Moscow 1968. 19 s. = VII. International Congress of Anthropological

- and Ethnographical Sciences (Tokio September, 1968). 8° (A. IV/5338)
- The Muslim East. Studies in Honour of Julius Germanus. Yay.: G. Y. Kaldy-Nagy.* Budapest 1974 Lorand Eötvös University. 264 s. 13 pl. 8° (A. IV/3993)
- MUSULU DAVUD, DR: *Islah-ı Hurufa dair Meclis-i Meb'usana Layiha.* İstanbul 1326 55 s. (fotokopi) 8° (A. IV/5504)
- EL-MUYESLAHI, İBRAHİM: *el-Arz ve'l-İllah fi'l-asri'l-Osmani.* Kahire 1974 el-Cem'iyetü'l-Misriye li'd-dira-sati'l-tarihiye'den ayrı bs. S. 225-255. 8° (A. IV/5509)
- MÜLLER, KURT: *Die Architektur der Burg des Palastes. Plan ve resimler: Heinrich Sulze.* Mainz 1976 Verlag Philipp von Zabern. XV + 221 s. 43 pl. = DAI. Tiryns III 4° (B/7974-3)
- NAMIK İSMAIL: *Mikelanj "Michel-Ange"* İstanbul 1931 Devlet Matbaası. 71 s. 89 pl. = Büyük Adamlar Serisi No.: 8 4° (B/8702)
- NAMIK KEMAL: *Akif Bey. Düzenleyen: M. Nihat Özön.* İstanbul 1961 Yükselen Matbaası. XXVIII + 112 s. = Edebiyat Kütüphanesi: 12 8° (A. IV/5222)
- NAMIK KEMAL: *Renan Müdâfaanâmesi (İslâmiyet ve Maârif) Yay.: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü.* Ankara 1962 Güven Matbaası. 78 s. = Milli Kültür Yay. Dini Kültür Serisi No.: 1 8° (A. IV/5219)
- NAMIK KEMAL: *Zavallı Çocuk, Külliyyat III. Yay: Kenan Akyüz.* Ankara 1960 Dün-Bugün Yayınevi. 42 s. 8° (A. /5221)
- NARŞAHI, A.M.Ç: *Ta'rihi Buhoro.* Duşanbe 1979 "Doniş" Neşriyatı. 118 s. 8° (A. IV/5668)
- NASR, SEYYED HOSSEİN: *Merâbi-i Tarih-i Ulum-ı İslâmi. An Annotâted Bibliography of Islamic Science, with the Collaboration of William C. Chittick-Peter Zirnîs. 2 cilt.* Tehran 1975/1978. = Imperial Iranian Acad. of Philosophy Pub. 1,36 8° (A. IV/2609)
- Nasreddin Hoca Fıkraları. Önsöz: İsmail Hamî Danişmend.* İstanbul Matbaai Ebüzziya. 105 s. 8° (A. IV/5220)
- NAUMANN RUDOLF: *Aizanoi Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1978.* Archaeologischer Anzeiger (1980)'den ayrı bs. S. 123-136 4° (B/8664)
- NAUMANN, UTE: *Subminoische und Protogeometrische Bronzeplastik auf Kreta.* Berlin 1976 Gebr. Mann Verlag 111 s. 32 pl. = MDI, Athenische Abt. Beiheft 6. 4° (B/8800)
- NAZAROV, G: *Turki dilli golyazmaların katalogı.* Aşkabat 1980 "İlim". 191 s. 3 fotokopi. 8° (A. IV/5183)

- NERVAL, GÉRARD DE: *Voyage en Orient. 4 Cilt.* Paris 1950 = Collection, Nationale des Classiques Français 8° (A. IV/5577)
- NEVE, PETER: *Die ausgrabungen in Boğazköy-Hattusa 1979.* Archäologischer Anzeiger (1980)'den ayrı bs. S. 285-318 4° (B/8721)
- EL - NOUTY, HASSAN: *Le Proche-Orient dans la Littérature Française de Nerval à Barrès.* Paris 1958 Librairie Nizet. 338 s. 8° (A. IV/5589)
- Nouvelles Études d'Histoire. I. 2. Publiées à l'occasion du XVe Congrès International des Sciences Historiques 2. Cilt.* Bucarest 1980 Editura Academiei Republicii. Socialiste Romania. 8° (A. IV/5492)
- Nutuk'un (Söylev'in) İçinden. Haz.: H. Adnan Önelçin.* İstanbul 1981 Sena Matbaası. XVI + 448 s. 8° (A. IV/5633)
- OCAK, A. YAŞAR: *Un Cheik Yesevi et Babai dans la première moitié du XIIIe siècle en Anatolie: Emiret Sultan. (Şerafu'd-Din İsmail b-Muhammed).* Turcica XII, (1980)'den ayrı bs. s. 114-124 8° (A. IV/5437)
- OCAK, A. YAŞAR: *Les Menākīb'ul-Kudsīya fī Menāşīb'il-Unsiya: Une source importante pour l'Histoire religieuse de l'Anatolie au XIIIe siècle.* Journal Asiatique CCLXVII (1979)'dan ayrı bs. S. 345-356 8° (A. IV/5393)
- OCAK, A. YAŞAR: *XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu Türk tarihi bakımından önemli bir kaynak: Menākīb'ul-Kudsīya fī Menāşīb'il-Unsiya.* Tarih Dergisi XXXII, (1979)'dan ayrı bs. S. 89-102 8° (A. IV/5391)
- OCAK, A. YAŞAR: *XIII. yüzyılda Anadolu'da Baba Resūl (Babailer) isyanı ve Anadolu'nun islāmlaşması tarihindeki yeri.* İstanbul 1980 Emek Matbaacılık 202 s. 8° (A. IV/5392)
- OKDAY, İSMAIL HAKKI TEVFIK *Afrikada Alem-i İslam Külliyyat'undan Kamer Adaları.* İstanbul 1339 Matbaa-i Askeri. 62 s. 9 res. 4 hr. 1 lev. 8° (A. IV/3794)
- OLGUN, İBRAHİM: *Uzun Firdevsi ve Türkçeciliği.* Ömer Asım Aksoy Armağanı (1978)'den ayrı bs. s. 185-200. 8° (A. IV/5329)
- OLIVIER, JEAN - PIERRE: *Le disque de Phaistos.* Bulletin de Correspondance Hellénique 99, (1975)'den ayrı bs. S. 5-34 8° (A. IV/5396)
- XVII inci yüzyılda Manisa'da ziraat ticaret ve esnaf teşkilatı. I. Cilt.* İstanbul 1942 Resimli ay Matbaası. 244 s. = CHP Manisa Halkevi Yayınlarından, No: 9.8° (A. IV/5213)
- L'Orient en Question 1825-1875. De Missolonghi à Suez ou l'orientalisme de Delacroix à Flaubert.* Marseille 1975 Musée Contini. 108 s. 11 pl. 8° (A. IV/5576)
- ORKUN HÜSEYİN NAMIK: *Atilla ve oğulları.* İstanbul 1933 Remzi Kitaphanesi 224 s. 8° (A. IV/5846)
- OSMAN BEY: *Les Femmes en Turquie.* Paris 1883 Calmann Lévy. 361 s. 8° (A. IV/5562)
- OTKAN, DR. PULAT: *Sinoloji araştırmalarının tarihçesine genel bir bakış.* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri II, 4 (1981)'den ayrı bs. S. 227-249 8° (A. IV/5887)
- OTTIN, MERRY - JÉRMOE CAMILLY: *Comment peut-on être Turc.* Paris 1961 La Palatine. 208 s. 6 resim. 8° (A. IV/5582)

- The Oxford History of Music: Introductory volume. Yay.: Percy C. Buck-Sir W. H. Hadow.* London 1929 Oxford University Press. XII + 240 s. (fotokopi) 8° (A. IV/5471)
- OZANKAYA, PROF. DR. ÖZER: *Atatürk ve Laiklik, Atatürk'çü Düşüncenin Temel Niteliği.* Ankara 1981 Saim Toraman Matbaası. XV + 292 s. 8° (A. IV/5809)
- OZANSOY, HALİT FAHİRİ: *Eski İstanbul Ramazanları. Bütün adetleri, eğlenceleri, hatıraları, fıkraları.* İstanbul 1968 İnkilap ve Aka Kitabevleri. 128 s. 8° (A. IV/5849)
- Ödemeler dengesi sorunları. Ankara 1978 Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği. 99 s. 8° (A. IV/5895)
- ÖLÇEN, ALI NEJAT: *Demokratik Sosyalizme Giriş.* Ankara 1978 Ayyıldız Matbaası. XVI + 232 s. 8° (A. IV/5297)
- ÖLÇEN, DR. ALI NEJAT: *Nüfus sorunu ve toplum sağlığının ekonomik analizi.* Ankara 1979 İleri Matbaası. 144 s. = HÜ Yay. D-27 8° (A. IV/5298)
- ÖNAL, REBİL: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı dönemi 3. Cilt, 2. ks. eki: Rodos'un fethi.* Ankara 1979 Gnkur. Basımevi. VII + 78 s. 5 hr. 3 plan = Gnkur. Askeri Tarih Yay.: 2. 8° (A. II/7188-3,2)
- ÖNER, ERDOĞAN: *Vergi Açısından Türk Kamu Hukuku.* Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. 308 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay: 1980/221 8° (A. IV/5606)
- ÖNERTOY, DOÇ. DR. OLCAY: *Tanzimat döneminde edebiyat anlayışı.* Konya 1981 Selçuk Üniversitesi Basımevi. 101 s. = Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay: 2. 8° (A. IV/5713)
- ÖNGÖR, SAMİ: *Coğrafya terimleri sözlüğü.* Ankara 1980 Sevinç Basımevi. 173 s. = Türk Dil Kurumu Yayınları: 467. 8° (A. IV/5206)
- ÖRİK, NAHİD SİRRI: *Hayat ile Kitaplar. 1. cilt.* İstanbul 1946 Kanaat Kitabevi. 200 s. 8° (A. IV/5850)
- ÖZBARAN, SALİH: *Al-Atrak al-Usmaniyyun fi l'-Haliz al-Arabi 1534-1581. The Ottoman Turks and the Portuguese in the Arab Gulf 1534-1581. Çev.: Abdul Jabbar Naji.* Bağdad 1979 Matbaatül-Erşad. 129 s. 1 lev. 8° (A. IV/5779)
- ÖZCAN, DOÇ. DR. ENVER: *Ekonomik Bunalımlar.* Ankara 1981 Ongun Kardeşler Matbaacılık. VIII + 292 s. 8° (A. IV/5841)
- ÖZDER, M. ADIL: *Türk halkbiliminde düğün-evlilik-akrabalık terimleri sözlüğü.* Ankara 1981 Aşlımlar Matbaası. 112 s. = Ziya Gökalp Derneği Yayınları: 6, Çeşitli Eserler Dizisi: 2. 8° (A. IV/5907)
- Özdeyişleriyle Atatürk. Haz: *Selâmi Başaran.* Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. IX + 85 s. = Gnkur. As.Ta.v.Str.Et.Bşk. Atatürk Yayınları Serisi No: 10. 8° (A. IV/5708)
- ÖZER, DR. ATTILA: *Batı demokrasilerinde ve Türkiye'de hükümetin kuruluş yöntemleri.* Ankara 1981 Ongün Kardeşler Matbaacılık Sanayii. XIII + 183 s. = AİTİA Yay: 143. 8° (A. IV/5840)

- ÖZER, DOÇ. DR. İLHAN: *Devlet Maliyesi. 2 Cilt.* Ankara 1980 Başbakanlık Basımevi. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1980/218,219. 8° (A. IV/5400)
- ÖZERDİM, SAMİ N: *Bayraklaşan Atatürk. Atatürk için yazular.* İstanbul 1981 Arpaz Matbaacılık. 184 s. = Varlık Yay. Faydalı Kitaplar 151. 8° (A. IV/5788)
- ÖZERDİM, SAMİ N.: *Macar yazınından çeviriler.* AÜSBF Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı (1981)'den ayrı bs. S. 247-262. 8° (A.IV/5706)
- ÖZERDİM, SAMİ N. — PERRAN ÖZBEN: *Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil Bibliyografyası.* Sosyoloji Konferansları 18. kitap (1980)'den ayrı bs. S. 163-200 8° (A.IV/5386)
- ÖZKALE, EDİP—M. RIZA ŞENLER: *Haritacı, Mehmet Şevki Paşa, ve Türk haritacılık tarihi (1919 yılına kadar).* Ankara 1980 Harita Genel Müdürlüğü Basımevi. 85 s. 2 res. 1 hr. 4° (B/8700)
- ÖZON, NİJAT: *Sinema ve Televizyon terimleri sözlüğü.* Ankara 1981 Üniversite Basımevi. XV + 592 s. = TDK. Yay: 462 8° (A.IV/5599)
- ÖZSAIT, DR. MEHMET: *İlkçağ tarihinde Pisidya.* İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XXXII + 151 s. 42 lev. 1 hr. 8° (A.IV/5313)
- ÖZSAIT DR. MEHMET: *Pisidya bölgesinde yeni prehistorik iskân yerleri (I). Kuruçay, Çiğirankaya, Çallıca, Yağlıyurt yerleşmeleri.* Anadolu Araştırmaları IV-V, (1976-77)'den ayrı bs. S. 71-95 XXXIII lev. 1 hr. 8° (A.IV/5314)
- PAKSÜT, DR. FATMA: *Seneca'nın tuttuğu ışıktta, Platon ve Platon sonrası.* Ankara 1980 Ayyıldız Matbaası. VIII + 531 s. 8° (A.IV/5234)
- PANOVA, SNESKA: *Die Beziehungen zwischen Stadt und Land und die Entwicklung des Handels in Südosteuropa im 16./17. Jahrhundert.* Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 3, 'den ayrı bs. S. 281-309 8° (A.IV/5888)
- Papers of Abbas Hilmi II (1874-1944).* Durham 1980 University of Durham. I + 35 + 2 s. 4° (B/8787)
- PARPOLA, ASKO: *Fran indusreligion till veda. Studier i de äldsta indiska religionerna.* Akademisk Forlag. 94 s. 8° (A.IV/5463)
- PEREZ, JOSE APARICIO: *El Mesolítico en Valencia y en el Mediterraneo Occidental.* Valencia 1979 Imprenta Ortiza. 297 s. 3 lev. 5 pl. = Servicio de Investigacion Prehistorica Num. 59. 4° (B/8782)
- PERUZZI, EMILIO: *Mycenaeans in Early Latium. With an Archaeological appendix by Lucia Vagnetti.* Roma 1980 Edizioni Dell'Ateneo and Bizzarri. XV + 184 s. 12 pl. = Incuna bula Graeca Vol. LXXXV. 4° (B/8744)

- Petru Rareş. Yay.: *Leon Simanschi*, Bucureşti 1978 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 336 s. 8° (A.IV/5973)
- PETTINATO, GIOVANNI: *Catalogo dei testi Cuneiformi di tell Mardikh Ebla*. Napoli 1979 Tipografia Don Bosco. XLII + 292 s = Ist. Univ Or. d. Napoli, Seminaria di Studi Asiatici 1. 4° (B/8775)
- PIPPIDI, D.M.: *Scythica Minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral Roumain de la mer Noire*. Bucureşti 1975 Editura Academiei 314 s. XXIV pl 8° (A.IV/5856)
- PLATON: *Kriton. Metin saptamasi, giriş ve açıklamalar: Prof. Dr. Suat Sinanoğlu*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 60 s. = AÜDTCF Yay.: 296. 8° (A. IV/5905)
- Po Leninskomu Puti*: Aşkabat 1980 Izd-vo "İlim". 112 s. 8° (A.IV/5666)
- PODZUWEIT, CHRISTIAN: *Trojanische Gefaessformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Aegäis und angrenzenden Gebieten. Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie*. Yay.: Vladimir Milojcic. Mainz 1979 Verlag Philipp von Zabern. VI + 249 s. 33 pl. 27 lev. = Heidelberger Ak. d. Wiss. Internat. Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans Monographien Bd. I. 4° (B/8762)
- POPA, MIRCEA N.: *La Circulation Monétaire et l'évolution des Brix en Valachie (1774-1831)*. Bucarest 1978 Filaret 320 s. 1 lev. = AIESEE, Etudes et Doc, concernant le Sud-Est Européen 8. 8° (A. IV/5500)
- POPA, MIRCEA N.: *Primul Război Mondial 1914-1918*. Bucureşti 1979 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 559 s. 8 pl. 8° (A.IV/5958)
- POPKO, MACIEJ: *Kultobjekte in der Hethitischen Religion (nach keilschriftlichen Quellen)*. Warszawa 1978 Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 149 s. (fotokopi) 8° (A.IV/5470)
- POPKO, MACIEJ: *Religie starożytnej Anatolii*. Warszawa 1980 Iskry. 295 s. 8° (A.IV/5491)
- PRASCHNIKER, CAMILLO-MAX THEUER: *Das Mausoleum von Belevi. Forschungen in Ephesos VI. Bd*. Wien 1979 Im Selbstverlag. 210 s. 2 lev. 2° (C/548-6)
- PREDA, CONSTANTIN: *Callatis. Necropola Romano-Bizantină*. Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 224 s. 1 pl. = Academiei Republicii Socialiste România XXXVII. 4° (B/8674)
- Prens Lütfullah Dosyası: Haz: Cavit Orhan Tütengil-Vedat Günyol*. İstanbul 1977 Çan Yayınları 80 s. 1 res. 8° (A.IV/5914)
- Problemy Społeczno-Gospodarcze I Kulturowe Krajów Pozaeuropejskich. 1. cilt* Yay.: Edward Szymańskiego. Warszawa 1980 Państwowe Wydawnictwo

- Naukowe. 168 s. = Polska Ak.Nauk, Komitet Nauk Orient 8° (A.IV/5867)
- Proceedings of the Csoma de Kőrös Memorial Symposium. Held at Matrafüred, Hungary 24-30 September 1976. Yay.: Louis Ligeti.* Budapest 1978 Akadémiai Kiado. 586 s.-8° (A.IV/5496)
- Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı:* Ankara 1978 Sevinç Matbaası. LI + 315 s. 1 resim = Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi 8° (A.IV/5817)
- EL-QALJUBİ:*Die "Nawâdir". Çev. ve Yay.: O. Rescher.* Osnabrück (Stuttgart 1920 bs.'nin yeni bs.) 1980 Biblio Verlag. IV + 219 s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. II, Bd. 2. 8° (A.IV/5238)
- RACHITEANU, CARMEN:*Catalogue de la Galerie d'Art Universel III. La Peinture des Pays-Bas.* Bucarest. 1976 "Arta Grafica" LXIII s. 120 resim.8° (A. IV/5873)
- RADTKE, BERND:*Al-Hakīm at-Tirmidi. Ein islamischer Theosoph des 3./9. Jahrhunderts.* Freiburg 1980 Klaus Schwarz Verlag. III + 197 s. = Islamkundliche Untersuchungen Bd. 58.8° (A. IV/5645)
- RAHMATULLAEV, N: *Filosofskie vzglyadı İbn Sino v knige "Ukazaniya i Nastavleniya".* Duşanbe 1980 Akademiye Nauk Tadjikskoy SSR. 90 s. 8° (A. IV/5669)
- Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. 1975. 2 cilt.* Bratislava 7-14 Septembre Bratislava 1979/80 Veda-Vydavatel'stvo Slovenskej Akademie Vied. 8° (A. IV/5344)
- RASONYI, LASZLO:*Gyorsulo idö. Hidak a Dunán.* Budapest 1981 Magvetö Kiado 164 s. 8° (A. IV/5705)
- Rastvet nauki Sovetskogo Azerbaydjana.* Baku 1980 İzd-vo "Elm". 340 s. 8° (A. IV/5406)
- READE, JULIAN:*Chalcolithic Cyprus and Western Asia.* London 1981 British Museum. 74 s. = Occasional Paper No 26.4° (B/8810)
- Readings in Pyhsical Anthropology and Archaeology. Yay.: David E. Hunter. Philip Whitten.* New York 1978 Harper and Row, Publishers XIX + 346 s. 4° (B/8761)
- REINHARD, KURT-URSULA REINHARD:*Turquie. Collection de l'Institut International d'Etudes Comparatives de la Musique publiée sous le patronage du Conseil International de la Musique.* Paris 1969 Buchet/Chastel. 275 s. 12 res. 8° (A. IV/5594)

- RENDA, GÜNSEL-TURAN EROL:*Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi. Sunuş: Suut Kemal Yetkin I. Cilt.* İstanbul 1980 Tıglat Basımevi. 175 s. 4° (B/8708)
- RENGLET, CLAUDE:*40 millions de Turcs.* Paris 1977 Elsevier Sequoia. 259 s. 16 pl. 8° (A. IV/5591)
- RESCHER, O.:*Beiträge zur Maqamen-Litteratur. Hefte 4-8. Osnabrück (1913-1918 bs.nın yeni bs.) 1980 Biblio Verlag.* 907 s. = Oscar Rescher Gesammelte Werke Abt. II, Bd. 1. 8° (A. IV/5237)
- Resimli İlkokul Sözlüğü: Haz.: K. Demiray-A. Aysan-N. Pirali- S. Tuncay.* Ankara 1981. 544 s. = TDK. Yay.: 473. 8° (A. IV/5600)
- The results of the Romanian researches carried out in the framework of the International biological programme. Der.: Nicolae Sălăgeanu-Radu Codreanu.* Bucureşti 1979 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 178 s. 8° (A. IV/5263)
- REUTER-HENDRICH, IRENA:*Jugoslawische aussenpolitik 1948-1968. Aussenpolitische Grundsätze und Internationale Ordnungsvorstellungen. Eine Untersuchung der Überregionalen Tagespresse.* Köln 1976 Carl Heymann Verlag. XIV + 363 s. = Studien zur Politik 1. 8° (A. IV/4857)
- RISTELHUEBER, RENÉ:*Histoire des Peuples Balkaniques.* Paris 1950 Librairie Arthème Fayard. 502 s. 8° (A. IV/5597)
- ROBE, STANLEY L:*Hispanic Legends from New Mexico.* Los Angeles 1980 University of California Press. XI + 548 s. = UCP Folklore and Mythology Studies: 31. 4° (B/8747)
- ROBERT, LOUIS:*A Travers l'Asie Mineure. Poètes et Prosateurs, Monnaies Grecques, Voyageurs et Géographie.* Paris 1980 École Française d'Athènes. VIII + 459 s = Bibl. d. Ecoles Fr. d'Athènes et de Rome 239. 4° (B/8822)
- ROLLEY, CLAUDE:*Musée de Delphes Bronzes.* École Française d'Athènes. 48 s. 8° (A. IV/5395)
- Romania. An Encyclopaedic Survey. Haz: Aristita Avramescu-Sergiu Celac. İngilizce'ye Çev.: Delia Razdolescu-Carol Kormos.* Bucharest 1980 Editure Stiintifica și Enciclopedica. 262 s. 28 resim 1 hr. 8° (A. IV/5862)
- ROUSSIER, MICHEL-MARYVONNE STEPHAN:*Les Publications officielles des Institutions Européennes.* Paris 1954 Centre Européen. 78 s. 8° (A. IV/5756)
- ROUX, JEAN-PAUL:*La Turquie, Civilisation et Culture.* Paris 1953 Payot. 192 s. 8° (A. IV/5687)
- RÖZALIEV, YU. N:*Ekonomičeskaya istoriya Turetskoy respubliki.* Moskova 1980 İzd-vo "Nauka". 303 s. 8° (A. IV/5365)

- RUSSELL, BERTRAND: *İlimden beklediklerimiz*. Çev.: Avni Yakalıoğlu. Ankara 1957 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XI + 203 s. 1 res. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay.: I Seri No. 4. 8° (A. IV/5334)
- RUSSELL, BERTRAND: *Religion and Science*. London 1956 Oxford University Press. 256 s. 8° (A. IV/5151)
- RUSSU, ION I: *Daco-Getii in Imperiul Roman*. (In afara provinciei Dacia Traiana). Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 116 s. 1 hr. 8° (A. IV/5493)
- RUSSU, ION I: *Elementele traco-getice in Imperiul Roman şi in Byzantium*. Bucureşti 1976 Editura Academia Republicii Socialiste Romania. 182 s. 8° (A. IV/5264)
- SAINTE, BEUVE: *Pazartesi konuşmaları, Seçmeler 3 Cilt*. Çev.: Fehmi Baldaş. İstanbul 1952-1961 Milli Eğitim Basımevi. 8° (A. IV/5127)
- SARU, KÂMRAN ŞERİF: *Eğitim hizmetinde elli yıl*. İstanbul 1970 Milli Eğitim Basımevi. 83 s. 8° (A. IV/5425)
- SAYARI, DR. MEHMET: *Enflasyonda gerçek satış kârının saptanması, (Gerçek satış kârının saptanması açısından stok değerlemesiyle ilgili bir öneri)*. Ankara 1981 Ongün Kardeşler Matbaacılık Sanayii. VI + 107 s. = AİTİA Yay.: 146. 8° (A. IV/5834)
- SAYILI, PROF. DR. AYDIN: *Ortaçağ İslâm dünyasında ilmi çalışma temposundaki ağırlaşmanın bazı temel sebepleri*. (Avrupa ile mukayese). Araştırma 1; (1963)'den ayrı bs. S. 5-69 8° (A. IV/5310)
- SAYILI, PROF. DR. AYDIN: *Tycho brahe sistemi hakkında XVII. asır başlarına ait Farsça bir yazma. -An Early Seventeenth Century Persian Manuscript on the Tychoinic System*. Anatolia III, (1958)'den ayrı bs. S.79-87 8° (A. IV/5306)
- SCHIAU, OCTAVIAN: *Carturari şi Carti in Spatiul Romanesc Medieval*. Cluj-Napoca 1978 Editura Dacia. 160 s. 5 hr. 8° (A. IV/5269)
- SCHWARZ, KLAUS: *Der Vordere Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. Eine Bibliographie von Dissertationsschriften (1885-1978)*. Freiburg 1980 Klaus Schwarz Verlag. XXIII + 721 s. = Islamkundliche Materialien Bd. 5 8° (A. IV/5643)
- SCHWEIZER, GÜNTHER: *Bandar 'Abbas und Hormoz. Schicksal und Zukunft einer iranischen Hafenstadt am Persischen Golf*. Wiesbaden 1972 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 35 s. 2 hr. = TAVO. Beiheft Reihe B/2. 8° (A. IV/5612)
- Şeha L. Meray'a Armağan.1.Cilt*. Ankara 1981 T.C. Ziraat Bankası Matbaası. IX + 358 s. = AÜSBF. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 9.8° (A. IV/5992)

- SEHI BEY: *Sehi Bey's Tezkere. Türkische Dichterbiographien aus dem 16. Jahr. Nach dem Druck 1325 H. Çev. ve Yay.: N.H. Lugal-O. Rescher. Osnabrück (İstanbul 1942 bs.nın yeni bs.) 1979 Biblio Verlag. VII + 142 s. = Oskar Rescher, Gesammelte Werke Abt. IV, Bd. 2. 8° (A. IV/5236)*
- SEIDLER, G. L.: *Bizans siyasal düşüncesi. Çev.: M. Tunçay* Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi. 87 s. = AÜSBF. Yay.: 451. 8° (A. IV/5700)
- SEKBAN, DR. ŞÜKRÜ MEHMET: *Kürt Sorunu. 4. bs.* Ankara 1981 Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 47 s. 4 hr. = Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 8° (A. IV/5821)
- VIII. *Türk Tarih Kongresi. Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan bildiriler.* Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. S. VIII + 565-1510 Pl. 331-476 = TTK. Yay. IX. Dizi-Sa. 8^a. 8° (A. IV/4897-2)
- SELEN, PROF. DR. NEVIN: *Söyleyiş sesbilimi akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi.* Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. XI + 131 s. = TDK Yay.: 454. 8° (A. IV/5211)
- SERTER, DR. VEHBİ ZEKİ: *Kıbrıs ve 1974 Barış Harekatı.* Lefkoşe 1976 TMT. 173 + VII s. 8° (A. IV/5381)
- SERTKAYA, OSMAN F.: *Osmanlı Şairlerinin Çağatayca şiirleri. İ Ü Ed. Fak. Türk Dili Edebiyatı Dergisi XVIII'den ayrı bs. S. 133-138 8° (A. IV/5758)*
- SERTTAŞ, TURGUT: *Un essai sur Istanbul.* İstanbul 1972 Orhanlar Matbaası. 92 s. 2 hr. 8° (A. IV/5568)
- SEVEN, RIFKI: *Kandilli Rasathanesi Kütüplüğü Yazma Yapıtlar Kataloğu II.* Ankara 1977. 105 s. = Milli Eğitim Bakanlığı Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay. 7. 4° (B/7115)
- SEYDA, MEHMET: *Çocukluk Yılları. Yazarlarımızın çocukluk anıları.* Ankara 1980 Doruk Matbaacılık Sanayii. 269 s. = TDK Yay.: Çeşitli Konular Dizisi: 25. 8° (A. VI/5202)
- SEZER, BAYKAN: *Asya tarihinde su boyu ovaları ve bozkır uygarlıkları.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 175 s. = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2570. 8° (A. IV/5448)
- SEZER, DR. DUYGU BAZOĞLU: *Dış politika raporları: Arap-İsrail çatışmasında dönüşüm.* Ankara 1980 Dış Politika Enstitüsü. IV + 28 s. 4° (B/8776)
- SEZGIN, FUAT: *Geschichte des arabischen schrifttums Bd. VII. Astrologie-Meteorologie und Verwandtes.* Leiden 1979 E.J. Brill. XV + 486 s. 8° (A. IV/1603-7)
- SHIMIZU, KOSUKE: *Bibliography on Saljuq Studies.* Tokyo 1979 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. IV + 71 s. 4° (B/8724)
- SHÖNAGON, SEL: *Notes de chevet. Çev. ve notlar: André Beaujard.* Paris 1966 Gallimard. 329 s. 8° (A. IV/5575)

- The Siddhasara of Ravigupta 1. Cilt: The Sanskrit Text. Yay.: R.E. Emmerick.*
Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. IX + 199 s. = VOHD Suppl.
Bd. 23, 1. 4° (B/5059-Suppl 23,1)
- ŠIŠKA, STANISLAV: *Praveké hrnčiarstvo*. Tatran 1980. 112 s. 8° (A. IV/5693)
- SIDOVSKI, K: *Razvitokot na indusriyata na teritoriyata na denesna SR Makedoniya vo periodot megu dvele svetski vojni (1918-1941)*. Skopje 1980 Makedonska Akademiya na Naukite i Umetnostite. 320 s. 8° (A. IV/5608)
- SIVRI, İSMAIL: *Atatürk çocukları çok severdi*. 1979 Tifset Tesisleri 64 s. = Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay: 8. 8° (A. IV/5899)
- SIYAVUŞGİL, SABRİ ESAT: *L'Ame Turque à travers les Nouvelles*. İstanbul 1953 Hanri Zelliç ve Mahdumu Basımevi. 158 s. 8° (A. IV/5566)
- Skolstvoto, prosvetata i kulturata vo Makedoniya vo vremeto na prerodbata*. (Materiyali od simpoziumot odrjan vo titov veles i ştip od 22 do 24. XII. 1977). Skopje 1979 Makedonska Akademiya na Naukite i Umetnostite. 717 s. 8° (A. IV/5240)
- Slovenska Bibliografija XXVII 1923*. Ljubljana 1981 Izdala in Založila Narodna in Univerzitetna Knjižnica. 634 s. 4° (B/8814)
- Slovenska Bibliografija XXIX, 1975*. Ljubljana 1981 Izdala in Založila Narodna in Univerzitetna Knjižnica. 688 s. 4° (B/8813)
- Sokaklar.1972 Takvimi*. Eczacıbaşı ilaç fabrikası. 106 s. 8° (A. III/2920-2)
- Soltaniye II. Venezia 1979 Univ. Degli Studi di Venezia*. 70 s. 16 pl. 7 plan 1 hr. = Quaderni del Seminario di Iranistica. Uralo-Altaistica e Caucasologia 5. 8° (A. IV/5277)
- SOYSAL, İSMAIL: *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980)*. Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan'dan ayrı bs. S. 271-297 8° (A. IV/5886)
- SOYSAL, DOÇ. DR. ÖZER: *Çağdaş eğitim ve Türkiye'de okul kütüphanesi*. Ankara 1969 Güven Matbaası VIII + 171 s. 8° (A. IV/5743)
- SOYSAL, DOÇ. DR. ÖZER: *Türk Kütüphaneciliği'nin tüzel yapısı*. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Anı Kitabı'ndan ayrı bs. S. 16-26 4° (B/8798)
- SOYSAL, DOÇ. DR. ÖZER: *Türkiye'de okul kütüphanesi*. Ankara 1969 Güven Matbaası. 42 s. 8° (A. IV/5744)
- SPERCO, WILLY: *Lamartine et son domaine en Asie Mineure*. Lettres et documents inédits. La Revue de France (15 Oct. 1938)'den ayrı bs. 23 s. 8° (A. IV/5569)
- SPERCO, WILLY: *L'Orient qui s'éteint*. Paris 1935 Editions Baudinière. 252 s. 8° (A. IV/5556)
- SPERCO, WILLY: *Roxelane, Epouse de Süleyman le Magnifique*. Paris 1972 Nouvelles Editions Latines. 191 s. 8 pl. 8° (A. IV/5573)

- SPERCO, WILLY: *Les Trésors du Vieux sérail*. Constantinople 1982 John A. Rizzo. 14 s. 3 pl. 8° (A. IV/5564)
- SPERCO, WILLY: *Turcs d'Hier et d'Aujourd'hui. (D'Abdul-Hamid à nos jours)* Paris 1961 Nouvelles Editions Latines. 191 s. 8° (A. IV/5546)
- Studies in Italian Art and Architecture 15th through 18th Centuries. Yay.: Henry A. Millon.* Roma 1980 Edizioni Dell'elefante. 337 s. = Memoirs of the American Academy in Rome Vol. XXXV 4° (B/8616)
- SU, MÜKERREM KÂMİL: *En Büyük Türk'den bize*. İstanbul 1981 İnkilâp ve Aka Basımevi. 144 s. 8° (A. IV/5632)
- Su Ürünleri Ekonomisi Dönemli Semineri*. Ankara 1976 Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği. 600 s. 8° (A. IV/5896)
- ES-SUBKI, TÂĞ EDDİN: *Mu'îd en-ni'am wa mubîd en-niqam. Çev. ve Yay.: O. Rescher.* Osnabrück (Konstantinopel 1925 bs. yeni bs.) 1980 Biblio Verlag. VI + 161 s. = Oskar Rescher, Gesammelte Werke Abt. II, Bd. 2. 8° (A. IV/5238)
- SUBRAMANIAN, P. RAJAGOPAL: *Annotated Index to Centamil, The Journal of the Madurai Tamil Sangam. Part B.* Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag GmbH. XXIII + 133 s. = VOHD Suppl. Bd. 24. 4° (B/5959-Supp. 24)
- SUMMERS, VERA A: *L'Orientalisme d'Alfred de Vigny.* Paris 1930 Librairie Ancienne Honore Champion. VII + 220 s. = Bibliothèque de la Revue de Littérature Comparée 66. 8° (A. IV/5557)
- SUNAR, PROF. DR. CAVİT: *Ibn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da ahlak görüşleri.* Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Matbaası. 227 s. 8° (A. IV/5414)
- SUNGUR, DR. KORKUT ATA: *Kayalar ve Ayrışma.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VII + 78 s. = İÜ Coğrafya Enst. Yay.: 114. 8° (A. IV/5460)
- SUKAN, ŞADI: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri, Balkan Harbi (1912-1913) 2.Cilt 3.Kısım: Edirne Kalesi etrafındaki muharebeler.* Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi. XV + 484 s. 13 Kuruluş 66 kroki 3 lev. 2 hr. 2 res. 8° (A. II/7188-2,3).
- ŞAHİN, SENCER: *Bemerkungen zu der "Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile".* Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 38, (1980)'den ayrı bs. S. 182-184 4° (B/8690)
- ŞAKIROĞLU, DR. MAHMUT H: *Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977).* Sanat Tarihi Yılığ 1 IX-X (1981)'den ayrı bs. S. 287-307 8° (A. IV/5473)
- ŞENEL, ADAM: *Uygurluk Çizgisi.* Ankara 1968 İş Matbaacılık. 166 s. 8° (A. IV/5384)

- ŞEYHOĞLU MUSTAFA: *Hurşid-Name (Hurşid ü Feraḥşad). İnceleme-metin-sözlük, konu dizini. Haz.: Dr. Hüseyin Ayan.* Erzurum 1979 Atatürk Üniversitesi Basımevi. IV + 533 s. = Atatürk Üni. Yay. 502, Ed. Fak. Yay. 93, Araştırma Serisi: 77. 8° (A. IV/5239)
- ET-TA, ÂLİBİ: "Ahsan mâ samî'tu". *Bemerkungen zu et-Ta'âlibî's Schriften. Man gâba'anhu'l-mutrib. Çev. ve Yay.: O. Rescher.* Osnabrück (Leipzig 1916 bs. yeni bs.) 1980 Biblio Verlag. 235 s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. II, Bd. 2. 8° (A. IV/5238)
- TAN, NAIL: *Atatürk ve Türk Folkloru.* 1981 TBS 36 s. 8° (A. IV/5721)
- TANYU, PROF. DR. HİKMET: *İslâmlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı.* Ankara 1980 Ankara Üniversitesi Basımevi. VIII + 216 s. 8° (A. IV/5416)
- TARIM, CEVAT HAKKI: *Kırşehir Ansiklopedisi, Tarih-Coğrafya Etnoğrafya ve Biyografya sözlüğü.* Ankara 1960 Sevinç Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/5754)
- Tarihi Su Yapıları:* Ankara 1981 DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası. 36 s. 4° (B. 8771)
- TAŞKENT, KÂZİM: *Atatürk Aydınlığında Yaşamak.* İstanbul 1981 Binbirdirek Matbaacılık Sanayii AŞ 248 s. 8° (A. IV/5820)
- TAŞKÖPRÜZADE: *Es-Saqa'iq en-No'manijje. Çev. ve Yay.: Oskar Rescher.* Osnabrück (İstanbul 1927 bs. yeni bs.) 1978 Biblio Verlag. IV + 361 s. = Oskar Rescher Gesammelte Werke Abt. IV, Bd. 1. 8° (A. IV/5235)
- TCHIHATCHEF, P. DE: *Une Page sur l'Orient.* Paris 1868 Librairie Théodore Morgand. XII + 346 s. 8° (A. IV/5549)
- TEPLY, KARL: *Türkische Sagen und Legenden un die Kaiserstadt, Wien.* Wien 1980 Hermann Böhlau Nachf. 162 s. 8° (A. IV/5232)
- TERZİBAŞI, ATA: *Kerkük Havaları.* İstanbul 1980 Yüksel Matbaası. 271 s. = Ötüken Yayınları, Kültür Serisi: 24. 8° (A. IV/4646)
- TERZİOĞLU, ARSLAN: *Die Bedeutung der chinesischen Pulslehre für die Krankheitsdiagnostik nach der persischen Handschrift Tanksuqname-i Il-Hân dar Funun-i Ulüm-i Hitâ-i aus dem Jahre 1313 n. Chr. Medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart (1978)'den ayrı bs. S. 71-79 1 pl. 8° (A. IV/5665)*
- TERZİOĞLU, ARSLAN — L. MARION KREBS: *The History of Old Turkish Dentistry.* München 1980 Demeter Verlag. 88 s. 8° (A. IV/5664)
- TERZİOĞLU, SAİD ARIF: *Atatürk'ün Ahmet Çavuş'u.* Ankara 1968 Başnur Matbaası. 195 s. 8° (A. IV/5152)
- Texte aus dem Rēs-Heiligtum in Uruk-Warka. Yay.: Jan van Dijk-, Werner R. Mayer.* Berlin 1980 Gebr. Mann Verlag. 29 s. 52 pl. = DAI Baghdader Mitteilungen Beiheft 2. 4° (B/8678)

- THÉVENOT, JEAN: *L'Empire du Grand Turc. Vu par un sujet de Louis XIV, Önsöz: François Billacois*, Paris 1965 Calmann-Lévy. 295 s. 1 resim. 8° (A. IV/5563)
- THOMPSON, THOMAS L: *The Settlement of Palestine in the Bronze Age*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XIV + 495 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/34. 8° (A. IV/5627)
- THOMPSON, THOMAS L: *The Settlement of Sinai and the Negev in the Bronze Age. With technical assistance from Maniragaba Balibutsa and Margaret M. Clarkson*. Wiesbaden 1975 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 210 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/8. 8° (A. IV/5616)
- TIMM, STEFAN: *Christliche Stätten in Agypten*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert. V + 167 s. = TAVO. Beiheft Reihe B/36. 8° (A. IV/5376)
- TIMUR, TANER: *Kuruluş ve yükseliş döneminde Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara 1979 Olgaç Matbaası 291 s. = Turhan Kitabevi Yay. Bilimsel eserler dizisi No: 2. 8° (A. IV/4649)
- TIMUROĞLU, VECİHİ: *Ahmet Kutsi Tecer. Kişiliği, sanat anlayışı ve tüm şüurleri*. Ankara 1980 Yonca Matbaası. CXLVIII + 251 s. = İş Bankası Kültür Yay. 216. 8° (A. IV/5823)
- TOCIK, ANTON: *Nitriansky Hradok-Žamecek, Bronzezeitliche Befestigte Ansiedlung der Madarovce-Kultur. 2 Cilt*. Nitra 1981 Archeologicky Ustav Slovenskej Akadémie Vied. = Materialia Archaeologica Slovaca. 4° (B/8818-1)
- TOCIK, ANTON: *Vycapy-Opatovce. A dalsie pohrebiska zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku, und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Nitra 1979 Archeologicky ustav Slovenskej Akademie Vied. 366 s. 5 lev. 4° (B/8781)
- TOLSTOW, S.P: *Auf den Spuren der altchoresmischen kultur*. Berlin 1953 Verlag Kultur und Fortschritt. 365 s. 1 hr. 8° (A. IV/5793)
- TOROS, TAHA: *Atatürk'ün Adana seyahatleri*. Adana 1981 Kemal Matbaası. 6 + 70 s. = Çukurova Gazeteciler Cemiyeti, Kültür Yay. Diz. No.: 1 8° (A. IV/5654)
- TOSUN, PROF. DR. MEBRURE - PROF. DR. K. YALVAÇ: *Sümer Dili ve Grameri I. Cilt: Sümerce'den örnekler*. Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XII + 164 s. 61 lev. = Türk Tarih Kurumu Yay. VI. Dizi-Sa. 21. 4° (B/8786)
- TÖR, VEDAT NEDİM: *Kemalizmin Dramı. (Yorumlar-Denemeler-Çizgiler)*. İstanbul 1980 Erdini Basımevi. 159 s. = Çağdaş Yayınları. 8° (A. IV/4647)

- Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est Européen*: Colloque, 11 et 12 Septembre 1967. IXe Assemblée Générale du CIPSH. Bucarest 1969 AIESEE 148 s. 19 lev. 8° (A. IV/5498)
- The Truth About the Attempted Insurrection by Kim Dae-Jung and His Followers*. Seoul 1980 Korean Overseas Information Service. 41 s. 8° (A. IV/5241)
- TUNCALP, ENVER: *Bağlıyız Atatürk'e. Şiirler 1881-1981*. Ankara 1981 Şark Matbaası. 128 s. 8° (A. IV/5942)
- TUNCEL, PROF. BEDRETTİN: *Devlet eliyle tiyatro öğretim ve eğitimi*. Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. S. 15-16 8° (A. IV/5328)
- TUST, N.: *Ahlagi-Nasiri*. Bakı 1980 "Elm" neşriyatı. 255 s. 8° (A. IV/5364)
- TÜFEKÇİ, GÜRBÜZ D.: *Atatürk'ün düşünce yapısı*. Ankara 1981 GKO Matbaacılık. XVI + 247 s. 8° (A. IV/5655)
- Türk Lügati. Türk Dillerinin iştikakı ve edebi lugatleri. Der.: Hüseyin Kazım Kadri. 4 Cilt. İstanbul 1928/1945 Devlet Matbaası. 4° (B/2620)*
- Türk sivil ilim adamları rehberi 2. cilt* Ankara 1957/1958 EU Basımevi. 4° (B/8716)
- Türk Tarih ve Dil Kurumları ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında büyük Atatürk'ün vasiyetnamesi konusunda çıkan uyuşmazlıkta kurumların Yargıtay safhasındaki savunmaları*. Ankara 1970 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XV + 111 s. 6 s. fotokopi 8° (A. IV/5325)
- TÜRKAY, K. - S. KOÇAK - S. ÜNAL: *Uygulayım Terimleri Sözlüğü. 2.bs.* Ankara 1980 Sevinç Basımevi. 213 s. = TDK Yay: 441. 8° (A. IV/5204)
- TÜRKCAN, DOÇ. DR. ERGUN: *Teknolojinin ekonomi politikası*. Ankara 1981 Ongun Kardeşler Matbaası. XXIV + 258 s. 1 tablo 8° (A. IV/5837)
- Türkiye Alüminyum Envanteri*. Ankara 1980 MTA Enstitüsü Matbaası. V + 93 s. 1 hr. = MTA Ens. Yay.: 181 4° (B/8717)
- TBMM Albümü. 1. Dönem, 4. Toplantı. 3. bs.* Ankara 1964 TBMM Basımevi. 223 s. 8° (A. IV/5486)
- TBMM Albümü. X. devre 2. İctima*. Ankara 1955 TBMM Matbaası. 141 s. 8° (A. IV/5484)
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yıllık rapor 1980*. Ankara 1981. 148 s. 1 lev. 4° (B/8784)
- Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu*. İstanbul 1960 Milli Eğitim Basımevi. 161 s. 2 lev. 8° (A. IV/5753)
- Türkiye Maden Envanteri (İllere Göre)*. Ankara 1980 MTA Enstitüsü Matbaası. 571 s. = MTA. Enst. Yay.: 179 4° (B/ 8672)

- Türkiye'de Yerel Basın. Anadolu Basınınu 1978 Özendirme Yarışması.* Ankara 1979
Başarı Matbaası. 32 + 98 s. 8° (A. IV/5815)
- Türklerin faziletleri ve övgüleri. Bu eserin aslı Abbasi devleti halifelerinden (Mutesim)'in zamanı olan 218-228 inci yılları arasında (Cahız) adlı bir Arap alimi tarafından yazılan (Fezâilületrak) adlı arapça eserinden öz dilimize çevrilmiştir. Çev.: Osman Fevzi Olcay.* İstanbul 1939 Şirketi Mürettibiye Basımevi. 29 s. 8° (A. IV/5218)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Az gelişmenin sosyolojisi.* 3. bs. İstanbul 1980
Kardeşler Matbaası. 239 s. = Ülken Yay. 1. 8° (A. IV/5922)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapısı.* İstanbul
1966 İstanbul Matbaası. 110 s. 3 Gazete kupürü 8° (A. IV/5918)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *1927 yılında Türkiye. Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı (1980)'den ayrı bs. S. 55-90* 8° (A. IV/5528)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *İçtimai ve iktisadi bakımdan Türkiye'nin karayolları.* İstanbul 1961 İstanbul Matbaası. XIII + 190 s. 1 gazete kupürü. 8° (A. IV/5919)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri.* İstanbul 1956 İstanbul Matbaası. 93 s. = İÜ İktisat Fak., İçtimaiyat Enst. Yay: 25. 8° (A. IV/5917)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Prens Sabahattin.* İstanbul 1954 İstanbul Matbaası. 72 s. 7 s. ek 2 res. 8° (A. IV/5923)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Sosyal bilimlerde araştırma ve metod. genişl. 3. bs.* İstanbul 1975 İstanbul Matbaası. XVI + 141 s. = İ.Ü., İktisat Fakültesi Yay.: 3014 8° (A. IV/5916)
- TÜTENGİL, DR. CAVİT ORHAN: *Ziya Gökalp üzerine notlar.* İstanbul 1956 Çeltüt Matbaası. 56 s. = Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları No: 3. 8° (A. IV/5920)
- TYLOCH, WITOLD: *Odkrycia w Ugarit a stary testament.* Warszawa 1980
Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 127 s. 5 pl. = Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Orientalistycznych 8° (A. IV/5868)
- UĞUREL-SEMIN REFİA: *Gençlik Psikolojisi.* İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 208 s. 1 lev. = İÜ Ed. Fak. Yay.: 2677. 8° (A. IV/5455)
- ULUATAM, DOÇ. DR. ÖZHAN: *Enflasyon ve Devlet Gelirleri (1963-1978).* Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. VI + 128 s. = AÜSBF., Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan No. 5. 8° (A. IV/5998)
- UMAR, PROF. DR. BİLGE: *Aiolis 1980 Grafik Sanatlar Matbaası. 48 s. = Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi: 3. 4° (B/ 8691)*

- UMAR, PROF. DR. BİLGE: *Eski Eserler Hukuku*. İzmir 1981 Ege Üniversitesi Basımevi. VIII + 177 s. 8° (A. IV/5819)
- Unesco and the Study of Asian Cultures*. Paris UNESCO. 44 s. 8° (A. IV/5388)
- USLU, GÜLYÜZ AKAGÜN: *Gümüşhane, çevresinin tarihi ve sanat eserleri 1969/1971*. İstanbul 1980 Yelken Matbaası. X + 127 s. 115 pl. 6 hr. 13 plan 2 lev. 1 kr. 8° (A. IV/5353)
- UYGUR, NERMİ: *Dil yönünden fizik felsefesi*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VIII + 148 s. = İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2607. 8° (A. IV/5452)
- ÜNAL, AHMET: *Hititlerde ölümlere sunulan kurban hakkında bazı düşünceler. Einige gedanken über das totenopfer bei den Hethitern*. Anadolu (Anatolia) XIX, (1975/1976)'dan ayrı bs. S. 165-183. 8. (A. IV/5133)
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF: *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor. Res: H. Hayrettin Çizel*. Ankara 1981 Apa Ofset Basımevi. 48 s. 4° (B/ 8808)
- ÜNVER, DR. A. SÜHEYL: *Yahya Kemal'in Dünyası*. İstanbul 1980 Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A. Ş. 153 s. 7 res. 8° (A. IV/5701)
- ÜNVER, DR. A. SÜHEYL-G. MESARA: *Türk ince oyma sanatı "Kaata"*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 36 s. 29 pl. = İş Bankası Kültür Yay., Sanat Dizisi: 35. 8° (A. IV/5702)
- Vakıflar. Dini, Hayri, Sosyal ve Kültürel yönleriyle*. Ankara Önder Matbaası. 30 s. 8° (A. IV/5487)
- Vallabhadeva's Kommentar (Sāradā-Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa*. Haz.: M.S. Narayana Murti—Klaus L. Janert. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. XXIV + 268 = VOHD.Suppl. Bd. 20, 1 4° (B/ 5059-suppl. 20, 1)
- VARLIK, M. BÜLENT: *Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası*. Ankara 1981 AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. XV + 92 s. = AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yay: 2. 8° (A. IV/5839)
- Varlık Yıllığı 1981*. İstanbul 1981 Serbest Matbaası. 368 s. = Varlık Yıllığı 22. 8° (A. IV/5966)
- Varlık Yıllığı 1980*. İstanbul 1980 Serbest Matbaası. 430 s. = Varlık Yıllığı 21. 8° (A. IV/5965)
- Varlık Yıllığı 1979*. İstanbul 1979 Serbest Matbaası. 448 s. = Varlık Yıllığı 20. 8°.
- Varlık Yıllığı 1978*. İstanbul 1978 Serbest Matbaası. 416 s. = Varlık Yıllığı 19. 8° (A. IV/5963)
- VASFİ: *Divan. Tenkidli basım. Haz: Dr. Mehmed Çavuşoğlu*. İstanbul 1980 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 160 s. = İÜ Ed. Fak. Yay: 2709. 8° (A. IV/5456)

- VELIKOV, STEFAN: *Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Sofia 1981 İzd-Narodna Arosveta. 347 s. 8° (A. IV/5703)
- VELZEN, LEO VAN: *Kayseri'de çevresel üretim (Türkiye)*. Ankara 1978 Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii. VIII + 191 s. 1 lev = NUFFIC/IMWOO/REMPLOD-Project 8° (A. IV/5894)
- VLADAR, JOZEF: *Praveka Plastika*, Tatran 1979 167 s. 8° (A. IV/5691)
- VLADESCU, CRISTIAN-CAROL KÖNIG-DAN POPA: *Arme in Muzeele din România*. Bucureşti 1973 Editura Meridiane. 65 s. 39 pl. Ek: 10 broşür. 8° (A. IV/5874)
- VULPE, ALEXANDRU: *Die Axte und Beile in Rumänien I*. München 1970 C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. X + 118 s. 89 pl. = Prähistorische Bronzefunde Abt. IX, Bd. 2. 4° (B/ 8649)
- VURAL, DOÇ. DR. GÜVEN: *Trafik sigortası, Motorlu taşıt araçları zorunlu sorumluluk sigortası*. Ankara 1981 AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. XI + 125 s. = AİTİA Yay.: 144. 8° (A. IV/5838)
- WAETZOLDT, IRENE: *Zu den osmanischen Verbformen des 16. Jahrhunderts nach dem Mecmū'-ı Menāzil des Matraqçı Nasūh*. Freiburg 1978 Klaus Schwarz Verlag. XXI + 236 s. = Islamkundliche Untersuchungen Bd.: 48. 8° (A. IV/5350)
- WAGNER, FRIEDRICH: *Raetia (Bayern südlich des Limes), Noricum (Chiemseegebiet)*. 1. cilt. Bonn 1973 Rudolf Habelt Verlag GmbH. 140 s. 166 pl. 1 hr. = Corpus Signorum Imperii Romani Deutschland-I, 1 4° (B/ 8766)
- WATT, D.C.: *Survey of international affairs 1963*. Oxford 1977 Oxford University Press. XI + 351 s. 8° (A. IV/5674)
- WENGER, OTTO PAUL: *Introduction à la Numismatique*. Bern 1978. 66 s. = Cahier du Crédit Suisse No. 50. 8° (A. IV/5390)
- WERFEL, FRANZ: *Die vierzig Tage des Musa Dagh*. Frankfurt 1980 Fischer Taschenbuch Verlag. 871 s. 8° (A. IV/5646)
- WERNER, ERNST-WALTER MARKOV: *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin 1978 Akademie-Verlag. XI + 379 s. 20 pl. 8° (A. IV/5428)
- WHEATLEY, DENNIS: *The Eunuch of Stamboul*. London 1950 Hutchinson. 298 s. 8° (A. IV/5689)
- Who's Who in the World*. 5. bs. 1980-1981. Chicago 1980 Marquis Who's Who. XIV + 1062 s. 4° (B/ 8770)
- Why Were Police Violence and Tanks used Against the Albanians of Kosova?* Tirana 1981 8 Nentori Pub. House 20 s. 8° (A. IV/5943)

- WIEDEMANN, EILHARD: *Ibn Sinâ's Anschauung vom Schworgang*. (Archivfür die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik, Vol. 4, 1912-1913'den, fotokopi. S. 239-241 8° (A. IV/5827)
- Wien 1529. *Die erste Türkenbelagerung*. 62. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz 4. Oktober 1979 bis 10. Februar 1980. 2. cilt. Wien 1979 Hermann Böhlau. 8° (A. IV/4227)
- WÜST, MANFRIED: *Untersuchungen zu den siedlungsgeographischen Texten des Alten Testaments I. Ostjordanland*. Wiesbaden 1975 Dr. Ludwig Reichert Verlag. IX + 259 s. 4hr. = TAVO Beiheft Reihc B/9. 8° (A. IV/5617)
- YAŞAR, RAIF-HÜSEYİN KABASAKAL: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913). III. Cilt, 2. Ks: Garb Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı*. Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. XVIII + 819 s. 2 hr. 74 kroki 16 kuruluş 6 resim = Gnkur. As. Ta. ve Str. Et. Bşk. As. Ta. Yay. 4. 8° (A. II/7188-III, 2)
- Yayla. *Second Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology*. Newcastle 1979. 24 s. 8° (A. IV/5472)
- Yayla. *Third Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology*. Newcastle 1980 24 s. 8° (A. IV/5732)
- YAZMAN, DR. M. ÖĞÜT: *1978 Vergi tasarısı üzerinde bir inceleme*. Ankara 1978. IX + 137 s. 8° (A. IV/5900)
- VII. *Kurultaya Sunulan Halkevleri Genel Yönetim Kurulu Raporudur. 5-6 Temmuz 1975 Ankara*. Halkevleri Kültür Vakfı Basımevi. 128 s. 8 lev. 8° (A. IV/5324)
- YETKİN, DR. ÇETİN: *Türk halk hareketleri ve devrimler*. İstanbul 1980 Milliyet Yayınları. 560 s. 8° (A. IV/5356)
- YILMABAŞAR, JALE: *Seramikleri, yöntemleri*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 227 s. 52 pl. 4° (B/8777)
- YOUNG, GEORGES: *Constantinople depuis les origines jusqu'à nos jours*. Paris 1948 Payot. 323 s. 8° (A. IV/5588)
- YÖRÜKOĞLU, DOÇ. DR. NİHAT: *Manisa'da Hafsa Sultan Hânkahı*. Vakıflar Dergisi XIII (1981)'den ayrı bs. S. 489-492 4° (B/8830)
- YULUĞ, DR. MUSTAFA: *Türkiye'de kamu savurganlığı ve bütçe yönetimi*. Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. 93 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No.: 1981/230. 8° (A. IV/5854)
- YÜGRÜM, GÜLDEM: *Sart harabeleri rehberi. Guide to the excavations at Sardis*. Ankara 1973 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 41 s. 14 pl. 2 hr. 2 plan 8° (A. IV/5321)
- Yüksek seçim kurulu kararları: 1979 Yılı. Ankara 1980. 193 s. 8° (A. IV/5901)

- Yüzonbirinci yılında Daniştay*. Ankara 1979 Yarı Açık Cezaevi Matbaası. 95 s. = Daniştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yay.: 28. 8° (A. IV/5902)
- ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ: *Sto Sentencyj I Apostegmatów Arabskich kalifa Alięgo w parafrazie Mamelucko-Tureckiej*. (Ms. İstanbul Topkapı, B. 122). Warszawa 1968 Państwowe Wydawnictwo Naukowe 80 s. = Polskiej Ak. Nauk, Zakład Orient. 8° (A. IV/5870)
- ZÂKİR ŞÜKRÎ EFENDİ: *Die Istanbuler Derwischkonvente und ihre Scheiche (Mecmu'a-ı tekaya)*. Nach dem Typoskript von Mehmet Serhan Tayrı herausgegeben, eingeleitet und mit Indizes versehen von Klaus Kreiser. Freiburg 1980 Klaus Schwarz Verlag. XV + 119 s. Islamkundliche Materialien Bd. 6. 8° (A. IV/5644)
- ZIBELIUS, KAROLA: *Afrikanische Orts- und Völkernamen in hieroglyphischen und hieratischen Texten*. Wiesbaden 1972 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XXI + 204 s = TAVO. Beiheft Reihe B/1. 8° (A. IV/5611)
- Żiyaretu'lah Callud ila Turkiya*. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. Ankara 1975 Ayyıldız Matbaası. 12 s. 8° (A. IV/5510)
- ZORLU, SALÂHADDİN: *Vergi Hukuku*. Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. IV + 127 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay.: 1980/222 8° (A. IV/5607)

B. DERGİLER *

- Acta Antiqua XXVII, 1-3 (1979):
 W. BLAWATSKY, *Hellenic Art in City and in Chora*. S. 103-108.
 F. HARTOG, *La question du nomadisme: Les Scythes d'Hérodote*. S. 135-148.
 M. MAROTH, *Le siege de Nisibe en 350 ap. J.-Ch. d'après des sources syriennes*. S. 239-243.
- Acta Asiatica 40 (1981).
 Addarah IV (1980).
 Albaregia XVIII (1980).
 The American Historical Review LXXXVI, 3 (1981).
 American Journal of Archaeology LXXIV, 4 (1980); LXXXV, 2-3 (1981):
 4 — E. S. HIRSCH, *Another look at Minoan and Mycenaean Interrelationships in Floor Decoration*. S. 453-462.
 E. STROMMINGER, *The Chronological division of the archaic Levels of Uruk-Eanna VI to III/II: Past and Present*. S. 479-487.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- P. WARREN, *Problems of Chronology in Crete and the Aegean in the Third and Earlier Second Millennium B. C. S.* 487-489.
- M. J. MELLINK, *Archaeology in Asia Minor.* S. 501-518.
- N. W. LEINWAND, *A Ladle from Shaft Grave III at Mycenae.* S. 519-521.
- 2—C. G. BOULTER, *The Study of Greek Vases.* S. 105-106.
- L. E. ROLLER, *Funeral Games in Greek Art.* S. 107-119.
- R. GLYNN, *Herakles, Nereus and Triton: A Study of Iconography in Sixth Century Athens.* S. 121-132.
- H. A. SHAPIRO, *Courtship Scenes in Attic Vase-Painting.* S. 133-143.
- G. F. PINNEY, *The Nonage of the Berlin Painter.* S. 145-158.
- B. R. MAC DONALD, *The Emigration of Potters from Athens in the Late fifth Century B.C. and its Effect on the Attic Pottery Industry.* S. 159-168.
- J. L. BENSON, *Corinthian Vases at Rouen.* S. 169-173.
- H. A. SHAPIRO, *Exekias, Ajax, and Salamis: A Further Note.* S. 173-175.
- J. NILS, *The Loves of Theseus: An Early Cup by Olto.* S. 177-179.
- 3—*Iron at Taanach and Early Iron Metallurgy in the Eastern Mediterranean.* S. 245.
- E. B. HARRISON, *Motifs of the City-Siege on the Shield of Athena Parthenos.* S. 281.
- The American West XVIII, 2-4 (1981).
- Analele Universitatii Bucuresti XXX (1981):
- M. GUBOĞLU, *Moustapha Kemal Atatürk (1881-1938), illustre personnalité de l'histoire Turque.* S. 89.
- AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi XXXV, 1-4 (1978).
- AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi XXIII (1978); XXIV (1981).
- AÜ Siyasal Bilgiler Dergisi XXV (1980); XXVI (1981):
- XXV—A. DEMİR, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Enerji Politikaları.* S. 107. 3 (1980).
- XXVI—*Atatürk Özel Sayısı.*
- Annales, Economies Societes Civilisations XXXVI, 2-3 (1981).
- Annali Della Facolta' di Lingue E Letterature Straniere di Ca'Foscari XIX, 3 (1980).
- Annali Della Scuola Normale Superiore di Pisa X,3-4 (1980).
- Annuaire de l'Universite de Sofia LXXI (1977).
- The Annual of the British School at Athens LXXV (1980):
- M. BROUSKARI, *A Dark Age Cemetery in Erechtheion Street, Athens.* S. 13-31.
- The Linear B Inscribed Stirrup Jars and West Crete.* S. 49-113.
- P. A. MOUNTJOY, *Some Early and Middle Helladic Pottery from Boeotia.* S. 139-149.

- Annual Report of the Department of Antiquities for the Year 1980 (1981).
- Antike Kunst XXIV (1981):
- K. SCHEFOLD, *Andreas Alföldi zum Gedenken*. S. 4-5.
- M. MAASS, *Die geometrischen Dreifüße von Olympia*. S. 6-20.
- H. DRERUP, *Parthenon und Vorparthenon-Zum Stand der kontroverse*. S. 21-38.
- D. VON BOTHMER, *A New Kleitias Fragment from Egypt*. S. 66-67.
- Antike Welt XII, 3, Sondernummer (1981).
- Antiqot XIV (1980).
- Arabic Quarterly XV, 4 (1980); XVI, 1-2 (1981).
- Araştırma, DTCF Felsefe Araştırmaları Enst. Dergisi X (1972); XII (1981).
- Archaeologia Historica 5 (1981).
- Archaeologiai Ertesito CVII, 1-2 (1980).
- Archaeologische Mitteilungen aus Iran XIII (1980):
- U. SEIDI, *Einige urartäische Bronzezylinder (Deichselkappen?)*. S. 63-82.
- H.-J. KELLNER, *Ein neues Goldmedaillon aus Urartu*. S. 83-89.
- M. CHARLESWORTH, *Three Urartian Tombs at Palu in Turkey*. S. 91-97.
- Archaeologische Bibliographie (1980).
- Archaeologischer Anzeiger 2 (1981):
- J. BOARDMAN-U. GEHRIG, *Epiktetos II R.I.P.* S. 329-332.
- J. BOESSNECK-A. VON DEN DRIESCH, *Ein Beleg für das Vorkommen des Löwen auf der Peloponnes in 'Herakleischer' Zeit*. S. 257-258.
- M. CREMER, *Zur Deutung des jüngeren Korfu-Giebels*. S. 317-328.
- A. GREIFENHAGEN, *Addenda II zu Zeichnungen nach Vasen*. S. 305-316.
- A. GREIFENHAGEN, *Zeichnungen nach italischen Vasen im Deutschen Archäologischen Institut, Rom*. S. 259-304.
- K. KILIAN-CHR. PODZUWEIT-H.-J. WEISSHAAR, *Aus grabungen in Tiryns 1978/1979*. S. 149-256.
- K. SCHAUBURG, *Eros im Tempel*. S. 344-348.
- Archeologicke Vyskumy A Nalezky Na Slovensku V Roku (Avans) 1978, 1979.
- Archiv Orientalni XLVIII, 4 (1980).
- Archiv für Orientforschung XXVII (1980):
- F. M. FALES, *New Assyrian Letters from the Kuyunjik Collection*. S. 136-153.
- I. L. FINKEL, *The Crescent Fertile*. S. 37-52.
- M. GALLERY, *The Office of the satammu in the Old Babylonian Period*. S. 1-36.
- I. HOFMANN-A. VORBICHLER, *Das Kambyesbild bei Heroäot*. S. 86-105.
- W. G. LAMBERT, *New Fragments of Babylonian Epics*. S. 71-82.
- J. M. SASSON, *Two Recent Works on Mari*. S. 127-135.
- R. SCHMITT, *Zur babylonischen Version der Bisutum-Inschrift*. S. 106-126.

- M. L. GALLERY, *A Note on the Old Babylonian Document AfO 25, 72ff.* S. 153.
 M. W. STOLPER, *Two Neo-Assyrian Fragments.* S. 83-85.
 Archivo de Prehistoria Levantina XVI (1981).
 Arhaiologika Efimeris (1979).
 Arheoloski Vestnik XXXI (1980).
 Arkeoloji ve Sanat 12, 13 (1981):
 İ. H. BEYOĞLU, *Malatya Müzesinde Bulunan İki Urartu Kemer Parçası.* S. 5.
 W. RADT, *1980 Bergama Kazı ve Onarım Çalışmaları.* S. 8.
 M. EREN, *Çivi Yazısının Çözümü.* S. 11.
 Ç. GÜLERSOY, *Fındıklı'nın Tarihçesi.* S. 13.
 N. BAYDUR, *Roma Sikkeleri.* S. 19.
 V. DONBAZ, *"Anatolia" As a Old Trade Center.* S. 29.
 Art and Archaeology Research Papers 16-17 (1980).
 Asian and African Studies 17 (1981):
 V. KOPCAN, *Zur historischen und geographischen Abgrenzung der osmanischen Bezeichnung "Orta Macar" (Mittelungarn).* S. 83-93.
 Asien Afrika Latein-Amerika IX, 2-4 (1981); Special Issue: Libya 8 (1980):
 IX,3 - H. STEIN, *Zur gegenwärtigen Rolle des Islam in der Türkei.* S. 482.
 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 79 (1981).
 Athenaeum LXIX, 1/2 (1981):
 G. MENNELLA, *Ancora sulla carriera di M. Arrecino Clemente.* S. 205-208.
 W. E. KAEGI, *Constantine's and Julian's strategies of strategic surprise against the Persians.* S. 209-213.
 G. CALBOLI, *L'arte della retorica nel mondo romano.* S. 216-222.
 Ausgrabungen und Funde XXV, 6 (1980); XXVI, 1-3 (1981).
 Baghdader Mitteilungen XII (1981):
 R. M. BOEHMER, *'Stierkopf und Schlange'. Die archaische Siegelabrollung W 22150.* S. 7-8.
 J. E. READE, *Akkadian Sculpture Fragments from Eridu.* S. 9-11.
 R. M. BOEHMER, *Glyptik der späten Kassiten-Zeit aus dem nordöstlichen Babylonien.* S. 71-81.
 Balkan and Asia Minor Studies VII (1981).
 Balkan Studies XXI, 2 (1980).
 Belgeler X, 14 (1980-1981):
 H. İNALCIK, *Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler.* S. 1.
 Biblica LXII, 2,3 (1981).
 Biblical Archeologist XLIV, 2,3 (1981):

3—A. ARCHI, *Further Concerning Ebla and the Bible*. S. 145.

C. R. FONTAINE, *A Modern Look at Ancient Wisdom, the Intruction of Ptahhotep Revisited*. S. 155.

Bibliotheca Orientalis XXXVII, 5-6 (1980):

D. PARDEE, *The New Canaanite Myths and Legends*. S. 269-289.

C. VERSTEEGH, *The International Project "Onomasticon Arabicum"*. S. 291-294.

G. S. SCHOLER, *Averroes' Rückwendung zu Aristoteles. Die "Kurzen" und die "Mittleren Kommentare zum Organon"*. S. 294-300.

Bulgarian Historical Review 1-2 (1981):

1300th Anniversary of the Bulgarian State.

L. ZIVKOVA, *With Confidence and Dignity towards Bulgaria's Future*. S. 3-8.

K. PANDEV, *Prémises et formation de l'Organisation révolutionnaire intérieure de la Macédoine et de la région d'Andrinople*. S. 66-83.

B. DIMITROV, *Sur les contacts de la Thrace Pontique avec le bassin Est-méditerranéen XVIe - VIIe siècles av. n. ère*. S. 171-179.

Bulgariya na Balkanite (1979).

Bulletin of the American School of Oriental Research 237, 238 (1980).

Bulletin of the Ancient Orient Museum II (1980).

Bulletin Archeologique 12-14 (1980).

Bulletin de Correspondance Hellénique CV, 1 (1981):

J.-P. OLIVIER—R. LAFFINEUR, *Une épingle minoenne en or avec inscription en Linéaire A*. S. 3-25.

B. HOLTZMANN—F. SALVIAT, *Les portraits sculptés de Marc-Antoine*. S. 265-287.

L. ROBERT, *Documents d'Asie Mineure*. S. 331-360.

D. FEISSEL, *Notes d'épigraphie chrétienne (V)*. S. 483-497.

M. BROUSCARI, *Collection Paul Canellopoulos (XVI): Antiquités cycladiques*. S. 499-535.

Bulletin of the Institute of Historical Research LIV, 129 (1981).

Bulletin of the National Museum of Ethnology V, 4 (1980); VI, 1 (1981).

Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLIV, 2 (1981):

A. Z. İSKANDAR, *Another fragment from the autograph of Ibn al-Tilmīdh's 'Marginal commentary on Ibn Sīnā's Canon of medicine'*. S. 253-261.

Bulletin Scientefique XVI, 1-8 (1980).

Bulletin Signalétique, Art et Archeologie XXXV, 3 (1981).

Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropogie de Paris VII, 4 (1980);

VIII, 2 (1981).

Byzantinische Zeitschrift LXXIV, 1 (1981):

V. CHRISTIDES, *Once again Caminates 'Capture of Thesaloniki'*. S. 7-10.

J. T. HALLENBECK, *The Roman-Byzantine reconciliation of 728: Genesis and significance*. S. 29-41.

J. FEATHERSTONE, *A Note on the Dream of Bardas Caesar in the, Life' of Ignatius and the Archangel in the mosaic over the Imperial Doors of St. Sophia*. S. 42-43.

Byzantino Slavica XLI, 1 (1980):

R. GUILLAND, *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin-L'Éparque. 1. L'Éparque de la ville*. S. 17-32.

A. AVENARIUS, *Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung*. S. 33-43.

Byzantion LI, 1 (1981):

V. CHRISTIDES, *The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest (800-961 A.D.)* S. 76.

M. F. CASTELFRANCHI, *Gli affreschi della chiesa di San Mauro presso Gallipoli: note preliminari*. S. 159.

P. LEONE, *L'encomio di Niceforo Gregora per il re di Cipro (Ugo IV di Lusignano)*. S. 211.

R. MATHISEN, *Avitus, Italy and the East in A.D. 455-456*. S. 232.

R. J. PENELLA, *An overlooked Vicar of Asia in the Fourth Century*. S. 318.

Cahiers de Civilisations Médiévales XXIII, 3-4 (1980).

Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran 11 (1980):

E. CARTER, *Excavations in Ville Royale I at Susa: The Third Millennium B.C. Occupation*. S. 11.

F. VALLAT, *Documents épigraphiques de la Ville Royale I (1972 et 1975)*. S. 135.

Cahiers du Monde Russe et Soviétique XXI, 3-4 (1980); XXII, 1 (1981).

Les Cahiers de Tunisie XXVIII, 113-114 (1980).

Coğrafya Araştırmaları Dergisi 10 (1981).

Cornell Journal of Social Relations XV, 2 (1980).

Cultura Antiqua XXXIII, 3,4,7,8 (1981).

Çevren VIII, 29-31 (1981):

29—C. ERİKAN, *Atatürk'ün Bir Portresi*. S. 19-29.

Dacia XXIV (1980).

Dniştay Dergisi 36-39 (1980).

East Asian Cultural Studies XX, 1-4 (1981).

East European Quarterly XV, 1, 2 (1981):

1—J. F. ZACEK, *Frantisek Palacky (1798-1876). Centennial Appreciation*. S. 1-2.

- Ethnic and Racial Studies IV, 2 (1981).
 Ethnographie Albanaise IX (1979).
 Ethnologie Française XI, 1-2 (1981).
 Ethnology XX, 2,3 (1981).
 Etudes Balkaniques 4 (1980); 1 (1981):
 1 — 1300e anniversaire de l'Etat bulgare.
 L. ZIVKOVA, *Jubilé lumineux de la Patrie*. S. 3-9.
 N. TODOROV, *La Bulgarie-an 1301*. S. 10-21.
 S. VELIKOV, *Mustafa Kemal Atatürk (Centenary of his Birth)*. S. 22-33.
 J. - CHR. POUTIERS, *Les Chevaliers de Rhodes à la Croisade Nikopol 1396*. S. 89-123.
 W. B. S. DE VRIES, *Les expériences du capitaine E.J.M. Wittert, attaché militaire néerlandais auprès de l'armée bulgare lors de la Première guerre balkanique (1912-1913)*. S. 124-129.
 N. DANOVA, *Sur l'histoire de l'autogestion dans les territoires bulgares à l'époque ottomane*. S. 143-146.
- Expedition XXIII, 3 (1981).
 Faravid 4 (1980):
 J. VAHTOLA, *Herodotoksesta Jalmari Jaakkolaan. Asutuksen alkuperän ongelma historiankirjoituksessa*. S. 5-13.
- Das Fenster 28 (1981).
 The Florida Anthropologist XXXIII, 4 (1980); XXXIV, 1-2 (1981).
 Forum II, 41-44, 48-52 (1981).
 Görüş 12 (1980); 1-4 (1981).
 Hamdard Islamicus IV, 2 (1981).
 Harvard Journal of Asiatic Studies XLI, 1 (1981).
 Hebrew Union College Annual LI (1980).
 Hesperia L, 2 (1981):
 E. G. PEMBERTON, *The Attribution of Corinthian Bronzes*. S. 101.
 B. L. WOHL, *A Deposit of Lamps from the Roman Bath at Isthmia*. S. 112.
 B. R. MC DONALD, *The Phanosthenes Decree. Taxes and Timber in Late Fifth-century Athens*. S. 141.
- Historical Abstracts XXVII, Part A, 1-4 (1981); XXXII, Part A, 1,3 (1981); XXXII, Part B,1 (1981).
 L'Homme XXI, 1 (1981).
 İletişim 1 (1981).
 International Affairs 6 (1981).
 International Journal of Middle East Studies XII, 4 (1980).
 Iran XIX (1981).

Der Islam LVIII, 1 (1981).

İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi IV (1980):

"Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan".

N. ÇAĞATAY, *Allama Muhammad Iqbal and Mehmet Akif Ersoy*. S. 61-65.

S. ATEŞ, *Hız. Muhammed'in Getirdiği Ekonomik Düzen*. S. 79-95.

İ. KAYAOĞLU, *Halifelik*. S. 133-149.

T. GÜNAY, *İbn Heysem'in Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Eseri*. S. 219-223.

A. UĞUR, *Hacı Sa'deddin Efendi'nin Selim-nâmesi*. S. 225-241.

A. UĞUR, *Lütfi Paşa'nın Asaf-nâmesi*. S. 243-258.

M. S. YAZICIOĞLU, *XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri*. S. 273-283.

M. S. YAZICIOĞLU, *XV. ve XVI. yüzyıllardaki Kelâm Eğitiminin Kritiği*. S. 285-294.

M. ATALAR, *Şer'îye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe*. S. 303-328.

İslam and the Modern Age XI, 4 (1980); XII, 1 (1981).

İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü 13-14 (1981).

İÜ Bülteni II,1 (1981):

Atatürk'ün Fahri Müderrislik Diploması. S. 30.

Y. ALTUĞ, *Atatürk Eğitim ve Üniversiteler*. S. 36.

Istanbul Mitteilungen XXX (1980):

O. BİNGÖL, *Ein unpräziser Steinmetz*. S. 217.

F. ECKSTEIN, *Ernst Fabricius: Körteke Kalesi in Karien. Eine befestigte Bergstadt*. S. 321.

L. HASELBERGER, *Werkzeichnungen am Jüngerer Didymeion. Vorbericht*. S. 191.

P. HERRMANN, *Urkunden milesischer Temenitai*. S. 223.

W. JOBST, *Zur Lokalisierung des Sebasteion-Augusteum in Ephesos*. S. 241.

M. KORFMANN, *Demircihüyük. Eine vorgeschichtliche Festung an der phrygisch-bithynischen Grenze. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1978*. S. 5.

K. KREISER, *Berliner Handschriften zur Istanbul Baugeschichte*. S. 329.

W. MÜLLER-WIENER, *Milet 1978-1979. Vorbericht über die Arbeiten der Jahre 1978 und 1979. Mit Beiträgen von Peter Herrmann, Wolf Koenigs, Reinhard Köster, A.U. Kossatz und Walter Voigtländer*. S. 23.

D. SALZMANN, *Neue Denkmäler des Mondgottes Mên*. S. 261.

G. P. SCHIEMENZ, *Felskapellen im Göreme-Tal, Kappadokien: Die Yılanlı-Gruppe und Saklı Kilise*. S. 291.

K. TUCHELT, *Didyma. Bericht über die Arbeiten der Jahre 1975-1979. Mit Beiträgen von Peter Schneider, Ulrike Wintermeyer, Hans Roland Baldus, Wolfgang Günther, Rudolf Naumann, Wolf Schiele.* S. 99.

İtalyan Filolojisi 12 (1981):

S. SINANOĞLU, *La Repubblica di Kemal Atatürk.* S. 17-25.

Ş. TURAN, *Atatürk ve Türk Dil Devrimi.* S. 27-32.

Izvestiya Akademii Nauk SSR 1 (1981).

Izvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR 1,2 (1981).

Jaarbericht Ex Oriente Lux 26 (1979-1980).

Jahresbericht, Schweizerisches Landesmuseum LXXXIX (1980).

Jahrbuch Akademie der Wissenschaften und der Literatur (1980).

Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts XCVI (1981):

A. PESCHLOV-BINDOKAT, *Die Steinbrüche von Milet und Herakleia am Latmos. Mit einem Beitrag von K. Germann.* S. 157-213.

B. WESEBERG, *Zur Baugeschichte des Niketempels.* S. 28-54.

Jahrbücher für Geschichte Ost Europas XXVIII, 3,4 (1980).

Janus LXVII, 4 (1980); LXVIII 1-3 (1981).

Journal of the American Oriental Society C,4 (1980); CI,1 (1981):

R. J. WILLIAMS, *The Sages of Ancient Egypt in the Light of Recent Scholarship.* S. 1.

G. BUCCELLATI, *Wisdom and Not: The Case of Mesopotamia.* S. 35.

Journal of Archaeological Science VIII, 1,2 (1981):

Y. MANIATIS-M. S. TITE, *Technological Examination of Neolithic-Bronze Age Pottery from Central and Southeast Europe and from the Near East.* S. 59-76.

Journal of Asian and African Studies 19,20 (1980); 21 (1981).

Journal Asiatique CCLXIX, 1-2 (1981):

Numéro spécial Actes du Colloque international (Paris, 2-4 octobre 1979) Manuscrits et inscriptions de Haute Asie du Ve au XIe siècle.

P. AALTO, *Central Asiatic Epigraphic and Manuscript Material in Finland.* S. 3-10.

J. HAMILTON, *Les manuscrits turcs anciens de la grotte murée de Touen-houang.* S. 15-17.

G. HAZAI, *Editions des textes ouïgours de Tourfan à Berlin.* S. 19-20.

W. SUNDERMANN, *Arbeiten and den iranischen Turfantexten seit 1970.* S. 37-45.

P. ZIEME, *Research on Uigur Documents since 1975.* S. 55-61.

E. ESİN, *Le thème de l'intronisation dans les inscriptions et la littérature turques du VIIIe au XIe siècle.* S. 299-316.

- G. KARA, *L'Ancien ouïgour dans le lexique Mongol*. S. 317-323.
- K. KUDARA, *A Fragment of an Uigur Version of the Abhidharmakośakārikā*. S. 325-346.
- N. SIMS-WILLIAMS, *The Sogdian Sound-system and the Origins of the Uyghur Script*. S. 347-360.
- E. TRYJARSKI, *Etat Actuel des recherches sur l'alphabet de Murfallar et de Pliska*. S. 361-372.
- N. YAMANDA, *An Uighur Document for the Emancipation of a Slave, Revised*. S. 373-383.
- P. ZIEME, *Bemerkungen zur Datierung Uigurischer Blockdrucke*. S. 385-399.
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XXIV, 3 (1981):
- B. FOSTER, *A new look at the Sumerian Temple State*. S. 225.
- Journal of Human Evolution X, 1 (1981).
- Journal of Near Eastern Studies XL, 2 (1981).
- Journal of the Royal Asiatic Society 1 (1981).
- Journal of Turkish Studies IV (1980):
- B. CHICHLO, *A propos d'un personnage de la mytologie Altaïenne*. S. 1.
- F. CREEL, *Abdullah Cevdet: A Father of Kemalism*. S. 9.
- R. DANKOFF, *On Nature in Karakhanid Literature*. S. 27.
- E. ESIN, *Altun-yūš (The Golden Mountain) The Mountain with Metallic Elemental Appurtenance in Turkish Culture and Art of the Kök-türk Period*. S. 33.
- A. FISHER, *Studies in Ottoman Slavery and Slave Trade, II: Manumission*. S. 49.
- A. J. JOKI, *Die altaische Einwirkung auf die uralische Naturterminologie*. S. 57.
- E. MOËRLOOSE, *Sanskrit Loan Words in Uighur*. S. 61.
- T. OCAK, *Nefî'nin Bilinmeyen Şiirleri*. S. 79.
- O. PRITSAK, *Turkology and the Comparative Study of Altaic Languages: The System of the old Turkic Runic Script*. S. 83.
- G. SHIMIN, *Qādimgi uygurcā iptidāyī drama piyesasi "Maitrisimit (Hami nushasi) ning 2-pārdāsi hāqqidiqi tātqiqat*. S. 101.
- Ş. TEKİN, *The Turkish Translation of Bedvü'l-Amālī in Quarains*. S. 157.
- KTÜ Mimarlık Bülteni 6 (1981).
- Kirche Im Osten XXIV (1981).
- Kiryat Sefer LV, 3,4 (1980).
- Kitap I, 1-2 (1981).
- Letopis XXXI (1980).
- Levant XIII (1981):
- D. FRANKEL, *Uniformity and Variation in a Cypriot Ceramic Tradition: Two Approaches*. S. 88-106.

- T. WATKINS, *Levantine Bronzes from the Collection of the Rev. William Greenwell, now in the British Museum*. S. 119-155.
- Leveltari Közlemanyek XLVIII-XLIX (1978).
- Macedonian Review 2,3 (1980).
- Makedonika (1980).
- Man XVI, 2 (1981).
- MEB, Düşün- Bilim- Eğitim- Sanat Dergisi 1 (1979).
- Memoires et Documents Publies par la Societe d'Histoire et d'Archeologie de Geneve Serie in-4, IX (1981).
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 38 (1980).
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXXVIII, 4 (1981).
- The Middle East Journal XXXV, 2,3 (1981):
- 3— M. HEPER, *Islam, Polity and Society in Turkey: A Middle Eastern Perspective*. S. 345.
- Middle East Studies Association Bulletin XIV, 2 (1980):
- C. L. REDMA, *Archeology in a Medieval City of Islam*. S. 1-22.
- A. K. REINHART, *Manuscript Research in the Yemen Arab Republic*. S. 22-29.
- J. KESTENBAUM— J. COWEN, *Notable New York Buildings with Islamic Influence*. S. 30-32.
- C. BIER, *Islamic Art in the New York Metropolitan Area*. S. 32-34.
- Mitteilungen der Anthropogischen Gesellschaft in Wien CX (1980).
- Mitteilungen Deutsch-Türkische Gesellschaft E.V. Bonn 104 (1981):
- H. WILBRANDT, *Geleitworte zum Gedenken des hundersten Geburtsjahres Kemal Atatürks*. S. 1.
- N. ERİM, *Atatürk und die Vorherrschaft der Vernunft*. S. 1.
- C. BABAN, *Atatürk und die deutsch-türkischen kulturellen Beziehungen*. S. 2.
- E. E. HIRSCH, *Kemal Atatürk Symbol und Wirklichkeit*. S. 21.
- G. JAESCHKE, *Atatürks Lehren für die Gegenwart*. S. 21.
- A. VON GABAIN, *Erienerungen an die Frühzeit von Atatürks Reformen Türkische Studenten in den dreissiger jahren*. S. 23.
- F. VON CAUCIG, *Atatürk und die Auslandspresse*. S. 26.
- K. BITTEL, *Atatürk und die Urgeschichtsforschung*. S. 30.
- F. CHRISTIANSEN-WENIGER, *Erinnerungen an Gazi Mustafa Kemal Pascha: Kemal Atatürk*. S. 32.
- M. ÖNDER, *Atatürks Reise nach Deutschland*. S. 36.
- U.-J. PASDACH, *Wie gültig ist Atatürks Erbe*. S. 39.
- Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung LXXXVIII, 1 (1981):
- F. BROMMER, *Theseus und Minotauros in der etruskischen Kunst*. S. 1-12.

- I. CARUSO, *Bronzetti di produzione magnogreca dal VI al IV sec. a. C.: la classe degli specchi*. S. 13-106.
- Mülkiyeliler Birliği Dergisi 62-63 (1981):
 G. AYDIN, *Atatürk Yılında Düşünceler ve Oluşumlar*. S. 2.
1981 Yılından Atatürk'e Bakış. S. 4.
- Narodi Azii i Afriki 2-4 (1981).
- National Geographic CLX, 1,2,4,5 (1981); CLIX, 5 (1981):
 CLX, 4—K. T. ERİM, *Ancient Aphrodisias lives through its art*. S. 527.
- Novaya I Noveşaya Istoriya 3,4 (1981).
- Oriens XXVII-XXVIII (1981):
 K.AARTUN, *Sentences with Specific Particles and the Subjunctive in Arabic*. S. 313.
 P. BACHMANN, *Ein Leitbild für arabische Lyriker? Bemerkungen zu den Hölderlin-Büchern von Fu'ād Rifqa und 'Abd al-Gaffāar Mikkāwī*. S. 324.
 C. HILLENBRAND, *Some Medieval Islamic Approaches to Source Material: The Evidence of a 12th Century Chronicle*. S. 197.
 E. MEYEN, *Ein kurzer Traktat Ibn 'Arabī's über die -a'yān at-tābita*. S. 226.
 M. MOLLOVA, *Şiir des Tatares balkaniques: recueillis et traduits en français*. S. 405.
 H.-R. SINGER, *Zum arabischen Dialekt von Valencia*. S. 317.
- Orient, Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XVI (1980):
 T. GOMI, *Administrative Texts of the Third Dynasty of Ur in the Merseyside Country Museums, Liverpool*. S. 1.
 H. KATO, *Egyptian Village Community under Muhammad 'Ali's Rule -An Annotation of "Qānūn al-Filāha"*. S. 183.
- Orient, Zeitschrift des Deutschen Orient-Instituts XXI,4 (1980); XXII,1 (1981).
- Orientalia L,2 (1981):
 J. V. SETERS, *Histoires and Historians of the Ancient Near East the Israelites*. S. 137-185.
 G. HÖLBI, *Die Ausbreitung ägyptischen Kulturgutes in den agaischen Raum vom 8. bis zum 6. Jh. v. Chr.* S. 186-192.
- Orientalia Suecana XXIX (1980).
- Orientalistische Literaturzeitung LXVI, 1-4 (1981):
 1—A. BOMBACI, *Studi di storia della antica poesia turca*. S. 7.
- Oriente Moderno LIX, 7-12 (1979).
- ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı:
Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II.
- Osmanlı Araştırmaları II (1981).

- Öğretmen Dünyası 16, 18-23 (1981).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXXV, 3 (1981).
 Praehistorische Zeitschrift LV, 2 (1980).
 Proceedings of the British Academy LXXV (1979).
 Przegląd Orientalistyczny 117 (1981).
 The Quarterly Index Islamicus V, 2,3 (1981).
 Radovi LXX (1981).
 Rassegna Storica del Risorgimento LXVIII, 1,2 (1981).
 Referativniy Journal 2 (1981).
 Research Institutes on Asian Studies in Japan 1981.
 Review IV,4 (1981).
 Revista Arhivelor XLIII, 1 (1981).
 Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale LXXV, 1 (1981):
 G. STEINER, *Hamtu und Marû als verbale kategorien im sumerischen und im akkadischen*. S. 1.
 D. CHARPIN-J.-M. DRAND, *Textes paléo-babyloniens divers du musée du Louvre*. S. 15.
 J. DESHAYES-M. SZNYCER-P. GARELLI, *Remarques sur les monuments de Karatepe*. S. 31.
 W. G. LAMBERT, *Ur- or Sur-?*. S. 61.
 M. VIEYRA, *Halpa-šulupi*. S. 63.
 F. M. FALES, *Two Neo-Assyrian Notes*. S. 67.
 Revue des Etudes Byzantines XXXIX (1981).
 Revue Des Etudes Sud-Est Europeennes XVII, 4 (1980); XIX, 2 (1981):
 XVIII, 4—Z. PETRE, *Mentalites, ideologies et histoire sociale: le domaine grec; Mustafa A. Mehmet, La pensee socio-politique ottomane et les mentalites collectives*. S. 617-625.
 B. BOLDAN, *L'attitute de la Porte ottomane envers l'Union des Principautes Roumaines, telle qu'elle a ete vue par Arthur Baligot de Beyne*. S. 737-755.
 A. DUTU, *Bedrettin Tuncel*. S. 757.
 XIX, 2—C. GÖLLNER, *Der Beitrag rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kennthis des Osmanischen Reiches*. S. 283.
 C. IORDAN-SIMA, *La Turquie kémaliste et l'idée du pacte balkanique dans les années 1925-1926*. S. 311-323.
 Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine XXVIII, 1-3 (1981).
 Revue Historique 537, 538 (1981).
 Revue Internationale d'Histoire Militaire 50 (1981):
 C. ENGINSOY, *Atatürk as a Soldier and Stateman*. S. 11.

- B. N. ŞİMŞİR, *Mustafa Kemal Atatürk, Homme de Guerre-Homme de Paix*. S. 41.
- U. İGDEMİR, *Atatürk: A Great Man and a Thinker*. S. 97.
- J. G. B. VILLALTA, *Atatürk: n'appartient pas seulement à la Turquie mais à l'humanité*. S. 101.
- G. JAESCHKE, *Mustafa Kemal: Ein Geborener Soldat*. S. 107.
- E. Z. KARAL, *Atatürk as a Soldier*. S. 113.
- R. H. TULGA, *The doctrinal basis of Atatürk's military strategy: National Independence*. S. 133.
- C. ERIKAN, *Atatürk et la Guerre Totale*. S. 145.
- N. ÖKSE, *Atatürk in the Dardanelles Campaign*. S. 167.
- M. ERENDİL, *The Turkish Revolution and Kemalist Principles*. S. 185.
- M. R. İNAN, *Atatürk as a Teacher and Leader*. S. 207.
- Ö. OZANKAYA, *Atatürk: The Architect of Turkish Renaissance*. S. 225.
- M. DE B. VILLALTA, *Atatürk et la Reconquête de la liberté par Femme Turque*. S. 233.
- A. İNAN, *The Rights and Responsibilities of Turkish Woman*. S. 239.
- S. J. SHAW, *The political success of Mustafa Kemal Atatürk during the first year of the Turkish War for independence, Nov. 1918-July 1919*. S. 245.
- T. Z. TUNAYA, *Atatürk and the "Eastern Question"*. S. 259.
- N. BAYCAN, *Atatürk as a Historian*. S. 265.
- Revue de L'Occident Musulman XXXI,1 (1981).
- Revue Roumaine d'Etudes Internationales XV, 2,3 (1981).
- Rivista Degli Studi Orientali LIV, 3-4 (1980):
- M. MARAZZI, *Texte der Hethiter 1-7*, A. Kammenhuber ed.: *rassegna critica*. S. 255-298.
- Rocznik Orientalistyczny XLII,1 (1981).
- Romania Pages of History 4 (1979).
- Saeculum XXXII,1 (1981).
- Sanat Tarihi Yıllığı IX-X (1979-1980):
- H. AKSU, *Sultan III. Murad Şehinşahnamesi*. S. 1-22.
- A. ALDOĞAN, *Konya Mevlana Müzesindeki Kabe Tasvirli Bir Seccade*. S. 23-27.
- T. CANTAY, *Niksar Kırkırlar Kümbeti*. S. 83-105.
- E. ESİN, *Selçuklulardan Önceki, Proto-Türk ve Türk Keramik Sanatına Dair*. S. 107-154.
- S. EYİCE, *Osmanlı Devri Türk Yapı Sanatında Damgalı Tuğlalar*. S. 155-162.
- Y. MERİÇBOYU, *Figürlü bir Selçuklu Kasesi*. S. 197-214.
- S. ÖGEL, *Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki*. S. 227.

O. F. SERTKAYA, *Timürlü Seceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152 v. 32-43)*. S. 241-259.

O. C. TUNCER, *Bitlis-Van Karayolu Üzerindeki Hanlar*. S. 317-352.

Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XXX, 2-4 (1980); XXXI, 1-3 (1981).

Székesfehérvár Évszázadai 4 (1979).

Slovenska Archeologia XXIX, 1 (1981).

Sovetskaya Arheologiya 2,3 (1981).

Sovetskaya Etnografiya 3,4 (1981).

Sovetskaya Tyurkologiya 5,6 (1980); 1 (1981).

Speculum LVI, 2 (1981).

Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XXII (1980):

A. ARCHI, *Continuità degli insediamenti anatolici durante l'età ittita*. S. 7-19.

A. ARCHI, *Impronte di un sigillo geroglifico ittita da Ebla*. S. 33.

M. MARAZZI, *Nota sul testo KBo XXII 61 (= CTH 291)*. S. 67-68.

M. SALVINI-I. WEGNER, *Die hethitisch-hurritischen Rituale des LUĀZU-Priesters*. S. 87-95.

G. KUMARBI- V. HAAS, *Betrachtungen zum ursprünglichen Schauplatz der Mythen*. S. 97-105.

V. HAAS, *Neue Textanschlüsse zu der hethitisch-hurritischen Ritualtafel KBo XX, 129*. S. 107-112.

H. J. THIEL, *Bemerkungen zu einem hurritischen Textstück*. S. 113-122.

H. FREYDANK, *ARANZAB "Tigris" in hurritischen Personennamen aus Kar-Tukulti-Ninurta*. S. 123-125.

G. WILHELM, *Der Komitativ des Urtäischen*. S. 133-136.

M. SALVANI, *Note sulle nuove epigrafi urartee del distretto di Van*. S. 169-180.

M. SALVANI, *Iscrizioni cuneiformi urartee su oggetti di metallo*. S. 181-184.

O. A. TAŞYÜREK, *Some Iranian Elements on Urartian Bronze Offering Plaques from Giyimli*. S. 201-214.

C. MORA, *La produzione glittica e i contatti tra Anatolia e Creta nel III-II millennio*. S. 297-313.

M. SALVINI, *Punte di freccia iscritte del Luristan*. S. 315-317.

M. R. BELGIORNO, *Due armi del Luristan*. S. 319-321.

Studia Albanica XVII, 1 (1980).

Studia Islamica LIII (1981).

Studies in Bibliography and Booklore XIII, 1-2 (1980-1981).

Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie XXXI, 3,4 (1980); XXXII, 1,2 (1981).

Studime Historike XXXV, 1,2 (1981).

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja-FFT 81 (1981).

Südosteuropa Mitteilungen XXI, 1-2 (1980):

B. TÖNNES, *1300 Jahre Bulgarien-Ein Staatsjubiläum und seine Bedeutung*. S. 13-19.

Griechenland-Zypren-Türkei, Alte Feindschaften, neue Nachbarschaften. S. 62-64.

Szazadok 1-4 (1981).

Şişe Cam 101-115 (1979-1981):

105 — A. BÜYÜKTUNÇAY, *Ortaçağ İslam Dünyasında Camcılık*. S. 20.

113 — İ. GIRİTLİ, *Atatürk'ün Kültür İdeali*. S. 2.

114 — K. Z. GENÇOSMAN, *O'nunla birlikte yaşadığımız altın yıllar*. S. 3.

115 — S. ZİNCİRCİ, *Atatürk ve Devrimler*. S. 3.

Tarbiz XLIX, 1-4 (1979-80).

Tarih ve Edebiyat Mecmuası 6,9-11 (1981):

6 — H. İLGAZ, *Mustafa Kemal Atatürk'ün arkadaşları ve gücü*. S. 12-13.

P. GYULA, *Atatürk'ü yabancılar nasıl görüyorlardı?* S. 18-20.

K. HÜSEYİN, *Milli Mücadele Ankara'sından mektuplar*. S. 22-24.

F. R. ATAY, *Fatih ve Fetih*. S. 25-26.

B. S. BAYKAL, *Fatih ve Bizans'ın son Kayseri*. S. 27-34.

F. BABINGER, *Fatih Sultan Mehmet'in resimleri*. S. 35-39.

A. GABRIEL, *Yedikule'yi Fatih yaptırmıştır*. S. 40-41.

K. PAMUKÇIYAN, *Erminice Elyazma bir kaynağa göre Fatih Sultan Mehmet*. S. 42-48.

9 — Ş. RADO, *Atatürk'ün bildikleri*. S. 4.

İ. H. SEVÜK, *Halkın karşısında Atatürk*. S. 6.

N. UÇAR, *Sakarya Muharebesi nasıl kazanıldı?* S. 16.

10 — M. S. SAYMAN, *Atatürk'ten hatıralar*. S. 10.

M. Z. SERTEL, *Mustafa Kemal Paşa*. S. 13.

H. R. SOYAK, *Cumhuriyet nasıl ilan edildi*. S. 40.

11 — İ. NASUHOĞLU, *Atatürk, Hatay'ı hasta halinde iken almıştı*. S. 6.

Tel Aviv VII, 3-4 (1980).

Third World Quarterly III, 3-4 (1981).

The Toyo Gakuho LXII, 3-4 (1981).

The Toyoshi- Kenkyu XXXIX, 4 (1981); XL, 1 (1981).

Törtenelemi Szemle 1 (1981).

Turcica XII (1980):

I. THALHAMMER, *Şum Dialekt de Gok in Afghanisch-Turkestan*. S. 7.

J. P. ROUX, *Quelques objets numineux des Turcs et des mongols*. 4. *La coupça*. S. 40.

- A. HATTO, *The Marriage, Death and Return to Life of Manas: A Kirghiz Epic Poem of the Mid- Nineteenth Century*. I. S. 66.
- G. SULITEANU, *Le "tabin" dans la tradition populaire des Tatars Nogay de Dobroudja (Roumanie)*. S. 95.
- A. Y. OCAK, *Un cheik yesevi et bâbai dans la premiere moitie da du XIII siecle en Anatolie: Emirci Sutan*. S. 114.
- Türk Arkeoloji Dergisi XXIV, 1,2 (1977); XXV, 1 (1980):
- XXIV, 1 — A. AKAT-J. DEDEOĞLU-O. KOZAMAN-B. YALMAN, 1975 *Miletopolis Hafriyat raporu*. S. 5.
- M. AKOK, *Konyada Restora edilme yoluyla kurtarılmaları düşünülen üç Selçuklu eseri (Sırçalı, Karatay) ve İnce minareli medreselerin restorasyon projeleri*. S. 41.
- O. ALPÖZEN, *Çapaların gelişimi ve Bodrum Müzesi çapaları*. S. 71.
- J. BÖRCHHARDT, *Limyra: Bericht über die Abschlusskampagne 1974*. S. 85.
- O. GÜRMAN, *Keremos'tan Bodrum Müzesine gelen 6533 env. nolu torso*. S. 111.
- G. M. A. HANFMANN, *Excavations and Researches at Sardis 1975*. S. 115.
- M. A. IŞIK, *Çanakkale-Koçali ve Akçakeçili Köyü yanındaki granit sütun yatakları*. S. 125.
- M. MELLINK, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı 1975*. S. 137.
- F. ÖZORAL, *Herakles Lahdi*. S. 145.
- W. RADT, *Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1975*. S. 155.
- O. A. TAŞYÜREK, *Adana Bölge Müzesindeki Boyalı Urartu kaplarından örnekler*. S. 175.
- L. ZOROĞLU, *Yozgat Mercimek Tepe sondajı*. S. 195.
- D. H. FRENCH—S. MITCHELL, *Roma İmparatorluğunun ilk devirlerinde Psidia'da yollar ve ulaşım*. S. 213.
- S. CAMPBELL, *The Corpus of Mosaic Pavements in Turkey*. S. 219.
- XXIV, 2— H. Z. KOŞAY-M. AKOK, 1975 *Alacahöyük kazıları*. S. 5.
- K. DÖTRLÜK, 1975 *Uyulupınar kazısı raporu*. S. 9.
- P. HOMMEL, *Bericht über die Arbeiten in Millet im Herbst 1975*. S. 33.
- M. KORFMANN, *Demircihöyük*. S. 39.
- H. METZGER, *Campagne de 1975 Létoon et a Xanthos*. S. 61.
- K. NAYIR, *Cabertarar Nekropolü kazısı raporu*. S. 69.
- P. NEVE, *Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1975*. S. 79.
- T. ÖZORAL, 1974-1975 yılları *Ağva Nekropolü kurtarma kazısı raporu*. S. 91.
- A. PALMIERI, *The 1973 and 1975 Campaigns at Arslantepe (Malatya)*. S. 123.
- J. RUSSEL, *Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1975*. S. 133.
- V. SEZER, *Bor-Keşlik Steli*. S. 147.
- O. A. TAŞYÜREK, *Adana Bölge Müzesindeki "Dedeli" Bronz Urartu Kemer*. S. 153.

- D. TOKGÖZ, *Şükranlı Nekropol kazısı 1975*. S. 167.
 W. WURTSTER, *Antike Siedlungen in Lykien Bericht über einen Survey im Sommer 1975*. S. 193.
 XXV, 1 — B. ALKIM, *Üçüncü Dönem İkiztepe Kazısı 1976*. S. 1-14.
 K. ERİM, *The 1976 Campaign at Aphrodisias in Caria*. S. 15-38.
 A. ERZEN, *Çavuştepe Kazısı 1976 Çalışmaları*. S. 39-44.
 A. ERZEN, *Toprakkale 1976 Çalışmaları*. S. 45-58.
 E. GIBSON, *Gravestones in the Kütahya Museum*. S. 59-86.
 C. H. GREENEWALT, *Sardis, 1976*. S. 87-102.
 Y. KIZILKAYA, *Sulakyurt Definesi*. S. 103-134.
 M. KORFMANN, *Demircihüyük, Eine Frühbronzezeitliche Festung and der Phrygisch-Bithynischen Grenze- Kampagne 1976*. S. 135-164.
 A. KOYUNCU, *Yenibosna Köyünde Bizans Kalıntısı ve Yakın Çevresi*. S. 165-174.
 M. MELLINK, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, 1976*. S. 175-186.
 H. METZGER, *Fouilles du Letoon et de Xanthos en 1976*. S. 187-200.
 J. MORGANSTERN, *The Settlement at Dereağzı: A Preliminary Report on the 1974 and 1975 Seasons*. S. 201-220.
 P. NEVE, *Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša vom 6.7. bis 15. 10. 1976*. S. 221-230.
 W. RADT, *Pergamon, Vorbericht über die Kampagne 1976*. S. 231-262.
 J. RUSSEL, *Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1976*. S. 263-290.
- Türk Dili 354-359 (1981):
 359 — *Yaşayan Atatürk*.
- Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi I, 6-8 (1980); II, 9-13 (1981).
- Türkiyemiz 34 (1981):
 R. EŞREF, *Mustafa Kemal Çanakkale'yi anlatıyor*. S. 1-8.
 Ş. RADO, *Pek gülmemişti Atatürk*. S. 9-14.
- Türkmenistanin Yadigerlikleri 1-4 (1981).
- Ugarit-Forschungen XII (1980):
 K. AARTUN, *Die Belegten Partikelformen in den ugaritischen Texten aus Ras Ibn Hani*. S. 1-6.
 A. ABOU ASSAF, *Untersuchungen zur ammonitischen Rundbildkunst*. S. 7-102.
 M. C. ASTOUR, *King Ammurapi and the Hittite Princess*. S. 103-108.
 P. AUFFRET, *Essai sur la structure littéraire de la stèle de Mésha*. S. 109-124.
 Y. AVISHUR, *Expressions of the Type byn ydym in the Bible and Semitic Languages*. S. 125-133.
 C. H. BOWMAN-R.B. COOTE, *A Narrative Incantation for Snake Bite*. S. 135-139.

- H. CAZELLES, *Ugarit au Coeur du Proche-Orient*. S. 141-146.
- J. L. CUNCHILLOS, *KTU 2.14 une lettre pour demander une recommandation*. S. 147-151.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Die Bannung von Schlangengift (KTU 1.100 und KTU 1.107:7b-13a. 19b-20)*. S. 153-170.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Baal rpu in KTU 1.108; 1.113 und nach 1.17 25-33*. S. 171-182.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Zweifelhafte Belege für ug. m (n) "von"*. *Zur ugaritischen Lexikographie (XVI)*. S. 183-187.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Die Wehklage über Keret in KTU 1.16 I 2-23 (II 35-50)*. *Zur ugaritischen Lexikographie (XVII)*. S. 189-192.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Der Ausmarsch des Heeres im Keret-Epos (KTU 1. 14 II 27b-III 1 IV 9b-31)*. S. 193-197.
- M. DIETRICH-O. LORETZ, *Das Porträt einer Königin in KTU 1.14 I 12-15*. *Zur ugaritischen Lexikographie (XVIII)*. S. 199-204.
- J. EBACH-U. RÜTERSWORDEN, *Unterweltschwörung im Alten Testament. Untersuchungen zur Begriffs- und Religionsgeschichte de' sōb. Teil II*. S. 205-220.
- C. GRAVE, *The Etymology of Northwest Semitic šapānu*. S. 221-229.
- B. JANOWSKI, *Erwägungen zur Vorgeschichte des israelitischen Šlamim-Opfers*. S. 231-259.
- O. LORETZ, *Philologische und textologische Probleme in Hi 24, 1-25*. S. 261-266.
- O. LORETZ, *Altorientalische und kanaanäische Topoi im Buche Kohelet*. S. 267-278.
- O. LORETZ, *Ugaritische und hebräische Lexikographie*. S. 279-286.
- O. LORETZ, *Vom Baal-Epitheton adn zu Adonis und Adonaj*. S. 287-292.
- W. MAYER, *Texte zur politischen und kulturellen Geschichte Urartus I*. S. 293-304.
- J. C. DE MOOR, *An Incantation against Infertility (KTU 1.13)*. S. 305-310.
- J. C. DE MOOR, *The Art of Versification in Ugarit and Israel. III: Further Illustrations of the Principle of Expansion*. S. 311-315.
- H. Y. PRIEBATSCH, *Spiranten und Aspiratae in Ugarit, AT und Hellas*. S. 317-333.
- J. SANMARTIN, *Glossen zum Ugaritischen Lexikon (IV)*. S. 335-339.
- J. SANMARTIN, *Die Haartracht der 'NT*. S. 341-344.
- J. SANMARTIN, *Zu den 'd (d)-Denominierungen im Ugaritischen*. S. 345-348.

- W. THIEL, *Zur gesellschaftlichen Stellung des mudu*. S. 349-356.
 W. A. WARD, *Egypto-Semitic mr. "be bitter, strong"*. S. 357-360.
 A. WOLF, *H. Gunkels Auffassung von der Verschriftlichung der Genesis im Licht mittelalterlicher Literarisierungsprobleme*. S. 261-374.
 N. WYATT, *The Relationship of the Deities Dagan and Hadad*. S. 375-379.
- Vakıflar Dergisi XIII (1981):
 İ. KAYAOĞLU, *Rahatoğlu ve Vakfiyesi*. S. 1-29.
 S. BAYRAM—A. H. KARABACAK, *Sahib Ata Fahr'ud-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri*. S. 31-69.
 M. DURU, *Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri*. S. 71-89.
 B. TAŞAN, *Merziyonlu Şeyh Abdürrahim Rumi ve Vakfiyesi*. S. 91-100.
 M. E. COŞAN, *XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamid-Oğulları ve Hızır Bey*. S. 101-111.
 İ. ATEŞ, *Osmanlılar zamanında Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve hediyeler*. S. 113-169.
 H. ATAY, *Fatih- Süleymaniye Medreseleri Ders programları ve İcazetnameler*. S. 171-235.
 A. S. ÜNVER, *Geçen asırda Türk Süsleme Sanatımızın Müntaz Simalardan Mecellibaşı Salih Efendi*. S. 237-252.
 A. S. ÜNVER- Y. ÖNGE, *Selsebillerimiz*. S. 339-373.
 M. ÇAYIRDAĞ, *Kayseri'de Kitabelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı anlaşılan İlk Osmanlı yapıları*. S. 531-582.
 H. ACUN, *Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları*. S. 637-715.
 İ. BINARK, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası*. S. 717-743.
- Varlık (1979-1980); 889, 890 (1981):
 890— İ. SELÇUK, *Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük*. S. 3.
 D. AVÇOĞLU, *Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük*. S. 3.
 E. KONGAR, *Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük*. S. 4.
 U. MUMCU, *Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük*. S. 4.
 T. OKTAY, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşına İlişkin Yalanlar, Yanlışlar, İftiralar*. S. 6.
 M. ALPTEKİN, *Atatürk ve Gençlik*. S. 10.
 S. S. UYSAL, *Atatürk için Yahya Kemal'in Bir Önerisi*. S. 12.
 T. UÇAROL, *Atatürk'ü Atatürk'ten Anlamak*. S. 18.
 A. DÜNDAR, *Büyük Söylev ve Kemalizmin Temel Öğeleri*. S. 20.
 A. KÖKLÜGİLLER, *Atatürk'ün Devrimcilik İlkesi*. S. 21.
- Vestnik Drevney İstorii 1-3 (1981).

Vestnik Leningradskogo Universiteta 2 (1981).

La Vie Internationale 7 (1981).

Voprosi Istorii 2,3,5-8 (1981).

Die Welt des Orients XI (1980):

B. HRUSKA, *Drei neusumerische Texte aus Drehem*. S. 17-22.

J. HENGSTI, *Zur rechtlichen Bedeutung von arnum in der altbabylonischen Epoche*. S. 23-34.

B. KIENAST, *Die altbabylonischen Kaufurkunden aus Alalah*. S. 35-63.

K. HECKER, *Zur Beurkundung von Kauf and Verkauf im Altassyrischen*. S. 64-75.

E. NEU, *Die hethitischen Verben des Kaufens und Verkaufens*. S. 76-89.

H. G. GÜTERBOCK, *Randbemerkungen zu einigen hethitischen Gesetzen*. S. 90-92.

R. HAASE, *Gedanken zur Formel parnaššeia šuuaiuzzi in den hethitischen Gesetzen*. S. 93-98.

W. RÖLLIG, *Notizen zur Praxis der Siegelung in mittellassyrischer Zeit*. S. 111-116.

J. VAN ESS, *Biobibliographische Notizen zur islamischen Theologie*. S. 122-134.

Wissenschaftliche Zeitschrift Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg XXX, 1,2 (1981).

The Yale Review LXX, 2-4 (1981).

Yeni Ufuklar I-XXIV (1952-1976).

Zeitschrift für Archaeologie XIV, 2 (1980).

Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archaeologie LXX, 2 (1981):

V. AFANASIEVA, *Vom Gleichgewicht der Toten und der Lebenden. Die Formel sag-as sag-a-na in der sumerischen mythologischen Dichtung*. S. 161-169.

D. I. OWEN, *Widows' rights in Ur III Sumer*. S. 170-184.

K. HECKER, *Der Weg nach Kamiš*. S. 185-197.

K. DELLER-K. WATANABE, *Sukkulu (m), Sakkulu, abwischen, auswischen*. S. 198-225.

A. K. GRAYSON, *The Chronology of the Reign of Ashurbanipal*. S. 226-245.

J. OELSNER, *Bestattungssitten im hellenistischen Babylon als historisches Problem*. S. 246-257.

Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft CXXXI, 1 (1981):

R. ZADOK, *Arabians in Mesopotamia during the Late-Assyrian, Chaldean, Achaemenian and Hellenistic Periods Chiefly According to Cuneiform Sources*. S. 42.

- A. TEKINAY, *Der deutsche und türkische Liebesroman im Mittelalter. Ein Beitrag zur vergleichenden Literaturgeschichte*. S. 137.
 Zeitschrift für Kulturaustausch XXXI, 2,3 (1981):
 3 — *Türken in Deutschland-Aspekte einer Völkerveränderung*.
 Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 42 (1981):
 B. BALDWIN, *Dioscorus of Aphrodito and the Circus Factions*. S. 285-286.
 H. ENGELMANN, *Boione und Phokaia*. S.207-208.
 CL. GALAZZI, *P. Mil Vogl. inv. 1196: Homerus, Ilias VII, 412-24*. S. 45-46.
 E. GIBSON, *The Rahmi Koç Collection. Inscriptions. Part VI, A Grave Monument of Roman Imperial Date*. S. 209-212. *Part VII, A Dedication to Alexander*. S. 213-214. *Part VIII, A Cinerary Chest from Sardis*. S. 215-216.
 Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXXVIII, 1-3 (1981).
 Zion XLVI, 2,3 (1981).

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
AYDA, ADİLE: Qui Etaient les Pélasgues? (en turc)	475
ŞAHİN, SENCER: Inscription Récemment Découverte Louant Polykritos d'Erythrai ou son Fils (en turc, avec 1 fig.)	487
———: Eine neue Ehrung für Polykritos oder für seinen Sohn aus Erythrai (en allemand)	499
BUCH, PROF. DR. WILFRIED (Traduit par: BAYPINAR, Y. DOÇ. DR. YÜKSEL): Souvenirs de Turquie des Pèlerins Allemands en Route de Jérusalem aux XIV ^e et XV ^e Siècles (en turc)	509
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: J. von Hammer - Purgstall et leurs Relations de Voyage (en turc, avec 8 fig.)	535
Conférences :	
GÖYÜNÇ, NEJAT: De Sèvres à Lausanne (en turc)	551
ASLAN, İFFET: Le 23 Avril, Première Fête des Enfants dans le Monde et l'Année Internationale des Enfants (en turc)	567
Traductions :	
ŞAMSI, F. A. (Traduit par: KARADENİZ, ŞADAN): Abu al-Rayhan al-Bayrûnî. 362/973 - Ca. 443/1051 (en turc)	595
Bibliographies :	
TANSEL, FEVZİYE: Berthe Georges - Gaulis: <i>Le Nationalisme Turc pendant la Guerre de l'Indépendance</i> (en turc)	637
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Alfred Friendly: <i>Beaufort of the Admiralty, The Life of Sir Francis Beaufort, 1774-1857.</i> (en turc, avec 12 fig.)	659
SÜSLÜ, AZMİ: Robert Mantran: <i>Histoire de la Turquie</i> (en turc)	667
KÂHYA, DOÇ. DR. ESİN: Joseph Salvator Graziani, <i>Arabic Medicine in the Eleventh Century as Represented in the Works of Ibn Jazlah</i> (en turc)	669
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la seconde moitié de l'année 1981	671

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLVI

No. 183

Juillet 1982

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 8 3